БІБЛІОТЕКА ЗАКЕРЗОННЯ

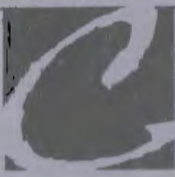

СПОГАДИ

Анна Леськів-Кіт

ЗАКЕРЗОНСЬКІ ДОЛІ

Спогад про село Корчмин

diasporiana.org.ua

Об'єднання Українців "Закерзоння"

Бібліотека Закерзоння
Серія "Спогади"
Том 3

Анна Леськів–Кіт

Закерзонські долі

Спогад про село Корчмин

За редакцією
Мирослава Іваника

Канадсько-Український Бібліотечний Центр
Канадськ[illegible] України
Торонто – Канада

Торонто 2002

Редактор
Мирослав Іваник

Проєкт обкладинки Бібліотеки Закерзоння
Серія "Спогади"
Мирослав Шевчик

Обкладинка 3–го тому
Мирослав Шевчик

На першій сторінці обкладинки використано фотографію церкви в Корчмині, автором якої є Андрій Степан.

Накладом автора
Видання перше
Верстка тексту й друкування в друкарні оо. Василіян в Торонто.

Association of Ukrainians "Zakerzonnia"

Library of Zakerzonnia
Series of Memoirs
Vol. 3

Anna Leskiw-Kit

The Fortunes of Zakerzonnia
Reminiscences of the Village of Korchmyn

Edited by Myroslav Ivanyk

© Copyright by Anna Leskiw-Kit, Toronto 2002
ISBN 0-921537-45-X

Toronto 2002

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО 5

ЧАСТИНА І
Спогади Анни Леськів–Кіт

Корчмин — моє рідне село 9
Моя родина 15
Під покровом корчминської Богоматері 17
Війна і німецька окупація 26
Моя наука в Українській Торговельній Школі в Белзі 37
Українська Повстанська Армія 41
Московська окупація 1944 року 47
Час людоловів 54
У лапах енкаведистів 61
Село Махнівок — кодло стрибків 63
Знову під польським пануванням 75
Спалення стрибками нашого родинного гнізда 77
Трагедія Переводова 93
Після війни, та не в мирі 109
1946 р. – примусове виселення на совєтську Україну 113
Закерзоння після першого виселення 122
Село Миців 129
"Акція Вісла" 131
Облава в селі Осердові 134
Трагедія села Вербиці 138
Концтабір Явожно 142
Командир "Ясень" 149
Напередодні виселення 152
"Акція Вісла" в моєму рідному селі 155
Дорога в чужі сторони 178
На новому поселенні 184
Знову на науку 192
На різних роботах 196

Переїжджаємо в місто 205
Покидаю Польщу 217

ЧАСТИНА II
Спогади бувшого воїна Української Повстанської Армії
Михайла Леськова – "Яреми" 223

На поклик ОУН — стаю воїном Української
Повстанської Армії 227
У сотні "Лиса" 231
У сотні "Черемоша" 240
Вертаю на Закерзоння 245
Після "Акції Вісла" 252
Моя дорога на захід Польщі 260
Дев'ять років скитальства 264
Амнестія, арешт, тюрма, воля 272

ЧАСТИНА III

Згадки про жителів села Корчмина, які загинули
або постраждали від ворогів українського народу 283
Згадки про деяких бувших воїнів УПА з поблизьких
до Корчмина сіл 300
Список повстанців з криївки в Осердові, які були оточені
польським військом 20 червня 1947 року 315

ЧАСТИНА IV

Вірші 319

ПІСЛЯМОВА 371
Summary 373
Резюме 376
Іменний показник 379
Географічний показник 388

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

22 червня 1947 польське військо щільним колом оточило українське село Корчмин. Минуло 5 днів і мого рідного села не стало. Його жителів польська влада вигнала на далекі понімецькі землі, майно розкрали, церкви повалили, а могили й цвинтарі згодом бур'яном поросли. Моє село розділило гірку долю тисяч інших сіл і містечок Закерзоння — цієї найдалі на захід висунутої української землі. Наш увесь дотеперішній світ завалився. Усе нам близьке, рідне і споконвіку наше раптом загинуло, а ми опинилися серед чужого довкілля, ворожих людей і під владою, яка надумала знищити нас як народ.

Минали роки, а я весь час вертала до пережитого у рідних сторонах і ніяк не покидала мене думка, щоб пережиття моєї молодости хоч частинно списати, щоб не дати пропасти пам'яті про події та людей того часу.

Проживаючи примусово під поляками, не можна було взятися за перо й почати писати про минуле. Але в 1966 році я опинилася у вільному світі, де вже були нормальні умови для життя й можна було свобідно писати. Хоч я мріяла написати спогади вже від юних літ, та взялася за це діло щойно перед кількома роками. Заохочував мене до цього й допомагав матеріялами мій брат Михайло.

Я читала багато споминів про воїнів Української Повстанської Армії й бачила багато з цих юнаків на свої очі, як вони захищали свій народ у час Другої світової війни та після неї від трьох окупантів рідної землі — німецьких фашистів, московських сталіністів і польських шовіністів. Це дуже добре, що пишеться історію Української Повстанської Армії, бо світ повинен знати, як українські партизани, без ніякої допомоги від інших держав, більше як десять років боролися на трьох фронтах. Про їхню героїчну боротьбу треба писати якнайбільше.

Однак треба також писати про сім'ї партизанів, які залишалися в своїх хатах беззахисні й виставлені на велику небезпеку. В упівців була в руках зброя, якою вони могли бити ворога й захищатися, а в найгіршому разі — вбити себе, щоб не попасти ворогу в руки на муки й

жорстокі тортури. Цього не мали їхні старі батьки, жінки, молодші брати й сестри. Їх били, знущалися над ними, а часто їм приходилося платити життям. Гинули сини й дочки в Українській Повстанській Армії, але й гинули за українську справу й їхні батьки по селах. Дуже багато родин підпільників загинуло в сибірських тундрах, замерзши в страшних снігах–морозах або померши з голоду. Багато інших закатовано в польському концентраційному таборі Явожно та по тюрмах Ряшева, Люблина, Грубешева, Замостя і в багатьох інших катівнях. Ще інші в жорстокий спосіб були замучені в гітлерівських таборах смерти.

Багато українських патріотичних родин втратило у цій боротьбі когось з рідних, а то загинули й цілі сім'ї. Завдяки Всевишньому, я і моя найближча родина витримали усі страждання й залишилися в живих. Це зродило в мене почуття відповідальности перед загиблими, щоб залишити слід про переслідувані родини у формі спогаду про свою родину. Хочу однак дуже підкреслити, що я добре знаю, що багато інших родин постраждало під час того лихоліття більше, ніж моя сім'я.

У першій частині цих спогадів є пережите мною і моєю родиною. Частина спогадів сперта на розповіді знайомих людей, яким я довіряю. Завдяки цьому Читач матиме спогад не тільки про мій рідний Корчмин, але знайде також наочний опис подій, що відбувалися в таких навколишніх селах, як Будинин, Махнівок, Щеп'ятин, Ульгівок, Василів–Великий, Річиця, Переводів, Вербиця, Осердів та інші.

У другій частині друкуються спогади мого брата Михайла. Цим способом читач матиме змогу вислухати розповідь про страшне лихоліття, яке впало на наше Закерзоння, і з погляду цивільного населення, і з погляду підпільника і партизана.

У третій частині я зібрала короткі біографічні відомості про відомих мені підпільників, партизанів та цих жителів Корчмина та околиць, які постраждали за свою відданість українській справі. А на кінці книжки подаю Читачам свої вірші, які я писала протягом років з різних нагод і які, хоч, може, й не витончені формою, то все таки є правдивим записом щирих моїх почувань.

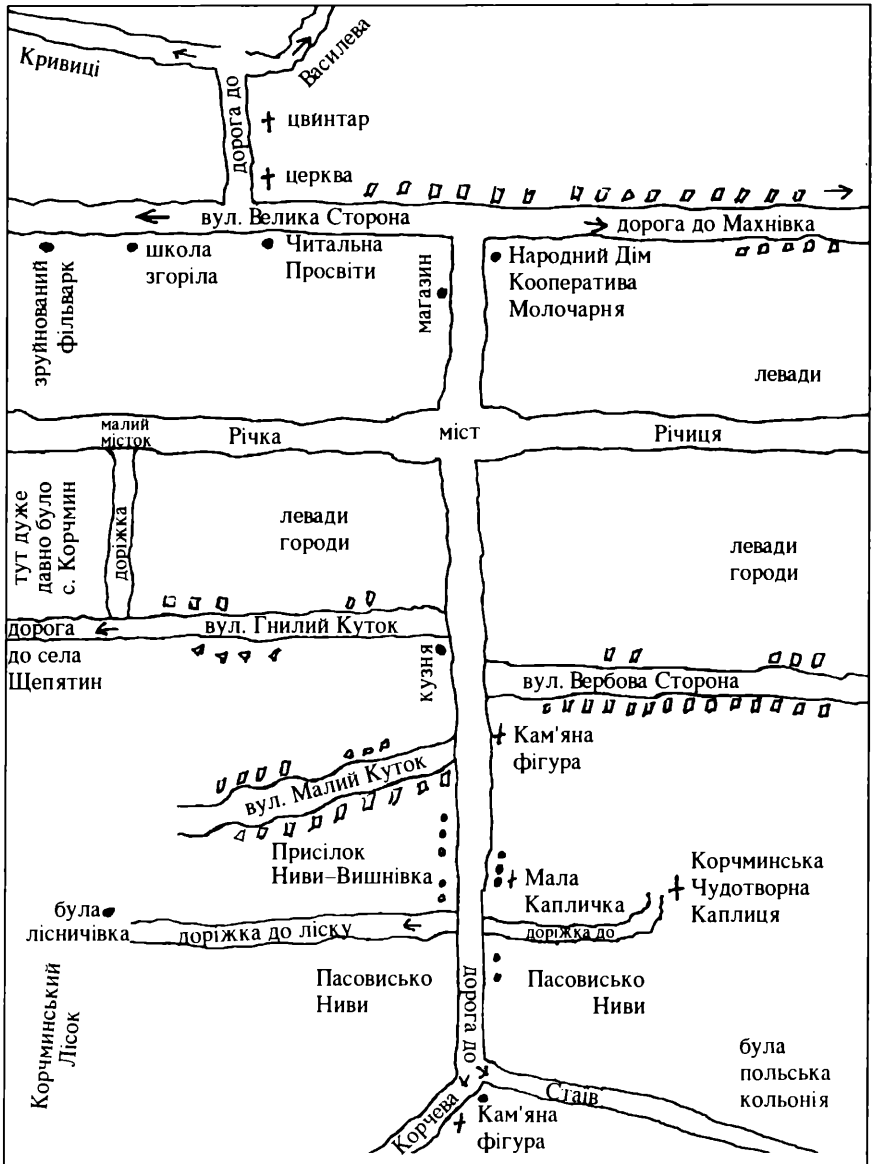

Мапа села Корчмина — вирисована автором спогадів

ЧАСТИНА І
Спогади Анни Леськів–Кіт

Корчмин — моє рідне село

Село Корчмин розположене поміж містечками Белзом і Угневом у Рава–Руському повіті на Львівщині. Село постало ще в 16 столітті, про що свідчив напис у церкві. Тоді воно називалося Тулиголова. Так було до часу повстання Хмельницького. Коли гетьман Богдан Хмельницький зі своїм військом вертався з–під Замостя, то на село Тулиголова напали татари, які з ним йшли, та повністю село спалили. Відбудоване село прибрало нову назву — Корчмин, правдоподібно від корчми, котра тоді там була, або від тамтешнього терену, по котрому росли корчики (кущі). Цю історію я чула від старших жителів Корчмина, а деякі відомості про село я взяла з різних газет і журналів та дещо з книжки "Угнів і Угнівщина".

Наше село нараховувало приблизно 200 хат та складалося з вулиць, які називалися: Велика Сторона, Гнилий Куток, Вербова Сторона та Малий Куток. Біля одного кілометра на південь за селом почали селяни розбудовуватися — цей хутір називали "Ниви" або "Вишнівка". Там жила моя родина. На хуторі було вже десять хат, розположених вздовж дороги, котра вела до сіл Корчів і Стаї та на пасовиська "Ниви".

Жителями Корчмина були українці та декілька змішаних українсько–польських родин, які однак почували себе українцями, а їхні діти дружили з нашою молоддю. Чисто польських родин у нашому селі не було.

Польською була колонія, яку в 1922 році польська держава побудувала на корчминських полях для колоністів, яких населювали на наші землі. Там жило 11 польських родин з–під Кракова, яких наділено не тільки доброю землею, але також побудовано їм гарні будинки, муровану школу, крамницю. А все це з високих податків, які дер–

жава наклала на наших селян.

В Корчмині було також три або чотири жидівські родини, які в основному займалися працею на ріллі. На початку німецької окупації жиди виїхали кудись з нашого села.

Серединою села Корчмина пливе річка Річиця, котра впадає до Солокії. Берегами простяглися кольорові левади–пасовища, творячи прекрасні краєвиди. З південного заходу села тягнеться малий лісок, а зі східньої сторони лісу, на південь за хутором, розляглося невелике пасовисько, зване "Ниви". На цьому пасовиську літом відбувалися різні сходини та спортові змагання.

Руїна Корчминської церкви. Світлина з 1981 р.

У селі була стародавня церква, збудована 1720 року. Про нашу церкву та чудотворну ікону Божої Матері, яка в ній зберігалася, я пишу в окремому розділі.

Село мало також школу, однак лише чотириклясову, в котрій вчителями переважно були поляки. Вони польонізували наших дітей.

Школа згоріла перед 1939 роком і діти були змушені вчитися в сільських хатах, а згодом перенеслися до читальні, котра також була замала на школу й невигідна, але іншого виходу не було. Скоро почалася війна і школи так і не відбудували.

Сьогоднішній вигляд Народнього Дому з добудованими до давнього будинку хлівцями і комірками. Світлина з 1989 р.

На роздоріжжі, у самій середині села, у 1930 році був побудований Народній Дім, в котрому були також осібно кооператива й молочарня. У Народньому Домі збиралася сільська молодь, мали там різні сходини старші, а в пізніших роках містився там також літній садочок для найменших жителів Корчмина.

В селі була також читальня Просвіти. Першим її головою був о. Іван Черевко; після нього головування перебрав Степан Приступа, який навчався якийсь час в гімназії у Львові, а згодом головування перебрав Тимко Березовський, батько нашої матері.

Моє село ділило радість і горе всього Закерзоння. Його жителі спершу змагалися за Незалежну Українську Державу, а коли ворог

переміг і над цією землею запанували поляки, терпіли увесь тягар чужої неволі.

Хоч я ще була тоді дитиною, та добре пам'ятаю, як селяни нарікали й говорили, що польська влада не дбає про українське населення. Наложені на українських господарів податки були дуже високі, а доробити грошей не було де, бо українських селянських синів чи дочок поляки не приймали до праці в містах — у фабриках чи установах. Українцям, що старалися про працю, поляки казали перенести метрику хрещення з церкви до римсько-католицького костьола, а тим самим статися поляками. Було так, що, наприклад, українського походження юнак — для хліба — ставався поляком і закладав польську сім'ю. Таких випадків у Галичині перед 1939 роком було багато, а ще більше стало після вигнання українського населення з його корінних земель у 1947 році, коли через змішані подружжя українсько-польські, багато наших стало поляками.

Нелегко було малоземельному господареві втримати сім'ю з 5–6-ти осіб, не завжди вистачало хліба на прожиток. Були випадки, що в бідних родинах для кількох дітей були одні чоботи. Як одна дитина зимою йшла до школи, то решта дітей в сім'ї мусила залишатися в хаті. Найчастіше такі діти взагалі не ходили до школи, а як ходили, то тільки з два роки — ледве навчитися підписати. Це не була вина українських селян — це було через недостатки і використовування українських хліборобів польською владою.

Про навчання української молоді в польській ґімназії краще й не згадувати. Навіть коли дуже здібні українські юнаки й діставалися до такої ґімназії, то польські вчителі їх переслідували та шантажували. Нерідко такий учень міг почути від польського вчителя: "Po co tobie się uczyć łaciny, a kto będzie świniom ogonki kręcił"[1]. Це було дуже принизливо.

Коли однак українці, витерпівши усі нестерпні наруги, таки закінчували студії, то пізніше було їм тяжко знайти працю у їхній професії. Хоч не один український юнак мріяв бути адвокатом чи вчителем, та — на жаль — поляки його туди не приймали. Тому в передвоєнній Польщі українські юнаки найчастіше студіювали богословію, бо туди найлегше можна було поступити.

[1] Пощо тобі вчитися латини, а хто буде свиням хвостики крутити?

Польський уряд на наші землі присилав своїх вчителів, які не гаяли часу, а зразу починали наших дітей польонізувати — вже від найменших. Українським дітям було заборонено вивчати в школах українську історію, географію чи культуру. У підручниках для навчання української мови не було найменшої згадки про Україну.

Усе українське населення терпіло великі недостатки. Хліборобські продукти, як тваринні, так і рослинні, були дуже дешеві, за це одяг чи інші речі щоденного вжитку в жидівських крамницях були дуже дорогі. Ще дорожчі були будівельні матеріяли, тому багато молодих подруж, не маючи змоги побудувати власну хату, залишалися жити зі своїми батьками, переважно в одній кімнаті.

Передвоєнні поляки хваляться й з захопленням розповідають, як вони добре жили в тодішній Польщі. Це правда, що поляки жили в достатках, за це народи, що вони їх поневолювали, жили в нуждібіді.

Та не тільки матеріяльні збитки терпіли українці. Не менш дошкульні були національні переслідування. Уже за саму національну свідомість польські жандарми замикали українських юнаків в тюрмах.

Коли я ще була дитиною, я вже добре знала, що про ніщо з ніким чужим не можна говорити. У той час у нас інколи переховувались корчминські юнаки, за якими шукали польські жандарми. Одним з таких юнаків був мамин двоюрідний брат Микола Доманицький.

З тих дитячих часів запам'ятався мені день, коли весною 1934 року наше село Корчмин і присілок "Ниви–Вишнівка" навідало страшне лихо — пацифікація. Польські окупанти руйнували солом'яні стріхи, молодих юнаків били й арештували. В наших сусідів — родини Гадівських — поляки позривали з будинків дахи й по всьому господарстві за чимось шукали. Ми, сусідські діти, здалека цьому лиху приглядалися й бачили, як поляки поштовхували жінку Івана Гадівського та на неї голосно кричали. Вона після цього часто хворіла і недовго потім ще молодою померла.

Ми, діти, не розуміли самого слова пацифікація, але розуміли той терор, який вона несла. Ми пізніше часто бавилися в пацифікацію — вдаючи польських жандармів, що знущалися над українським населенням.

У день паціфікації, після обіду, наш батько взяв на віз один мішок

картоплі, посадив мене біля себе та поїхав до села Будинина, буцім то поміняти нашу картоплю на інший ґатунок бульби. У Будинині було тоді багато корчминських юнаків, які там повтікали від поляків. Як пам'ятаю, таки зараз на початку села на дорозі стояло кількох мужчин з Корчмина, мов би очікуючи вісток з рідного села. При зустрічі з цими молодими людьми тато довго про щось говорив, мабуть переказував їм новини, як поляки поводяться в нашому селі. Коли ми верталися додому, на дорозі біля Корчмина затримали нас польські жандарми. Наш батько був тоді у великому клопоті, але, як пізніше оповідав, картоплі в мішку й дитина на возі врятували його від арешту.

Між 1930–1939 рр. багато юнаків з нашого села сиділо в тюрмі "Бриґідки" у Львові як політичні в'язні, а декількох потрапило в Березу–Картузьку до жорстокого польського концентраційного табору, який поляки побудували задовго до того, як німці почали будувати свої концтабори. В тюрмі "Бриґідки" корчминські юнаки брали участь у масовому страйку–протесті проти незаконного ув'язнення — у голодівці українських політв'язнів. Через катування у слідстві, довгу тюрму, марне харчування багато з них по розвалі польської держави вийшли на волю з надірваним здоров'ям.

Про ув'язнення в "Бриґідках" наших сільських хлопців була складена пісня. Я вже не пам'ятаю всіх слів, тому запишу хоч кілька:

Заспіваймо собі дівчата,
Бо ми бідні сиротята,
Ляхи хлопців нам забрали,
І в "Бриґідки" їх запхали.
Сидять з хати по два брати,
Плаче українська мати,
Що вже синів не побачить.
А хто матері не має,
За ним батько заридає.

Після депортацій українців з Закерзоння в 1947 році, польське населення безпощадно знищило усі сліди українства в Корчмині. Осталися лише руїни.

Моя родина

Я народилася в селі Корчмині, там провела безжурне дитинство та бурхливі й жорстокі літа юности. Виростала у свідомій українській родині. Батько був воїном Української Галицької Армії; в УПА служив мій старший брат, а сестра працювала в підпіллі.

Мій батько, Теодор Леськів, народився 2 березня 1898 року в селі Будинині Сокальського повіту на Львівщині. У Першу світову війну він був забраний до австрійської армії та перебував на різних фронтах, між іншими в Італії, над річкою Піявою. Довідавшись, що твориться Українська Держава, батько, як тисячі інших українців, став добровільним вояком Української Галицької Армії, аби захистити молоду державу від напасників, тобто москалів і поляків.

Родина авторки спогадів. Сидять: мати Марія і батько Теодор Леськів; стоять: брат Михайло і авторка спогадів. Бракує сестри Катерини. Світлина з 1949 р.

Тато оповідав, що він служив під командуванням сотника Калишина з Сокальщини. Наші вояки воювали біля Белза, билися завзято і немало наклали там поляків, але ворог підсилював фронтову лінію щораз новим військом. Бачачи велику перевагу краще узброєних поляків — сотник дав наказ відступати.

Тато також воював проти окупанта біля міста Жовкви, а опісля коло Золочева. У тому бою був ранений у живіт сотник Калишин. Стрільці на руках занесли свого улюбленого командира до польової лікарні, де він скоро помер від смертельної рани. Після того воїни ще з більшою завзятістю воювали, кидались на ворога мов дикі леви.

Батько також розповідав, як генерал Іванонько на зустрічі з військом піддержував їх, підбадьорював та закликав кріпко держатись і на марно не витрачати набоїв, котрі тоді були дуже потрібні, хоч уже українська молода держава почала виробляти свою власну зброю.

Тато оповідав також, як вороги України в жорстокий спосіб винищували українське вояцтво чим тільки могли. Харчі, які постачали воякам, часто були затроєні бактеріями. Багато нашого вояцтва хворіло й немало померло на тиф, малярію чи інші хвороби.

Не минула недуга тифу й нашого батька. На Волині, недалеко Жмиринки, тато захворів і перебував під дбайливою опікою жінки, якої чоловік також був воїном Української Галицької Армії. Батько хворів довго, а добра жінка доглядала його до повного виздоровлення. При прощанні, жінка сказала: "Я це робила з задоволенням та хоч цим малим вчинком могла допомогти українському війську, яке воює за вільну Україну. Може, мій муж також потребує, так як ти, якоїсь помочі і добрі люди йому помагають".

Це була свідома українська жінка–патріотка, яка болюче переживала втрату української держави.

Коли тато повернувся до рідного села Будинина, на українських землях Галичини, Холмщини, Лемківщини, Бойківщини й інших теренах західньої України поляки почали вже творити свою державу. І знову Україна опинилася на довгі роки в польській і московській неволі.

У 1920 році тато одружився з Марією Березовською, а молоде подружжя стало жити в селі Корчмині. У 1924 році наші батьки побудували нову хату на хуторі "Ниви" — пізніше званим "Вишнівка", та не мали грошей, щоб цю хату докінчити і краще загосподарювати.

У довоєнній Польщі життя не було легке для українських селян, тому багато українців залишало батьківщину та емігрувало за океан, аби заробити трохи грошей та покращати собі й своїй сім'ї життя.

Багато з емігруючих людей залишилося за океаном, бо життя на новому поселенні було краще, як в окупованій Польщею Україні. Ці люди збагатили своє буття матеріяльно та мали змогу дати своїм дітям освіту.

Наш батько також вибрався на заробіток до Канади, залишаючи жінку з двома малими дітьми й третьою — мною — ще не народженою. Батько в Канаді пробув лише два роки, працюючи при будові залізниці на півночі Канади. Там тато заробив трохи грошей, за які, вернувши додому, докупив поля і докінчив будувати хату та господарчі будинки.

У той час у Канаді почалася "депресія" — занепад економії. Не маючи праці, наш тато повернувся до рідні з цією думкою, що все господарство продасть і забере нашу родину в Канаду. Коли я почала підростати, дуже часто слухала батькові розповіді про цю багату країну і все жаліла, що наш тато не залишився в Канаді, бо я мріяла від дитинства вчитися в школі, а в Польщі не було для мене на це вигляду. Однак мати настоювала не виїжджати — і так ми залишилися на прадідівській українській землі.

Під покровом корчминської Богоматері

Жителі Корчмина були дуже релігійні та богобойні. Люди з охотою відвідували церкву і ревно в ній молилися. Не розпаношилась у нас також комуністична зараза, а коли дехто з поворотців з Канади пробував пропагувати безбожництво, люди швидко показали йому, де його місце.

У корчминській церкві до 1947 року зберігалася чудотворна ікона Божої Матері з Дитям. Як говорять перекази, польський князь Владислав Опольчик у 1382 році забрав ікону Божої Матері в золотих ризах з Белзького замку й перевозив до Ченстохови через село Корчмин, де валка зупинилась на відпочинок. Коли вранці хотіли їхати далі, кілька пар волів не могли зрушити з місця воза з образом Богоматері. Зачудовані люди вирішили внести ікону Божої Матері з Дитям

Кф 780

до церкви й поставити образ на вівтарі. Тоді сталося чудо — ікона просльозилася, а свічки біля неї самі загорілись. Щойно тоді люди зрозуміли, що Божа Мати це місце дуже полюбила і його собі вибрала.

Ця чудотворна ікона була в Корчминській церкві від віків. У 1947 р. поляки ікону забрали та вивезли в Польщу.

Однак Владислав Опольчик не хотів залишити дорогоцінного образу в Галицькій землі. Тоді люди покликали маляра, який відмалював копію з оригінальної ікони. Копію залишили в корчминській церкві й поставили на вівтарі. Щойно тоді віз з оригінальною Белзькою іконою рушив з місця в дальшу дорогу до Ченстохови.

Відкопійована ікона Божої Матері з Дитям з Белзького замку сталася в Корчмині чудотворною, про що розказують записи на стінах церкви про численні оздоровлення.

Найдавніший переказ є про оздоровлення дітей боярина Федора Блендовського з Тишівець, що на Холмщині. Боярин, довідавшись про Корчминську чудотворну ікону Богоматері, привіз перед її обличчя двох синів–калік, які могли ходити тільки на милицях. Вони щиро та довго молилися в старенькій церкві до ікони Богоматері про здоров'я. І сталося чудо — сини відкинули милиці й почали ходити. А милиці залишили в церкві як доказ чудотворного оздоровлення.

Вдячний Богоматері за уздоровлення синів боярин Блендовський побудував в Корчмині дерев'яну церкву. При її спорудженні не вжито ні одного цвяха.

У цій церкві творилися чуда й пізніше. Уже за мого життя я чула перекази, як одного разу селянин вертав пізнім вечором з поля попри церкву і побачив усередині світло. Він підійшов до дверей, але вони були зачинені. Тоді селянин повідомив про це священика, вони разом відчинили церкву й побачили свічку, що горіла біля хреста, на котрому була різьба — розп'ятий Ісус Христос. Такі випадки, як пересказували селяни, повторювалися кілька разів і пізніше.

Після виселення українців з Корчмина на понімецькі землі в 1947 р., Корчминська чудотворна ікона Божої Матері з Дитям була перевезена до Кракова в музей. Вона від самого початку привертала велику увагу відвідувачів музею своїм чарівним сяйвом, яке випромінює.

А для нас, вигнанців з Корчмина, чудотворна ікона далі залишилася найбільшою святістю. Хоч ми порозкидані по всьому світу, ми далі молимося до нашої Корчминської Богоматері з Дитям про заступництво за нами.

А по корчминській церкві осталася лише руїна. Нема вже церковних риз, літургічних книг, ікон, хрестів. Позривали підлоги, повиривали двері та вікна. По дзвіниці й двох захристіях нема вже й сліду — усе позаростало буряном.

Було в Корчмині ще одне місце, куди народ сходився молитися до свого Бога. Біля одного кілометра на південний схід від села, під самим лісом, у 1863 році була побудована дерев'яна каплиця в честь Успіння Богоматері. Каплицю побудували на місці появи Божої Матері.

Ікона Бельзької Богоматері з 17 ст.

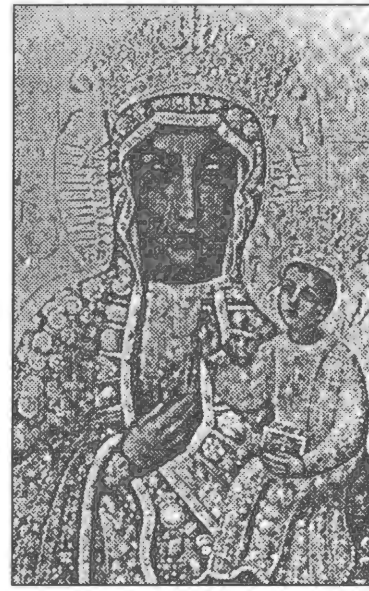

Теперішній вигляд ікони Бельзької Богоматері з римсько–католицького монастиря в Ченстохові.

Цю історію пересказували корчминці з покоління на покоління. Мені про це розповіла моя мама, а їй переповіла її мама, Юстина Березовська, з дому Приступа, яка народилася в 1859 році, а померла 14 травня 1936 року.

Божа Матір появилася Павлусеві Боднарові. Цей хлопчина пас гуси за селом, як раптом навкруги настала велика ясність і перед ним постала гарна пані. Вона стояла на дубі в білих шатах, з розпущеним волоссям, плела косу та попросила хлопця дати їй стяжку з солом'яного капелюха. Але Павлусь дати стяжки не захотів. Це чудо бачило багато інших людей, які підтвердили слова хлопчини.

Пізніше жителі Корчмина дуба, на котрім стояла Матір Божа, зрізали й побудували на цьому місці каплицю. Пеньок з цього дуба залишили досить високий і він знаходився під самим вівтарем каплиці. До цього пенька був відкритий доступ і люди влазили під каплицю

і відлупували руками з пенька чудотворного дуба куски кори. Цю реліквію брали додому, а також носили з собою як охорону від всякого лиха. Багато людей свідчило, що цей кусень дерева охоронив їх від різних бід. Багато калік і хворих людей були там оздоровлені — на доказ цього були залишені милиці, котрі стояли за вівтарем у каплиці. Цю реліквію наша мама дала братові, коли він йшов до УПА, і мені, коли я від'їжджала до Канади.

Наша бабуня Юстина Березовська малою дівчиною носила своєму батькові обіди, коли він помагав будувати на цьому чудотворному місці каплицю. Як бабуня пізніше розказувала нашій мамі, місцеві й довколишні люди весь час говорили про появу Божої Матері. Того факту ніхто в Корчмині ніколи не заперечував.

Селяни Корчмина рік річно 15 травня йшли з церкви до каплиці з хрестом, хоругвами та з запаленими свічками і там відправлялося велике Богослужіння подяки в пам'ять скасування панщини в Галичині у 1848 р.

Щороку 28 серпня, в день Успіння Богоматері, навколо каплиці відбувався величавий відпуст, на котрий сходилося з близьких і далеких околиць дуже багато народу. Ця традиція тривала аж до виселення в 1947 році.

У 1952 році Сталін зарядив пересунути кордон між Польщею і Україною на північ від річки Солокії. Таким чином чудотворне місце й каплиця знайшлися по стороні України, тоді окупованої Москвою. Комуністи не гаяли часу і каплицю розібрали.

Більше деталів я довідалася з листа, який у 1994 році надійшов з України від бувшого мешканця Корчмина Михайла Крука до Михайла Леськова. Між іншим він писав, що біля криниці, яка була неподалік каплиці, від 1938 року стояла статуя Богоматері, фундатором якої була Занько. Коли москалі нищили каплицю, розбили також статую, а голову Пречистої Діви кинули в криницю.

Мешканці Стаїв, Корчева, Белза та з інших околиць ходили до криниці, бо вірили, що вода у ній — цілюща. Москалі помітили, що люди набирають воду з криниці, тому налляли туди гноївку.

Жінки з села Стаїв при чищенні криниці віднайшли і витягнули голову статуї Богоматері, яку вони зложили докупи й поставили там, де був вівтар–престіл в каплиці. Скоро потім священик почав правити на тому місці Богослужіння.

Московські прикордонники запримітили, що біля кордону збирається багато народу, тому заборонили сходитися там. Люди забрали статую й перенесли її на стайський цвинтар.

Під сучасну пору, вже у відновленій Українській Державі, люди плянують забрати статую Богоматері з цвинтаря та поставити її там, де стояла від 1938 року. Вони також мріють збудувати нову каплицю й відновити відпустові Богослужіння.

Пам'ятник загиблим жителям Корчмина споруджено по українському боці кордону на місці зруйнованої большевиками чудотворної каплиці. Світлина з 1998 р.

Перша така відновлена Служба Божа відбулася 28 серпня 1994 року на місці, де стояла чудотворна каплиця. Тоді з'їхалась туди горстка переселенців з Корчмина, яких вигнали з рідного села поляки в 1946 році, а москалі порозкидали їх по всій Галичині.

Як мені стало недавно відомо, за зібрані серед українців — по більшості корчминців — гроші, на попередньому місці стали будувати каплицю. Біля каплиці вже поставлений хрест з прізвищами поляглих і замучених в тюрмах героїв села Корчмина.

Я вірю, що навколишні жителі пам'ятатимуть про це чудотворне місце і вже у вільній Українській Державі спільно збудуємо ще величавішу і багатшу церкву–каплицю в честь і пам'ять про появу Богоматері в Корчмині.

Внизу читач знайде слова двох пісень, які співалися в Корчминській церкві. Автори слів невідомі, а записав їх брат Михайло від нашої матері, Марії Леськів, у 1975 році.

Посвячення пам'ятника.

О МАРІЄ, ТИ БОЖАЯ МАТИ

О Маріє, Ти Божая Мати,
Християнам Ти скарб необнятий,
По Успенню Ти нас не лишила,
Ікону свою Ти нам оставила,
Мальовану святим Лукою.
Християни образ Твій сховали,
Щоб невірні його не забрали,
Аж Константин дав вірним волю,
Тоді образ з Константинополю,
Засіяв небес славою.
Як на Русі Христовая віра,
Поширилась за Володимира,
Тоді образ небесної Цариці,
Принесено до Руської землиці,
До Києва, нашої столиці.
Поселилась землею Червенською,
І вибрала околицю Белзськую,
І на замку недалеко міста,
Сіяла ікона більше літ як двіста,
На славу тієї сторони.
Злобна рука образ з Белза взяла,
Лиш живою Ти між нами зістала,
Образ взяли — Ти живою зістала.
З околиць Белзських Ти Корчмин обрала,
Під гаєм себе явила.

ПРЕСВЯТАЯ ДІВО МАТИ

Пресвятая Діво Мати,
Не давай нам загибати,
Всі ми просим Твоєї помочі.
Проси ласки свого Сина,
Наша надіє єдина,

Просимо Тебе вдень і вночі,
Розпрости над нами
Покров свій могучий,
Відверни всі біди
на нас грішних ідучі,
Моли Бога
За свій люд живучий.
Ти не вмерла, а заснула,
За нас грішних не забула.
Син Твій за матір Тебе нам дав,
Дав завіщане Йоану,
Щоб прийняв Тебе за маму,
А він сином щоб Твоїм зістав.
Всей рід християнський
Ті слова знає,
І Матір'ю своєю Тебе узнає.
Ти як під хрестом стояла,
Страшний біль переживала,
Як кати над Сином ся знущали,
Серце Твоє пресвятеє,
Мечем болю пробивали,
А гіркі сльози очі заливали.
Ти терпіла страшні незносні муки,
Ломала з розпуки свої святі руки,
Діждалась із сином розлуки.
О, Мати Благословенна,
Тобою є прославленна,
Корчминська церква під гаєм,
Ти тут місце полюбила,
І на дубі ся з'явила,
Ми всі вірні Тебе узнаєм.
Один священик не увірив тому,
Зістав поражений від удару громом,
Як вертався з Корчмина додому.
В день Успення до Корчмина,
Поспішає вся Белзщина,
Щоб належну славу, честь віддати,

Поспішає й Угнівщина,
Шле тут молитви і Холмщина,
Щоб Тебе разом прославляти,
Молися Маріє за нашу Вкраїну,
Щиру молитву престав свому Сину,
Щоб нам простив всю нашу провину.

Накінець хочу ще згадати про корчминських священиків. На цвинтарі є похоронені парохи корчминської церкви ще з 18 століття — о. Михайло Левицький та о. Михайло Була. Пізніше коротко був парохом в Корчмині о. Матюк, а після нього парохом став о. Іван Черевко, який також був першим головою читальні "Просвіта", про що я вже згадувала у попередньому розділі. Отець Іван Черевко помер у 1924 році. Після нього парохом був о. Дмитро Бахівський, нарожений 1886 року, який був разом з частиною селян примусово виселений в 1946 році до окупованої Москвою України.

Війна і німецька окупація

Уже влітку 1939 року серед селян почалися часті розмови про близьку війну, хоч, звісно, ніхто не знав, коли вона почнеться. Сталося це 1 вересня 1939 р. Гітлер, не проголошуючи війни Польщі, несподівано на неї напав. Польські провідники перелякано і з великим поспіхом повтікали, залишаючи свою країну на поталу напасникам. Гітлер заздалегідь готовився до війни, гітлерівські війська були добре озброєні та умундуровані. Від самого початку війни (а так правду кажучи, то ніякої війни не було, принаймні в нашій околиці), поляки не ставили жодного опору німцям. Польське військо не мало чим воювати і не мав хто ним командувати. Воно втікало не зорганізовано, групами, по кількох — мов ті руді миші, а "жолнєже" питали українське населення, чи далеко до річки Буг? При тому хвалькувато заявляли, що, мовляв, "My jego za Bugiem zdusimy"[2].

Поляки, втікаючи через українські землі, вбивали невинних українських юнаків, коли таких зустріли на самоті. Про такий саме випа-

[2] Ми його (тобто Гітлера) за Бугом придусимо.

док розказала мені вже за німецької окупації, коли я ходила до Української Торговельної Школи в Белзі, моя подруга з села Борятина Ґеня (прізвище забула).

У неділю після обіду двох молодих хлопців з Борятина йшли дорогою поза селом; їх зустріли поляки, що втікали за Буг. Напасники зовсім невинного юнака, без ніякої причини, на місці закололи багнетами, а другий втік, вліз в очерет й там сидів кілька годин у воді до темного вечора, дихаючи через тростину. Ґеня також навчила мене пісню про цього юнака. Ось декілька рядків з цієї пісні, що залишилися в моїй пам'яті:

А в неділю по обіді,
Стріл широко залунав,
Там у полі край дороги,
Молодий юнак упав.
Зросив рідне поле кров'ю,
Чорну землю пригорнув,
Від ударів багнетами,
Він навіки там заснув.

Найбільшою подією з тої війни в нашій околиці було скинення німцями бомби на село Кривицю. Людей це дуже перелякало — усі побоювались наступних бомбардувань, тому стали виносити усі цінніші речі з хат і закопувати на городах. На щастя, фронт покотився далі й скоро настав спокій.

Уже через місяць після початку війни, польські вояки, які нахвалялися "здушити" на Бузі гітлерівців, вертались до своїх домів. Вони примушували українське населення переодягати їх по–цивільному. Як хтось казав, що не має цивільного одягу, обкидали такого селянина поганими словами та погрожували йому. Господарі, боячись поляків, мусили давали їм свій одяг.

Коли санаційна Польща розпалася, владу над Закерзонням на короткий час перебрала червона Москва. Про той час я забагато не пам'ятаю, бо була ще дитиною. Лиш пам'ятаю оподівання старших селян, що з приходом большевицької влади селяни Корчмина комуністичних поглядів (а було їх тільки кількох) почали підносити голови і вихваляти червону Москву кажучи, що тепер усі будуть рівні, а поле буде спільне.

З того часу запам'ятався мені чітко лише один епізод. Пізнього осіннього вечора до нашої хати несподівано зайшов Микола Янтох. Він був досить бідний — здається мені, що був польовим та раз в році за свою працю збирав зерно від господарів. Микола, побачивши тата в хаті, за дуже не розговорювався, бо видно було, що він кудись поспішає. Він звернувся до батька такими словами: "Федьку, ходи з нами вітати большевиків". Тато відповів: "А чому ж я маю їх вітати?" На це Янтох: "Бо ти був в Канаді". Батько відрубав: "А що то має з тим спільного, що я був у Канаді? Ти шукай собі других таких як ти і з ними йди вітати, доки ще не засмакував їхнього раю".

Микола дуже сердитий вийшов з хати.

У той час немало наших несвідомих українців, які були за океаном, перемінилося — вернули додому комуністами. Але місцеві селяни з них насміхалися і вони навернулись та почали знову жити по-християнськи.

Микола Янтох у пізніших роках виявився зрадником, приступаючи до стрибків, яких зорганізовали червоні сталіністи в сусідньому селі Махнівок. Про кодло стрибків із Махнівка буде мова в пізніших розділах.

Молодь Корчмина перед Народнім Домом. Весна 1940 р.

У 1940 році нашу околицю (частина Галичини на північ від річки Солокії) зайняв новий окупант — гітлерівська Німеччина. Німці на початках не були дуже страшні. Також українське підпілля на наших теренах було в меншій небезпеці й свобідніше розвивалося. Причина цьому була така, що німецька мова в загальному для слов'янських народів є незрозумілою й тим самим не могли так жваво, як для москалів, працювати на гітлерівську користь зрадники–донощики.

Однак не треба було довго чекати на зло. По кількох місяцях нові окупаційні господарі почали наїжджати на наші терени та запроваджувати на кожному кроці свою контролю. Була запроваджена спеціяльна статистика на господарські продукти — рослинні і тваринні. Німці почали мільйонами тонн вивозити з України до Німеччини продукти: збіжжя, масло, м'ясо, олійне насіння, картоплі, цукор і усе інше, що могли тільки награбувати.

Гітлерівська економічна грабіж довела український народ до руїни. Люди жили в нужді — відживлялись зелениною, дуже часто ще не дозрілою, багато селян пухли з голоду. Тому, що німці пограбували коней і худобу, селянам часто приходилось самим запрягатися до плуга й орати землю.

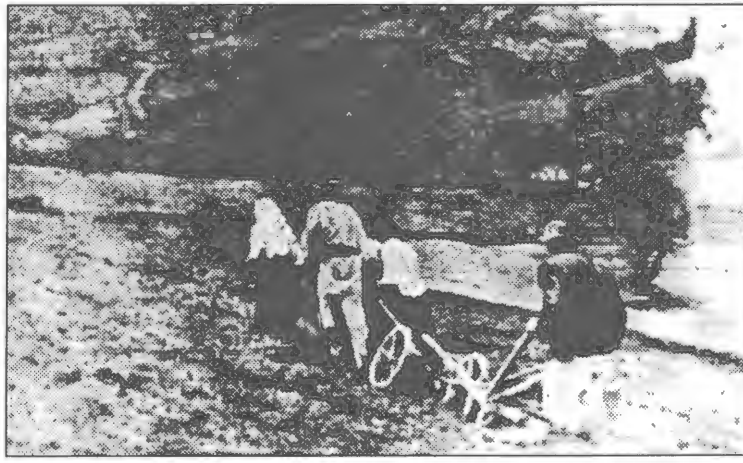

Німецька окупація. Німці пограбували коні, тому селяни запрягаються до плуга, щоб орати землю.

Але український народ не скорився перед ворогом, а радив собі, як тільки було можливо, аби захистити себе від голоду й холоду. Гітлерівці гадали, що придумана ними тактика є досконалою і вони мають повну контролю над селянами. В практиці виявилося це трохи не так. Наприклад, німці значили корови та безроги так званими "кульчиками" на вухах, аби господарі не залишали нічого собі, а все віддавали німцям. Але для українського селянина ці кульчики не були аж занадто страшні. Люди почали комбінувати так: як тільки закульчикована безрога підросла, селянин перечіплював кульчик на менше звірятко, а більше забивав на прожиток. Так робили наш батько, вуйки, сусіди й інші господарі.

Грабувати українських селян допомагали корінним німцям "фолксдойчі". Це були спольонізовані німці, які в більшості вже народилися в Польщі або на українських землях. За німецької окупації вони стали знову німцями. Багато з них було донощиками. Ці недолюдки часто били наших господарів за це, що ці не мали зерна, щоб віддати накладений на них т. зв. "контингент".

Гітлерівський окупант не дав нам нічого. Усе треба було виготовляти самому. Жінки плели светри з овечої вовни, шили спіднички та інший одяг з полотна власного виробу. Якщо треба було кольору, фарбували чорницями або ожинами, бо жодної фарби тоді не було.

Не було також кухонної соли. Час від часу можна було купити тільки зелену сіль для худоби. Цю сіль люди переполоскували кілька разів і накінець сіль ставала білою. Після цього люди цю сіль висушували та вживали для власних потреб. Також самі виробляли мило.

За таких скрутних обставин наш батько мусив взятися й сам за торгівлю. Він скуповував в селі масло, сир та інші продукти і возив їх до Львова на базар, де обмінював на міські товари. Це було небезпечне зайняття, але батько мусив якось забезпечити сім'ю необхідними речами.

З однієї такої поїздки батько вернув сильно потрясений. Він нам розповів історію, якої сам був свідком. У Львові на базарі він бачив, як якась львів'янка обміняла дитячий одяг на масло. Цей обмін побачив один фольксдойчер. Він навздогнав жінку і по–польському наказав їй з'їсти цілий кілограм масла. Як ця бідолашна жінка не просилася і як не благала того нелюда не карати її так жорстоко, той не вгавав лаяти її та примушувати їсти масло докінця. Батько не міг дивитися далі на таке знущання і чимдуж покинув це місце.

За німецької окупації не було що їсти, не було в що одягнутися, а ще не було спокою.

Німці почали забирати молодих людей на примусову роботу до Німеччини. Тому що охочих їхати в Німеччину добровільно майже не було, німці взялися на спосіб та призначували так званий "контингент" по 30 чи 40 осіб на село, залежно від величини. Але й цей плян не давав задовільного результату, бо люди, які були призначені на примусову роботу, ховалися, не спали у власних домах, бо німці почали ночами нападати на хати людей, призначених на виїзд.

З моєї родини призначена на виїзд до Німеччини була одна особа. На той час сестра й брат уже були дорослими й одне з них мусило б їхати. Щоб обминути примусовий виїзд до Німеччини, брат виїхав до містечка Белза, де влаштувався працювати кравцем у кравецькому верстаті пана Осередовича. Батьки не хотіли, щоб і сестру забрали, тому вона дуже часто вкривалася, не ночувала в родинному домі.

Але одного зимового вечора сестра забарилася в батьківській хаті до пізньої години. Не передчуваючи жодного лиха, вона рішила заночувати вдома. Для безпеки, вона не спала в ліжку, але на долівці біля вікон.

Вже було по півночі, як гітлерівці та їхні помічники напали на нашу хату. Родина почула грюкіт у двері, але батько не спішився їх відкривати. Дізнавшись, що це німці, навмисно розкашлявся голосно, аби заглушити метушню в хаті. В той час сестра вспіла заховатися до пивниці. Двері–закриття до неї були в сінях у підлозі, на котрих лежала велика плетена мата з соломи, що маскувала вхід. Німці увій'ли в хату та не завважили нічого, бо постіль, де сестра спала, мама вже вспіла спрятати. Німецькі людолови точно перешукали кімнати, комори та стрих, проте дверей до пивниці не зауважили. На цей раз лихо оминуло сестру.

Як німці зловили когось, хто був призначений на виїзд до Німеччини, але вкривався, то дуже часто за кару забирали таку людину так, як вона стояла — дуже часто босу, без відповідного для пори року одягу. Злапаних людей німці тримали на залізничній станції, чекаючи на транспорт до Німеччини. Часом довелося чекати невольничому люду під голим небом кілька днів в голоді й холоді, заки знайшлися порожні тягареві вагони, котрих у той час бракувало, бо німці такі вагони потребували для воєнних діл.

Я тоді ще була малолітньою і перебувала в місті Белзі, бо там ходила до Української Торговельної Школи. Там я дуже часто бачила, як людей–невільників, у переповнених тягаревих вагонах, відтранспортовували в Німеччину на примусову роботу. Якщо родина віднайшла свого рідного на збірному пункті (а там часом було кілька соток людей) і якщо вартові дозволили передати такому харчі чи одяг, то було ще добре, бо були випадки, що німці нікого не допускали.

Сама я була свідком ось такого. Це було 1942 року, надворі вже була пізня осінь і було холодно. Невільників, призначених на примусову роботу, німецькі посіпаки заганяли до тягаревих вагонів. Декотрі люди були напіводягнені. Запам'ятався мені добре хлопчина біля 16–ти років, а може й менше, в одній сорочинці, без жакета, в черевиках з дерев'яними підошвами, без шкарпет і шнурівок. Він аж посинів від зимна і, держачи руки в кишенях, ходив по пероні, оточеному німецьким військом і цивільними. Вартовий кричав на хлопця "Цурік–цурік", але бідолаха не розумів його та далі продовжував свій прохід — мабуть грівся, ходячи. По хвилині підбіг до хлопчини чоловік у цивільному одязі та вдарив його в лице так сильно, що цей аж упав, а злочинець при цьому кричав по–польському: "Czego nie słuchasz, co ci mówi wojak"[1]. Німець іронічно всміхнувся й відійшов.

Подорожні на станції в Белзі цей епізод бачили та тільки хитали головами на це безправ'я, бо допомогти хлопчині нічим не могли. Я такі випадки й багато інших подібних бачила, доїжджаючи потягом до Белза до Української Торговельної Школи. Зі станції Белз протягом довгого часу принаймні раз в тижні відходив такий транспорт, наповнений людом, якого везли на невольничу працю до Німеччини. Сотки або й тисячі подібних станцій по всій Україні відправляли наш нарід на примусову роботу до Німеччини. Багато з них ніколи не повернулося в Україну — загинуло в Німеччині від бомб або важкої праці, інші в концентраційних таборах чи за інших обставин, а ще інші не хотіли повертатися на батьківщину, яка була окупована червоною Москвою.

Це було пізніше, а раніше ми пережили велику радість з проголошення української держави. Великі кривди, які заподіяли окупанти нашому народові через довгі–довгі роки поневолювання нас, ще біль–

[1] Чому не слухаєш вояка?

ше додали сил до боротьби, щоб стати вільним господарем на своїй землі, в незалежній українській державі. Сповнилася мрія всього українського народу, який довгі роки чекав на цю радісну вістку. 30 червня 1941 року настало Відновлення Української Самостійної Соборної Держави. Ця радість блискавкою розійшлася по всій Україні й світу, цю вістку український народ поширював з ентузіязмом і з захопленням — радощам не було кінця.

Молодь і старші з нашого села й інших довколишніх сіл йшли до Белза, щоб врочисто відзначити цю так важливу історичну подію. В моїй родинній хаті, як і по всій Україні, панувала надія, радість і свобода. Це саме можна було бачити на обличчях інших людей.

Пам'ятаю цей день якби вчорашній — йшов з села попри нашу хату недалекий наш сусід Максим Гадівський та якусь пісню тихо собі наспівував. Помітивши мене, спершу наче зніяковів, але по хвилині радісно промовив:

"Не дивуйся дитино, що я, старий, співаю, бо це радісний день для всіх українців, де б вони не проживали. Я і співаю, і боюся, і молюсь до Бога, щоб захистив цю довго очікувану нашу державу та щоб Вона вдержалась назавжди".

На превеликий жаль, це був короткий період відродження Української Самостійної Держави. Однак він був дуже важливий для українського народу, бо вороги нашого народу відчули нашу силу, відвагу, прагнення бути вільним народом на своїй власній землі.

Скоро після проголошення Української Держави, гестапо арештувало наших Провідників: Степана Бандеру, Ярослава Стецька та багатьох інших членів Тимчасового Уряду у Львові, як також членів і прихильників ОУН та українську інтелігенцію й студіюючу молодь. Та ОУН не припинила праці серед українського народу проти політики Гітлера, але стала вести її більш підпільно.

У той час, крім гітлерівських гнобителів, почав явно нападати на український народ також польський загарбницький елемент. Польські злочинці, спершу на Холмщині, а потім і на інших землях, де тільки бачили українських безборонних людей, там їх вбивали.

Моє село було розположене поблизу холмських сіл Ріплин, Радків, Лагівці, Телятин, Посадів, Рокітно та інші. Багато молодих людей з Холмщини, які повтікали від поляків–вбивців з рідних хат, знайшли притулок в галицьких селах. В нашому селі також тоді перебува-

ло багато самітніх молодих людей, як також декілька родин.

Поляки на Холмщині в безпощадний і брутальний спосіб вимордували багато невинного українського люду. Пригадую прекрасний весняний день у травні 1944 року. Весна розгорнулася вповні, а сонце своїм гарячим промінням зогрівало усе навколо. Але жайворонки в гаях і сільських садах чомусь не щебетали веселих весняних пісень, але все співали журливо–сумні мелодії, мов би заповідали лихо.

У цю весняну пору, біля обіду, через наше село дорогою до Белза оцілілі люди з Холмщини везли в драбинястих возах гори українських людських трупів, щоб показати цей доказ злочину, скоєного поляками, якійсь німецькій комісії. Гасло поляків тоді було: "Од Сану аж до Буга зостанє чарна смуга", що значило, що від Сяну аж до Бугу не мало остатися живої української душі. Ці помордовані люди були при праці на полях. Поляки в страшний спосіб їх там змасакрували. Люд український з Холмщини цим показом трупів німцям шукав у них захисту, але такого з німецького боку не знайшов.

Люди з нашого села, які цю трагічну картину бачили, розказували, як холмщаки розпізнавали своїх рідних та в розпуці голосили, що це ж моя мама, а це мій батько, а це сестри, вуйки, тітки. З ними плакало усе село.

Через постійні напади поляків на мирне українське населення, Холмщина опустіла. Поляки, зі страху за свої ганебні вчинки проти українців, боялися постійно жити на українських землях Холмщини, а українці — хто залишився живим — зо страху перед польськими вбивцями залишали рідну землю й їхали в Галичину або в Україну, тоді окуповану червоною Москвою.

Холмщину поляки пограбували й знищили майже повністю. Вони повивозили з цієї віковічної української землі в глибину Польщі дорогоцінні ікони з українських церков, образи з культурних домів, порозвалювали пам'яткові хрести, знищили книжки в українських бібліотеках і інші історичні предмети, поруйнували українські церкви, цвинтарі, стрілецькі могили, а села спалили.

Хоч Холмщина опустіла, то польські банди не припинили нападів на українське населення. Польські вбивці і грабіжники під командуванням терориста "Басая" не задовольнилися знищенням Холмщини, вони прагнули й плянували винищити та вимордувати все українське населення Закерзоння, а українське добро — зруйнувати і пограбувати.

Скоро після зруйнування Холмщини, банда польських терористів під командою "Басая" напала серед ночі на приграничні села Галичини Ліски й Костяшин. Це було 23 березня 1944 року. У селі Ліски, як по всіх поблизьких селах Галичини, тоді перебувало багато людей з Холмщини — втікачів від польських банд. Цієї страшної ночі жорстоко вбито більше 120 осіб. Поляки мордували, кого тільки зустріли живого — старців, жінок, дітей. Село було обставлене польською бандою, щоб селяни не втікали з нього, а сховатися не було де, бо в березні поля ще не порослі. Село Ліски цієї ночі поляки спалили майже дотла. На слідуючий день ці, що пережили погром, мов би пробудившись зі страшного сну, посходилися на згарищах–руїнах села й почали збирати недопалені останки своїх рідних та хоронити їх на місцевому цвинтарі, а 86 інших осіб похоронили у спільній могилі.

Відомості з Костяшина були скупішими — там загинула менша кількість людей, бо місцеві селяни завчасу покинули рідне село та перебували в дальших галицьких селах.

От така була доля поневоленого українського народу.

Після масакри в Лісках та Костяшині, селяни поблизьких сіл, переважно жінки з маленькими дітьми та старці, покидали на ніч свої хати та втікали в поля, а молоді мужчини залишалися й ходили цілі ночі, пильнуючи рідного села від польських напасників.

Польські грабіжники й вбивці побачили, що українське селянство є безборонне і ніхто селян не охороняє, тому впевнено почали нападати на нас навіть вдень.

Не треба було довго чекати на нову тривогу. Польська банда не гаяла часу і недовго після знищення села Ліски й вимордування невинного люду, напала в обідню пору на село Василів– Великий. Це було 30 березня 1944 року.

Місцеві селяни зауважили напасників завчасу та почали перелякано втікати куди тільки могли, залишаючи ввесь свій доробок на поталу грабіжникам. З вище згаданого села втекли усі, хто мав силу й змогу, а хто залишився або вірив, що його, старенького чи хворого, не будуть зачіпати — поляки вбили. Були й такі випадки, що старці схоронилися в криївках, але подушилися там від диму, коли поляки підпалили хати.

Польська банда спалила усе село, не щадячи навіть церкви.

Мешканці нашого села побачили, що люди втікають, а Василів–

Великий горить, тому заздалегідь матері з маленькими дітьми й старші люди повтікали на південний берег річки Солокії до села Стаї, віддаленого від Корчмина біля трьох кілометрів. Люди втікали до Стаїв з цією думкою, що поляки на це село не будуть нападати, бо там жила велика кількість поляків і змішані родини українсько–польські. Щоправда, у той час там майже не було чоловіків, бо вони повтікали на лівий берег Сяну, там творили банди і звідти нападали на українські села.

Тому що наша сім'я жила біля лісу, а полякам була краща нагода напасти з лісу спершу на хутір, як на село — наші батьки наказали сестрі й мені залишити хату та добиратися разом з іншими людьми до Стаїв. Ми неохоче з сестрою туди пішли, однак уже слідуючого ранку були назад в рідній хаті.

Залишені в селі люди цієї ночі не спали, а наслуховували, чи не підходять до Корчмина польські бандити. Молоді й середнього віку мужчини, а також чоловіки з Василева–Великого рішили, що Корчмина будуть боронити. Василь Доминицький, який закінчив кілька кляс ґімназії у Львові, а в польському війську 1930 року отримав ступінь "плютоновий", зібрав усіх здорових мужчин та розставив їх в лінію від сторони Василева–Великого, один кілометр від Корчмина. Усіх зібралося біля 200 самооборонців, дехто мав зброю, а інші вила та сокири. Поляки побачили таку велику силу і не відважились підійти до Корчмина.

От так почали організуватися по українських селах Закерзоння "Самооборони". До них вступали сільські юнаки, які належали до ОУН, а до них радо приставали їхні прихильники. Проте, щоб оборонити себе та свою родину і українське населення, треба було мати зброю, а українські хлопці такої зброї забагато не мали, бо ніхто для нас її не виробляв. Ми були поневоленим народом, тому зброю треба було добувати на ворогах. Такої Самооборони українським селам було тоді дуже потрібно, щоб захищатися від щораз частіших нападів великих груп польських вбивць та грабіжників. Я вірю, що поляки знищили б усе Закерзоння так, як знищили Холмщину, коли б по селах не були зорганізовані Самооборонні Відділи з членів ОУН та інших свідомих українців.

Моя наука в Українській Торговельній Школі в Белзі

Осінню 1941 року батьки рішили послати мене на навчання до Української Торговельної Школи в Белзі. Цим рішенням батьків я була дуже задоволена і вже під час вакацій мене почала підготовляти і дещо пояснювати місцева вчителька, панна Богун. У звичайний спокійний час я ще б почекала зо два чи три роки, щоб краще підівчитися. Але тому, що була війна і час дуже непевний, навчання не можна було відкладати, а вчитися, коли є нагода, бо ніхто не знав, що слідуючий рік нам принесе.

Признаюсь, що з початку в цій школі мені було тяжко, заки я увійшла в ритм шкільного життя та науки. Вчитися було дуже багато, а рівень студентів не був однаковий, бо в Белзі в Українській Торговельній Школі була молодь різного віку — від 12 до 21 року життя.

Хоч студенти в цій школі були переважно сільські дочки та сини, то все ж таки старшим учням наука давалася легше, бо вони краще розуміли викладачів. Час був дуже тяжкий, не було де купити підручників, чи дістати доброго зошита. Вчителі диктували нам матеріял, а студенти записували, мачаючи перо в чорнило. Якщо перо було погане, то заливало (робило клєкс) і дуже часто треба було диктовану роботу переписувати наново, а це забирало час, призначений на навчання.

Та не це було найгірше. Багато більшим утрудненням для учнів було це, що нам щораз казали переноситися в інше місце, звичайно менше й менш вигідне, бо наш будинок потрібен був німцям для військових справ.

Хоч час був воєнний і було дуже важко, то я таки, при Божій помочі, закінчила цю школу в 1943 р. Після закінчення торговельної школи, щоб дістати десь працю в торговельному напрямку, треба було наперед відбути практику. Після такої практики випускників торговельних шкіл дуже часто там же приймали на постійну роботу, тому кожний практикант старався якнайкраще виконувати свої обов'язки.

Знайти місце для практики в той час не було легко, бо українських підприємств чи крамниць було мало, а випускників українських

торговельних шкіл — багато, бо такі школи були тоді майже по всіх містах Галичини.

Мені пощастило знайти місце для практики у Філії Споживчих Продуктів в Угнові. Українські керівники підприємств і крамниць, які приймали на практику випускників торговельних шкіл, мали доручення, аби їх запізнати з кожною ділянкою праці й вони цих принципів додержувалися. Мене прийняли як поміч в бюрі й майже що кілька днів я виконувала іншу роботу. Це була добра практика і я там багато дечого навчилася. Хоч мені у філії забагато не платили, я була вдоволена й виконувала свою працю якнайкраще. Мені мріялася після закінчення однорічної практики праця в рахівництві, що було моєю мрією ще з дитинства.

У філії працювали, між іншим, молоді дівчата, переважно мешканки Угнова. По якомусь часі вони мене познайомили з працівниками Маслосоюзу. Там час від часу можна було дістати товари, котрих бракувало в сільських кооперативах. Неділями я їздила до батьків на село і була рада, що можу їм привезти найпотрібніші речі — каву–цикорію, сірники, чай, часом цукор, бо цих речей в селі взагалі не було.

Одного березневого дня 1944 року я вертала з родинного дому до Угнова. Поїзди в той час ходили рідко, з великим запізненням, але люди вже до цього привикли. Найближчою до мого села була станція Стаї і там я ждала на поїзд до Угнова. Чекати прийшлося цим разом як ніколи раніше довго, бо кілька годин.

Разом зі мною на станції також чекав молодий хлопець, який представився як Білецький, який їхав до Рави–Руської, та двоє інших людей, жінка й мужчина, що казали, що живуть у Львові. Це були, мабуть, львівські гендлярі, які обмінювали промислові товари на харчові продукти.

Ми вже почали думати, що поїзд взагалі цього дня не приїде, але, з великим запізненням, він врешті–решт докотився. Я розраховувала, що найпізніше біля 9–ої години вечора буду в Угнові, але вийшло поіншому.

Я їздила цим поїздом дуже часто й подорожні переважно були з поблизьких місцевостей та час від часу львівські гендлярі. Цим разом було трохи інакше. Вагони були переповнені польськими родинами. Поляки їхали з України, Литви за Сян і були дуже сердиті, що правні господарі українських і литовських земель їх повиганяли. При цьому

вживали погані слова та грозили відплатою.

Кондуктор ледве пересувався вагонами та казав до нарікаючих польською мовою, щоб вони заспокоїлися, бо самі вони не менше винні. Він також пробував знайти нам сидяче місце, але ми не погодилися, бо малі діти спали на лавках. Ми вийшли назовні й стояли поміж вагонами. Коли хтось переходив, ми були дуже осторожні, боячись поляків, щоб нас непомітно не зіпхнули під колеса. Поїзд волікся дуже помалу, а щоб ще додати мені страху, в лісі за селом Корчів стояв біля півгодини, а може й довше. Я тоді почала жаліти, чому зі станції Стаї не вернулася додому.

Нарешті ми доїхали до Угнова. Станція в Угнові віддалена від міста приблизно на один кілометр, або й більше. Уже було біля 11–ої години ночі, станція була слабко освітлена. Я поглянула на місто, а там також темно, тільки де–не–де блимали слабкі вогники.

Молодий хлопець, з яким я познайомилася на станції в Стаях, і який добре знав ці місця, відраджував мені йти самій вночі до міста, а запропонував їхати з ним до Рави–Руської, там у його сестри переночувати, а рано безпечно вибратися до Угнова. На цю пропозицію я не погодилася пояснюючи, що мушу бути вранці на роботі. Він розсміявся та додав, що діти не працюють, на що я трохи обурено відповіла, що я не дитина, а відбуваю практику по закінченні торговельної школи. Не знаю, чи він повірив мені, чи ні. Ми попрощалися і він обіцяв, що якщо його доля покерує до Корчмина, то він мене відвідає. Але ми більше ніколи не зустрілися.

Від поїзду до Угнова йшли дві жінки і я долучилась до їх товариства, аби не йти самотньо. Ніч була досить хмарна, так що на кілька метрів не було видно, а дорога була не освітлена. Жінки були польки, правдоподібно з Терношина, бо між собою розмовляли польською мовою. Коли я відповіла на їхні запитання по–українськи, бо польської мови я тоді не знала, жінки зніяковіли й почали нервово говорити по–українському і по–польськи, мішаючи слова. Я зрозуміла, що жінки мене бояться, але я лякалася також їх, тим більше, що їх було дві, а навкруги була глуха ніч. Я почала помалу залишатися позаду польок і далі йшла за ними на віддалі кількох метрів. У той час було небезпечно ходити вночі, а тим більше самій дівчині. Я про це дуже добре знала, але іншого виходу цієї ночі не мала.

Околиця Угнова була повна різного війська. З німецькою армією

були також мадяри, котрих дуже багато розташувалося в Угнові. Місцеві люди розказували, що мадяри уважають українське населення за руських, тому вороже ставляться до нас, а вияснити мадярам про нашу національну приналежність було дуже тяжко, бо вони не говорили німецькою мовою. Не дай Боже було їх зустріти самітній дівчині вночі. Та й німці не були кращі — це ж фронтовики.

Ніч була темна й мрячна; жінки, за якими я йшла, залишилися на початку міста, і далі я поспішала на квартиру, де жила — сама. Бічні вулички Угнова були темні, бо освітлені, та й то слабко, були лише головні вулиці й середина міста — ринок. Містечко Угнів спало, а я старалася йти якнайскоріше, аж підбігала місцями. На одній з темних вулиць недалеко аптеки я раптом почула за собою кроки й оклик "Гальт". Я стала дуже налякана, що ледве могла мовити слово. Їх було двох мужчин у німецьких уніформах. Заговорили до мене німецькою мовою, і я також відповіла їм ламаною німецькою, бо вивчала її в школі. По кількох словах я відчула, що це не німці, бо вони також не говорили німецькою вільно. У цю хвилину майнула в голові думка — упівці це, чи може поляки або мадяри? Але виходу не було — скоріше чи пізніше я мусила сказати, хто я є. Адже навіть говорити по-польськи я не вміла. Тому я непевним і переляканим голосом сказала по-німецьки, що я є українка та чому так пізно й звідкіля іду. З переляку й тривоги холодний піт виступив на моє чоло, але ніхто цього не бачив, бо була темна ніч. Хлопці розсміялися і далі пішла жвава розмова вже по-українському. Вони питали про місця, з котрих я приїхала та остерігали мене, щоб на будуче самій пізно ночами не ходити. Я трохи заспокоїлася і поволі страх почав минати. Упівці продовжували, що в Угнові під сучасну пору є всіляка небезпека і мадяри, німці чи поляки в кожну мить можуть напасти з-за рогу. Коли я відповіла, що українські партизани нас обороняють від напасників — вони тільки засміялися. Ці незнані хлопці підвели мене до моєї квартири, котра вже була поблизу, за що я їм подякувала й вони відійшли. Я була щаслива, що це були рідні вояки, бо в іншому випадку я не знаю, що було б зі мною сталося.

Цієї ночі я не могла заснути майже до ранку, стривожена пережитим — спершу в поїзді, а потім в Угнові. А тут ще в місті посеред ночі почулися постріли, які знову розтривожили мене.

Наступного дня зранку, невиспана по нічній пригоді, я пішла до

праці. Привітавшись з моїми співробітниками, я взялася за роботу, котра вже на мене чекала. В обідню пору ми з Евою, яка там також працювала, зайшли до Союзу, як і перше дуже часто заходили, щоб там дещо купити, бо в той час менші крамниці були майже порожні. В Союзі ми довідалися від Олеся, який там працював, що українські партизани забрали вночі з аптеки найпотрібніші їм ліки. У той час в крамниці було трохи людей і дехто з них, почувши цю новину, став нарікати, що вже не буде де дістати навіть бандажу. На це Олесь їм відповів, що упівці нас боронять і навіть не мають у потребі чим рани завинути, а ви вдома можете це зробити хоч би чистою шматою. Як нам стало пізніше відомо, Олеся (прізвища не пам'ятаю) покликали до Української Повстанської Армії, але яка його дальша доля була — не знаю.

Коли наступним разом я поїхала додому і розказала батькам, що зі мною трапилося тої ночі в Угнові, вони порадили мені вже більше не вертати до праці в місті, а залишитися в рідному селі. Я погодилася, бо справді, час був бурхливий і небезпечний.

У той же час в Корчмині шукали продавця до місцевої кооперативи, я їм сподобалася і по недовгому часі розпочала там працю.

Українська Повстанська Армія

Я вже згадувала про напади, які поляки робили на наші села. Ці страшні дні і ще страшніші ночі тягнулися так довго, аж поки Українська Повстанська Армія не почала нас боронити.

Наприкінці літа 1943 року в наших околицях можна вже було бачити рідних вояків. Вони виросли з поневоленого народу, бо український народ виявив сильне бажання жити вільно на своїй власній землі, а не бути наймитом московським чи польським. Українські селяни Закерзоння були дуже горді зі свого війська, вони дивились на упівців як своїх синів, своїх оборонців та свою рідну армію.

У той час молоді хлопці охоче вступали в ряди Української Повстанської Армії, бо не хотіли бути рабами, а бажали бути борцями та воювати за вільну і від нікого незалежну Україну. Від молодих повстанців можна було тоді чути: нарікання на неволю нічого не дасть, лише боротьба, і то важка боротьба всього українського народу, мо-

же дати державу і волю рідній землі.

Схема операцій УПА.

Українські партизани — це герої, найкращі сини і дочки України, вибрані з–поміж українського народу. Вони справжні потріоти української нації, з великою любов'ю до неньки–батьківщини. Упівці добровільно залишили вигідне родинне життя й пішли захищати від ворогів своїх батьків, сестер і братів та свою поневолену батьківщину — Україну. Українські повстанці не жаліли свого труду ні молодого життя, аби лиш Україна була вільна. Я вірю, що будуче покоління буде горде з Української Повстанської Армії та зі святістю про цих героїв буде згадувати й переказувати наступним поколінням.

Найважливіше було, що Українська Повстанська Армія нас не покидала і в селі весь час були якісь сотні чи боївки. Запам'яталася мені добре весняна пора 1944 року, коли в нашому селі розташувалися на якийсь час три сотні з Волині. Вони — упівці — щоранку збиралися на молитву посередині села на роздоріжжі біля Народнього До–

му і як заспівали молитву, а опісля кілька повстанських пісень, село аж тряслося від їхніх могутніх голосів. Селяни ще перед збіркою сходилися поблизу, як на концерт, щоб почути їхні молоді голоси й пісні. Багато старших жінок плакали з радости, а нам, молодим, радість і щастя розпирали груди.

Партизани боролися, не зважаючи на всі протиріччя. А українське населення помагало своєму війську — своїм синам та дочкам — чим тільки могло і раділо з повстанських успіхів і перемог, а сумувало їхніми втратами, бо це ж було наше рідне військо і ми ним дуже дорожили.

Потрібно тут додати, що вже наприкінці німецької окупації наших земель багато дівчат з нашої околиці працювало для визвольної боротьби. Одні — як санітарки приготовляли лікарське обладнання у визначених селах, другі — як зв'язкові, а ще інші — шили одяг, заготовляли харчові припаси і виконували багато інших потрібних робіт для нашого рідного вояцтва. Були й такі, яким прийшлося взяти в руки зброю.

Молоді підпільниці.

У той час я працювала в місцевій кооперативі. Одного дня до крамниці зайшла якась незнайома дівчина й вручила мені ґрипс. У ньому доручено мені стати виховательною Юнацтва в нашому селі. Моє псевдо було "Лелія" і напочаток я мала зорганізувати малу групу молодих дівчат і повчити та усвідомити їх про нашу визвольну боротьбу. Усі інструкції та різні брошури та книжки до навчання я отримувала з села Василів–Великий.

Одного весняного дня 1944 р. я отримала наказ їхати до Перемислова біля Белза на кількаденну відправу. Щоб не деконспіруватися, я просто закрила кооперативу й поїхала. Там я зустріла багато моїх подруг з Української Торговельної Школи в Белзі, які також були виховательками Юнацтва. Нам тоді говорили про ролю молодих дівчат у визвольній боротьбі та про необхідність жертв та самопосвяти на цьому довгому шляху. Нас гартували до найтрудніших обставин життя, в яких нам прийдеться жити й працювати. Про це все я розказувала пізніше моїм підопічним юначкам.

Коли влітку 1944 року наблизився гітлерівсько–большевицький фронт, для безпеки малолітніх дівчат цю молодіжну організацію розпустили. Але ми всі далі працювали підпільно, допомагаючи старшим дівчатам.

У січні 1944 року до Української Повстанської Армії покликано мого брата. Через кілька наступних місяців ми не знали, де Михайло знаходиться і чи він ще живий. Наші побоювання за його долю ще збільшилися, коли на самі свята Великодня 1944 року у селі пішла чутка, що Михайло вбитий. Той Великдень був для нас дуже сумний, а найбільше таки переживала мама. Вона чи не кожен другий день брала мене з собою й ходила до каплиці появи Богоматері просити ласки–помочі захистити її улюбленого сина від всякого лиха. І, мабуть, вимолила цю ласку, бо сина її все оминало лихо–біда.

Десь у травні цього ж року, раннім–ранком, коли усі в хаті ще спали, біля наших вікон появилося двох повстанців на конях і, стукаючи у вікно, кликнули до батька: "Вставай, батьку, син їде додому!" Ми всі пробудилися, скоренько приготовили снідання для приїжджих гостей і стали нетерпеливо чекати. А брата все не було. Батько нетерпеливо питав повстанців, де ж мій син, а вони весело відповіли, що він там їде на фірманці сплячий і що вони залишили підводи біля трьох кілометрів від нашої хати.

Врешті–решт з'явився брат. Нашим радощам не було кінця. Сотня "Лиса" задержалася в Корчмині на одноденний відпочинок і тому брат міг запросити сотенного "Лиса" і кількох старшин, а також своїх найближчих друзів з сотні на гостину до батьків.

Сотенний "Лис" був стрункий, високий і дуже інтелігентний мужчина. Мундур на ньому блищав від чистоти, чоботи були "офіцерки", а на шапці — тризуб.

Брат також запросив до хати батька свого найближчого друга Йосифа Палюшка, котрий загинув як воїн Української Повстанської Армії від московських комуністів на Радехівщині 9 лютого 1944 р. Сидячи за столом, батько Йосифа розплакався з жалю за одиноким сином. Тоді сотенний "Лис" сказав до Мирона Палюшка: "Не плач, батьку, твій син віддав життя як воїн–герой України і тому він вічно жити буде в українському народі".

По короткому відпочинку сотня "Лиса" покинула наше село і повстанці відійшли на фільварок Биків, що поблизу кордону Галичини і Холмщини. Українська Повстанська Армія за німецької окупації наших теренів відносно свобідно переходила з одних місць на другі навіть і днями, бо німців по українських селах не було — вони бо зайняті були війною.

Мабуть, наприкінці травня або на початку червня, інша сотня переходила на Холмщину і затрималася в нашому селі й на хуторі відпочити. Погода тоді була досить тепла, тому багато упівців, котрі не могли поміститися в хатах на хуторі "Вишнівка", спали по стодолах. То був час, коли поляки розгулялися на Холмщині й нищили мирне українське населення, тому повстанці йшли в ці сторони захищати від ворогів своїх сестер–братів.

Слідуючого дня, біля обіду, візник привіз на наше подвір'я жінку й мужчину. Вони були вбрані як партизани. Обоє були середнього віку, а з облич видно було, що інтелігенти. При поясі у жінки видніла коротка зброя — пістоль. Сходячи з фірманки, вона скромно всміхнулася мені, а я також привітала її легкою усмішкою. Скоро після їх приїзду, на нашому подвір'ї появився молодий вояк–упівець і вони з ним відійшли. Більше я їх ніколи не бачила.

У той час в нашій хаті квартирувало двох старшин, котрі працювали для Проводу Української Повстанської Армії. Їхні псевда були: "Певний" і "Ґеник". Ці упівці в пізнішому часі стали нашими добрими

приятелями й при кожній нагоді, коли були поблизу, відвідували нашу родину. На жаль, оба вони загинули 20 червня 1947 року, коли поляки знищили криївку проводу пропаганди в селі Осердів. Разом з ними загинуло цього дня ще трьох інших повстанців.

По відході вище згаданих жінки і мужчини з нашого подвір'я, я була здивована, що в УПА є жінки, і запитала про це постанця "Певного". Він мені відповів, що це є подружжя жидів–лікарів і що вони схоронилися в Українській Повстанській Армії від гітлерівців. Стрільці віднайшли їх у Белзському лісі голодних і холодних ще зимою 1943 р. і вони з великою охотою погодилися добровільно працювати як лікарі для Української Повстанської Армії та є дуже раді, що їх прийняли в ряди УПА. А повстанцям лікарів було дуже потрібно.

Далі "Певний" сказав мені, що ці жидівські лікарі перебували з сотнями поблизу, як їх повідомили по зв'язку, що дуже хворий упівець потребує негайної лікарської помочі, тому вони так скоро поспішили до нього. При цьому додав, що ці лікарі вже гарно оволоділи українською мовою.

Голляндські старшини в УПА. Світлина з 1943 р.

У той час нерідкі були випадки, що й інші чужинці знаходили охорону в українському підпіллі. В УПА можна було зустріти вояків різних націй — грузинів, білорусів, голляндців, французів та багато інших, які з таких чи інших причин опинилися в Українській Повстанській Армії. Співпрацюючи з повстанцями проти спільних ворогів, вони часто передавали чужими мовами інформацію про нерівну боротьбу воюючого українського народу проти трьох окупантів України: брунатних гітлерівців, червоних сталіністів і польських шовіністів. Охочі для співробітництва чужинці працювали в замаскованих в густих лісах криївках або в таємних квартирах у містах і передавали по радіо чужими мовами у вільний світ правду про воюючу Україну.

У той час на українських землях було багато підпільних радіостанцій — в місті Дрогобичі, в карпатських лісах та інших місцевостях. Передачами французькою й англійською мовами однієї з них, закодованої як "Афродита", керував голляндець Газенбрук.

Проте, вільний світ, хоч чув і добре знав про нерівну боротьбу українського народу проти окупантів України, остався глухий і сліпий на страждання українського народу на його власній землі...

Московська окупація 1944 року

Прийшло літо 1944 року. Того року воно було гаряче — жнива розгорнулися скоро, сіножаті пахли скошеним сіном, а бузьки ходили по левадах і клекотали, шукаючи за поживою.

До наших теренів наближався фронт. Щодня голосніше було чути далекий гуркіт гармат. Десь на тиждень перед фронтом, через наше село втікали німецькі війська. Втікаючі німці були збідовані, виголоджені, на них були мундири брудні і подерті. Це не були ці самі німці, що так жваво йшли на схід у 1941 році.

Німецьке військо було прибите, його мораль впала низько. Були випадки, що німецькі вояки ловили молодих дівчат і насилували їх. Треба було дуже вважати на себе.

Утікаючі гітлерівці не зважали на цивільне населення, а розкидали з літаків по полях дрібні міни у вигляді пера чи інших предметів, які заохочували, особливо дітей, щоб їх підняти. У нашому селі були від цього два нещасні припадки — один хлопець загубив око, а

другому відірвало руку нижче ліктя.

А десь тиждень по тому, як залишили наше село німецькі окупанти, на присілку Корчмина з'явилося на конях двох червоноармійців. Це була совєтська розвідка. Вони питали місцевих жителів за німцями, а довідавшись, що гітлерівці вже з тиждень тому покинули цю околицю, повернулися скоренько назад до своїх.

Селяни вже знали, що червоні окупанти близько та журилися, що ж буде далі? Чекати на москалів довго не треба було. Вже над ранком слідуючого дня через наше село сунули московські танки та йшли інші фронтові війська. Червоноармійці не тратили часу і як тільки увійшли в село, зразу розбили кооперативу, в котрій я тоді працювала, та все, що їм сподобалося — пограбували, а решту речей знищили. На щастя, передові совєтські частини довго в селі не затрималися, але пішли далі за німцями.

Ще таки цього самого дня біля обіду з–поза лінії фронту з'явився німецький танк, який пробував прорватися до своїх. Селяни, побачивши німців, дуже стривожилися, щоб не розпочався в селі бій поміж німцями і москалями. Але, на наше щастя, в селі не було багато большевиків і тому вони не відважилися атакувати гітлерівців. Та німці далеко не від'їхали — поміж селами Корчмин і Корчів їм заступили дорогу червоноармійці. Однак німці, відстрілюючись, вирвалися з оточення, залишаючи вбитими багато московського війська. На мою думку, там загинули наші вояки, які були в большевицькій армії, бо енкаведисти все пхали на лінію фронту інші національності.

Коли наближався фронт батько, боячись, щоб москалі не забрали коней зі стайні, запровадив їх на поле пастися. Це саме зробив наш сусід. Однак москалі йшли полями і забрали коней — і нашого, і сусідського.

Батько тоді ще був молодий мужчина, тому, щоб руські не забрали його на фронт, не відважився іти до них домагатися назад коней. За це наша мама стала відважною та разом з сусідом, який сам також не пішов би, поспішили за москалями й просили їх, щоб віддали коней. Москалі не хотіли про це навіть слухати і мама з сусідом рушили назад додому. Однак по дорозі вони зустріли військового старшину, який їхав на коні. Мама з сусідом стали його просити, щоб він наказав своїм воякам віддати наші коні. Старшина відповів українською мовою: "Вертайтесь і заберіть свої коні", а воякам гостро наказав:

"Віддайте хазяїнам лошаді". Вони наказ виконали, але неохоче, нарікаючи при тому, що не можуть іти, бо мають покалічені ноги.

Перший вечір по переході фронту мені запам'ятався на все життя ще й тому, що я перший раз зазнала тоді страху як дівчина. Двох руських вояків несподівано зайшли в нашу хату та почали силою витягати сестру й мене надвір. Ми ледве вирвалися від цих нелюдських напасників.

Слідуючі ночі ми з сестрою вже не ночували в хаті, але скривалися на горищі над хлівом, а батько стайню закривав на ніч та ще наш собака стеріг нас.

Наступної ночі п'яні москалі знову силою вдерлися в нашу хату. В хаті спали одні батьки. Ми з сестрою чули стуки й лайку червоної банди та дуже боялись за батьків, а найбільше за маму. Москалі питали батька про дорогу до якоїсь там місцевости, про котру то місцевість тато ніколи не чув. Він про це й казав москалям, але напиті большевики таки наказали батькові іти з ними показувати цю дорогу. Тато, боячись напитих і узброєних вояків, нерадо почав одягатися. Наша мама, тоді ще молода жінка, добре знала, до чого воно йде і що її чекає, коли чоловіка не буде в хаті, тому також почала одягатися, голосно плачучи і помстуючи на напасників. Мама хотіла, щоб хтось з сусідів почув та прийшов на поміч.

Серед темної ночі, в темній кімнаті, бо большевики не дали засвітити світла, постала в хаті велика метушня — крики й лайка напасників мішалися з плачем мами. Наш собака також в цьому горю допомагав нам, бо гавкав без перерви на сполох. Люди довкруги чули та знали, що є якесь лихо на Нивах–Вишнівці, але не йшли на поміч, бо боялися — часи ж бо були дуже небезпечні.

У нічній тиші крики, плач і гавкання собаки почула військова варта і, на щастя батьків, впору надійшло до хати двох московських військовиків і забрали напасників з собою.

Це був липень, пора жнив, час було збирати збіжжя, яке починало перезрівати на полях. Але люди боялися покидати обійстя, щоб не бути пограбованими москалями. При хаті весь час хтось мусив бути.

Три дні після нічного нападу, на нашу хату, вже в білий день, знову напали москалі. Ми тоді були вдома з мамою одні. Не зважаючи на нашу присутність, вони на наших очах нас пограбували — забрали дві пари чоловічих чобіт, одну пару чоловічих черевиків, годинник–

будильник та ще дечого дрібного. Батька і сестри не було в хаті, бо вони збирали збіжжя на полі. Мама боронила своїх речей, на які родина довго працювала, але це мало помагало. Тоді мама сказала грабіжникам, що якщо не залишать забраних речей, вона піде на скаргу до старшин. Большевики, здається, трохи налякалися і, хоч речей не віддали, чим скоріше забралися з хати та поїхали в напрямку сусіднього села Корчів.

Грабували москалі не тільки нас, але по цілому селі. Ось у наших недалеких сусідів Гадівських перебував молодий студент зі Львова, який сподівався, що на селі під час переходу фронту буде безпечніше, ніж у великому місті. Він старався забагато не попадати червоноармійцям на очі, хоч і не скривався. Одного літнього ранку несподівано зайшли до Гадівських большевицькі вояки і завважили його. Їм сподобалися його нові, майже не вживані чоботи–"офіцерки" і тому наказали стягати їх. Хлопець, боячись узброєних грабіжників, зняв чоботи, залишаючись босим.

Таке траплялося тоді не тільки в нашому селі, але всюди, де були большевики. Але траплялися речі ще гірші. Зараз після переходу фронту пролетіла селом сумна вістка, що вбито Івана Боднара. Іван шукав безпечного місця на час переходу фронту та зайшов до знайомих людей на хутір, званий "Натуринина" біля Угнова. Як пізніше розказували жителі хутора, вже по кількох днях Іван рішив вертатися до рідного села. Хоч його вмовляли залишитися, бо ще було небезпечно ходити між селами, він не послухався. Боднар був вже на корчминських полях, як московські фронтовики його вбили. Сталося це 17 липня 1944 року.

Раніше Боднар був вояком Української Повстанської Армії в сотні "Орла", але був звільнений, бо не мав пальця в руці. Після звільнення Іван не переставав працювати для УПА в рідному селі — помагав виправляти шкіри, займався збиранням харчів та іншими справами.

На час переходу фронту Українська Повстанська Армія на наших теренах прийняла нову тактику. Українські повстанці, які раніше перебували в лісах, перейшли тепер в українські села і скрилися в господарів або старалися непомітно перейти за лінію фронту. Загалом, по селах панувала велика конспірація. Бувало так, що навіть станичний не знав, у кого в селі скриваються партизани. Українське населення охоче допомагало партизанам перебути цей важкий час, а з

особливою посвятою й охотою допомагали рідному війську дівчата. Допомагала і я. Хоч я тоді ще була малолітньою, але старалася бути відважною й все, що мені наказали старші, я виконувала якнайкраще.

Недовго після переходу фронту партизани стали долучати до своїх сотень. Йшли вони, звичайно, по зв'язку. Також і мені доручено перевести до сусіднього села Махнівок упівця. Він звався Петро. Завдання було трохи небезпечне, бо хоч в нашій околиці після переходу фронту не було червоноармійців, але вони часто крутилися дорогами. Дівчата, які перепроваджували упівців після переходу фронту чи переносили ґрипси, були повчені своїми зверхниками, щоб бути весь час уважними, а при зустрічі з москалями не лякатися.

Пам'ятаю добре, це була субота після обіду. Погода була соняшна й тепла. Ми йшли з Петром левадою поза селами до села Махнівка. Дорога, якою ми ввійшли, вела біля церкви і школи. Тому, що школа була на бічній вулиці, ми не побачили гурту людей, що зібрався біля неї. Але вертати було вже пізно. Підходячи ближче ми побачили серед по–святковому вбраних людей з десять або й більше руських вояків. Хоч ми не знали, що це за свято й чому там знаходяться червоноармійці, Петро і я наскоро рішили іти прямо в цей гурт людей. Щоб не було ніякого підозріння, ми держалися за руки, вдавали дуже щасливих, розсміяних. Москалі дивилися на нас підозріло, бо в той час на українських теренах молодих мужчин не зустрічалося, але нас не зачіпали. Як пізніше вияснилося, ці люди були весільні гості вчителя тамтешньої школи, а руські разом з їх старшиною непрошено прийшли щось ліпшого з'їсти.

Коли я з Петром прибула до призначеної хати, ми не вкривали, що боялися, хоч, про людське око, обоє заперечували цьому. По короткій розмові ми розпрощалися. Партизана повела з Махнівка по зв'язку до іншої місцевости тамтешня дівчина, а я вернула додому.

Наступне моє завдання було ще небезпечніше. До довірених людей в нашому селі надійшла вістка, що в селі Корчів мала затриматися на одноденний відпочинок сотня з–за Буга, яка йшла в Ярославщину. Ніхто не знав толком, що з цією сотнею діється. Раннім–ранком в Корчеві було чути постріли. Стрілянина тривала коротко, а пізніше все затихло. По зв'язку було доручено вислати до Корчева розвідку та довідатись про сотню, яка мала залишитися на відпочинок і хто там стріляв.

Це завдання доручено мені. Спершу я налякалася, але не на довго. Про відхід я не повідомила маму, бо не хотіла її тривожити. Заки вирушила в дорогу, мені дано вказівку, як маю поводитися з москалями, коли б мене затримали. Ми всі знали, що якщо там є большевицька облава, село є оточене й нелегко буде там дістатися. З нашого села до Корчева було приблизно 5 кілометрів. Був дуже гарний сонячний день — кінець жнив. На полях тут і там було видно людей, які кінчали свої роботи при жнивах. Вдаючи підлітка, я була боса, волосся заплела в дві коси, дівчата причепили мені якийсь фартушок. Набравши в дзбанок молока, взявши з півхліба та з кілька яблук, я ніби то йшла до хворої тітки у відвідини. Так я рушила у розвідку.

Дорога була польова, повна пороху. Було дуже жарко, тому я почала підпивати з дзбанка молоко, щоб трохи себе охолодити. Скоро того молока не залишилося багато. Я якраз проходила повз наші поля і мені пригадалося, що там десь є викопана криничка з холодною джерельною водою. Я напилася цієї води, трохи додала до молока, котрого вже було у дзбанкові мало, відсвіжилася і пішла далі.

Було спокійно і тихо, лиш в лісі співали різними голосами птахи. Було так гарно, що хотілось сісти і забути, чого я тут і які ще небезпеки мене чекають попереду. За такими думками я не спостерегла, як вийшла з лісу просто на село Корчів.

Зразу біля села я побачила червоноармійську варту. Їх було двох. Вони ходили дорогою, затримуючись часом при контрольному пункті. Мене знову охопив страх, але не було ради і я підійшла до вартових. Мені здавалося, що один вартовий був українського походження — він мішав російські слова з українськими (може навмисне) та поводився зі мною по–людяному, за це другий був більше агресивний і злосливий. Він виглядав на монгола.

Я поздоровила їх російським "здраствуйтє" та сказала дуже скромно, що іду в село, бо моя тітка хвора, нікого не має, живе одна, тому я щодня ношу їй харчі. От і сьогодні несу молоко, хліб і яблука, сказала я, вказуючи на дзбанок і загорнутий у шматочку хліб.

Один сказав, хай іде, а другий, монгол, гаркнув "не льзя". Тут я відчула, що можу не виконати завдання, і з цього жалю в мене на очах показалися сльози. Це, мабуть, допомогло мені, бо вартові махнули рукою і сказали мені йти, але скоро вертати назад, поки вони тут стоять. Як прийде зміна варти, мене вже не випустять із села.

Червоноармійці ще сказали мені, що будуть тут стояти біля години. Мені тоді стало на душі радісно, бо це було вдосталь часу, щоб вивідати все про ситуацію в селі. Я скоренько рушила в дорогу, побоюючись, щоб вартові не змінили думки й не казали мені вертатися назад.

Входячи в село я побачила групи москалів, які ходили по господарських обійстях, а селяни були перелякані й зажурені. Облава на Корчів була першою в нашій околиці після переходу фронту, тому селяни не були приготовані на таке лихо.

У Корчеві я зайшла до родини і від них довідалась, що діється в селі. Після цього я пішла до довірених людей, які дуже здивувалися, що мені пощастило попасти в село. При тому вони сумнівалися, чи мене випустять назад.

Цього дня в Корчеві енкаведисти поарештували багато людей, яких виводили на торфові лани поміж Корчевом і Остобіжем і там нещасних били та питали за бандерівців. Щоб нагнати селянам більше страху і показати свою силу, большевики вистрілили кілька пострілів, які також чули ми в Корчмині.

Потрібні відомості я отримала. Мені сказали, що з активу ніхто не був заарештований. Сотня переходила селом, але затрималася тільки на кілька годин повечеряти та відпочити і відійшла раннім надвечір'ям, бо по зв'язку дали знати, що до Корчева вибираються на облаву большевики.

Вертаючи додому я думала лиш про одне — щоб щасливо повернутися та передати відомості, що діється в Корчеві. Вже здаля я побачила, що на варті ці самі червоноармійці, котрих я залишила і мені стало трохи легше, бо я весь час боялася, що варта вже змінилася.

Вартовим я сказала, що тітці покращало, і коли хотіла подякувати їм за це, що дозволили мені піти в село, вони сказали, що йде зміна і щоб я якнайшвидше йшла від них.

Я чимдуж відійшла від вартових і скоренько подалася в напрямку рідного села. Мені чомусь весь час здавалося, що вартові захочуть мене догнати й задержати, тому на корчминських полях я зійшла на бічну польову доріжку, котрою дійшла до пасовиська "Ниви". Це вже було близько нашої хати.

Щойно йдучи нивами я вповні усвідомила собі, що всяка небезпека мене оминула і я виконала довірене мені завдання. Я була така рада, що аж підбігала, щоб цю вістку якнайскоріше передати повіреним людям.

Мене нетерпеливо ждала наша станична Текля Лещук (псевдо "Чорнобривка") і ще двох мужчин — один з них був мій вуйко Микола Доминицький, а другого я не знала. Побачивши мене, вони дуже зраділи.

Ще більше зраділа моя мама. Вона дуже журилася за мене, але коли мене побачила цілу і здорову, нічого противного не сказала. Я їй пояснювала, що хтось мусив іти в розвідку, бо треба було довідатися, що діється в Корчеві. А крім іншого, там міг бути наш Михайло.

У той важкий час другої московської окупації українському підпіллю помагало усе населення — від найстарших до малолітніх. Як приклад хочу тут згадати про двох сільських хлопців, 13-літнього Володимира Семкова (сільське прізвисько Боднарі) та другого, 14-літнього, прізвища якого не пам'ятаю. Ці хлопці якось довідалися, що на станції Корчів стоїть багато московських вагонів зі зброєю й амуніцією, яких пильнує узброєний вартовий. Ризикуючи своїм життям, вони повиносили з вагонів багато зброї і заховали її в лісі. Коли москалі від'їхали, малолітні герої повідомили про заховану зброю стрільців Української Повстанської Армії, які з ними пішли її забрати. Упівці були дуже раді, але юнакам наказали у майбутньому подібного не робити, бо можуть заплатити за це своїм життям.

Час людоловів

Після фронтового лихоліття прийшло нове горе. На українські села Закерзоння все частіше стали нападати сталінські енкаведисти. Вони робили облави, ловили й забирали на фронт молодих та середнього віку мужчин. Большевики великою силою раннім-ранком оточували з усіх сторін село і починали свої лови.

Побачивши облавників, народ тікав по інших селах або скривався по стодолах і стайнях в соломі та сіні. Але большевики ходили по стодолах з довгими сталевими дротами і цими гострими піками протикали снопи збіжжя або сіно та натрапляли на захованих там людей.

Були випадки, що вороги підпалювали господарські будинки і заховані в них люди горіли або душилися димом. А якщо виходили, чекали їх тортури, а після смерть або довге ув'язнення, тяжка праця в сибірських морозах, в голоді й холоді.

Тоді упівці піддали селянам думку копати в землі криївки, вхід до яких був би з будинків, а вихід — далеко поза ними. Це помагало трохи, хоч москалі і в таких сховищах знаходили людей.

Після такої облави можна було бачити, як енкаведисти гнали десятки молодих хлопців, щоб потім послати їх на фронт як гарматнє м'ясо або мати дармову робочу силу, яка мусила працювати день і ніч за миску юшки.

Про один з таких енкаведистських нападів на її родинне село Гільче розказала мені Ірина Біда, а я від себе мушу тут додати, що подібні жахливі події траплялися тоді по селах Закерзоння майже кожної днини.

Ранньою осінню 1944 р. з міста Варяжа наближалася до села Гільче колона з 14 вантажних авт, повних москалів–енкаведистів. Це були початки другої московської окупації на Закерзонській землі й проти Української Повстанської Армії починалися перші облави. Зрештою, москалі нищили не тільки наших підпільників, але вбивали та арештували багато інших з молодого й середнього покоління.

Недалеко від села Гільче, на краю громадського ліску, розташувався в той час відділ Української Повстанської Армії. Багато партизанів квартирувало по стодолах, а по селі ходила варта. Відділ Української Повстанської Армії мабуть не передбачав лиха, бо село як цілість не було добре стережене. Щойно як москалі підійшли близько до вартового воїна Української Повстанської Армії, почалася стрілянина. Вартовий скосив з автомата московського майора й кількох напасників, але, мабуть, сам також загинув. Що з ним далі сталося селяни не знали, бо в селі розпочалося справжнє пекло.

Московські напасники щільно оточили село й почали обстріл. Частина відділу УПА відійшла до ліску, але багато повстанців загинуло в селі. Того дня від куль енкаведистів загинуло також багато цивільних жителів села. Москалі село запалили, тому багато упівців і цивільних жителів села задушилися в криївках від диму.

Того нещасного дня через ліс йшло семеро людей з сусіднього села Жнятина до Гільча. Вони йшли до млина молоти борошно. Московські опричники зловили їх, пов'язали їм руки колючим дротом, зчіпили уста шпильками, щоб не кричали, та всіх їх повбивали, а тіла поклали в ряд.

З того страшного часу людоловів мені запам'яталося ще кілька

випадків. Перший трапився на початку осени 1944 року. Сталіністи гнали з нашого села наляканих і невинних мужчин за річку Солокію. За москалями бігла молода жінка Марія, якій арештували чоловіка і благала начальника, щоб звільнив її мужа. Вона залишалася сама на великому господарстві з немовлятком на руках. Але просьби і сльози не помагали. Тоді Марія взялася на спосіб: вона стала забігати перед енкаведиста та клякати перед ним на дорозі, за кожним разом просячи зі сльозами в очах звільнити її чоловіка Семена. Врешті–решт москалеві це надокучило і він зі злістю сказав їй забирати свого мужа й втікати з–перед його очей. Марії не треба було два рази повторювати і вона з чоловіком швиденько подалася до села.

Друга пригода трапилася вже нам самим. Це сталося пізньою осінню 1944 року. Раннім ранком, коли надворі ще було темно і вся родина спала, повз нашу хату пробіг наш сусід Василь Гадівський–"Дунько", кричачи на весь голос: "Облава, облава! Москалі йдуть до Корчмина!"

У той час у нашій хаті квартирував упівець, якого псевдо було "Лебедь". Він був родом з села Новосілок. Повстанець спав на "бамбетлі" (розсувне ліжко–лава). Перед сном він поклав під сінник дві ґранати. На крик Василя Гадівського повстанець зірвався на рівні ноги, вхопив, що було напохваті і скоренько вибіг з хати.

У метушні і страху зовсім забув про ґранати. Батько і сестра також повтікали до села і там скрилися, а в хаті залишалися мама і я. До появи московської орди ділили нас хвилини, а тут треба було все скоренько замаскувати, поспрятувати, аби й сліду не було, що в хаті спало більше людей.

Здавалося, що вже все було поскладане, як тут пригадалось мені, що ще бамбетель не закритий. Не гаючи часу, я побігла до другої кімнати й почала його засувати. Раптом щось задзвеніло під сінником. Я глянула і побачила дві ґранати. Я аж заніміла з переляку, але на страх не було часу, бо вже чулися голоси москалів, які кожної хвилини могли увійти в хату. Ґранати треба було якнайскоріше заховати таки в хаті, бо виходити з ними на подвір'я було небезпечно.

Я вбігла до кухні з ґранатами в руках, і, не думаючи довго, жбурнула їх у старе відро, котре стояло поблизу, прикриваючи лушпинням картопель.

Закрити бамбетла вже не вспіла, бо в хату вдерлися енкаведисти.

Один із них гостро мене запитав: "Де ж той "бандєровєц", що тут спав", — і показав рукою на бамбетель. У цей момент в моїй голові майнула думка, що "Лебедя" зловили і він їм, мабуть, сказав про ґранати. Але вголос я сказала, що то я там спала, а вони своїми криками мене розбудили. Косоокий москаль не повірив мені й почав уважно перешукувати сінник. Не знайшовши нічого, він зі злістю кинув сінник на долівку.

Енкаведисти добре знали про Українську Повстанську Армію, а також знали, що українське населення упівцям сприяє, годує їх, у потребі переховує, а червоної комуни ненавидить. Тому вони так шаліли під час облав.

Москалі нишпорили по нашій хаті майже цілий день. Вони все перекинули, навіть до печі заглядали і до комина два рази. Вони відходили й знову верталися і знову перевертали та перешукували ці самі місця, в яких були попередньо, якби самі собі не довіряли. І весь час крутилися навколо відра з ґранатами, а ми з мамою мліли зі страху і нам увесь час здавалося, що вони ось–ось і перевернуть відро з лушпинням, а ґранати покотяться на долівку.

Коли б енкаведисти знайшли ґранати, тільки один Бог знає, що з нами сталося б. Але, на щастя, він охоронив нас від біди і москалі ґранат не знайшли.

Цього дня енкаведисти арештували, між іншими, мого вуйка Петра Приступу. Хоч вуйна Катерина ходила просити енкаведистів звільнити її чоловіка, нічого не помогло. Петра Приступу погнали на німецько–совєтський фронт.

Вернув вуйко з війни інвалідом. У травні 1945 року хтось повідомив селян, що на наш хутір іде Петро Приступа. Гурт людей, переважно родина, вибігли йому назустріч. На появу Петра селяни плакали з радости й жалю — у нього не було ноги, йшов він з підпорою.

Привітавшись зі мною, вуйко сказав, що радий мене бачити, тільки от жаль, що мою сестру вбили. Так йому стрибки в Остобіжі сказали. Коли виявилося, що це неправда і що сестра жива і здорова біжить йому назустріч, він з радости аж заплакав.

Уже почало сутеніти, як облавники покинули наше село. Коли большевики були вже ген далеко за селом, наша мама взяла осторожно відро з ґранатами і занесла його на город, бо боялася, що вони можуть в хаті вибухнути, а на городі хай діється, що хоче.

Надворі уже потемніло, як до хати повернувся повстанець. Він прямо пішов до кімнати, в котрій спав, але побачивши на долівці сінник (ми ще не вспіли його положити до бамбетля), "Лебедь" збілів, мов стіна. Ще більше зажурився, як не побачив в хаті нашого батька. Упівець почав тоді перед мамою жалісно виправдовуватися, що, мовляв, це його вина, що він повинен був про свої речі пам'ятати, що він не в силі нам винагородити, що господаря забрали. Ми дали йому час виговоритися, а тоді мама сказала упівцеві заспокоїтися, бо господаря нікуди не забрали, він вже є вдома назад, але щоб він у майбутньому пам'ятав про зброю, бо така неосторожність може наробити людям багато лиха. "Лебедь" трохи повеселішав та сказав, що ніколи більше в його житті таке не повториться. Він був дуже радий, що нічого злого нам не сталося. Після цього "Лебедь" несміло запитав, де ж відро з ґранатами? Мама показала йому відро на городі і він вже сам ґранати з лушпин добував.

Вечором, як всі посходилися до хати, кожний розказував про свої пережиття протягом дня. Ми з мамою розказували, якого страху ми наїлися через "Лебедеві" ґранати, а він розповідав про свої муки, коли спостеріг, що у поспіху забув їх під сінником. Вибігши від нас, він зашився в солому у чиїйсь стодолі. Це не була надійна схованка і він увесь час боявся, щоб його не знайшли большевики. А коли пригадав собі про залишені ґранати, вже сам не знав, чи більше за себе боявся, чи за нас.

Зла на "Лебедя" ми не мали. Він квартирував у нашій хаті ще не один раз і був з нашою родиною заприязнений. На жаль, як пізніше розказували упівці, він загинув в селі Вербиці під час облави енкаведистів.

Запам'яталася мені ще інша, дводенна страшна облава. До Корчмина тоді наїхала велика кількість москалів; вони були всюди — в селі, на хуторі, по хатах та стодолах і все докладно перешукували. В час таких облав у хаті, як звичайно, залишались мама й я. На ніч до нашої хати найшло повно москалів. Мама думала, що нас над ранком повезуть в Сибір. Вона дуже боялась за мене і тому наполегливо наказувала мені тікати з хати і йти до села.

Була темна осіння ніч і знаючи, що по дорозі та біля обійсть крутяться большевики, я ніяк не хотіла послухати маму. Я заспокоювала її кажучи, що нас нікуди не повезуть, а якщо й прийдеться їхати в Си-

бір, то разом нам буде краще. Ми тоді сподівалися найгіршого і навіть приготовили собі тепле вбрання й чоботи, а також трохи харчів.

Для нас, двох жінок — а мама ще була досить молода, а я підростаюча — ніч поміж великою юрбою червоноармійців була дуже страшна, але іншого виходу не було. Ми не могли покинути рідної хати.

Московського війська всюди було повно — на подвір'ї, в стодолі, в обидвох кімнатах і кухні — аж годі було перейти через кімнату чи сіни. Ми з енкаведистами взагалі не говорили про ніщо, на їх запити відповідали "Ні" або "Не знаємо". Мама і я всю ніч не спали, лямпи не вигашували та сиділи обі на ліжку, щоб не заснути. Це була для нас дуже довга ніч...

На слідуючий день надвечір облавники покинули село. З собою забрали, серед інших, Миколу Фіґа, який щойно день перед облавою одружився. Жах було дивитися на бідкання молодої дружини Марії. Вона слізно благала облавників, щоб звільнили її мужа, а ці антихристи тільки насміхалися з неї. Миколу так і не відпустили.

Як ми пізніше довідалися, цього самого дня великі облави були в поблизьких селах Стаї, Щеп'ятин і Будинин. У селі Стаї облавники зловили нашого двоюрідного брата Степана Березовського та завезли його з великою групою людей в Донбас, де він працював у копальні вугілля біля одного року. Степан обдурив начальство копальні кажучи, що має намір переселити на Донбас свою дружину і дітей та на це дістав відпустку.

Ранньою осінню 1945 року Степан Березовський заїхав до села Остобіж, поблизу границі, де проживала рідня його жінки. Родина допомогла Степанові перейти нелеґально совєтсько-польський кордон на річці Солокії поблизу Стаїв. Таким способом Степан несподівано дістався до рідні, яка проживала на Закерзонні. Звичайно, на Донбас він уже не повернувся.

Після переходу фронту по нашій околиці почало вештатися багато різних москалів, про яких ніхто точно не знав, хто вони і чого вони нишпорять по селах. Через одного з них я і мої батьки пережили дуже неприємну історію. Це був один з тих випадків, коли смерть заглянула мені просто у вічі. А мушу тут сказати, що нім я закінчила двадцять років свого життя, смерть п'ять разів наблизилася до мене впритул. За кожним разом здавалося, що ще чуть-чуть — і вона мене скосить, але костуха ніколи не вспіла мене досягти, бо Корчминська

Матір Божа все мене боронила. Про це дуже її просила моя мама, неоднократно благаючи Богоматір у чудотворній каплиці, де Божа Цариця появилася корчминцям. Мабуть, я ще мала жити, щоб про усі біди мого покоління розказати молодшому та будучим поколінням.

Пізнього літнього дня 1944 року в нашому селі появився середнього віку москаль. Він був совєтським старшиною і, як казав, їхав з Німеччини на відпустку до родини. Він мав багато речей, котрі обмінював у селі на харчі. Зайшов він і на наш хутір, до нашої хати. Він мав багато ниток для шиття на машині та казав, що селяни йому сказали, що в хаті є кравець і потребує ниток.

Спершу батьки поставилися до чужого військовика неприхильно, але коли той показав нитки, вони виявили зацікавлення цим обміном, бож ниток тоді дуже бракувало.

Большевик висипав з військової торби на стіл багато ниток, за які хотів сала. Побіч стола, розглядаючи нитки, стояли батьки і я. Москаль зачепив мене рукою за грудь, кажучи при цьому: "Ето харошая баришня". Його поведінка мене так обурила, що я, не думаючи довго, вхопила молоток, який лежав на лавці, і зі злістю вдарила московського лейтенанта по голові. Большевик завив з болю і з налитим люттю обличчям вихопив з-за пояса нагана й націлив на мене. При тому кричав, що він лейтенант радянської армії, що його ніхто ніколи не вдарив, що він герой Совєтського Союзу, який вбив 50 ґерманів. Це все тривало секунди, протягом яких я побіліла, як папір. Батьки також дуже за мене налякалися та почали просити москаля, аби не стріляв і вибачив мені — молодій та нерозумній. Червоноармієць трохи заспокоївся, а я швидко вибігла з кімнати, аби не сталося ще більше клопоту.

Сало за нитки родичі обміняли й москаль забрався з нашої хати. Але нім пішов, він випитував батьків, де наші юнаки, бо по селах нікого з них не видно. Тато відповів, що більша частина молодих селян перебуває в радянській армії, а залишені, мабуть, були при праці в полі або порались біля господарства. Большевик нічого на це не відповів, лише головою похитав.

У лапах енкаведистів

Як я вже згадувала, після переходу фронту через західню Україну, москалі щораз частіше великими силами нападали на українські села, ловили безборонних молодих людей й слали на фронт усіх, хто лиш міг носити зброю.

Тут хочу пересказати історію Івана Вітика з села Кривиці, яку я чула від нього особисто. Ця історія добре віддає всі жахи, які випали на долю тих, хто попав у лапи енкаведистам під час сотень людоловських облав, які провели москалі на Закерзонні. Ось його розповідь:

"Мене зловили енкаведисти на облаві в селі Корчмині. Я тоді за дуже й не скривався, бо не сподівався аж такого лиха, яке мене пізніше зустріло. Деяких селян, переважно старших, москалі зразу випустили на волю.

Арештованих загнали на поле, біля 10 кілометрів на південь від села Корчмина. Поле–сіножать була обгороджена колючим дротом, за котрим вже було багато людей, яких поарештували раніше по інших селах.

Декотрі в'язні перебували за дротами вже понад тиждень, а після нас щодня приводили з інших сіл все нових невільників. У більшости це були молоді та середнього віку мужчини, хоч в гурті можна було бачити молодих дівчат і жінок.

У голоді й холоді, під відкритим небом, сиділи ми там досить довго, вже не пригадую тепер, скільки днів.

Це була осінь 1944 року, ночі були холодні й дощові, спати не було як. Ми скупчувалися групами, щоб теплом тіл себе зогрівати, і дрімали втомленим гарячковим сном. Увесь той час ми були голодні, бо лише раз на день давали арештованим малий кусень недопеченого хліба і ріденької юшки, котра рідко коли була тепла.

Табір пильно охороняли енкаведисти і стріляли при спробах втечі. Люди не витримували умов і пробували втікати, але багато з них загинуло від большевицьких куль. Не обійшлося також без допитів про бандерівців і хто до них в селі належить. На допитах дуже знущалися.

Після кількох днів побуту за дротами, приїхали енкаведистські старшини, а з ними нібито військова лікарська комісія.

Багатьох в'язнів простудилося, і, побачивши лікарів, мало надію,

що їх випустять додому. Але марні то були надії. Хто скаржився перед цією комісією на здоров'я, того енкаведистські посіпаки тут же тягнули до дерев'яного барака та уздоровлювали хворого буками на голе тіло.

Комісія по поверховому огляді поділила арештованих на три групи: 1) підозрілих націоналістів (майже певний присуд 25 років Сибіру на каторжних роботах; 2) непридатних для фронту (найчастіше посилали в копальні вугілля або на інші важкі роботи; 3) придатних для фронту.

В групу, котра була спрямована на фронт, попав я та Семен Вітик з села Корчмин. Від цього часу ми держались разом. На фронтовій лінії ми також все були близько себе. Ми оба повернулися до своїх найближчих до Корчмина та стали найкращими друзями на все життя.

Наша група складалася, як і інші групи невільників, з різних національностей, але найбільше таки було українців. Без ніякого військового вишколу, лиш показавши, як стріляти з кріса, котрого я отримав з дочепленим мотузком, мене й тисячі інших таких як я відставили на фронтову першу лінію. Мундир червоноармійця, котрий мені дали, був завеликий на мене та побруджений кров'ю. У такому мундирі, з такою зброєю я став "доблесним совєтським солдатом".

Не було нам легко воювати, бо ніби за кого і за що ми мали віддавати наші молоді життя? За московську імперію ніхто з поневолених вояків не хотів вмирати. А жити хотілося, бо ми були молоді, але тоді ніхто з нас, фронтовиків, не сподівався вийти живим з цього пекла. Ми заздрили тим, які були легко ранені, і яких забирали з фронту.

Німці без милосердя нищили фронтову лінію, хоч добре знали, що це є військо з поневолених Москвою народів. А за фронтовою лінією йшли енкаведисти та гнали військо вперед. При цьому кричали: "Впєрьод – ура – ура – впєрьод – за родіну – за Сталіна – впєрьод". В такий час можна було чути поміж фронтовиками "З твоїм собачим Сталіном іди ти вперед".

Були й такі дні, що німці сіяли з літаків кулями, як градом. Зойки і крик поранених сплітався тоді з прокльонами енкаведистів. У безвихідних випадках військо пробувало відтягатися назад, не хотіло йти під кулі, здержувалося, щоб себе хоч трохи захистити, але відступаючих назад енкаведисти стріляли.

Біля чеської столиці Праги німці заатакували нас з літаків отруйними газами. Що було далі — не знаю. Прийшов до пам'яті під шатром польової військової лікарні. Після цього випадку мене звільнили з московської армії й відставили недалеко рідного села. Але я вже ніколи не став таким, яким був у час, коли сталіністи зловили мене на облаві. Зі страху, чи з цього отруйного газу, я все був переляканий, від большевиків завчасу скривався, не довіряв їм, хоч мав посвідку, що був звільнений з Червоної Армії. Дуже часто маю страшні сни. Все сниться мені війна, фронт, совєтська неволя".

Село Махнівок — кодло стрибків

Усе частіше з большевицькими облавниками почали появлятися стрибки — московські вислужники і запроданці. Були це, на жаль, українці — несвідомі селяни, яких енкаведисти зуміли перемовити на комуністичний лад. Часто це були донощики, які за заплатою зраджували односельчан. Ці стрибки під час московських облав вбиралися в чисті сорочки і ходили, як комісари, поміж червоноармійцями. Їх ніхто не зачіпав. Спочатку пересічні селяни не знали про цих недолюдків та питали одні других, чому Дмитра, Петра, Йосифа чи іншого москалі не арештують. Скоро зрозуміли чому і їх стали вистерігатися й оминати в розмовах на різні політичні теми.

Тут мені хотілося б розказати більше про одне таке бандитське кодло стрибків у нашій околиці, про село Махнівок. Доля цього села добре зображує всю покрученість долі населення Закерзоння.

Село Махнівок розположене дещо на схід від Корчмина — його західня частина майже лучилася з Корчмином. Село було невелике, приблизно 100 номерів. Жили в ньому українці, змішані родини та поляки. Була там мала церква під покровом святого Архангела Михаїла та невеликий Народній Дім, кооператива, молочарня й гарна Рідна Школа. У Махнівку була добре зорганізована сітка ОУН, в якій виховувалися й діяли українські патріоти– самостійники, з яких немало сиділо довгі роки в польських, а пізніше — московських тюрмах, а деякі передчасно віддали за справу молоде життя.

Запам'ятався мені величавий похорон юного жителя Махнівка, українського націоналіста Гриця Яворського. Літом 1942 року, коли

Гриць спав у стодолі, на нього напали пізніші стрибки–зрадники і закололи багнетами та ножами. З довколишніх сіл і міст масово зійшлася молодь з вінками й китицями квітів, щоб віддати останню шану закатованому, а при тому заманіфестувати єдність і силу українського народу.

Запам'яталися мені дуже влучні слова, сказані над могилою загиблого юнака, про те, що ми гинемо, бо ми поневолені, і вороги підступно вбивають найкращих синів нашого народу. Щоб цього більше не було — ми мусимо боротися за волю і нехай ніхто не сміє припиняти боротьби за визволення нашої поневоленої батьківщини. Нам треба не лякатися, але зі ще більшою наснагою взятися до праці й до боротьби.

Вернувшись з похорону додому, я була дуже пригнічена і задумана. Хоч я була тоді дуже молода, власне кажучи — ще підліток, то мені однак конче хотілося зробити щось корисне для волі українського народу. Я й раніше, наслухавшись в хаті розмов про політику між батьком і братом, часто мріяла про героїчні вчинки, щоб помогти Україні скоріше вирватися з ярма неволі. Пройшов якийсь час — і така можливість відкрилася і перед моїм поколінням. Молоді юначки стали у великій пригоді відділам Української Повстанської Армії, ведучи для них розвідку, допомагаючи втримувати зв'язок, дбаючи про поранених.

Хотілося б мені тут згадати також про інших жителів Махнівка, добрих українських патріотів, які багато постраждали задля добра свого народу. Серед інших, хочу згадати про Степана Базюка, котрий був провідним членом ОУН на Рідних землях і еміґрації. Степан загинув від скритовбивчої руки московського аґента дня 21 листопада 1944 року у Франції, у місті Метц.

Інший активний член ОУН з Махнівка, Петро Приступа, зв'язковий УПА, злапаний поляками під час облави та запроторений до тюрми, був засуджений по тяжких знущаннях у слідстві на смертну кару. Лише завдяки сестрам Катерині та Марії Махейко, які найняли доброго адвоката, смертний присуд було замінено на 25 років важких тюрем. Карався Петро в тюрмах Красниставу, Рацібужа, Стшельців–Опольських, у найгірших тюремних обставинах. Вийшов на волю з пошкодженим здоров'ям у 1956 році, коли проголошено амністію політичним в'язням. Але й на волі не був вільний, бо польський Уряд

Безпеки "УБ" його пильнував і не давав жити мирним життям. Петро Приступа останні роки свого життя прожив у селі Дронговіна, воєводство Зелена Гора. Там і помер 4 квітня 1993 р., проживши 71 рік.

Активним членом ОУН в Махнівку був також Петро Литвин, син Василя й Теклі, народжений 1920 року. Під час переходу німецько-большевицького фронту, Петро був розстріляний большевиками 17 липня 1944 року поміж селами Корчів і Корчмин, проживши всього 22 роки.

Згадала я тут з імени кількох патріотів з села Махнівок, але з цього села по тюрмах каралося багато більше юнаків, імен яких я не знаю. Усі вони дали добре свідоцтво свому українському роду.

Але був і другий бік села Махнівок, який став його ганьбою. У цьому селі пізньою осінню 1944 року, за вказівками сталінських енкаведистів, створився "істребітельний отряд" — стрибки. Цю банду очолив Григорій Ґалянт, а до помочі взяв собі синів Василя, Матея та Михайла, як теж Василя Бая, Миколу Мирана, Григорія Гайцера, Демка Гайцера (брати), Шульгана (батько), Степана Шульгана (син), Гриця Заяця, Войцеха Бакуна, Міхала Осіцкого (поляк) та інших вислужників червоної Москви, чиїх імен вже не пам'ятаю.

З Корчмина належали до стрибків Микола Янтох і Славко Заньо. До цих стрибків долучилися ще місцеві поляки та поляки з довколишніх сіл Стаї, Ворохта, Корчів, з міста Белза та з інших сіл і разом творили велику банду вбивць і грабіжників. Стрибки-яничари своєю забріханою пропаґандою притягали до брудної роботи на користь Москви несвідомих людей з околиць, в основному прихильників комунізму, які хоч і не ходили явно зі зброєю, проте допомагали стрибкам вишукувати свідомих українців або доносили на них цим яничарам.

Стрибки були озброєні по зуби, а зброю постачали їм енкаведисти. Стрибки, або "ґалянти", як популярно їх називали в нашому селі, щораз то з більшою нахабністю і аґресивністю тероризували населення навколишніх сіл, а найбільше родини підпільників з села Корчмина, який був найближче Махнівка.

Задля своєї безпеки, стрибки вдень були згромаджені в одному місці і на грабунок виїжджали групами; поодиноко або навіть по двох-трьох ніколи не появлялися в сусідніх селах. Натомість на ніч розходилися спати поодиноко або по вдвох по селянських хатах,

скриваючись таким способом від самостійників.

Харчувалися ці мерзенники на кошт махнівських селян, наказуючи їм зносити харчі до Народнього Дому, а місцевих дівчат примушували приготовляти для цього бандитського гнізда обіди. Люди, хоч неохоче, мусили підкоритися цим бандитам.

"Ґалянти" нападали на сусідні села і грабували все, що тільки їм сподобалося. Спершу грабували родини підпільників, а пізніше й багатших селян. Якщо хто відважився ставити їм опір і не давав забирати скромного свого доробку, бандити погрожували таким зброєю і силою усе забирали. Але, найчастіше люди не супротивлялися, боячись цієї банди. Щоб зберегти щонебудь, селяни і міщани кращі речі, як напр. вбрання, закопували в скринях у землю та добре маскували, щоб грабіжники не віднайшли захованого.

Корчминські хлопці. Сидять від ліва: Іван Остапик (син Максима), Іван Дубик, Йосиф Саміла. Стоять від ліва: Микола Остапик (син Михайла), Йосиф Палюшок, Михайло Козак, Йосиф Лапчук, Іван Остапик (син Івана), Василь Вітик. Світлина з 1940 р.

Стрибки паношилися усе більше і більше. Щораз можна було бачити того чи іншого селянина з Махнівка зі зброєю в руках — новий сексот поповнював банду "ґалянтів". А Українська Повстанська Армія, щоб не виставляти селян на ще більшу небезпеку і помсту з боку бандитив, покищо їх оминала.

Однієї лютневої неділі 1945 року стрибки зарядили в нашому селі зібрання–"мітинг". Вони задумали своєю брехнею заманити до своєї ідеології чесне українське селянство.

Погода цієї неділі була тепла і лише трішки снігу лежало на замерзлій землі. Після Богослуження люди верталися з церкви до своїх домів. У той час стрибки з москалями й поляками вже були в нашому селі, вони товклися біля Народнього Дому.

Цієї неділі в церкві був також Йосиф Саміла — бувший воїн Української Повстанської Армії, якого псевдо було "Гук". Стрибки-ґалянти вже довший час за ним полювали. Вони постійно грозили також батькам Йосифа, мовляв, коли син не прийде до них, вони спалять господарство, а якщо перестане скриватися — нічого поганого йому не станеться. Йосиф боявся, щоб стрибки справді не спалили батькам хати, тим більше, що хата його батьків була двійняком, а біля неї густо стояли будинки сусідів, тому тої нещасної неділі він прямо пішов до стрибків. Цей образ ще сьогодні стоїть мені перед очима, як Йосиф сміло прямує просто в товпу комуністичних бандитів. Селяни остерігали Йосифа, кажучи йому: "Що ти робиш? Де ти ідеш і до кого? Скрийся, відійди поміж стодоли". Але Йосип не послухав цих добрих рад.

Коли він з групою селян дійшов близько московських колябораитів, які стояли на роздоріжжі недалеко Народнього Дому, один з них, Василь Бая, пізнав Йосипа і кивком пальця прикликав до себе. Йосиф підійшов до московських вислужників — там також були енкаведисти й поляки — і, по короткій розмові, вони його забрали до свого хижацького гнізда в Махнівку. Від цього часу Йосиф до Корчмина вже не повернувся. Його відвезли з Махнівка до Львова, там били–катували, а опісля засудили на 10 літ і заслали в Сибір до шахт у Воркуті. Після повстання у Воркуті, яке спалахнуло в тамтешніх таборах 1 серпня 1953 року, Йосифові докладають другу десятку.

Йосиф Саміла–"Гук" мучився в сибірських каторжнях 16 років. У нелюдських умовах, в холоді та голоді, він працював на шахтах Вор–

кути. Там він втратив здоров'я, два рази був повалений паралічем, а також його покалічило на шахті ударом у грудну клітку.

По 16 роках мученицького життя в сибірських каторжнях, у день вінчання його сестри, Йосиф вернувся з Сибіру додому. Під сучасну пору він доживає свого віку в Україні — хоч бідний, але таки у своїй державі, за яку він страждав довгі роки.

Тут до речі буде подати хоч коротенько декілька фактів з життя Йосипа до арешту. Він є сином Онуфрія й Параскевії, народженим 28 серпня 1919 року в Корчмині. Від 1940 року Йосиф був членом ОУН. Весною 1944 року був покликаний до Української Повстанської Армії та приділений до сотні "Голуба", де дістав псевдо "Гук". У листопаді 1944 року його відсилають з сотні додому через хворобу. Місяць пізніше Йосиф уже в самообороні "Крука". 25 лютого 1945 року арештований стрибками та енкаведистами.

От така доля зустріла одного з моїх односельчан, хто повірив московським брехунам. А тої лютневої неділі 1945 року, коли арештували Йосипа Самілу, більшість селян їм не вірила й не хотіла навіть слухати їхньої брехні. Тому стрибки, знаючи добре, що селяни добровільно не підуть до Народнього Дому слухати їхню комуністичну пропаґанду, стали зі зброєю в руках на роздоріжжі біля кооперативи й заганяли селян силою на віче.

Корчминці неохоче заходили усередину будинку. На сцені Народнього Дому вже був Григорій Ґалянт — "комісар істребітельної міліції", як він тоді казав себе називати. Він дуже тішився цим званням, тому гордо тепер походжав по сцені. Одяг на ньому був дуже вбогий — чоботи полатані, одягнутий у старий, брудний та трохи подертий кожух. Він виглядав як правдивий жебрак–пролетар.

Московський вислужник почав намовляти селян, щоб сказали своїм чоловікам, синам чи дочкам, щоб вже довше не скривалися, а сміло зголосились до них, тобто "істребітельної міліції"; і стали вільно жити, як колись. Ніхто їх не буде зачіпати чи переслідувати, бо вони, тобто "міліція", охороняє нас від націоналістичних банд.

Це була наївна брехня старого сталінського вислужника і селяни, звичайно, не вірили ні одному його слову. Але слухали цю брехню мовчки, бо що ж було говорити — усі знали цих запроданців і їхню брудну роботу на користь Москви.

Не мовчала тільки Катерина Семків, молода жінка, якої чоловіка

Миколу спіймали москалі на облаві 21 листопада 1944 року й забрали з собою. Катерина зі сльозами на очах почала їх лаяти, називаючи злочинцями, брехунами і кажучи, що повірить їм, коли віддадуть їй чоловіка.

Старий Ґалянт став обіцяти Катерині, що її чоловік скоро повернеться додому (він ніколи не повернувся — загинув по дорозі в сибірські лагри) і далі пробував манити селян, але всім було зрозуміло, що мітинг не вдався.

Стрибки організували такі збори ще кілька разів, але місцеве населення старалося це лихо оминати.

Махнівські стрибки нахабніли все більше та більше й почали вже навіть ночами нападати на хати підпільників і тероризувати їхні родини, а інколи навіть сусідів. Для прикладу згадаю про подію, яка трапилася в хаті нашої тітки Параски Рачинської.

Після Різдвяних свят 1945 року в її хаті перебувало двох самостійників і мій брат. Вони чекали на домовлену фірманку, котра мала відвезти їх до сусіднього села Кривиці. Хата була не освітлена й ззовні не було видко, хто усередині знаходиться. Стрибки з Махнівка разом з поляками оточили хату родини Рачинських сподіваючись, що в ній перебуває мій брат Михайло. Він не сподівався ніякого лиха і сміло вийшов на поріг хати зустріти фірмана.

Було вже за північ, надворі було темно, хмарно і у темряві Михайло помітив біля криниці щось наче чоловіка зі зброєю. Він відчув, що це може бути небезпека, і швиденько зачинив двері й повідомив про загрозу інших підпільників і родину. Брат чим скоріше виліз на горище, забираючи за собою драбину; якусь схованку знайшов собі також інший підпільник, Дмитро Біс–"Чубчик".

Московські вислужники вже вдиралися в хату. Вони помітили, що хтось був на порозі, але серед темної ночі не розпізнали, хто саме. Тут прийшлося виручати з халепи нашому двоюрідному брату Михайлу Рачинському, який сказав "ґалянтам", що то він виходив на двір за потребою. Виручати кинулася також наша тітка Параска, яка прикинулася тяжко хворою і дуже стогнала. Стрибки не стали перешукувати хату, ані обійстя (може поночі боялися?), покрутилися ще трохи і відійшли.

У той час брат стояв з пістолею в руках на горищі за комином (іншого кращого сховища в тітки Параски не було) і був готовий боро–

нитися в разі потреби проти московських посіпак. На щастя, вони не відважилися перешукувати хату. Врятувався також другий підпільник "Чубчик", а от місцевого активіста Йосифа Боднарчука цієї ночі зловили. Його тяжко побили і запроторили у московську тюрму, з якої його звільнено на волю щойно по довшому часі.

Таких чи подібних випадків було тоді в родинах підпільників в нашому селі багато.

Ось наведу ще один приклад, який трапився в нашій хаті.

Це було пізнього зимового вечора на початку 1945 року. Стрибки з Махнівка гуляли тоді по Корчмині вже навіть пізніми вечорами і ночами. Було вже по 10–ій годині вечора, як несподівано наш собака розгавкався, мов на сполох. Мама вийшла на подвір'я, щоб подивитися, що там таке, і раптом помітила підводу, на якій було повно людей. Вони були вже при нашій хаті. Мама прожогом кинулася назад, щоб повідомити про небезпеку сестру Катерину, яка цього вечора була вдома. Сестра Катерина працювала тоді в підпільному русі, була господарчою в Корчмині, а її псевдо було "Славка". За німецької окупації в нашій хаті була швальня і сільські дівчата в нас шили потрібні речі воїнам Української Повстанської Армії. Ось чому стрибки, енкаведисти і поляки дуже хотіли зловити сестру.

Мама заздалегідь готовилася до таких непрошених гостей, тому в кухні держала всякий непотріб, щоб у скрутну годину було де заховатися. Так було і цим разом.

Сестра влізла в куток і скрилася за жорнами, а мама накидала на неї якихось старих лахів. Тільки сестра встигла сховатися, як у двері почали ламатися стрибки–ґалянти. Я пішла відчинити їм двері й на порозі побачила "Миколуху", Гайцера й декількох інших, знаних і не знаних мені стрибків. Я почала їх лаяти, що по ночах не дають людям спати, але вони не слухали, тільки розбіглися нишпорити по кімнатах і коморах. При світлі лямпок вони перешукали всю хату, не полізли тільки на горище, бо в сінях лежала тільки стара поламана драбина.

Не знайшовши нікого, стрибки увійшли в кімнату, де була захована сестра. Назрівала небезпека і треба було щось робити, щоб запобігти лиху. І я придумала.

Поміж кімнатою і кухнею висіла, досить низько підвішена, нафтова лямпа, яка давала дуже слабке світло, бо, з появою бандитів, я нарошне прикрутила гніт. Коли повз лямпу проходив поляк зі Стаїв,

я навмисно струтила шкло, лямпа захиталася і впала. Нафта загорілася на підлозі й усі кинулися гасити вогонь. Я почала кричати, що це поляк хотів підпалити хату, він почав доводити, що це я сама розбила лямпу, між нами почалася сварка і всі почали кричати на всіх. За сваркою сталінські коляборанти не стали вже дальше шукати, вони забралися і пішли геть.

Коли ми впевнилися, що стрибків справді нема поблизу, з–за жорен вийшла сестра, а з горища зліз батько, де він заховався на крик мами, що йдуть стрибки. Вони були дуже раді з мого "фортеля" з лямпою, завдяки чому я врятувала їх від арешту.

Над ранком, заки ще почало світати, сестра полями пішла в село. Після цього епізоду вона вже навіть вечорами не перебувала в родинній хаті та була більш осторожною.

Слідуючого дня, біля обідньої пори, нас відвідала стрийна Таня з села Будинина. Ми дуже нею втішилися, бо в той час до нас рідко хто заходив. Навіть сусіди боялися нас відвідувати, щоб не застали їх у нас стрибки–ґалянти, які пізніше б їх находили, вимагаючи інформацій про нас.

По вчорашньому вечорі наша мама була дуже стривожена, та не мала до кого свого жалю висказати. Побачивши Таньку (так її кликали), розплакалась і почала жалітися, що не знає, де її син, чи живе, чи ні, а тут ще ґалянти не дають спокою, вже навіть по ночах нападають, лазять всюди, все перекидають і нас страхають. Мама продовжувала, що вона не хотіла б, щоб Ганя, тобто я, перебувала в хаті під час таких нападів, але сама боїться оставатися й тому Ганя залишається в хаті. Мама ще не розповіла стрийні всього свого жалю, як червона банда посунула знову в хату. Ми думали, що по вчорашньому вечорі буде хоч один день спокою, та де там — не було.

Цим разом прийшли самі молоді стрибки–каваліри. Вони або напилися "самогонки", або були веселі тому, що привезли з поблизьких сіл багато награбованих речей. Перший в хату увійшов Гриць Заяць. Мене трохи здивував його вигляд і я запитала, що він тут робить і чи вже також почав ходити з карабіном? Він якби збентежився і нічого мені не відповів. За ним увійшов Славко Занько, також з нашого села, а третій був "Миколуха" — Микола Миран. Той вже був повним московським коляборантом. За ними в хату влізло ще двох поляків з поблизького села Стаї. Ми їх бачили вже попередньо кілька разів у на–

шій хаті, але їх прізвищ не знали.

Непрошені "гості" порозсідалися, де тільки було місце. Миколуха зразу почав нахвалятися, який він багатий, скільки має спідниць, хусток і інших речей. Запевняв, що будуча його жінка буде гарно вбиратися. У тому тоні він далі баландив, аж було гидко слухати цього нахабу.

Перериваючи його пусту балаканину, я запитала, звідки він це все має? "В багатих людей забрав", — гордо відповів. А далі продовжував, що сьогодні вони навезли добра з села Будинина, і він що захоче, може мати.

Мама й стрийна сиділи в кухні й це все слухали. Для нас це не була новина, але стрийна чула ці дурні теревені вперше, бо в Будинині ґалянти хоч і бували, то до стрийка Данила не заходили, бо в них були ще дрібні діти.

Стрибки ще трохи посиділи, забажали напитися кави, а потім пішли собі геть.

Стрийна Таня відходячи пообіцяла, що на другий день прийде до нас її мама й залишиться з нами на довший час. І дійсно, наступного дня біля вечора загостила до нас Ксеня Стефановська. Завдяки цьому я могла залишити маму з кимось в хаті і не ночувати вдома, виставлена на небезпеку нових наїздів стрибків.

А вони знову таки напали нас цієї ж першої ночі Ксениного перебування у нас. Вони перешукали докладно всю хату, навіть до комина заглядали, але знову нічого не знайшли.

У цих спогадах я не можу поминути нашого найближчого сусіда Якова Боднарчука, який був свідомим українцем і добрим сусідом. Коли б ми з мамою не втікали від нападів стрибків чи поляків, Якова хата завжди стояла для нас відкрита. Хоч Яків не завжди міг нас захистити від напасників, але завжди помагав як міг і чим міг. Яків Боднарчук належав до місцевої читальні, був вибираний до кооперативної управи. Це була добра і шанована людина.

Одного разу Якову притрапилося лихо. До нього в хату зайшов москаль і сказав, що випадково довідався від людей, що він кравець, а йому треба поправити військовий плащ, котрий був для нього задовгий і заширокий. І, як то москаль, непрошено став у Бондарчуків мешкати. Я переконана, що москаль співпрацював зі сталінськими вислужниками з Махнівка, бо в той час, як він перебував у Якова на

присілку "Ниви–Вишнівка", стрибки–ґалянти до нас навідувалися лише зрідка.

Щоб скоріше позбутися московського шпигуна, Яків запросив до помочі сусіда кравця Михайла Мазурика і вони скоро закінчили поправляти плащ. Тоді червоноармієць знову щось приніс — це шиття вже тягнулося кілька тижнів. Енкаведист дуже часто вдавав п'яного, немудро заховувався, незрозуміло щось "белькотав", а при цьому нарікав на комуністичний лад і Сталіна. Москаль непрошено заходив до нас і до інших селян на розмови, але ми всі були з ним дуже обережні.

Кілька разів ми зауважили сталініста біля наших вікон, коли він підслуховував розмови і підглядав, що діється в хаті й хто в ній знаходиться. Було й таке, що мама помітила червоноармійця й вийшла запитати його, чому він стоїть біля вікон? Тоді шпигун відповідав, що заблудився та не знає, в котрій хаті він живе.

Дуже часто військовик ішов до села, але селяни його ніколи в селі не бачили. Вертав пізною ніччю не знати звідкіля.

У той час у недалекому селі Щеп'ятині була зорганізована міліція, до якої вступила місцева молодь і трохи з навколишніх сіл. Про цю міліцію знали московські наставники, які, до речі, дали їм навіть зброю, і знала також Українська Повстанська Армія, яка не спротивлялася. Ця міліція мала за завдання пильнувати в околиці порядку. З Корчмина до цієї міліції пішли Іван Куць і Петро Семків.

Ніхто не знає добре, як це сталося, але червоноармієць від Якова намовив щеп'ятинську міліцію зліквідувати стрибків у Махнівку. В білий день вони рушили на акцію.

Під цю пору бандитське гніздо стрибків в Махнівку вже добре розмножилося і так допекло людям, що селяни, довідавшись, що москаль з міліцією зі Щеп'ятина поїхав на Махнівок, дуже раділи і сподівалися, що бандитам прийде врешті кінець. Але так не сталося.

Стрибки були заздалегідь повідомлені і готові до оборони, а москаль, пововтузившись трохи під Махнівком і підпаливши запальною кулею крайню хату, казав їхати назад. Таким чином хлопці зі Щеп'ятина стрибкам нічого не зробили, тільки себе розконспірували. Скоро після цього епізоду міліція в Щеп'ятині перестала існувати.

Натомість московські вислужники з Махнівка стали ще більше знущатися над родинами самостійників. Це лихо не оминуло родин хлопців, які пішли до щеп'ятинської міліції.

Після того випадку подівся скоро і москаль. Він, мабуть, закінчив свою шпигунську місію бо, не говорячи нікому й слова, забрався від родини Боднарчуків і кудись щез.

А від ґалянтів далі не було спокою. Вони безкарно гуляли під прикриттям енкаведистів і червоноармійців. У лютому 1945 року стався новий напад на наш хутір. Комуністичні вислужники з Махнівка та їхні помічники москалі й поляки напали серед ночі і запалили спільну стодолу родин Івана Левчука та його зятя Михайла Мазурика. Вони мстилися за це, що Мазурика син Йосиф і зять Матей спершу піддалися їхнім настирливим намовам та погрозам і погодилися пристати до стрибків, а тоді не пішли до них і стали скриватися від цих бандитів.

Коли Мазуриків стодола загорілася, банда почала стрілянину. Ніхто не знав, куди вони стріляють і хто може стати їхньою новою жертвою. Ми дуже переживали, бо цієї ночі сестра Катерина ночувала в нашій стайні на горищі. Вона скривалася вже довший час по різних сільських хатах і набавилася гнилої корости. Це була дуже заразлива хвороба, тому найкраще було лікувати її вдома, при догляді родини. І в такий момент стався цей черговий напад.

Не дивлячись на стрілянину, знайшлися відважні люди, які поспішили гасити вогонь. Таким був Андрій Лещук з донькою Катериною (його старша донька Текля була станичною, її псевдо було "Чорнобривка" і в той час була в московській тюрмі), які прийшли на допомогу сусідам гасити вогонь. Але тільки вони його трохи пригасили, ґалянти знову запальними кулями підпалили стодолу, яка таки згоріла дотла.

Цієї ночі в родинній криївці скривалися син і зять Мазуриків. Вони подумали, що стрибки, спаливши стодолу, візьмуться за палення хати, тому кинулися тікати в напрямку села. Хоч ніч була досить темна, то вогонь палаючої стодоли освітив довкруги сусідні забудування й городи і було видно майже як вдень. Комуністичні вбивці помітили втікачів і стали по них густо стріляти. Ми й сусіди бачили все крізь вікно, але скоро треба було полягати на долівку, бо стрибки почали стріляли також у напрямку хати. На щастя, Йосиф і Матей непошкоджені перебігли через городи і безпечні скрилися в селі.

Большевицьке панування на Закерзонні принесло не тільки загрозу для поодиноких людей, але знищило також усяке громадське

життя. Суспільне і культурне життя в нашому селі припинилося. Поляки і москалі пограбували з Народнього Дому цінні образи, знищили книжки з бібліотеки, потрощили всяке приладдя. Народній Дім і читальня, які в минулих роках відігравали таку велику ролю у вихованні нашої молоді, стояли тепер порожніми і запустілими. Старшої молоді у той час в селі майже не було, а дорастаючі боялися згромаджуватись в Народньому Домі. Усе затихло, лиш лютий ворог гуляв та нищив свідомих людей і все, що було для нас дороге, цінне, українське.

Дні минали без радости, понурі та в постійній тривозі. Найбільш болючим було бачити у ці дні своїх українців, які ставали московськими коляборантами і зі зброєю в руках, разом з енкаведистами й поляками, знущалися безпощадно над своїм народом.

Забігаючи наперед скажу, що багато зрадників–стрибків зустріла доля, на яку вони вповні заслужили. Ранньою осінню 1945 року в Махнівському лісі загинули з рук повстанців Василь Бая, Гриць Заяць, Славко Занько та кількох інших, чиїх імен вже не пам'ятаю. Раніше загинув Микола Янтох, а Миколу Мирана, який за мною стріляв і конче хотів мене вбити, застрілив кілька років пізніше на колгоспному полі якийсь большевик, коли Миран крав картоплю.

А покищо стрибки гуляли по нашій околиці — сіяли терор, страх і ненависть. Ніхто не передбачав, що найбільш потерпить від цих перевертнів найближче до Махнівка село Корчмин і моя родина.

Знову під польським пануванням

Після встановлення границі на річках Буг і Солокія, поляки знову почули себе повними господарями на прадідівських українських землях. Нападати на наші села стали тепер вони не малими групами, а вже більшою силою.

У той час дороги до майже кожного українського села були стережені день і ніч місцевими селянами, які несли варту, щоб остерігати людей від поляків. Переконавшись, що дороги пильновані, поляки почали заходити в села з поля, переважно ночами, та красти в українських селах коней, корів й все інше, що їм тільки сподобалося. Польські напасники були узброєні, тому українське населення не мало від–

ваги ставити їм опір.

Коли ж селяни пробували боронити свого майна, тоді поляки, під приводом, що то українці на них нападали, наїжджали село вже більшою силою, краще узброєні — навіть в автоматичну зброю — і починали жорстоко знущатися над безборонними українськими селянами. Вони немилосердно били, арештували, а цих, хто пробував тікати — стріляли, а села палили. Поляки знущалися над невинними селянами лише за те, що вони були українцями.

Тодішня окупаційна влада нічого нам не давала — не було де купити харчів та інших продуктів щоденного вжитку — лише нас грабували та вбивали.

Польські тюрми знову заповнилися українськими чоловіками й жінками. З нашого села попало в польську тюрму багато молодих і старших людей. На допитах їх страшно катували, щоб тортурами вимогти інформації. Хоч від цих страшних років проминуло багато часу, ці, що залишились при житті, на саму згадку про пережиті тортури плачуть гіркими сльозами.

Польські фальсифікатори, вибілюючи себе писали, що українські села горіли тому, що "бандерофци" нападали на польське військо, а воно лише боронилося. Поляки й українці добре знають, що в час нападу польського війська на українське село, упівці, коли їх було більше, завчасу виходили з села, щоб не наражувати селян на ще більшу небезпеку, а якщо була мала кількість — вкривалися в сільських криївках. Тому то не бандерівці нападали на польське військо, але поляки на мирне українське населення.

Але польські писаки воліють не згадували про свої злочини. Про ці страшні події знає однак і дуже добре пам'ятає українське населення. Ця страшна історія українського народу, який проживав на своїх прадідівських землях на Закерзонні, не є забута. Ці дні ще до сьогодні маряться у страшних снах багатьом тим, хто їх пережив.

Хоч потерпів увесь український народ Закерзоння, проте найбільше постраждали переслідувані і катовані родини підпільників. На них польські шовіністи полювали днями й ночами. Якщо знайшли активістів, арештували їх, а не знайшли — арештували членів їхніх родин, а інколи не лише родин, а й сусідів чи селян, що мали таке саме прізвище, як підпільник, за яким шукали.

Польські шовіністи скоро знайшли спільну мову з енкаведистами,

які, не зважаючи на встановлений кордон, розгулювали по Закерзонню, як у себе вдома. А помагали їм запроданці стрибки–ґалянти, про яких я писала вже раніше. Усі вони вкупі в'їлися в саму печінку українському народові Закерзоння.

А 13 березня 1945 року їхні злочинні діяння вдарили й в мою родину. Хоч від того страшного дня минуло вже більше, ніж півстоліття, проте я, наче б то діялось вчора, пам'ятаю усе з найменшими подробицями.

Спалення стрибками нашого родинного гнізда

Почалося все холодної та сніжної березневої неділі. Цього дня нас відвідала родина Степана Березовського з сусіднього села Стаї. Уже добре стемніло, коли вони стали збиратися додому.

Коли ми вийшли усі на подвір'я попрощатися, побачили вогонь в селі Махнівок. Там горіла чиясь хата. Пожежа у той час не була новиною, але коли ми почули постріли, наша мама дуже зажурилася. Я помітила на її обличчі велику тривогу за завтрішній день. Мама сказала мені, що вона передчуває, що завтра бандити тут знову прийдуть і будуть над нами ще більше знущатися. Так воно й справді сталося. Але того вечора більшість людей, що, так як ми, зазнали немало лиха від стрибків, поляків і москалів, які нападали на нас з махнівського гнізда, були раді та думали, що то Українська Повстанська Армія їх розганяє і буде хоч трохи спокою.

За журбою нашій родині тої ночі не спалося. Не могла заснути і я, передумуючи слова матері.

Тої березневої неділі бандитам з махнівського гнізда великої біди не сталося, тільки від диму в криївці задушилася змосковщена дочка старого Ґалянта. При тому загинуло ще декілька невинних людей. Стрибки, москалі й поляки поховалися поодиноко по родинах, які не належали до стрибкового гнізда, і так врятувалися.

У понеділок зранку тато пішов до села довідатися, чому в Махнівку був вогонь та хто там стріляв. На краю села він помітив здалеку махнівських антихристів, які мчали на присілок. Тато додому вже не вертався — ледве встиг скритися в добрих людей.

Частина розлючених напасників залишилася в селі та стала по–

звірськи знущатися над родинами підпільників, а друга частина вирушили на хутір "Вишнівка". У той час наша мама зажурено, якби передчуваючи велике лихо, поралася біля печі. А я навпаки, безжурно, як ніколи, стояла на містку, виглядаючи, чи не вертає додому тато, щоб розказати, що діялося вчора в Махнівку. Нараз я помітила, як від села на хутір мчать дві підводи, на яких повно людей. Я здогадалася, що це махнівські кати їдуть на наш хутір. Я чимдуж побігла в хату повідомити про це маму. Не гаячи часу, ми позамикали усе та поспішили до найближчого сусіда Якова Боднарчука з надією, що яничари там не знайдуть нас, а якби навіть прийшли, то на очах дітей сусіда не будуть нас зачіпати. Як скоро виявилося, ми дуже помилилися.

Скоро ми почули від нашої хати крики, лайку, гримання у закриті двері, а далі грюкіт ламаних дверей і дзенькіт битих шибок у вікнах. Не заставши нікого в хаті, сталінські прихвосні кинулися до хати Якова. Вони були розлючені, як злі собаки; на їхні обличчя страшно було глянути. З–поміж катів, які вбігли до хати сусіда, ми розпізнали Миколу Мирана, Славка Занька і Василя Бая, а решта були москалі та поляки з навколишніх сіл Стаї, Махнівок, Ворохта, Корчів і з містечка Белз.

Вони, не зважаючи на родину Якова і не питаючи нас про ніщо, почали немилосердно над нами знущатися. Мене огорнув спершу жах, а потім зродилася шалена ненависть до цих варварів, які по–звірячому катували нашу матір. Сама не знаю, звідки в мене тоді взялося стільки сили, але я вирвалася з рук катів, забігла за стіл і, держачись за нього обома руками, не давала себе звідти витягнути. Тоді московські прислужники стали бити мене по пальцях — один товстою палкою, а другий нагаєм з товстого дроту. Били доти, аж пальці від болю втратили чуття й пустили стіл. Після цього мене били і копали так, як навіть над дикими звірями не знущаються.

Ми з матір'ю не кричали, ані не плакали, але пробували захищатися від цих недолюдків. Коли мама відіпхнула від себе поляка, який її катував по–звірячому, до неї прискочив Василь Бая — сталінський прислужник з Махнівка — і, держачи кріса обома руками, став бити матір прикладом куди попало, аж вона повалилася на долівку. У той момент я подумала, що Бая матір вбив, але вона, при помочі жінки Якова Катерини, з трудом підвелася, але на неї старшно було глянути, так скатованою вона була.

Цього березневого дня 1945 року стрибок Бая поламав мамі два ребра, а інші пошкодив. Це все діялося на очах родини нашого доброго сусіда Якова Боднарчука.

Пам'ятаю добре сцену, як сусід Яків говорив до катів: "Бійтеся Бога, що ви з цими людьми виробляєте? Та ви мені дітей поперестрашуєте". На це Бая жорстоко відповів: "Чому ви цих бандерівців до хати впустили? А жінка хай з дітьми забирається з хати надвір". На наше щастя, жінка Якова не вийшла з дітьми з хати, хоч найменший, 4-річний Зеновій, був дуже переляканий і зо всієї сили жалібно кричав "Баба! Баба!" — бо так цей хлопчина кликав нашу матір. Я переконана, що якби Якова жінка вийшла тоді з дітьми з хати, комуністична банда нас би вбила.

Назнущавшись над нами досхочу, кати забралися з хати сусіда геть, вдаючи, що відходять з хутора. Тоді мама, яка дуже боялася, щоб злочинці не вбили мене, почала наполегливо намовляти мене іти полями в село. Я пристала на це неохоче, бо не хотіла залишити матір одну. Хоч мама ледве могла ноги пересувати, то таки для певности, що піду, випровадила мене за нашу стодолу, а тоді вернулася до Якової хати. Ледве переступивши поріг, вона з болю знепритомніла і впала на долівку.

Про все, що сталося з нами, хтось з сусідів повідомив мамину сестру Параску, яка жила в Корчмині. Швагер Павло Рачинський приїхав возом та забрав маму до себе, прикриваючи її периною, котру взяв з нашої хати.

У той час, коли мама виряджала мене до села, біля нашої стодоли скрито сторожили два московські коляборанти — поляк з села Стаїв та Микола Миран з Махнівка, званий в селі "Миколуха". Ці бандити думали, що хтось з рідні є захований у стодолі та пильнували, щоб цю особу зловити або вбити, коли вона спробує зі стодоли вийти. Але тоді ми з мамою про це не знали і тому пройшли повз стодолу, а далі я вже одна подалася полями, по глибокому снігу, в напрямку Корчмина. Від нашої загороди до села було не більше, як півкілометра.

Коли я проходила попри нашу стодолу, ці недолюдки могли мене вбити, та вони, мабуть, чекали, щоб перше хтось захований у стодолі вийшов, і не хотіли себе за скоро зрадити. Але постоявши кілька хвилин і не дочекавшись нікого, рішили залишити стодолу й бігти за мною та мене вбити. Вони не поспішили за мною полями, бо там був

глибокий сніг, але побігли дорогою поза хати хутора і звідти почали по мені стріляти.

На той час я вже була посередині дороги між хутором і селом. Я йшла чистими полями, де не було ніякої деревини, ані куща — лише засипана снігом рівнина. Снігу було вище колін і він насипався мені в чоботи. Від тепла ніг сніг танув і я мала повні халяви води. Це дуже сповільнювало мою ходу.

Коли я почула один за одним постріли, я знала, що це стрибки стріляють у мене. Я дуже злякалася, хотіла приспішити ходу, але у глибокому снігу і з переляку швидко почала тратити сили. Я дуже ослабла і щоб набрати хоч трохи сил до дальшої втечі, я багато разів падала на сніг. Тоді катюги переставали стріляти, думаючи, що мене нарешті поцілили. Але довго лежати я не могла, тому по кількох хвилинах (а може це були тільки секунди) я збирала рештки сил, вставала й починала йти далі. Тоді вбивці знову починали по мені стріляти. Я їх не бачила, бо не оглядалася і не знала, звідки вони взялися і як мене розпізнали.

Раптом з мого носа почала ллятися кров. Хоч я не чула болю, то мені тоді здалося, що мене поранили в голову. Мене огорнув такий жах, якого я не в силі описати словами. Я захлиналася власною кров'ю, я ловила відкритими устами повітря, щоб не задушитися, і вперто йшла далі вперед. Уся моя одежа була у крові, мене покидали сили, я падала, а тоді знову піднімалася і йшла далі.

За моєю втечею увесь час стежила крізь вікно дружина Якова і про все зразу повідомляла мамі, яка на той час опритомніла. Сусідка говорила так: "Ой, Ганя вбита... ні ще встала... йде далі, але вже дуже помалу, мабуть ранена. О, знову впала, мабуть трафили... ні, підвелася і далі пішла..." Так вона говорила доти, доки я зайшла поміж сільські стодоли.

Коли я доходила до сільських стоділ, їхні стіни аж тріщали від куль, які по мені сипали сталінські посіпаки. Вони до останньої хвилини не переставали по мені стріляти. "Миколуха" та поляк зі Стаїв конче хотіли мене вбити — вони і присідали, і клякали, і спирали кріси на пліт, щоби легше було мене поцілити, але їхні кулі так і не досягли мене.

Я йшла селом, як непритомна — ні думок, ні пам'яти. Мені тоді здавалося, що я дуже кричала, але може я тільки шептала, або лише

думала: "Мати Божа, ратуй мене!" Ці слова я повторювала протягом всієї втечі і Божа Матір мене вислухала і спасла від смерти. Бо чи не чудо це, щоб двох вбивців стріляли по мені кільканадцять хвилин на не дуже великій віддалі та в чистому полі, і не вбили?

Я увійшла в село, але небезпека ще не минула. Я не знала, чи ці душогуби, які так вперто по мені стріляли, не женуться за мною, тому мусила скоро кудись заховатися. Але в цих днях в нашому селі люди жили страхом і не всі селяни охоче приймали в своїх хатах втікачів. Найбільше боялися родини, до яких ця банда з Махнівка часто заходила та їх тероризувала.

Виходячи з–поміж стодол, я побачила на стежці Юльку Боднарчук, вже старшу жінку, яка йшла до своєї стодоли. Вона глянула на мене і аж злякалася, бо я була в жалюгідному стані, напівпритомна і вся побруджена кров'ю. Я попросила її сховати мене від цих бандитів, але вона на ходу, не задержуючись, кинула мені: "А де ж я тебе заховаю, вони й до нас заходять", — тай пішла геть.

Сама вже не знаю, як я пройшла повз усі хати та добрела до хати Янки Остапик, яка жила з донькою й старшою вже матір'ю на кінці вулиці. Не питаючи нікого про дозвіл, я зайшла у хлівець, котрий був побудований при хаті. В хлівці були качки, котрі дуже розкричалися. Мені здалося, що тепер уже напевно бандити мене знайдуть в хлівці і вб'ють. Знесиленій страхом, беззахисній, покинутій усіма — мені раптом стало байдуже, що станеться зі мною. Ледве жива, я стояла в куті хлівця і чекала на свою долю.

По кількох хвилинах я почула кроки, які наближалися до хлівця. Я подумала, що це надходять вбивці, і мені стало дуже страшно і якось дуже порожньо в голові — я чекала на смерть.

Двері відчинилися, але на порозі стали не бандити, але Янка. Вона глянула на мене неприязно і дуже холодно, якось так офіційно, закликала мене до хати. Тільки я увійшла досередини, як стара "Хємчиха" (так її звали селяни), яка сиділа біля кужеля й пряла вовну, почала на мене дуже сердито кричати, чому я увійшла в їхнє обійстя.

З ворожої поведінки Янки і старої "Хємчихи" я зрозуміла, що є дуже небажана гостя і вони хочуть якнайскоріше мене позбутися. По кількох хвилинах Янка пішла в село нібито розвідати, чи московські коляборанти ще є, чи вже забралися з села. Не знаю, де вона ходила, і чи взагалі кудись ходила, але скоро вона повернулася до хати і ска–

зала мені, що в селі нікого нема, "галянти" забралися назад до Махнівка, тому я вже можу покинути їхню хату.

Хоч я і не повірила Янці, але що ж було робити? Я вийшла з їхньої хати на вулицю "Малий Куток" і задумалася, куди мені йти тепер? До кого мені звернутися, щоб мене прийняв до хати та в разі потреби заховав?

Я рішила піти на вулицю "Гнилий Куток", до родини Михайла Вітика, званого в селі "Блашка". До родини Вітиків я йшла з довір'ям, хотіла у них дещо перепочати, а звідти дістатися через кладку на Річиці до нашої тети Параски, розказати їй про матір і просити тету, щоб вона забрала маму до себе. Щоб не натрапити на стрибків, я рушила не дорогою, але поза стодолами. Поміж стодолами я хвилину постояла, наслуховуючи. У селі було тихо, бандитів не було чутно. Я ще раз уважно розглянулась навколо і, не побачивши нікого, попрямувала в сторону хати Вітиків.

До обійстя Вітиків дійшла без більших пригод і вже була на стежці поміж стодолою і хатою, коли несподівано побачила, як з хати Вітиків сусідки Палагни Фіги виходить гурт махнівських бандитів. Вони були галасливі і по них було видно, що є п'яні. На мить я мов закам'яніла з переляку, а тоді в моїй голові промайнула думка, що робити — адже назад вертатися було запізно, а йти вперд означало певну смерть. На роздуми не було часу, тому я скулилась, насунула на чоло хустку, вдаючи старшу жінку, підняла старий кошик, котрий лежав біля стежки, і так, нерозпізнана сталіністами, дійшла до хати Вітиків.

Мене зразу хтось з родини завів у задню кімнату і сказав, щоб — якби напасники пробували вдертися в цю кімнату — втікати до комори, а опісля на вулицю.

По кількох хвилинах гурт посіпак ввалився у хату Вітиків. Між іншими я розпізнала Григорія Гайцера, стрибка з Махнівка. Напасники стали нишпорити по хаті, нібито за кимось шукаючи, а при цьому все щось нишком, або й прямо на очах господарів, крадучи. Скоро вони почали пхатися до задньої кімнати, де я заховалася. Почувши гримання у двері й запитання, хто там заховався, я тихенько вийшла до комори, засуваючи за собою засувкою двері. На моє щастя, Вітикова стара мати заговорила напасників, частуючи їх якимось напитком, і цим відвернула їхню увагу від задньої кімнати.

Спершу я думала у Вітиків заночувати і вони, зрештою, до цього мене намовляли, але довідавшись, що моя дуже побита мама вже є у тети Параски, я захотіла чим скоріше її бачити. Я знала, що мама дуже журиться мною, тому хотіла заспокоїти її.

Пізнім вечором я постановила йти до хати тети Параски. Я сподівалася, що після цілоденного знущання в Корчмині над родинами підпільників, банда стрибків, енкаведистів і поляків не відважиться прийти вечором до села, бо буде боятися бандерівців.

Уже була майже північ, як я підійшла поблизу господарства тети Параски. Там я хвильку наслуховувала, чи не чути чужих голосів, але ніч була тиха, навіть собаки не гавкали. Підійшла я ближче й побачила в тетиній хаті дуже слабке світло. Я постукала, щоб мене впустили, але ще в сінях попросила погасити в кімнаті світло. Наша мама, почувши ще в сінях мій голос, почала плакати. Ми привіталися і мама, не перестаючи плакати, розказала мені, як вона переживала за мною, коли я втікала. Мама казала: "Дитино моя, під час твоєї втечі я дуже переживала. Мені той час здавався вічністю. Коли б вони тебе вбили, я не знаю, чи я б це пережила, бо це була моя вина, що я тебе намовила іти в село. Коли б я знала, що ці вбивці були біля нашої стодоли, я би ніколи тебе не пустила на таку небезпеку". Я заспокоювала матір, що з Божою допомогою нічого мені не сталося і ми всі поки що живемо. Мама ще просила й напоминала мене, щоб я була дуже обережна і не йшла до рідної хати, поки стрибки, поляки й енкаведисти не успокояться трохи.

Після цієї короткої розмови, я попрощала матір і рідних та скоренько вийшла. Надворі попрощалася з вуйком Павлом, який увесь той час сторожив біля хати й наслухував, чи не йде хто в нашому напрямку.

Решту тої ночі та ще інші дні та ночі я перебувала в родин добрих і співчутливих селян — у вдови Марії Саміло, яка жила з донькою та сином і в родини Миколи і Параски, званих в селі Дитюки.

Не зважаючи на велику небезпеку, я таки ще один раз пішла до рідної хати, заки банда комуністів її спалила. Теплого і погідного березневого дня я зайшла у батьківську хату. Усі вікна були побиті, двері відчинені, хата зруйнована — ось такий сумний образ родинного гнізда я застала. Я зняла зі стін чотири образи та занесла до дальшого сусіда Володимира Семкова, щоб переховав. До нього також пе-

ренесла дещо з залишених дрібних речей. Потім ще нагодувала сухим куснем хліба (бо нічого іншого в хаті не було) нашу собаку, яка, хоч не прив'язана, то від хати не відходила, погладила її й рушила назад у село.

Йшла я полями і вже була близько сільських стодол, як раптом побачила, що з села в напрямку хутора "Вишнівка" виїхала банда стрибків. Я аж жахнулася зі страху і почала втікати. Але бандити вже мене помітили і розпізнали. Вони задумали спіймати мене живою і тому не стали по мені стріляти. Яку ж велику ненависть мусили вони мати до родин підпільників, котрі нічого іншого не прагнули, як бачити Україну вільною самостійною державою, щоб мене, малолітнє дівча, яке їм нічого злого не зробило, так сильно хотіти зловити і вбити!

Щоб загубити за собою слід, я почала втікати поміж хатами в іншому напрямку, ніж я спершу йшла. Напасники розгубилися і не знали, де я поділася. А я вбігла скоренько до хлівця Василя Заяця. Вхід туди був з сіней, а двері дуже низькі, тому я з розгону вдарила головою в одвірок, але, хоч добре потовклася, не зважала на біль і скоренько влізла під жолоб, до якого була прив'язана корова, і прикрилася соломою. А напасники побігли до хати Дацьківа, перешукали за мною всю хату й довкілля, але нічого не знайшли. При тому допитувалися у зустрічних селян, де я заховалась, але люди, хоч бачили мене, як я втікала, відповідали, що поблизу мене не було. Не знайшовши мене, бандити пересварилися між собою, чому не стріляли за мною.

Це вже віщувало справжнє лихо. Дотепер яничарам з Махнівка вистачали нічні розбої і денні напади, тероризування й катування невинних членів родин самостійників, застрахування малолітніх. Але ніхто в селі не передчував, що комуністична банда піде так далеко й почне вбивати невинних людей і палити їхні господарства.

13 березня 1945 року банда сталінських зайдів і їхніх вислужників–стрибків та поляків вчинили в Корчмині страшний погром. Того дня вони спалили не тільки наше родинне обійстя, але також багато інших господарств родин підпільників. Під час палення забудувань кати вбивали людей, які знаходилися в той час усередині, або живих їх палили. Вони, мов злі собаки, бігали селом за свідомими українцями та вбивали і мучили їх.

Того нещасного дня садисти вбили або спалили живцем в нашому селі: Максима Гадівського, Ольгу та Івана Фарисеїв, Івана Куця та Стефка Приступу. Багатьом іншим свідомим українцям комуністичні прислужники підірвали здоров'я, а в інших — залишили на все життя жаль і біль по втраті найближчих.

Максима Гадівського, народженого 1880 року, батька двох синів, які були активними членами визвольної боротьби за відновлення Української Держави, поляки й большевицькі стрибки під час того нападу вбили, а тіло спалили в його стодолі — лише обгорілий тулуб залишився.

Івана Фарисея, народженого 1895 р., большевицькі стрибки й поляки замучили за сина Миколу, який був воїном Української Повстанської Армії (псевдо "Швейк"). Його спалили в хаті, не давши з неї вийти. Іван згорів дотла, лише частина костей залишилася. Мученицькою смертю загинула тоді Іванова незаміжня сестра Ольга, народжена 1900 р. Її бандити смертельно поранили і вона мучилась довгі години, нім померла. А Миколі пощастило врятуватися. Він перед самим приходом стрибків вискочив з хати, забіг на поля та сховонився в рові під снігом, де пролежав до темної ночі.

Іван Фарисей (1895–1945). Спалений 13.03.1945 р. у своїй хаті стрибками за партизанську діяльність сина Миколи Фарисея– "Швейка".

Того ж дня вбито й Івана Куця, народженого 1922 р. в Щеп'ятині, який одружився до села Корчмина до родини Бедриків. Він був при поліції в Щеп'ятині, а тому що тамтешня поліція намагалася знищити гніздо стрибків в Махнівку, ці вислужники червоної Москви мстилися на їхніх родинах. Бандити з Махнівка підпалили господарку

батьків Іванової жінки і коли Іван Куць став тікати, його застрілили на полях за селом.

Була ще одна жертва цього страшного 13 березня 1945 року. 6–літній хлопчина Стефко Приступа побіг з цікавости побачити палаючу хату Куциного тестя Михайла Бедрика. Стефка вбив падаючий комин спаленої хати.

Крім згаданих, стрибки спалили того дня також хати Петра Семківа, Йосифа Пощаловського, Михайла Мазурика та Івана Левчука.

От такої–то біди наробили іншим москалі, стрибки та поляки в Корчмині нещасного дня 13 березня 1945 року.

Того дня лихо не оминуло й нашу родину. Наш батько кожного дня осторожно заходив на своє господарство, щоб нагодувати домашні тварини, які були залишені в стайні, а потім знову вертався назад до села, де було безпечніше. Так було і того злощасного дня. Попоравшись біля господарства, батько вертав до Корчмина, але того дня йшов чомусь не полями, але дорогою. Він вже був біля хати Матея Приступи, як раптом помітив, що в напрямку хутора "Вишнівка" женеться банда стрибків. Тато скоренько зайшов до Матея і, не надумуючись, заховався під ліжко. Зрештою, було вже запізно шукати за кращим сховищем.

Бандити швидко знайшли батька, витягли його з–під ліжка і стали немилосердно бити. Вся його одежа скоро була у крові. Після того привели батька на наше обійстя й на його очах Микола Янтох, стрибок з Корчмина, разом з поляком зі села Стаїв на ім'я Франек, підпалили нашу родинну хату, а інші бандити запалили стодолу й хліви. Поляки далі копали батька, реготали і, глузуючи, промовляли: "Patrz stary jak się pali twoje gospodarstwo na chwałę twojej Ukrainy"[4]. Катів не зворушили навіть страждання домашнього сотворіння, яке горіло в страшних муках у вогні. Рев, іржання і вищання коней, свиней, овець спліталися у страшну смертельну симфонію волання про поміч. Тато не міг цього стерпіти і, хоч напівпритомний від побоїв і горя, що тяжко запрацьоване господарство йде з димом, кілька разів просив катів, щоб забрали тварин собі, аби лише вони не мучилися, але бандити не слухали. З вогню врятувалися тільки коні, які переламали дерев'яну огорожу і повтікали.

[4] Дивись старий, як горить твоє господарство на хвалу твоєї України.

Як вже господарство догоряло, напасники забрали батька й від'їхали до гнізда стрибків у Махнівку. Там батька держали одну добу. Його там знову катували і аж тряслися з охоти батька вбити. Потім почали тата судити за "злочин", що син був в Українській Повстанській Армії, а донька Катерина була в Корчмині господарчою. Щоб ще сильніше познущатися над батьком психічно, бандити обговорювали кару прямо при батькові. Одні казали вбити, інші радили відставити до московської тюрми, хай згине в сибірських морозних степах, а ще інші, на чолі з поляком Міхалом Осіцкім з Махнівка, званим в нашому селі "Грубий", казали випустити, якщо пообіцяє привести дочку. На цю пропозицію тато погодився й запевнив катів, що таки віднайде дочку й приведе її до Махнівка.

Звичайно, батько й не думав шукати Катерину і видавати її в руки варварам. Йому було аби вирватися з цього кодла.

Через день батька відпустили на волю. Перед відходом, москаль-енкаведист йому сказав: "Закрий сорочку, щоб крови не було видно, бо що селяни про нас подумають?" Тато відповів москалеві, що не має чим закрити, бо все вкрали, а в хаті також нічого нема, бо все згоріло — і батькові з жалю непрошено потекли гіркі сльози.

Коли батько проходив Махнівком і Корчмином, селяни аж лякалися за нього, так жалюгідно він виглядав — побитий увесь, закривавлений та знесилений. А ще, ніби сповнюючи дану стрибкам обіцянку, запитував зустрічних селян: "Чи не бачили ви моєї доньки Каськи?" Люди хитали зажурено головами і запитували: "А чи не збожеволів старий з горя, що шукає доньку?"

Батько вийшов за Корчмин і попрямував полями до села Кривиці, куди махнівська банда майже не заходила, бо боялася бандерівців. На підході до села його задержала сільська варта й почала випитувати. По короткій розмові й докладному виясненню, хто батько є й чому закривавлений, якийсь чоловік, який якраз йшов у Кривицю, відвів тата у село. Побачивши батька побитого і у крові, селяни перелякано приступали до нього та питали, що діється в Корчмині, бо бачили вогонь в кількох місцях і чули постріли. Тато розказав їм усе, що знав.

Скоро потім з'явилася біля батька дівчина, яка запровадила його до місцевих людей відпочати. Повертаючись назад, ця сама дівчина принесла татові чисту сорочку. В цій хаті тато трохи обмився, обчистився, а внезабарі увійшла в хату санітарка, яка почала лікувати гли-

бокі рани на батьковій голові.

Після цих страшних подій у Корчмині, наш тато перебував в Кривиці до часу, аж в рідному селі трохи успокоїлося, а рани почали гоїтися.

В ці жахливі дні березня 1945 року наша мама перебувала у своєї сестри Параски. Вона була так скатована, що сама не могла з ліжка підвестися. А махнівські бандити весь час слідкували за тетиною хатою, сподіваючись когось з нас там зловити. А коли їм це не вдавалося, вони стали спершу дорікати вуйкові Павлові Рачинському, що забрав нашу матір до своєї хати, а тоді вимагати, щоб викинув її на вулицю, хай там гине.

Увесь той час вуйко Павло рішуче відповідав московським вислужникам, що викинути маму не може, бо вона ж людина й дуже хвора, а при тому це ж його жінки сестра. І куди вона має піти, коли ви все їй спалили і зруйнували?

Коли бандити заходили в хату, мама, щоб не бачити їх, відвертала голову до стіни і лиш стогнала з болю, а вони обкидали її поганими словами.

У той час я скиталася між селянами, щодня шукаючи нового пристановища і добрих людей, які не побоялися б мене впустити в свою хату. Знайти таких інколи було важко, бо люди загалом дуже боялися цієї терористичної банди московських коляборантів з Махнівка. Це були жорстокі та безоглядні яничари, які ненавиділи українських підпільників може навіть більше, ніж поляки і енкаведисти. Будучи тоді ще малолітньою, я нікому ніякої кривди не зробила, але були дні й ночі, що я не знала, куди маю подітися, до кого зайти, щоб щиро прийняв до хати та переночували мене. Хоч український народ славиться добротою та щирістю в допомозі ближньому, то однак трапляються — як у всіх інших народів — люди злі, нещирі, егоїсти, байдужі до ближніх, що потребують помочі. І хоч у цьому страшному періоді я пізнала багато селян, котрі були добрі, прихильні та спітчутливі до нашого горя, то, на жаль, були й такі, що не бажали, щоб до них заходити вдень, чи хоч би переночувати. Траплялися також такі господарі, що хоч і не відмовили, то з їх поведінки виходило, щоб більше до них не заходити.

Задовго перебувати в одних і тих самих селян було небезпечно, тому мені приходилося часто міняти пристановища. Доводилося та-

кож скриватися в криївках і нераз дощівка чи гноївка текла на голову, бо в березні бували дні тепліші й сніг танув, а земля починала розмерзатися.

Одного пізнього березневого вечора я міняла криївку. Надворі йшов сніг з дощем, було дуже сиро. Мені треба було перейти з "Великої Сторони" в другий кінець села, званий "Гнилий Куток". Через кладку перепровадила мене моя двоюрідна сестра Марія Бедрик. Я була дуже осторожна, бо боялася, щоб хтось з цих злочинців не був захований біля кладки і не вкинув мене до річки, яка розмерзалася і вода плила з кригою. Марія підвела мене до кладки, а тоді сказала, що далі йти боїться, бо хоче жити і має дрібні діти. Далі прийшлося мені йти одній.

Заки дійшла до наміченої хати, я таки добре промокла. Хоч господарі й прийняли мене на ніч і положили на долівку солом'яну мату (в хаті не було підлоги), то не дали нічого, щоб вкритися. Мені прийшлося спати, не роздягаючись. Моя скромна одежа на мені була мокра і мені було дуже холодно. Хоч як я була змучена страхом, погонями і непевністю завтрашнього дня, я тоді не заснула навіть на хвилиночку. Я зрозуміла, що у цій хаті я не бажана гостя й більше до цих селян не заходила.

На цій долівці, у мокрому вбранні я таки добре простудилася і довго це відчувала, але лікуватися не було де. На щастя, молодий організам хворобу поборов і я по тижні чи більше стала здоровою.

Знесилена страхом і перемучена постійним скриванням по чужих кутах, я прагнула хоч крихітки спокою, але в Корчмині годі його було сподіватися. Тому я наважилася піти хоч на кілька днів з родинного села. Я рішила йти до сусіднього села Щеп'ятина, де жили наші знайомі, а стрибки і поляки туди за дуже не заходили.

Дуже раненько, ще ледве почало видніти, я вибралася не дорогою, а левадами попри річку Річицю, до Щеп'ятина. Тоді я думала, що в Щеп'ятині є безпечніше, але чи було? Мабуть ні, бо куди не йти, по всій Україні тоді була біда однакова.

По дорозі я мала таку пригоду. Пройшовши трохи шляху, я якось оглянулася і далеко позаду побачила підводу, яка мчала за мною. Я почала щосили втікати, бо думала, що це знову банда з Махнівка за мною женеться. Як потім виявилося, цього самого ранку до Щеп'ятина тікав фірманкою Степан Сенюк і це він мене так налякав.

Молодь з села Шеп'ятина, члени Просвіти. Посередині сидить Володимир Крук з Корчмина. Світлина з 1938 р.

Перший день мого перебування в Щеп'ятині був спокійний, зустрічні люди були усміхнені, на їхніх обличчях видніло ще трохи нормального життя. Другого дня я побачила знайомих упівців, які з цікавістю питали мене про Корчмин та зі смутком слухали моїх розповідей з останніх днів.

Раптом третього ранку напали на Щеп'ятин поляки з містечка Угнів і мені знову прийшлося залишити хату родини Шелебеїв, бо вони були переслідувані поляками і тому оставатися в них було небезпечно.

Хтось запровадив мене до подружжя Абраамів. Господар був жидівського роду, а господиня — українка–католичка. Вони мали одинокого сина Івана. Йому було років 18 і він працював у місцевому млині. Іван виростав в українському оточенні, дружився з українськими юнаками і дівчатами, а батьки раділи сином. Саме в тої родини я перебула облаву. Хоч я в Щеп'ятині не скривалася, бо угнівські по–

ляки мене не знали, однак було страшно дивитися на них, як бігали по хатах розлючені, мов собаки. Цього дня поляки наарештували багато невинних людей, яких били і катували лиш за це, що вони були українцями.

Після облави селяни жили у великому переляку. На нову тривогу не треба було довго чекати. День після облави наспіла по зв'язку з Угнова вістка, що ще більша банда польських грабіжників та вбивців вибирається до села на нову облаву — не було тільки відомо, коли.

Довідавшись про облаву, я не стала чекати і ще цього самого дня біля вечора, знову левадами, вирушила назад до рідного села. Поблизу Корчмина я звільнила ходу, щоб добре стемніло, і щойно тоді зайшла до моєї стрийни Катерини Вітик, жінки тоді вже покійного батькового брата Якова. Вона жила тоді самітно, бо дітей забрала до себе в Кривицю її мати Текля Довгань — там не було так дуже бурхливо.

У стрийни я перебула три дні, чуючись там свобідно, як у рідних. Там могла нарешті обмитися і почистити одяг та взуття. Коли стрийна кудись виходила, замикала мене в хаті одну. Там було трохи безпечніше, бо московські вислужники знаючи, що її другого чоловіка Івана Вітика зловили енкаведисти на облаві та загнали на фронт, до неї не заходили, бо вона їм увесь час пригадувала, щоб повернули їй чоловіка.

Якраз тоді наспіла сумна вістка, що напад на Щеп'ятин таки стався кілька днів після першої облави і що поляки вбили, між іншими, Івана Абраама — вродливого одинака господарів, які кілька днів тому мене переховували.

Одного разу, коли я сиділа самотньо в хаті, я почула розмову двох жінок, які проходили попри вікна стрийниної хати. Одна з них була Марія Сенюк, з дому Миран, уродженка Махнівка і рідна сестра стрибка "Миколухи" Мирана, який разом з поляком з села Стаїв стріляв за мною кілька днів тому. Марія вихвалялася перед своєю сусідкою Параскою Боднар, як то шанують її поляки. Коли вони зайдуть до неї й хочуть забирати харчі, тоді вона їм каже, що її брат Микола Миран такий самий, як вони і що він ходить з ними — і тоді поляки чемно покидають хату й нічого в неї не беруть.

Жінки віддалилися, а я подумала, от якими привілеями тішаться московські вислужники. Наше все зруйнували, нас скатували, за нами

ганяються, хочуть нас вбити, а вона хизується своїм братом бандитом...

У стрийниній хаті було мені добре, але сама хата не була безпечна, бо була там лише одна кімната та одні двері з виходом до сіней. Я сиділа замкнута в цій кімнаті цілими днями, тому пізніми вечорами виходила надвір, щоб трохи дихнути свіжим повітрям. На четверту ніч я вийшла, як і раніше, але несподівано зауважила чоловіка, який переходив попри хату. Я налякалася і не знала, чи цей хтось мене бачив і розпізнав. Боячись зради, я ще цього самого вечора перебралася до інших селян.

Після вбивств і спалення господарств підпільників, село Корчмин опустіло, молодих мужчин і підлітків ніхто в селі не бачив, лиш старші селяни ходили біля своїх забудувань зажурені й непевні завтрашнього дня. У той час я перебувала в багатьох сільських хатах і майже всюди чула ці самі слова: "Чому партизани дозволили розмножитись стрибкам у Махнівку і не порозганяли їх ще в зародку?"

А тепер було вже пізно. Московські й польські грабіжники вросли в силу і зі свого кодла в Махнівку роз'їжджалися сміло по поблизьких селах і містечках грабувати і вбивати українських селян. Терпіла від них моя сім'я, терпіли інші сім'ї підпільників, страждала і я сама.

От уже котрий день бродила я по селі не знаючи, до яких дверей мені постукати, щоб пустили переночувати. Я була вже тим волочінням і спанням на чужих долівках і лавках змучена і виснажена. А коли ще подумала, що ми нічого не маємо, бо усе пішло з димом, жаль і розпука стискали серце. Але тоді, мов розрада, появлялася думка, що попри усі нещастя і біди, завдяки Всевишньому, ми все таки всі живі і ця думка підбадьорювала мене та додавала сили і витривалости поборювати всі страхи і всі невигоди видержати. Хоч наші будинки і наше добро московські вислужники знищили, але за превеликою ласкою і опікою Корчминської Богоматері над нашою родиною ми всі знущання і страждання пережили й залишились живими. За ці всі ласки і опіку я з глибини душі дякувала Пречистій Діві Марії і дякую їй по сьогоднішній день.

Трагедія Переводова

Але вернімося до перших місяців 1945 року. Весна на Закерзонні цього року заповідалася рання і тепла. Взагалі, весни в Україні бувають скорі і теплі. Сніг швидко танув у теплому соняшному промінні, чорнозем розмерзався на полях, природа оживала.

Але для українського населення Закерзоння дні були сірі, похмурі і важкі. Українці Закерзоння жили в страху і терорі, з дня на день — не знаючи, яку долю принесе їм наступна хвилина. Усі шукали місця, де можна було б знайти хоч трохи спокою. Багатьом здавалося, що з навколишніх сіл безпечнішим за інші є Переводів. Село було розположене на якихось 15 кілометрів на північний захід від містечка Белза. Польська міліція з Белза, а насправді не міліція, але банда звичайних грабіжників і бандитів, не заходила часто до Переводова, бо боялися, як вогню, сотні "Ягоди", яка на той час в цій околиці оперувала. Завдяки тому в селі Переводові знайшло тоді захист багато українських родин з Белзщини, Сокальщини та Угнівщини.

У селі Переводові жив зі своєю родиною наш стрийко Максим Леськів і приятель нашого батька з побуту в Канаді Семен Яцишин, на прізвисько "Заяць". У стрийка Максима переховувалася на той час моя сестра Катерина. Коли вона довідалася, яке нещастя нас зустріло і як страшно стрибки скатували нашу матір, вона рішила приїхати до Корчмина, щоб побачитися з мамою і забрати мене до Переводова, бо там було безпечніше.

Вона приїхала до Корчмина ніччю разом з Михайлом Стефановським, званим в нашому селі популярно "Стаєц", тому що він походив з села Стаї. "Стаєц" мав в Корчмині батька й сестру з родиною і він з ними цього вечора бачився. Сестра з Михайлом найняли візника, але, щоб не наражувати його на небезпеку, залишили його далеко за селом біля цвинтаря, а самі осторожно полями пішли в село.

Так щасливо склалося, що тої ночі я ночувала поблизу хати тети Параски, де лікувалася наша мама від большевицьких побоїв, тому сестрі було легко мене віднайти, бо мама знала, де я перебуваю. Ясна річ, що по довгій розлуці я дуже радо зустріла сестру й охоче погодилася поїхати з нею до Переводива, бо в Корчмині від большевицьких стрибків з Махнівка мені вже не було життя.

По дорозі до Переводова я в тишині мріяла про майбутні спокійні

і безжурні дні та думала, що вже не буде потреби більше скриватися. Адже в Переводові мене ніхто не знає і може хоч там поживу трошки без щоденного страху за своє життя.

Перший день мого побуту в цьому селі я провела в нашого стрийка Максима. Ми з сестрою майже не розставалися. Ми ж мали з нею про що поговорити... Однак для безпеки родини, а особливо сестри, на другий день я перейшла жити до родини Семена Яцишина.

Після страшних і тривожних днів у Корчмині, тут я вперше від довгого часу відчула затишне, спокійне і хоч трохи нормальне життя. Хоч про мій приїзд до Переводова ми нікому не говорили, якимось чином довідалася про це Параска Сорока, моя співмешканка з минулих шкільних літ з Белза, яка запросила мене до своєї хати. Відвідав мене також приятель з цієї самої кляси торговельної школи з Белза Осип Синюк. Зустрілася також зі знайомими упівцями, котрі цікавилися останніми подіями в Корчмині.

Серед упівців несподівано зустріла брата, якого вже довший час не бачила й не знала, де він перебуває. Тоді ми могли тільки коротко поговорити, але вночі він прийшов до родини "Заяців", де я ночувала, і ми всю ніч не спали, а тихенько, щоб не розбудити власників, розмовляли і я розповідала йому про всі останні події в Корчмині і про страшне лихо, котре впало на нашу родину.

Ми поснули, коли надворі вже почало світати. З міцного першого сну нас раптом розбудив крик "Облава! Облава! Поляки йдуть!" Це кричав якийсь чоловік, що втікав до Лісоцького лісу повз нашу хату. Завдяки тому остереженню багато молодих людей врятувалося того дня, поховавшися заздалегідь по криївках або втікши до недалекого лісу. В іншому випадку жниво польських людоловів з Белза було б набагато більше і страшніше.

Усе вказувало на те, що це була "всипа–донос" про криївку в хаті Семена, бо велика група польських злочинців, обминаючи інші селянські хати, гналася прямо до хати, де ми з братом ночували. Наші господарі, мовби передчуваючи лихо, не заховали брата в криївці, яка була тут же в хаті, але господиня скоренько запровадила його до шпихліра, котрий стояв окремо від інших забудувань, дуже близько обійстя Михайла Захарчука, званого в селі "Біда". У шпихлірі під підлогою була лише викопана яма — сховище слабке і ненадійне — але іншого не було. Як тільки брат вліз до ями, господиня чим скоріше

насипала на влаз до криївки зерна, котре було приготоване на цю ціль в кутку. А на випадок, коли б шпихлір загорівся і треба було втікати, господиня залишала на плоті спідницю, щоб втікаючий міг переодягнутися за жінку...

З пізніших оповідань господарів я довідалася, що вони дуже часто ховали в криївку в шпихлірі повстанців, натомість сховище в хаті було лише на безвихідний випадок. Як час показав, у той день шпихлір був справді одиноким порятунком, тому що втікати братові поза обійстя було вже пізно, бо поляки були вже майже тут і могли б його помітити і вбити.

Господиня ще не вспіла вернутись до хати, як ми помітили крізь вікно поляків, які бігли до нашої хати. Вони ввірвалися в хату мов хорти, і зразу кинулися до невикінченої кімнати, в котрій під долівкою була згадана криївка. Вони почали за нею шукати, дико грозячи батькові господині: "Gdzie masz stary bunkier, bo jak nie powiesz, a my sami znajdziemy, to cię zabijemy"[5]. Знаючи, що в криївці нікого немає, дідо показав напасникам сховище. Цим він хотів їх трохи заспокоїти і відвести від своєї хати. Він їм казав, що, мовляв, справді є тут така яма, але це ніякий "бункер" — він сам її дуже давно викопав, щоб зимою тримати в ній всяку городину. Поляки відкрили яму, переконалися, що в ній справді нікого немає, а в куточку лежить кілька буряків і морква і, повіривши, чи ні, але подалися геть з тої кімнати.

У той час, коли поляки шукали бункра, я нібито поралася біля печі. Я не знала, звідкіля ця банда прибула, і сподівалася, що вони є з Варяжа. Для мене це було б набагато безпечніше, бо тамтешня польська міліція до Корчмина ніколи не заходила і ніхто з них не міг мене знати.

Раптом до кухні зайшло двох поляків і один з них, на моє нещастя, мене розпізнав. Виявилося, що на Переводів напали ці самі грабіжники з Белза, котрі часто нападали на нашу хату в Корчмині, а мене з мамою били і катували. Під час їхніх нападів в хаті була переважно лише я з мамою, щоб хоч трохи врятувати з нашого скромного доробку і не дати бандитам нас до решти пограбувати і через це нам обом найбільше й попадалося.

Під час одного нападу поляк хотів вкрасти з нашої хати апарат

[5] Де, старий, маєш криївку, бо як не скажеш, а ми самі знайдемо, то тебе вб'ємо.

для здоров'я. Апарат був на батерії і це була дуже коштовна річ — тато купив його у Львові й заплатив за нього рівновартість двох метрів пшениці — великі на той час гроші. Поляк тягнув апарат на наших очах, тому я стала його просити, щоб не забирав, а коли це не помогло, я почала апарат з його рук відбирати. Тоді цей нікчемник кинув апарат з великою силою об землю й розбив його на дріб'язки. Через цю пригоду він добре мене запам'ятав і от тепер розпізнав і наробив рейваху, що в хаті мусять бути інші бандерівці.

Щоб відвернути увагу поляків від хати Яцишинів і від мого брата, який був захований в їхньому шпихлірі, я почала їм казати, що я тут не живу і нікого не знаю, а зайшла от так собі, бо насправді то я затрималася в мого стрийка, бо мою хату в Корчмині спалено. А стрийкова хата тут же, майже по-сусідськи, і показала рукою на хату стрийка. Родина Яцишинів підтвердила, що мене не знають і ніколи не бачили.

Почувши це, поляки забрали мене з собою і бігом кинулися городами до стрийкового обійстя. Біля хати залишили мене з вартовим, а самі вбігли досередини і зразу почали знущатися над безборонним стрийком. Чи були там вже попередньо поляки, я і по сьогодні не знаю. Я чула, як стрийка б'ють і кричать, допитуючись, хто в нього був? Стрийко усе повторював, що нікого в нього не було, тоді поляки далі його били і знову питали про це саме. Я не могла цього далі слухати і мусила стрийка спасати. Хоч я могла поплатитися за це своїм життям, бо вартовий мав кріса націленого прямо в мене й кричав "Stój, bo strzelam!"[6], я миттєво вбігла в хату. Там стояв крик і прокльони поляків, стогін стрийка і плач жінок та стрийкової доньки, тоді ще дитини. На моїх очах стрийка Максима далі били по-звірячому куди попало й далі верещали: "Кто у цєбє бил?" Вони не знали, як допитувати, бо це були простаки, котрі лиш вміли знущатися над безборонним українським населенням.

Щоб стрийка захистити від дальшого катування, я сказала: "Стрийку, та це я у вас була й тількищо вийшла з хати та зайшла до ваших недалеких сусідів". Стрийко миттєво здогадався, в чому справа і підтвердив: "Та ця мала ще зранку тут була; я й не знав, що вона вийшла з хати". Поляки перестали стрийка бити, а взялися за мене, а

[6] Стій, бо буду стріляти.

потому ще раз за стрийка.

Збивши нас на кисле яблуко, обох нас арештували. По дорозі, без будь–яких причин, ці злосливці нас поштовхували та били по ногах тонким дротяним прутом, після чого ноги дуже довго боліли.

Забравши нас зі стрийком, поляки навіть не здогадувалися, що в хаті осталася моя сестра Катерина, яку вони хотіли спіймати багато більше, ніж мене, бо вона діяла в підпіллі. На наше щастя, польські бандити ніколи її не бачили, а вона не була схожа на мене. У той час у стрийка Максима жила також старша самітня стрийнина тета і полякам сказали, що Катерина — її дочка. Вона зодягнулася трохи потамтешньому і поляки її не займали.

Поляки загнали нас на город котрогось з селян, де вже було з десять, а може й більше, чоловіків. По дорозі стрийко погубив у болоті черевики й далі мусив іти босий, бо польська банда не дала йому черевиків з болота витягнути. Арештовані чоловіки лежали з обличчями в болоті, а як котрийсь пробував підняти голову, того вартові люто били. Нам зі стрийком також наказали лягти у болото.

Один з двох вартових був справжній садист і палав великою ненавистю до українського народу. Він безперестанку лаяв арештованих найгіршими словами і щораз котрогось бив. Цей високий, здоровий катюга завзявся зокрема на мене. Він став обома ногами на мій хребет і почав гойдатися, єхидно при тому приказуючи: "Jak tobie młodej dziewczynie nie wstyd leżeć między mężczyznami?"[7] А я чемно, бо боялась його, відповіла: "Звільніть мене, то й не буду тут лежати". По тому цей польський антихрист почав гойдатися на моєму хребеті ще з більшою енергією, аж кістки тріщали, приспівуючи при тому до ритму ще якусь польську пісеньку.

Коли від болю я почала стогнати, а потім кричати, бо думала, що вже ніколи не підіймуся з цього болота, цей садист став обкидати мене найгіршими поганими словами. Але я вже не відзивалася, бо від сильного болю мені тьмарилося в голові, а сльози самі котилися з очей. Цей польський катюга пошкодив мені хребет на все дальше моє життя.

Польські напасники зганяли до нашої групи усе нових арештованих. Уже було біля полудня, як нам наказали піднятися з болота.

[7] Як тобі, молодій дівчині, не стидно лежати між мужчинами?

Я ледве звелась на ноги, але зболілий хребет не дозволяв мені іти. Поляки почали на мене дико кричати, щоб я поспішала за групою, бо в іншому разі мене вб'ють. Я зібрала всі сили й поволоклася ззаду за арештованими, але була так знесилена, що мало дбала, що кати зі мною зроблять.

Нас гнали в напрямку будинку Народнього Дому, котрий був посередині села. З трьох сторін Народнього Дому була левада. До будинку вели двоє дверей — зі сходу і з заходу. Двері зі східнього боку були від дороги, що вела в напрямку містечка Белза.

Коли нас туди пригнали, там уже стояло багато наарештованого українського народу, а щораз нові групи арештантів надходили з інших кінців села. Над усіма арештованими поляки дуже знущалися.

Між тим, польська "міліція".знайшла криївку, вхід до якої був у стайні Михайла Захарчука, званого в селі "Біда". Вони за нею довго і вперто шукали, не дивлячись на запевнення господаря, що в нього ніякого сховища нема. Знайшовши у стайні вхід до криївки, вони дуже втішилися і почали дикими голосами кричати: "Bandyto wyłaź, bo jesteś okrążony!"[8] З криївки ніхто не відізвався і не вийшов, що поляків ще більше розлютило. Самі вони боялися входити в сховище, тому увіпхнули туди калікого Івана Процика, званого в селі "хлопець Біди", щоб він намовив бандерівців здатися полякам.

У криївці переховувалося на той час двох українських повстанців. Один з них називався Андрій Рабиший, псевдо "Андрійко" (волиняк), а другий мав на псевдо "Сірко" і походив зі Східньої України, а називався Микола Кащавалов (інші кажуть — Караванов). Я довго шукала за їхніми даними і деякі відомості допоміг мені знайти мій стрийко Максим, якого виселено в Україну в 1946 році, і який проживає тепер під Сокалем.

До хати Михайла Захарчука цих партизанів привели на квартиру день чи два перед польською облавою. Криївка була масивно збудована, добре забезпечна і від пострілів, і від вогню, бо була кручено викопана, і вихід мала далеко в город. Там була навіть лопатка, щоб в разі вогню закрити коридор, щоб дим не йшов усередину. На жаль, ніхто про це не повідомив повстанців і, як це виходило з історії їхнього бою, вони думали, що криївка кінчається зразу за першим поворо-

[8] Виходь, бандито, ти окружений!

том. Вони пробували посуватися вглиб криївки, але натрпивши на стіну, подумали, що це вже кінець сховища і рішили пробиватися на волю через вхід до криївки.

Коли поляки примусили Івася Процика залізти до сховища, він звідти до них вже не повернувся, але через невиразну свою мову не зумів партизанам пояснити, що криївка тягнеться далеко в город. Бачачи, що ніхто не виходить з криївки, розлючені поляки почали в криївку стріляти. У відповідь упівці висунулися з криївки і почали бити по поляках і ранили одного з них в ногу. Коли почалася стрілянина, перелякані поляки почали втікати зі стайні. Щойно зібравши більшу силу, оточили зі всіх сторін забудування Михайла Захарчука і почали атакувати повстанців. Під сильним ворожим вогнем українські повстанці мусили податися назад до сховища. При самому вході поляки вбили одного повстанця, а другого смертельно ранили. Натомість Івась заховався під час стрілянини за поворотом криївки й його кулі не досягли. Пізніше, знаючи добре криївку, він втік далеко в городи.

А для господаря обійстя, де це все сталося, поляки придумали страшну помсту. Вони завели Михайла Захарчука до стайні, там його зачинили, а будинки підпалили. Михайло Захарчук помер страшною смертю, згорівши живим. Над іншими членами його родини поляки страшенно знущалися, а усе хатнє добро — пограбували.

У той час, як будинки Захарчуків догоряли, раненого в ногу поляка положили на підводу, обложили накраденими в людей з Переводова подушками й перинами, і стали везти до Белза. Коли проїжджали біля Народнього Дому, де стояло багато арештованого українського люду, ранений в ногу польський злочинець почав верещати не своїм голосом: "My was ukraińscy banderowcy wszystkich tu zniszczymy, a to wszystko spalimy, żeby nie pozostało śladu po was!"[9] Усі арештовані стояли нерухомо, затамувавши подих і з острахом думаючи, що поляки когось з гурту таки вб'ють. І не помилилися, хоч це сталося потім. А покищо вони стали знову знущатися над безборонним народом, деяких людей нібито переслуховували, а при цьому жахливо їх били і катували.

[9] Ми вас, українські бандерівці, всіх тут знищимо, а це все спалимо, щоб по вас не залишилося жодного сліду.

Стали допитувати й мене. Мене питали, де моя родина і в кого в Переводові переховується? Де знаходиться сотня "Лиса", до якої належить мій брат і я? Де маю захованого кріса, де інша зброя?

Я вже добре знала їхні методи і дуже боялася польських знущань, але старалася бути стриманою й відповідати їм сміло. Я їм казала, що я малолітня й ніде не належу та зброї жодної ніколи не мала в руках. Хоч я говорила правду, але не це хотів почути від мене польський садист, тому він підвівся зі стільця, підійшов ближче й вдарив мене в лице так сильно, що мені потемніло в очах, а кров почала текти з уст без упину. Я тоді ще не одужала від польських і енкаведистських побоїв у Корчмині, а тут знову нові побої та знущання! З жалю й горя, що наді мною малою усі так знущаються, я розплакалася, як мала дитина. Я втирала рукавом кров, яка не переставала течи з моїх уст, стояла перед цим негідником і плакала. Усі мої горішні зуби були зрушені.

Коли після переслухання я вернула до гурту арештованих, я старалася тримати здаля від стрийка Максима, щоб не наражувати його на ще більше нещастя. Я зайшла поміж незнайомих мені арештантів. Поміж ними були не тільки чоловіки, але багато малолітніх хлопців, майже дітей. Багато було також жінок. Одна з них, молода і гарна, тихим шепотом сказала мені, що її арештували за сестру. Коли її забирали з хати, вона ненароком взяла на себе сестрин жакет, у кишені якого знайшла пізніше досить великий залякований конверт. Щоб вороги не дістали повстанських таємниць у свої руки, вона цю "штафету" непомітно з'їла.

Тим часом поляки знайшли собі нову причину, щоб познущатися над арештованими. Високо на Народньому Домі був прикріплений великий блакитно–жовтий Тризуб, якого видко було вже здалеку. Польські напасники почали з нашого герба глузувати, називаючи його вилами. Один польський бандит напав на арештованого, який називався, як я пізніше довідалася, Микита Гусак. Поляк показав на Тризуб і запитав арештанта, що це є. Селянин, хоч боявся напасника, однак сказав правду, що це є Тризуб. Тоді польський катюга почав Микиту лупцювати, щораз перепитуючи, що це висить на Народньому Домі. Бив доти, поки знеможений селянин не сказав "відла", тобто вила. Але польський злочинець розходився вже надобре, бо зараз почав Микиту знову по–звірячому бити. Катований бідолаха вже не

знав, що далі казати, тому мовчав, лише виснажений побоями падав, трохи піднімався, і знову падав. Усе це діялося на очах усіх арештованих українців.

Назнущавшись над бідним Микитою досхочу, поляк наказав йому носити солому зі скирти, яка була напроти, і обкладати нею двері Народнього Дому. Мені тоді не хотілося вірити, що ці виродки наважаться спалити Народній Дім, але я дуже помилялася! Вони рішилися на більше...

Ми були оточені з усіх стрін озброєними поляками. У деяких селян руки були пов'язані ззаду мотузком або колючим дротом. Через якийсь час напасники поставили напроти нас скоростріли, а тоді один з них крикнув: "My was wszystkich tu postrzelamy, a jak ktoś chce się uchronić, niech ucieka do środka".[10]

Старші арештовані, досвідчені життям мужчини, не рушились з місця, але двох юнаків — 17-літній Василь Ґалянт і 16-літній Михайло Тарасюк — кинулись до будинку й поскакали вікнами до Народнього Дому. Побачивши, що хлопці поскакали усередину, я кинулася за ними й також пробувала доскочити до вікна, навіть піджак з себе скинула, щоб легше було. Але з моїм нарушеним і болючим хребтом я ніяк не могла подолати висоту і всі мої намагання були даремні.

Тоді я поспіхом кинулася до східніх дверей, але вони були зачинені. Я забігла з іншого боку, але й ці двері були зачинені. Бігаючи так без пам'яти з одного кінця в другий, я гарячково шукала порятунку, аж раптом глянула на решту арештованих і опам'яталася. До мене дійшло, що це може бути польський підступ і вони тільки нас провокують. Я повернулась до гурту арештованих людей з думкою, що буде всім, то й мені.

Після років я думаю, що це знову Мати Божа, Покровителька всіх корчминців, мене тоді захистила, бо я чудом спаслася від смерти. І ніяк не можу зрозуміти, чому ніхто зі стар'их аре'тованих не шепнув нам, малолітнім дітям, щоб не бігли нікуди, а залишилися на місці, бо поляки готують якийсь підступ.

Не знаю, кудою б це усе пішло далі, але раптом польські вартові

[10] Ми вас усіх тут постріляємо, але як хтось хоче заховатися, нехай втікає до Народнього Дому.

помітили скупчення людей біля Лісоцького ліску. Вони гадали, що це йде сотня "Ягоди", і підняли велику тривогу. Насправді це були люди з Переводова, які раненько повтікали від польських облавників, а тепер стояли на краю ліску та з великою тривогою та болем в серці спостерігали за трагедією, яка розгорталася в рідному селі.

Але поляки думали, що це йде "Ягода", тому у великому переляку кинулися тікати з награбованим у селян добром назад до Белза. Осталася тільки мала їх частина, яка стала гнати арештованих серединою болотистої дороги у напрямку міста. Поляки як вогню боялися Української Повстанської Армії, бо бачили в цих хлопцях велику силу і відвагу оборонців рідної землі. Але вони знали також, що українські повстанці, щоб не наражувати селян на ще більшу небезпеку, приймають бій тільки у крайньому разі, і тому використовували це, нападаючи на українські села там, де не було УПА.

Поляки йшли по обох боках дороги, з націленою на арештованих зброєю. Нам заборонили оглядатися назад і говорити між собою, бо інакше будуть стріляти. Забороняли нам оглядатися не дарма. Вони задумали скоїти тяжкий злочин.

Як розказувала пізніше Павліна Горолюк, яка спостерігала за трагедією з вікна свого дому, поляки, нім валка арештантів рушила до Белза, вибрали з-поміж гурту ув'язнених селян Переводова трьох чоловіків і залишили їх при Народньому Домі. Потім загнали їх усередину будинку, де вже було двох малолітніх хлопців, які попередньо поскакали туди через вікна. Далі поляки вбили Микиту Гусака, коли той вже наносив стільки соломи, що вистачило, щоб запалити Народній Дім, а його тіло заволокли досередини. Після цього вони запалили будинок Народнього Дому і всі, хто був усередині, загинули страшною мученицькою смертю.

Того трагічного 27 березня 1945 року у Переводові з рук поляків загинули: 1) Микита Гусак, народжений 1906 р., застрелений, тіло згоріло; 2) Томко Мелех, народжений 1908 р., згорів у Народньому Домі; 3) Микола Залівський, народжений 1910 р., згорів у Народньому Домі; 4) Михайло Захарчук народжений 1911 р., спалений у стайні за вкривання партизанів; 5) Василь Ґалянт, народжений 1928 р., згорів у Народньому Домі; 6) Михайло Тарасюк, народжений 1929 р., згорів у Народньому Домі; 7) Михайло Скочиляс, народжений 19?? р., згорів Народньому Домі.

Усі вони були мирними жителями села Преводова і не належали до жодної організації.

Михайло Захарчук (1911–1945). Спалений поляками живим 27.03.1945 р.

Цього ж 27 березня 1945 р. в селі Переводові, у криївці родини Захарчуків, загинуло також двох українських повстанців — Микола Кащавалов, народжений 1924 р. в Миколаєві, Наддніпрянщина, псевдо "Сірко", вояк сотні "Вовки" та Андрій Рабиший, народжений на Волині, псевдо "Андрійко", вояк сотні "Вовки". Оба стрільці похоронені на місцевому цвинтарі в селі Переводиві.

Коли в селі одна група поляків докінчували свій злочин, інша їх група гнала нас далі в напрямку Белза. Нас щораз підганяли, щоб скоріше йшли, бо поляки справді побоювалися зустрічі з відділом командира "Ягоди". Між поляками можна було почути голоси: "Jagoda idzie, musimy szybciej odchodzić z wioski"[11] Коли ми вже були далеко за селом в чистому полі, польські бандити наказали арештованим посідати колом на дорозі й почали щось радити. Щойно тоді я побачила дим, який стояв високо над Переводовом, але тоді я ще не знала, що це горить Народній Дім, а в ньому люди.

Сидячи так у болоті на дорозі, я помітила, що число арештованих зменшилося. Виявилося, що ще біля Народнього Дому, нім ми рушили, деяких людей відпустили додому. За своїм лихом і болем, я просто цього не помітила раніше. Між арештованими я не бачила стрийка Максима, тому думала, що його ще в селі звільнили, але, як виявилося пізніше, він там все–таки був. Натомість серед арештантів я побачила Михайла "Стайця", про якого я згадувала раніше. Він був лише в сорочці, без жакета і мав зв'язані позаду мотузком руки. Його загнали до Белза, а після до Варяжа в тюрму.

Так чи інакше, серед арештованих я була одинока жінка. Великої надії на звільнення у мене не було, зате був великий страх, що коли

[11] Ягода йде, мусимо скоріше відходити з села.

це правда, що з Лісоцького лісу йде сотня "Ягоди", то поляки нас усіх тут за селом перестріляють. Особливо підозрілим здавалося мені це, що арештованим наказали посідати колом. Я гарячково шукала якогось порятунку, тому залізла глибше поміж людей думаючи, що коли почнуть стріляти, я вдаватиму вбиту й може цим способом врятуюся від смерти.

Раптом я почула, як один поляк кликав прізвище Дороха. Це прізвище було мені знайоме з часу, коли я ходила в Белзі до торговельної школи. Якісь Дорохи — поляки — жили по-сусідськи, де я була на станції-квартирі, але я їх не знала, а його ніколи й на очі не бачила. Але в таких обставинах людина хапається навіть соломинки, тому я сказала йому, що знаю його родину з часу німецької окупації. Він, мабуть, не хотів, щоб його хто-небуть з українців розпізнав, тому звелів відпустити мене на волю. Крім мене звільнено ще кількох інших селян, насамперед старших. Тимчасова тюрма в Белзі була вже вщерть забита українцями, тому поляки мусили, рад не рад, частину арештованих позвільняти.

Як я пізніше довідалася, коли арештованих пригнали до Белза і поляк, що мене арештував, відкрив, що мене серед них нема, він дуже з Дорохою сварився, що той мене звільнив.

Кільканадцять звільнених людей верталися до Переводова не дорогою, а полем — рядом, один за другим. Поляки наказали нам не оглядатися, бо в іншому разі будуть стріляти. Знаючи їх з попередньої жорстокої поведінки, я думала, що вони так і зроблять. Коли ми відійшли від поляків вже добрий шматок дороги, я почула ззаду півшепотом: "Передай далі ці слова: якщо буде постріл, усі падають і лежать, аж почують слово вставай". Ці слова і перелякали мене, і водночас підтримали на дусі — я не одинока, залишена сама собі, але в гурті, тому робитиму, що мені підказують старші віком.

Ми всі йшли далі мовчки, у великому напруженні чекаючи на постріли. Хоч хотілося підбігти, щоб бути якнайдалі від цих бандитів, то ноги грузли в розмоклий чорнозем і ми ледве витягали чоботи з болота. Усі були дуже знесилені катуванням, непевністю і страхом за своє життя, але з кожним кроком в нас росла надія, що будемо все-таки жити. Увесь той час я шептала, а може тільки подумки повторювала: "Богородице Діво, Богородице Діво", — а далі не мала сил продовжувати молитву.

Завдяки Всевишньому, поляки по нас не стріляли й так полем ми щасливо добрели до села. Біля згарища Народнього Дому стояло кілька людей і від них ми довідалися про трагедію, яка щойно тут сталася. Загиблих вже забрали, а люди говорили, що не всіх можна було розпізнати, бо тіла погоріли не до впізнання. Нас стали випитувати за своїх синів, чоловіків, братів, і над селом знову понісся плач і голосіння.

За страшними думками я не помітила, як селяни розійшлися і я осталася біля згарищ Народнього Дому одна. У мене було тоді таке дивне почуття, ніби то я згоріла в цьому домі. З задуми вирвала мене якась старша жінка, що приступила до мене й запитала, чому я стою тут одна, чи знала когось, хто тут згорів? Я опам'яталася, мовби зі сну розбудилась, і відповіла, що не знала нікого, але бачила тих хлопців, як скакали усередину будинку й там закінчили своє юне життя.

Потім ми розійшлися. Я пішла до родини Заяців, а жінка в свою сторону.

У хаті Семена я зустріла брата і сестру, які аж ніяк не сподівалися побачити мене вільною. Вони кинулися до мене з поцілунками та обіймами. Ми дуже раділи і на хвильку навіть забулися усі нещастя, які ми щойно пережили. Але за хвилину вони глянули на мене, усю покривавлену і на обличчі, і на одязі — і ми всі троє розплакалися. Брат крізь сльози повторював: "За що ті кати так страшно тебе побили?"

На мене справді страх було глянути — уста опухлі й покривавлені, з ясен тече кров, одежа вся запачкана болотом і кров'ю, а сама ледве стою, бо хребет аж ниє від болю після того, як по мені скакав польський садист.

Я дещо перепочила, сестра допомогла мені обмитися, переодягнутися в чисту одежу, а тоді ми пішли на город Михайла Захарчука. Там вже зібралося багато народу. Якраз витягали з криївки українських повстанців — один був мертвий, а другий ще жив. Дівчата-санітарки і ми всі кинулися рятувати хлопця, але рана в голову від кулі була смертельна й він незабаром помер.

У той час чоловіки відкопали вихід з криївки, який був далеко від спалених будинків Захарчуків на городі й витягли звідти Івася Процика. Він був живий, лише дуже переляканий.

Село Переводів, яке ще вчора давало захист багатьом людям і

жило хоч трохи нормальним та спокійним життям, сьогодні перемінилося в клубок страху і нещастя, як усі інші українські села Закерзоння. Після нападу поляків і жорстокої розправи, коли стільки людей загинуло, а ще більше погнано до тюрми на муки, селян огорнули глибока жалоба й страх за завтрашній день. Вони не знали, що далі робити — чи залишатися в селі, чи втікати? Але втікати куди? Адже по всій українській землі Закерзоння біда була однакова.

Я не стала вже більше ночувати в родини Заяців–Яцишинів, а пішла до стрийка Максима. У своїх було мені безпечніше і легше лікуватися, бо вся я була побита, а крови, що текла з нарушених ясен, ніяк не можна було затамувати.

От так закінчилась ще одна подія моєї бурхливої молодости.

Переночувавши ніч у стрийка Максима, я рішила перебратися до інших людей. З самого ранку я зайшла до незнайомої мені бабуні, що жила поблизу родини Заяців. Про неї казали, що до її хати ніхто не заходить, тому мені там буде безпечніше і зможу хоч трохи відпочати по вчорашніх знущаннях.

Як виявилося, це була бабуня моєї шкільної приятельки з часу навчання у Белзі Катрусі Луцьків. Ми навіть жили разом на квартирі. Я застала Катрусю в хаті, але вона до мене не відізвалася й словом і дивилася на мене, наче б бачила мене вперше в житті. Вони обі прийняли мене непривітно, тому я відвернулася й покинула цю негостинну хату. Я знову вернулася до стрийка Максима.

У той час дійшли до Переводова чутки, що стрибки з Махнівка починають забиратися за річку Солокію. Довідавшись про цю новину, я рішила вернутися до рідного села. Мій брат піддержав мою думку та дорадив мені, щоб я йшла ніччю полями, бо так буде безпечніше. Він ще додав, що підведе мене до села Василів– Великий, де я в когось з селян переночую і розпитаю докладніше про наше село — якщо в Корчмині буде спокійно, то біля вечора піду туди, а якщо ні — повернуся до Переводова.

Як потемніло, ми рушили в дорогу. Ніч була дуже мрячна, видко було лише на кілька метрів. Навкруги було тихо, спокійно, а мороз щораз міцніше стискав землю.

Ми з братом мовчки йшли по замерзлому полю далеко від дороги, пристаючи що кільканадцять метрів і наслухаючи, чи не чути якогось руху або голосу. Але навкруги було спокійно й ми без жодних пере–

шкод підійшли до Василева– Великого.

Не доходячи до села десь на кілометр, ми пристали й стали наслухати, що діється в селі. Нараз ми почули три, чи чотири постріли. Я трохи налякалася, не знаючи, хто стріляв. Але навкруги далі царювала тиша та спокій, тому я з братом пошепки домовилася, що він залишиться на полі й зачекає мене, а я піду до села довідатися, хто стріляв, а тоді з вістками вернуся на домовлене місце.

Я тут же рушила в дорогу. Спершу йшла полями, а тоді, вже близько села, я несподівано вийшла на цвинтар.

Було вже, мабуть, коло півночі або й пізніше, але в мене тоді не було почуття страху. Мушу тут признатися, що звичайно я ніколи б не відважилася піти сама вночі на цвинтар, але тоді мені було не до страху. Я більше боялася живих людей, які мене переслідували кожного дня, ніж мертвих.

Я зайшла на цвинтар, стала біля пам'ятника та почала наслухати, що діється в селі. А там стояла глуха тиша, ні звуку, ні шуму. Я осторожно підійшла до сільських забудувань, а тоді почула поміж стодолами голоси жінок й мужчин. Я підійшла ближче, але далі нікого не бачила. Тоді я запитала, хто то стріляв? З темряви якийсь жіночий голос мені відповів, що не знають.

Тоді я запитала, чи в селі вдень було спокійно? Чи не було поляків з Белза? Але на ці запитання вже ніхто мені не відповів. Люди кудись поділися.

Спершу я не розуміла, чому люди повтікали, почувши лише голос молодої дівчини, але потім я здогадалася, що це могли бути поляки, які повернулися з–за Сяну (перед 1939 роком у Василеві–Великому їх проживало немало), отже, мені треба було бути дуже осторожною.

Я чимдуж відійшла подалі від цього місця, щоб змилити сліди за собою, а далі побігла поміж стодолами, а пізніше вийшла в поле, щоб зустріти брата.

Але віднайти брата на незнаних місцях не було легко. Я довго блукала мрячними полями, заки віднайшла місце, де ми розсталися. Проте, на домовленому місці брата не було. Я ще трохи походила полями, шукаючи його, а тоді рушила назад до Переводова.

Не доходячи до села, я зустріла брата. Він довго на мене чекав біля Василева–Великого, а не дочекавшись подумав, що може поляки

мене зловили, тому подався назад. Але, у нього ще лишилася якась надія, що я все–таки не пропала, тому він чекав мене біля Переводова. І добре зробив, бо я таки вернула.

По майже цілонічних мандрівках замерзлими полями та після усіх пригод, я була вже добре втомлена. Я вернула до стрийка Максима, але сон не приходив. Я лежала, роздумуючи над нічними пригодами, а також обмірковуючи, як би мені вернутися до рідного села. Врешті–решт я постановила вертати днем.

Після пізнього сніданку, я попрощала сестру, брата й стрийка з родиною та вирушила в поворотну дорогу до рідного села. День був весняний, теплий та соняшний. У синьому небі кружляли пташки, які своїм безжурним співом сповіщали весну. І хоч мені самій не було чим веселитися, але природа, що будилася до весни, і мене молоду підбадьорювала.

Ідучи дорогою, я розглядалася пильно навкруги, щоб не попасти через неосторожність у якусь халепу, але день був спокійний. Недалеко від Василева–Великого я побачила при дорозі господаря, що працював у полі. Я підійшла до нього розпитати, чи спокійно в селі, а довідавшись, що в селі спокій, вже сміливіше попрямувала туди.

У Василеві–Великому я зайшла до хати знайомих мені дівчат Гані й Катерини (здається, звались Харко), там дещо перекусила, розвідалась новин про Корчмин і пішла далі.

Надвечір я вже була біля рідного села. Щоб не входити в село за дня, я зайшла на корчминський цвинтар, на могилу наших дідів, щоб помолитися за їхні душі. Я присіла на могилі бабуні й розказала їй про свою гірку долю й тяжке лихо, котре впало на нашу сім'ю. Жаліючись так і поплакуючи, я й не зогледілася, коли почало смеркати.

Коли вже добре посутеніло, я зайшла до хати тети Параски. Хоч у хаті не було світла, проте мама зразу розпізнала мене й тут же розплакалася. Трохи заспокоївшись, вона розказала мені, що їй було переказано про велику облаву в Переводові польських грабіжників з Белза й про це, що мене там арештували. Мама дуже журилася тим, що мене не відпустять і тому тепер, побачивши мене цілу і здорову, вона не могла стримати сліз радости.

Я розказала мамі про облаву і що тоді діялося в Переводові, але про мої нарушені зуби не згадала, щоб мами не журити. Наша мама вже краще тоді себе почувала, хоч її поламані ребра почали зростати–

ся без ніякої лікарської помочі, як хотіли. Недовго потім вернувся до рідного села також наш тато. Хоч на його тілі видніли ще знаки від побиття, але він почував себе не найгірше. Не дивлячись на все нещастя, яке впало на нашу родину, ми були раді, що вороги нікого з нас не вбили і ми вернулися до рідного села всі живі.

Зійшовшись знову разом у рідному селі, ми знайшли тимчасовий притулок при родині Івана Заяця. У нас була одна маленька кімната на всіх, у кутку якої була кухня, але ми й так раділи, що в нас дах над головою. Наші добрі односельчани допомогли напочаток нам та іншим потерпілим родинам хатнім устаткуванням, посудом, харчами — і от так поволі ми почали нове життя.

Після війни, та не в мирі

Настало літо 1945 року. Закінчилась війна, десь на світі настав мир і спокій, але не на нашому Закерзонні. У нас далі палали села, гинули люди, стогнала земля.

10 серпня 1945 року, з самого ранку, поляки з Белза напали великою силою на село Корчмин. Це була страшна облава. Того дня багато людей поарештували й без жодних причин знущалися над невинними. Польські бандити вбили у нашому селі також двох молодих мужчин, батьків малолітніх дітей — Івана Остапика і Йосифа Саміла. Іванову жінку Маланку арештували, а жінка Йосифа Палагна, довідавшись про смерть мужа, у невимовному жалю рвала руками землю біля його тіла. Це була жахлива картина, котрої не можна описати ніякими словами.

Ой, залишили вороги українського народу багато трупів українських синів таки на рідній нашій землі, а ще більше сиріт, які не зазнали батьківського тепла, бо багато з них було ще немовлятами, як вороги повбивали їхніх батьків.

Ворог нахабнішав. Щораз частіше доходили до нас сумні вістки про нічні засідки на переїжджаючі групи повстанців. Таке трапилося зі стрільцями з боївки "Смілого", які переїжджали з Корчмина до Щеп'ятина. На краю Корчминського лісу на них напали поляки й вбили одного упівця на псевдо "Наливайко". Сумну вістку про загибель одинокого сина донесли батькові, а він прийняв її по–чоловічому

мужньо, як багато тодішніх повстанських батьків. Тільки батьківське серце дуже заболіло й потекли по обличчі гіркі сльози.

Таких засідок, чи більших боїв, було дуже багато, бо Українська Повстанська Армія, коли треба і можна було, приймала бій. Селяни раділи повстанськими успіхами, а сумували поразками.

Український нарід не здавався, не корився, хоч поляки у всякий спосіб залякували, погрожували, шантажували нас, щоб відректися і не допомагати Українській Повстанській Армії.

Після польських нападів і погроз, український нарід проявляв ще більшу відвагу й допомагав упівцям, чим лише було потрібно, бо це були наші мужі, сини, брати.

У той час разом з повстанцями піднявся до боротьби ввесь український народ, всі працювали для однієї мети — від нікого незалежної Української Держави. Дух боротьби піднімав з колін український народ та закликав боротися за честь і гідність, за право бути вільною людиною.

Хоч життя для українського населення в поневоленому Польщею Закерзонні ставало щодалі тяжче, то українських селян не покидала навідувати і давати розраду Українська Повстанська Армія. Упівці заходили до нас і своїми вмілими потішаючими словами піддержували на дусі. У багатьох випадках УПА давала світлий приклад для наслідування не лише молодшому поколінню, але й для старших. Упівці вміли своєю гідною поведінкою й любов'ю до всього доброго, рідного здобути велику прихильність українського народу.

Ідея Української Повстанської Армії мала позитивний вплив на кристалізацію думки тодішньої молоді і легко захоплювала її. Молоде теперішнє покоління повинно підхопити естафету мужности і відваги героїв минулого.

Упівці також передавали між українським населенням новини, коли переходили з одного терену на другий. У той час молодь, а передусім дівчата, раділи, як побачили упівців в селі, бо іншої радости не було. Культурні доми, читальні, якщо навіть ще не були зруйновані ворогами, то були закриті, бо небезпечно було зустрічатися, навіть у малих групах.

Час був надалі страшний і непевний, дні минали неспокійно й ось знову наближалась зима, а з нею тривожні будні, бо більшовики й поляки щораз частіше та певніше заходили до українських сіл з облава-

ми та терором.

Зима 1945–1946 року була вже для деяких повстанців четвертою з черги, ліс був батьком, ніч була матір'ю, кріс і ґранати — повстанською ріднею, як тоді співав український народ.

Тої зими упівці частіше заходили до українських сіл, бо зима 1946 року була дуже сніжна й морозна. Але дуже часто, ледь зогрівши себе трішки, доводилося українським партизанам покидати село й відступати в ліс, якщо до села наближалися москалі і поляки. Партизани не хотіли приймати боїв у селах, щоб не виставляти селян на небезпеку і пізніші знущання ворога. Адже, і без цього багато сіл погоріло.

Зате партизанам часто приходилося бути в лісах, де вони вступали у завзяті бої з напасниками, котрих завжди було багато більше.

Дні минали понуро і в нестерпному чеканні лиха. Часом здавалося, що вже цій тривозі і страху не буде ніколи кінця. Тому людям інколи хотілося забути про всі тривоги й хоч трохи розвеселити себе.

Десь наприкінці лютого мама запросила до хати кількох жінок на скромну гостину. Їм хотілося погуторити трохи, а мама при цій нагоді хотіла хоч трохи віддячитись добрим селянкам за те, що нас переховували й надалі переховують від різних напасників, котрі під час нападу на село ніколи не оминали нашої хати.

Хоч час був сумний і непевний, довкруги був смуток, а вороги могли кожної хвилини заатакувати село, то в хаті було весело, молоді жінки жартували, співали, вони хотіли в гурті забути на кілька годин усе щоденне лихо.

Та не довго їм довелось веселитися.

Ще добре не стемніло, як до хати увійшло кількох знайомих повстанців. Їхні обличчя були дуже сумні, а побачивши веселих жінок, лише поздоровили їх і пішли до мами, яка поралася в той час біля печі (а я коло неї) і щось готовила до їжі.

Упівці сказали до мами: "Вам захотілося гостину робити в такий сумний час?" Мама затривожено запитала, що сталося? Тоді повстанці розказали, що вчора в Лісоцькому лісі був великий і завзятий бій. НКВД з самого ранку великою силою напало на село Ліски. А в Лісках у той час квартирувало багато повстанців. Щоб відвернути небезпеку від селян, упівці відійшли до невеличкого лісу, котрий був поблизу села, хоч добре знали, що це не порятунок. Однак іншого вих-

оду не було.

Цілий божий день завзято боронилися упівці, окружені з усіх сторін москалями. Гук пострілів чути було по всій околиці. Люди з болем серця наслухали за відголосом бою, молилися й просили помочі Божої для рідних оборонців.

Цього зимового 26 лютого 1946 року в бою по–геройськи загинуло понад 40 молодих юнаків. З нашого села в Лісоцькому лісі загинув Микола Фарисей, псевдо "Швейк", народжений 1926 р. Миколиного батька большевицькі стрибки й поляки вбили 13 березня 1945 р., а тіло спалили. Тітку "Швейка" того дня смертельно ранили і вона ще довго мучилася, заки померла.

Після багатьох років, в 1993 році в газеті "Наше Слово", що виходить у Польщі, очевидець так згадував про бій під Лісками: "Під вечір бій втих. Люди з довколишніх сіл поїхали на місце бою, де побачили страшну картину. Довкруги лежали порозривані й покалічені мертві тіла, потоптаний сніг червонів від крови. Видно було, що їх добивали".

Поблизу ліску є дві чудотворні каплиці. Там дуже давно тому в часі сіножаті появилася косарям Мати Божа, тому пізніше на цьому місці побудовано ці церковці.

Як очевидець описує, тої ночі приїхало багато людей з довколишніх сіл, шукаючи серед загиблих своїх найближчих. Одні звозили тіла полеглих на площу перед каплицями, інші посередині копали яму, а ще інші укладали рядком тіла своїх синів, братів і друзів, які віддали своє молоде життя за волю України.

Почувши від упівців цю страшну новину, ми з мамою засумували. Нім мама сказала про цю сумну вістку жінкам, вони вже здогадалися, бо вона була виписана на наших обличчях.

Під Лісками загинули хлопці з сотні "Дуди". Селяни знали їх, бо вони кілька разів бували в нашому селі. Хоч сам "Дуда" тоді не загинув, але впало там багато його стрільців, яких я знала, бо час від часу деякі з них бували в нашій хаті та заходили до кооперативи, де я тоді працювала. Тому ще сумніше було чути таку страшну вістку.

Щороку в десяту п'ятницю після Великодня в Лісках відбувався відпуст. У 1946 році, вже по примусовому виселенні частини українського населення до УССР, я з дівчатами–односельчанками вибралася на цей відпуст, щоб хоч подивитися на могили, в котрих спочили українські повстанці — наші герої. Багато тоді було там народу, всім

було тяжко. Під час Панахиди за поляглих нарід голосно плакав за героями, які обороняли нас від ворогів і за нас поклали свої молоді голови.

Після того, як решту українців примусово виселили в 1947 році на понімецькі землі, а наші землі заселили польським елементом, могили стрільців Української Повстанської Армії біля каплиць в Лісках поляки зруйнували.

Але прийде час, що український народ усі ці могили, порозкидані по всіх українських землях, впорядкує й поставить на них величаві пам'ятники волі українського народу. Теперішнє й будуче покоління не повинно ніколи забувати про поляглих в боях героїв–упівців та про невинно помордованих синів і дочок українського народу. Пролита кров промовляє до українського народу, закликає продовжувати скріплювати незалежну вільну Україну.

1946 р. — примусове виселення на совєтську Україну

1946 рік глибоко врився в пам'ять багатьом українцям Закерзоння. Того року комуністична Варшава на спілку з Москвою закінчили в жорстокий спосіб виганяти з рідних хат, з прадідівських українських земель півмільйона українців.

Москалі і поляки вже віддавна намагалися знищити Українську Повстанську Армію, але всі дотеперішні способи не дали бажаного результату. Тому оба вороги договорилися й рішили переселити українців. Якщо не буде українського населення, упівці не будуть мати харчів та допомоги і будуть змушені залишити землю Закерзоння, а на виселеній території, де українці проживали віками, запанує Польща. На думку Москви і Варшави, цей плян мав здійснитися без будь–яких перешкод, але реальність стала трохи іншою і не такою легкою, як комуністи собі уявляли. На захист українського населення стала Українська Повстанська Армія.

Українські партизани стали утруднювати комуністичним військам доїзд до українських сіл. Нищили мости на річках, зривали в повітря залізничні колії, ліквідували переселенські комісії та вживали ще багато інших способів, котрі затримували і опізнювали приму–

сове виселення.

Провід ОУН також вживав усіх способів, щоб таки затримати українське населення в їх рідних сторонах, на прадідівській українській землі. Упівці–пропагандисти організували зібрання по селах і містах та старалися настроїти українське населення проти виселення. Вони говорили, що це є наша українська земля, а окупанти нас з цієї багатої землі виганяють, хочуть присвоїти собі ці родючі землі, тому нашим священним обов'язком є боронити цих земель і не залишати їх на поталу нашим ворогам. Хоч ніхто й так добровільно не хотів покидати рідних сторін, то все ж таки було цікаво послухати, що думає провід українських націоналістів, і люди охоче ходили на такі зібрання та з великою увагою слухали правдивих слів промовців.

Уже на початку 1946 року доходили до нас чутки про виселення українців з Закерзоння до УССР. Спершу ці відомості були неточні, але вже з ранньою весною ставали щораз то реальнішими і голоснішими, бо довкруги людей виселювали вже від 1944 року. Першими були виселені Лемківщина, райони Ярославщина, Рава–Руська. До Сокальщини, котра межувала з моїми околицями, виселенча акція докотилася весною 1946 р.

Наші поневолювачі добре знали, що український народ не захоче добровільно залишити своїх земель і рідних осель, тому виганяли людей з рідних хат силою, жорстоко при цьому знущаючись над ними. Нарід боронився і робив усе, що було в його силі, щоб не бути виселеним, та, на жаль, не було можливо, щоб усіх людей Закерзоння це лихо оминуло.

Родини, які не мали наміру покидати рідних сторін, тікали до селищ, котрі ще не були виселені, або вже були повиселювані і де стояли порожні хати.

Мої батьки і я переважно скривалися перед виселенням у рідному селі батька — Будинині, що на Сокальщині. Там жила велика батькова рідня й нам було безпечніше в них перебувати, ніж вдома. Будинин віддалений від Корчмина на шість кілометрів, а від містечка Белза — біля восьми.

У 1946 році, уникаючи поляків, мені довелося не раз переходити пізніми вечорами мрячними болотистими полями з Корчмина до Будинина. Бувало й так, що в темну ніч я відійшла далеко від напрямку на рідне село та довго блукала полями, заки віднайшла правильну

путь. Поля, рідні поля, ви тоді були безпечні дороги, котрими ночами мандрувало багато українців. Правдиві дороги для нас були небезпечні, бо на цих дорогах ночами поляки робили засідки й дуже часто вбивали на них невинних людей. Днями також було страшно переходити з однієї місцевости до другої, бо поляки тоді гуляли по наших рідних землях і як когось зустріли на дорозі між селами, арештували і жорстоко знущалися над безборонними, вимушуючи тортурами признання до співпраці з бандерівцями.

Одного весняного дня наспіла вістка, що большевики і поляки з Белза вибираються на облаву до Будинина. В тодішньому часі такі страшні новини блискавкою розносилися по всьому селі. Отож, щоб не зустріти в Будинині польських напасників з Белза, з котрими я мала багато клопоту ще в рідній хаті, а пізніше в селі Переводові, я ще цього самого вечора рішила вертати полями до Корчмина.

Вечір був ясний, зоряний і теплий. Було дуже видко. Для певности і своєї безпеки, я відійшла ще дальше від дороги в поля й тоді попрямувала до рідного села. Ідучи пізнім вечором, я знову, як раніше у Василеві–Великому, натрапила на цвинтар біля Махнівка, і, щоб його оминути, відійшла ще дальше в поля. Хоч дорога й не була далека (лише шість кілометрів), але йдучи полями, я видовжила її, а може й навіть подвоїла.

Нарешті дійшла до Махнівка. Поза селом була стежка, котра вела до Корчмина. Позаду Махнівка, при самій стежці, стояла хата, в котрій жила вдова з зятем–поляком і його малою дочкою. Цю старшу жінку звали Бараниха.

Переходячи стежкою попри хату, я чула усередині веселі голоси і сміх. Я розпізнала голос Осипа Скопика, якого я добре знала (він був родом з села Стаї) та голоси жінок, яких я не розпізнала. Чуючи голос Осипа, мені чомусь стало тоді дивно, що він там собі байдуже так сидить в хаті на краю села, не дбаючи про свою безпеку. Ідучи далі, мене чомусь не покидала думка про Осипа. Вже біля самого Корчмина, котрий межує з Махнівком, я вийшла на дорогу і там зустріла нашу сусідку Теклю Лещук. Вона тікала з Корчмина до Махнівка, бо люди в Корчмині сподівалися облави поляків і москалів, яка мала відбутися ранком.

По правді, я не дуже цьому вірила, тому сказала Теклі, що дві облави цього самого дня в поблизьких селах бували рідко. Однак Те–

кля мене переконала й намовила, щоб я вернулася з нею до її тети Ксені, яка жила з родиною на краю села Махнівка від сторони Корчмина. Це було недалеко від місця, де ми зустрілися.

Коли ми дійшли до тети Ксені, вже було за північ. Ми там ще чогось напилися й полягали обидві на долівку спати . Я скоро заснула. Добре пам'ятаю свій сон: снилось мені, що поляки напали на село Махнівок, арештували людей, а я втікала й втікала що сили в мене було. Прокинувшись, я була змучена цим сном. В той час такі сни мені снилися дуже часто, бо все моє єство було наповнене страхом від постійних нападів і втеч від напасників.

Після такого сну я вже не спала до ранку, але думала–передумувала свій сон по сто разів. Чомусь мені було страшно. Як пізніше говорили господарі, вони також не спали.

Надворі було ще досить темно, як ми почули постріли та скоро довідалися, що це напали поляки з Белза. Виглядало на це, що злочинці були повідомлені, що Осип перебуває в хаті Баранихи, бо вони зразу оточили хату й почали стріляти всередину. Від куль хата загорілася. Бараниха з зятем–поляком почали чимдуж виносити з хати свій доробок. Винесли також сплячу дитину та положили її далеко від палаючої хати на городі. Як пізніше виявилося, дитина вже тоді була мертва, бо якась польська куля попала в неї ще в хаті.

У той час Осип Скопик заховався у зробленій у хаті Баранихи криївці. Осип був воїном Української Повстанської Армії, служив у сотні "Чауса". Як пізніше розказували очевидці, коли хата вже майже вся була в вогні, Осип вибіг з неї, щоб не задушитися в криївці від диму. Він кинув ґранату, щоб прочистити собі дорогу, і почав тікати через городи в напрямку господарських будинків. Тікаючого Осипа Скопика–"Орла" на городах Махнівка польські кати з Белза вбили. Було це 18 квітня 1946 р. Його тіло перевезли й похоронили на цвинтарі в Переводові, де на той час були його батьки.

Після цього злочинного нападу українські селяни Махнівка й довколишніх сіл говорили, що хтось з місцевих поляків — за гроші або з ненависти до українців — спровадив до Баранихи польську банду з Белза, щоб вбити бандерівця.

Поляки до тітки Ксені не заходили та все ж таки я мала багато страху, щоб знову не зустріти тих бандитів, які нападали на нашу хату та мене розпізнали в Переводові. Текля за дуже поляків не бояла–

ся, бо вона була схожа на свою тету Ксеню і з цими напасниками з Белза не мала ніколи клопоту — вони її не знали. Текля була якийсь час станичною в селі, її псевдо було "Чорнобривка". Московські посіпаки арештували її та тримали у в'язниці кілька місяців. За старанням батьків, які дуже просили про поміч стрибків з Махнівка, а може й заплатили цим антихристам, по якомусь часі Теклі пощастило вийти на волю.

Це був неймовірно важкий для українського населення час. Безнастанні облави москалів і поляків тероризували український народ, українські повстанці щораз мусили ставати до кривавих боїв з великими силами ворогів і в цих боях багато з них гинуло. Серед них гинули мої знайомі.

Однієї весняної неділі до церкви в Будинині прийшло багато людей з нашого та інших сіл, які вкривалися від виселення. Після Богослуження, як тільки люди повиходили з церкви і ще не всі вспіли зайти до своїх хат, селяни зауважили військо, яке з дуже великою скорістю поспішало до села. Польські й московські напасники в'їхали в село дуже розлючені. Як дикі звірі почали вони бігати по господарських будинках і кричати, де є "бандєровци". Молоді мужчини з сусідніх сіл, не маючи доброго сховища, почали тікати від цих злочинців до сусіднього Хлоп'ятинського ліску. Між втікаючими був український партизан з села Ванів біля Белза, якого на полях Будинина напасники вбили. Цю сумну вістку про загибель сина переказали по зв'язку найближчій рідні, яка з невимовним жалем прийняла цей болючий удар. Український повстанець не мав рідної матері, але, мимо небезпеки, прийшла його похоронити прибрана мати–мачуха. Вона ридала за сином як рідна мати і плакали за упівцем усі українці, хто його знав і не знав. У той страшний час було більше плачу, як радости і сміху.

Цієї ж неділі тікав також з Будинина молодий житель Корчмина Петро Семків, народжений 1922 року, якого напасники ранили й спіймали на полях за селом та привезли до Будинина. Залишили раненого Петра біля сільської хати. Довідавшись про сумну вістку, з'явилося коло раненого багато рідні і знайомих. Вони просили напасників, щоб раненого Петра залишили.

Батько Петра забрав сина додому, а пізніше заплатив пшеницею полякам зі Стаїв, щоб допомогли синові дістатися до польського

Петро Семків (1922–1946). Помер від ран, отриманих під час облави.

шпиталю в Томашеві. Петра поляки до лікарні прийняли, але чи опікувалися, чи лікували його? Мабуть, ні. Батько часто відвідував сина в лікарні і розказував, що Петро скаржився, що про нього ніхто не дбає, не лікують його в цьому шпиталі. Петро Семків скоро потім помер у лікарні, а мені ще сьогодні здається, що коли б його лікували вдома, може жив би.

Я вже згадувала, що в той час українських селян часто находили польські рабункові банди з поблизьких місцевостей та рабували, що їм тільки сподобалося, а переважно коні, корови, свині. Десь приблизно два тижні перед примусовим виселенням людей з нашого села в Україну, поляки з села Стаї покрали в нашому селі коней, а зокрема в маминої сестри родини. Наш двоюрідний брат Михайло Рачинський просив нашого батька, щоб той з ним пішов до Стаїв відшукати його коней. У Стаях жив з родиною наш другий двоюрідний брат Степан Березовський і вони зайшли спершу до них. У Стаях нічого не довідалися, бо грабіжники про крадіж коней нікому не говорили. Це була злодійська таємниця. Польські злодії і "міліція" від самого початку стежили за батьком і Михайлом, тому, коли прийшлося вертати додому, жінка Степана Ганя відвела їх задля безпеки далеко за село і щойно там попрощалася з ними. Вертаючи до села, Ганя по кількох хвилинах зауважила мужчин на конях, які дуже швидко мчали за батьком і Михайлом. Це були Владислав Сенетра й Броніслав Лєґєжинскі. Жінка почала перелякано кричати, щоб батько і Михайло чимдуж тікали. Вершники підганяли коней, щоб дігнати втікачів. Поміж селами Стаї й Махнівок був малий лісок і батько з Михайлом щодуху туди тікали. Їм пощастило добігти до лісу в останню мить. Бандити побачивши, що втікачі скрилися в лісі, повернулися назад до села. Можна собі тільки уявити, що вони зробили б, коли б догнали втікачів.

Наближався Великдень, день радости, а в моєму селі люди були сумні і зажурені, бо поляки наспіл з москалями викидали селян з їх

прадідівських земель. Дні були досить теплі, природа оживала, пташки безжурно щебетали, віщуючи людям весну. Пора було б іти обробляти і сіяти на полях, та ніхто не спішився. Заклопотані селяни приготовлялися до виселення.

Це був Великдень 1946 р. і свята за старим і новим календарями були разом. Цю великодню суботу, 20 квітня 1946 р., селяни Корчмина запам'ятали на все життя, бо цього дня їх примусово вигнали москалі і поляки з рідних хат, з прадідівської землі. Я не бачила (бо була захована в поблизькій стодолі), але чула родину Козак, як господиня Палагна прощалась зі своєю хатою, а при цьому дуже плакала, а муж Іван заспокоював її кажучи, що вони скоро повернуться назад до рідного села і своєї хати.

Для мене ця великодня субота також була дуже важка, бо тікаючи раннім ранком від виселюючих напасників, я забігла до якоїсь стодоли й не вспіла нікого з рідніх повідомити, де я. Зрештою, тоді я сама не знала, куди біжу й де скриюся від цих наїзників. У той страшний час дні були дуже довгі, коли треба було сидіти самій цілий Божий день в голоді та холоді, в чужій стодолі, заритій в соломі, з острахом наслуховуючи кожного шелесту і кожного звуку. Я молилася тоді і роздумувала про Страсті Христові, про гагілки великодні, як то дівчата з хлопцями виводили в минулих роках танки біля церкви і скільки тоді було сміху та радости на обличчях старших і молоді.

Якже інакше було цього року, який сумний був цей Великдень. Як багато селян мусило покинути рідне село, свої землі і, мабуть, вже ніколи не повернуться до рідних хат. Такі й подібні думки снувалися по моїй молодій голові у той сумний Великдень 1946 року.

Вже було мабуть по обіді, коли все навкруги стихло. Я дуже пильно наслуховувала, чи не йде хтось поблизу стодоли, щоб довідатися, чи вже москалі з поляками покинули село та, на жаль, ніхто не переходив. Уже вечір наближався, а навкруги була глибока тиша, навіть залишені собаки не гавкали. У мене постало тоді дивне почуття, що наїзники вигнали з хат усіх людей, лиш я одна залишилась в селі.

Уже добре стемніло, коли я осторожно вийшла зі стодоли та почула у віддалі голоси селян. Мені стало трохи веселіше. Зайшла в хату, де ми тоді проживали, а там зустріла своїх батьків, які скоріше вийшли з якогось сховища. Ми всі були голодні, бо цілий день нічого

не їли й хотіли дещо перекусити, але мама жалісно сказала, що грабіжники розвалили двері і покрали паски та інші речі. Такий то буде в нас та інших селян цього року Великдень.

В цю Великодню ніч вигнані з нашого Корчминана люди сиділи на станції в Угнові та чекали на дальшу дорогу в незнане.

Українські повстанці рішили звільнити людей, які були на станції. Вони передбачали, що поляки будуть святкувати (бо це був також латинський Великдень) і не будуть ставити сильного опору. Упівці таємно підходили до згромаджених і говорили їм чим скоріше вертатися до своїх домів. Українські повстанці ще перед виселенням наполегливо намовляли людей, щоб не залишали рідних осель. Коли зчинився бій — поляки повтікали і більшіть людей, які чекали на виселення, повернула додому. Але від куль загорілося кілька вагонів і багатьом людям з нашого села їх скромний доробок, котрого не вспіли розкрасти поляки і москалі — згорів.

Ніч була досить ясна і ми бачили заграву, яка била в небо зі станції Угнів, бо це була невелика віддаль від Корчмина. Усі додумувались, що наших рідних спіткало там лихо та журилися за них всю ніч. Над ранком почали верталися до рідного села корчминці — з тлумками на спинах, з маленькими дітьми на руках. Ми потішали рідних чи сусідів, щоб не журилися, бо ми будемо з ними всім ділитися. Людям у біді треба було помагати, хоч ми самі забагато не мали.

Однак лихо ще не минуло. Біля 9–ої години ранку на село напало розлючене польське військо поспіл з большевиками. Хто тільки попався їм на очі, того били до непритомности (найближчого нашого сусіда Якова Боднарчука, про котрого я вже попередньо згадувала, так сильно скатували, що він на новому поселенні внедовзі помер) та виганяли назад на станцію в Угнові. Над селом стояв крик і плач катованих людей. Чуючи це, багато людей, які ще вчора були готові їхати в Україну, сьогодні змінили думку та почали скриватися разом з іншими від виселення. Таким способом збільшили число тих, які від початку не мали наміру покидати рідного села, прадідівської землі.

Моя сім'я не думала покидати рідних сторін і ми всі скривалися, дуже часто нічого не знаючи одне про одного. Родини підпільників залишалися на рідних землях добровільно, не зважаючи на те, що їх чекає від поляків. Їхні чоловіки, сини чи дочки були в Українській Повстанській Армії — хто зі зброєю, хто працюючи підпільно — і це

накладало на нас моральний обов'язок бути разом з ними. Родини підпільників, які мусили їхати в Україну, були у ще більшій небезпеці, бо енкаведисти гнали їх в морозні сибірські степи.

Та не всі могли залишитися. Ці, що не мали змоги скритися, або не скривалися, бо не в силі були більше терпіти польське знущання, були вигнані з рідних хат, забравши з собою лише скромний доробок, який і так по дорозі розкрали московські і польські вояки. Їх знову погнали на станцію в Угнові. Там поляки і москалі дуже побили о. Дмитра Бахівського, пароха Корчмина.

Поїзд рушив з Угнова, докотився до Рави–Руської і там задержався. Там чекали на транспорт з Корчмина стрибки з Махнівка та інші московські напутники. Вони там докладно перешукували вагони, в яких везли переселенців, за свідомими українцями й їхніми родинами. Багато підпільних родин, які опинилися в Україні, по кількох тижнях чи місяцях енкдаведисти поарештували і заслали в сибірські каторжні на тяжкі роботи. Для прикладу згадаю мою двоюрідну сестру Ганю Мацькевич з села Будинина, яку по короткому побуті на новому поселенні енкаведисти арештували й заслали на каторжні роботи в Колиму. Скоро потім її батьків та молодшого брата московські енкаведисти завезли також в далекий Сибір, над річку Амур. Там вони всі каралися 9 довгих років, заки московські кати дали їм дозвіл повернутися на Львівщину.

Після виселення з Закерзоння українського населення, границя поміж УССР і Польщею була закрита і щойно одинадцять років пізніше, коли по довгому клопотанні мені дали дозвіл відвідати найближчу рідню, я довідалася, яка доля зустріла їх на Україні.

Коли я запитала їх, що було після виселення, тета Параска розплакалася, а потім, разом з моїм двоюрідним братом Михайлом, почали розказувати. Їх завезли в Тернопільщину і там залишили на станції. Переселенцями сталінський уряд взагалі не цікавився — вони були нікому не потрібні. А своїх припасів вони не мали, бо все згоріло в Угнові на станції.

Люди думали вже вертатися до своїх домів (стримував їх тільки страх, що москалі їх зловлять та завезуть в сибірську тундру), коли по кількох днях почали приходити уповноважені з тернопільських сіл. Вони питали за ремісниками — ковалями, столярами, шевцями, кравцями чи іншими і як такого фахівця знайшли, то з родиною заби–

рали до свого села. Цих, що були тільки хліборобами, в село брали неохоче і таким селянам доводилося чекати на станції часом два тижні і більше.

Мої рідні (родина Рачинських) були тільки хліборобами, тому вони чекали на станції більше десяти днів і протягом усього того часу ніхто ними не зацікавився. Невідомо, як довго вони чекали б на цій станції, коли б самі не пішли шукати по поблизьких селах якогось приміщення. Вони знайшли і поселилися в порожній знищеній хаті, власників якої сталінські антихристи вигнали в Сибір.

От так–то заопікувалася московська окупаційна влада наших земель українськими переселенцями. Моя родина, залишена без крихітки хліба, мусила ходити з просьбою по місцевих селянах і просити: "Що ласка ваша, допоможіть нам, ми українські переселенці, не маємо що їсти".

Місцеві українські селяни допомагали їм, хоч небагато. З чого ж було помогти, коли це був переднівок, земля в колгоспі, нічого власного, все забрала Москва.

На згадку про минуле, тета не мала сили стриматись від плачу.

Закерзоння після першого виселення

Зараз після першого виселення в Україну, наше село огорнув великий сум. Московські сталіністи забрали нам рідних, сусідів, подруг, розлучили родини. Нерідко було так, що виселили одну сестру з батьками, а друга заміжня залишилася. Або виселили батька, матір, а діти осталися. Село Корчмин перед виселенням нараховувало приблизно 200 хат, а після виселення осталося не більше ста родин.

Сьогодні не знаю, як це пояснити, але ми тоді всі жили надією, що наші селяни таки скоро повернуться до рідного села. Та була це тільки надія та, мабуть, намагання заспокоїти тугу за рідними, близькими і сусідами. З московського "раю" на рідне Закерзоння ніхто не повернувся.

Польська влада не передбачила, що так багато корінного українського населення не захоче покинути рідної землі і залишиться. Щоб щось з ними зробити, поляки задумали осталий український народ спольонізувати.

Польська інтеліґенція, а насамперед польські римсько–католицькі священики, стали пропаґувати поміж українським населенням римсько–католицькі метрики та баламутити український народ, що якщо будуть мати такі метрики, ніхто вже більше їх не буде зачіпати, катувати, грабувати.

В наших околицях польський священик Каня з містечка Белза та інші "пробощі" видавали українським жителям цього роду метрики для всієї родини. А робили це так: хтось називався Йосип Загірний, тоді польські священики, не питаючи про ніякі документи, писали на клаптику паперу: "Юзеф Заґурни, уродзони там і там, жимо–католік", ставили костьольну печатку з написом по–латині і нерозбірливий підпис. Інші священики зовсім міняли українцям прізвища, наближуючи їх до польських, напр. був Леськів — став Лесковскі, Цвях — став Ґвузьдзь і тому подібно. І, звичайно, усі ставали при тому "жимо–католіками".

Багато українських жінок йшли до таких священиків або до польської "міліції", щоб отримати цей "документ", бо думали, що він справді захистить їх та їхні родини від польських нападів. Часто ще й кусень масла або курку за послугу давали. Але при тому вони не думали себе польонізувати — їм тільки хотілося трохи спокою від польських грабіжницьких і військових банд, які тоді масово нападали на українське населення. Вони мали надію, що римсько–католицька метрика охоронить їх від тортур і грабунку.

А чи охоронили? Найчастіше — ні. Бо польське шовіністичне військо і цивільні грабункові банди добре знали, чия це земля і який народ від віків на ній проживав. Заходячи в українські села, вони знущалися над нами безборонними, били, грабували і весь час допитувалися, чому ми не виїхали до УССР? Польські метрики були тут ні при чому, але важко судити народ за те, що пробував усіх способів, щоб захистити себе від польської жорстокости.

Польські священики не тільки спішилися польозувати нас метриками, але зразу аґітували на свої богослужіння. Для корчминців перше римсько–католицьке богослужіння мало відбутися в два тижні після примусового виселення наших селян.

Запланована латинська Богослужба відбулася в назначену неділю в українській католицькій церкві св. Архангела Михаїла в сусідньому селі Махнівок. Там жило кілька польських родин і трохи біль–

ше змішаних українсько–польських, які тоді себе почували поляками. Старші українські селяни з нашого села, які залишилися від виселення, не спішилися на польську Богослужбу, за те ми, молоді дівчата з села Корчмин, змовилися, що таки підемо на цю відправу. Нас зібралося більше 10, усі віком від 17 до 20 років.

Ми домовилися, що всі, як одна, одягнемося на це Богослуження в вишивані сорочки, щоб показати полякам, що ми не польки, але українки. Ми так і зробили.

Я переконана, що кожна з нас тоді була перший раз на польському Богослуженні. Більшість з нас походила з патріотичних родин, ми всі були свідками, як важко змагається за ці землі Українська Повстанська Армія, а багато з нас самі співпрацювали з підпіллям. Тому ми рішили нашим українським одягом підкреслити наш спротив для насильної польонізації.

Погода цієї неділі була тепла та соняшна. Після служби ми йшли помалу додому, трималися за руки й співали:

Ніхто нас не розлучив,
Ні сонце, ні земля,
А тільки нас розлучила
Московська влада.

Це був жаль і спротив молодих дівчат проти розлуки й польонізації.

Коли ми так йшли селом в напрямку Корчмина й співали, місцеві поляки дивилися на нас злобно і говорили ламаною польською мовою: "Чому ви не їхали за Буг там співати по–українськи? Тут є Польща, співайте по–польськи!" Ми до цих людей не відзвивалися, але йшли далі, продовжуючи нашу пісню.

Життя йшло вперед, минали дні за днями, але всі вони в смутку та журбі. Культурне життя зовсім затихло, молодь перестала сходитися в Народньому Домі. Люди жили в напруженні, бо польські злочинці ще з більшою злобою нападали на українське населення.

Арешти, тортури, грабунки траплялися кожного дня, хоч, правду кажучи, вже не було що грабувати. Але було кого арештувати і багато наших хлопців і дівчат знову заповнили польські тюрми.

Під час таких нападів, коли я сиділа захована десь у криївці, дуже часто приходили мені в голову такі думки: Чому ми на своїй рідній

землі не маємо собі місця? Чому мусимо вкриватися, наче якісь злочинці? За що нас переслідують, кидають в тюрми, вбивають? Ми не йдемо до Москви чи Варшави, це вони приходять до нас, на наші землі й тут над нами знущаються. Я хочу вчитися, а в моєму поневоленому краю ще й досі нема спокою.

Мій народ такий великий, такий багатий, але чомусь не може піднятися з колін, скинути чуже ярмо. Дуже часто виринали питання, чому і чому? Це все снувалось в моїй молодій голові і тяжко було знайти правильну відповідь.

Як я вже згадувала, після примусового виселення в 1946 р. частини українців з Закерзоння в окуповану Москвою Україну, поляки почулися майже повними господарями нашої землі. Але на заваді їм стояли ще ми, ці, хто не піддався терору і не дав себе вигнати з рідної землі. Щоб нас цілком позбутися, поляки почали все частіше нападати, вбивати, грабувати тих українців, які залишились на корінній своїй землі.

Про кілька таких випадків хочу тут розказати.

Пізньою осінню 1946 року мало відбутися в Корчмині весілля Михайла Стефановського. Поляки з Белза арештували його весною 1945 р. в селі Переводові на великій облаві, але на початку літа Українська Повстанська Армія визволила з тюрми у Варяжі багатьох ув'язнених там наших людей, а серед них і Михайла, званого в селі "Стаєц". І от на осінь Михайло рішив оженитися.

Весільна гостина мала відбутися вечором в хаті Михайлової сестри Марії Фарисей. Але близько 3-ої години після обіду поляки з поблизьких сіл Стаї, Корчів та Ворохта несподівано напали на наше село. Оминаючи всі інші сільські забудування, вони поспіхом прямували до хати, де мала відбутися весільна гостина. Очевидно, хтось доніс полякам про весілля і тепер вони гналися, щоб ув'язнити Михайла й весільних гостей, серед яких було багато молоді, в тому упівців.

У той час у хаті напроти, в родини Марії Томчук, квартирував повстанець з села Ворохта на псевдо "Лис". А в сусідній хаті, де жила моя сестра Катерина зі шваґром Йосифом, що повінчалися в лютому 1946 року, перебував інший упівець, Осип Бардеґа, псевдо "Дубенко". Він походив також з Ворохти і був у самообороні відділу "Крука".

Хтось повідомив обох повстанців про появу польських нападників і вони почали втікати до поблизької стодоли. "Лис" вскочив до криів-

ки, до якої вхід був з току, але не мав уже часу її замаскувати, бо поляки були вже майже тут. Осип натомість вліз у полову, насипану в хлівці.

Втікаючого "Лиса" поляки зауважили й почали за ним бігти. "Лис" відбезпечив зброю і коли б поляки його віднайшли, готовий був боронитися, щоб не дати себе зловити живим. Він чув, як поляки ходять при стодолі та кличуть себе по імені (серед них були його односельчани), але мовчав. А от "Дубенко" ворохнувся. Поляки тут же помітили, що хтось є в полові. Думаючи, що це той повстанець, що втікав, почали стріляти, вбиваючи "Дубенка" на місці.

Вбитого повстанця поляки витягнули з полови, пограбували з убрання та чобіт, забрали зброю, яка була біля нього, а напівголе тіло залишили на подвір'ї. На щастя, моєї сестри вони не зачіпали, лише пограбували з усього, що їм сподобалося. До стодоли також вже не заходили, тому не зауважили не закритої криївки та "Лиса" у ній. Так він щасливо оцілів.

Багато щастя мали також весільні гості Стефановського. Коли б поляки були напали одну годину пізніше, весілля вже було б розпочалося та багато молодих людей, запрошених на весілля, було б там.

Про загибель сина зв'язкова дівчина повідомила родину, яка тоді перебувала в селі Кривиця, що біля чотирьох кілометрів від Корчмина. Осип залишив матір, батька й дві сестри. Проте, ніхто з рідні не прийшов на похорон, хоч повстанці стрималися з похороном Осипа Бардеги–"Дубенка" понад 24 години, чекаючи, що хтось з рідні таки прийде похоронити сина і брата. Як пізніше казали, родина боялася прийти, бо була змішана — мати була з польського роду.

Місцеві селяни прибрали тіло юного 22–літнього партизана як могли, а отець Юрій Менцінський відслужив похоронну відправу. Друзі по зброї й місцеві дівчата разом зі священиком пізнім вечором похоронили вбитого на місцевому цвинтарі в Корчмині.

Було дуже сумно й жалісно. Плач дівчат і старших було чути ген далеко. Осипові друзі по зброї віддали йому останній салют, вистрілюючи вгору кілька пострілів.

Цієї самої осени 1946 року загинув у Махнівку ще один повстанець з відділу "Крука". Його псевдо було "Весна", а родом був з села Тяглева. У Махнівку він затримався проїздом на відпочинок. Хтось

доніс про це полякам з Белза, які тієї ж ночі обступили хату. "Весна" боронився завзято, щоб не дати себе взяти живим, але коли скінчилися набої, вискочив з хати і почав втікати. Поляки засипали його градом куль і одна з них поцілила партизана. "Весна" впав убитий.

Поляки пограбували вбитого з усієї одежі, чобіт, а також зброї, залишаючи напівголе тіло на городі. Селяни похоронили повстанця "Весну" на цвинтарі в Корчмині.

Як я вже згадувала, роки 1946–1947, аж до примусового виселення нас на понімецькі землі, були дуже важкими і тривожними. У той час можна було сподіватися нападу з боку поляків кожного дня і кожної години. У небезпеці були не тільки партизани, але також, а може навіть більше, цивільне населення.

Про один з таких численних випадків злочину на мирних селянах хочу тут розказати.

На свято Архангела Михаїла, яке припадає 21 листопада, щороку в Махнівку відбувався празник. Хоч час був небезпечний, проте селяни Махнівка (зрештою, як і інші селяни Закерзоння), старалися додержувати своїх звичаїв і традицій.

Празник 1946 року був останнім празником для селян Махнівка. Того празничного вечора до родини Тивоньчук (у них було дві гарні дочки) зійшлося кількох повстанців. Зайшли також доростаючі сільські хлопці, яким дуже кортіло побути в товаристві партизанів. Про празник знали також поляки з Белза, тому рішили знову напасти на Махнівок, сподіваючись наживи.

Пізнім вечором поляки напали на придорожню хату Тивоньчуків. Вони окружили будинок, почувши усередині голоси кількох молодих мужчин. Хтось у хаті помітив напасників і підняв тривогу. Усі кинулися тікати. Партизани знали, як безпечно виходити й заховатися поміж будинками, тому ніхто з них не потерпів. А от цивільні юнаки того не знали і попали під кулі.

У цей празничний вечір у Махнівку загинули Михайло Саноцький, народжений 1926 р. в селі Ворохта (на той трагічний час його родина мешкала в Корчмині) та Осип Маслянка, народжений 1928 р. в Корчмині. Осип був раніше учнем Української Торговельної Школи в Белзі, але перехід фронту не дав йому змоги її закінчити. Коли Осип вибіг з хати Тивоньчуків, поляки його ранили. Він впав на дорозі й благав про поміч, але ніхто з хат не виходив, бо всі боялися поляків.

Осип Маслянка на цій дорозі до ранку закінчив своє молоде життя.

У той скрутний час нашим єдиним захистом, надією і розрадою стали воїни Української Повстанської Армії. Вони не жаліли свого молодого життя за український народ, за вільну, від нікого незалежну Батьківщину. Багато з них впало в бою з напасниками. Їх було замало, щоб дати захист кожному селу, але сама думка, що там десь є наші хлопці, які готові нас боронити і яких, хоч вони у десятки раз слабкіші кількістю та зброєю, так панічно бояться поляки, додавала нам отухи і надії.

Не дивлячись на небезпеку, упівці нас не покидали. Вони часто ночами заходили до українських сіл, заспокоювали цивільне населення і піддержували нас на дусі своєю присутністю, своїми розмовами, а часто й жартами. Ці молоді хлопці були веселі та жартівливі, хоч кожного дня дивилися смерті у вічі. Вони допомагали нам жити й видержувати всі наруги у той скрутний час.

Коли вони мусили йти в рейди і покидали нашу околицю, селяни чекали їх повернення, мов рідних синів. Старі й молоді переживали тривогу та біль за партизанами, а коли вони врешті появилялися назад, ми раділи і були щасливі. Але не всі верталися з бою — тоді селяни дуже сумували за загиблими і не одній дівчині потекли сльози жалю за улюбленим упівцем.

Цивільне населення тісно співпрацювало з Українською Повстанською Армією, допомагало бійцям усім, що було потрібне, хоч час був дуже небезпечний. Народ був гордий, що має своїх оборонців, своє рідне військо. Тоді селяни не знали про партії, про що їх ділить. Був лише один український народ, який боровся проти окупантів рідної землі, а єдиною збройною силою була УПА.

Раніше українські землі були вповні заселені рідним народом, який давав повстанцям всіляку підтримку, а тепер на українських землях Закерзоння стали паношитися поляки. Вони робили на бандерівців засідки не лише по головних дорогах, як це було попередньо, але також по доріжках і стежках до сіл, де жили українці. Багато нашого вояцтва загинуло тоді на таких засідках, чи то в перестрілці з польськими наїзниками.

Селяни також переховували та опікувалися хворими чи раненими повстанцями. Вони не завжди могли залишитися в лісі по криївках,

тому їх передавали у села довіреним людям. Там вони лікувалися під фаховою опікою дівчат–санітарок, а до важко поранених навідувалися навіть лікарі.

Неоцінену допомогу у розвідці давали партизанам молоді дівчата. Саме їх найчастіше посилали з грипсом або розвідати про щось. Однак іноді цих малих розвідниць мусили виручати їхні матері.

Трапилося таке і мені самій. Одного осіннього дня 1946 р. мені дали завдання іти до Василева–Великого розвідатися, що там діється? З того села ще з самого ранку було чути постріли.

Погода того дня була дуже погана — йшов дощ зі снігом і було дуже холодно. Моя мама побоялася за мене, тому запрягла коня й сама вирушила в цю небезпечну подорож, вдаючи, що їде відвідати родину. Вона розвідалася про все і вернула назад щасливо. Але, могло ж бути інакше...

Таких матерів, що виручали своїх дітей і йшли в небезпечну дорогу, було багато більше.

Село Миців

У цьому розділі хочу переповісти три події з історії одного закерзонського села, які сталися на протязі трьох років, і про які розказала мені тодішня жителька Мицева Анна Наконечна–Леськів. Ці випадки добре зображають, яким життям тоді жило не тільки це село, але сотні інших сіл Закерзоння, коли кожної хвилини можна було сподіватися смерти з усіх сторін, а захисту — нізвідки.

Миців було мале село у 80 номерів, віддалене від міста Белза на сім кілометрів у північному напрямку. Після переходу фронту влітку 1944 року, москалі та поляки стали часто на село нападати.

9 лютого 1945 року, з самого ранку, люди почули постріли. Занепокоєні жителі повидохидили за стодоли і з боку Белза побачили групу червоноармійців, які здалеку наближалися до села. Однак люди не помітили другої групи московського війська, яка була вже поблизу села поміж вербами. Раптом один москаль вистрілив і ранив у груди Михайла Морозюка, який з зойком упав на землю. Ранений Михайло почав кликати на поміч прибраного сина Ольги Наконечної Степана, який стояв поруч, але той після пострілу втік і кудись за–

ховався. Москалі перешукали всю стодолу та все допитувалися у селян про Степана Бандеру і де він заховався, бо чули, як ранений кликав "Степане".

Того дня в стодолі Наконечних большевики знайшли в мішку книжки та друкарську машинку. Ці речі належали до місцевого студента Степана Заруб'яка, який був у партизанці та час від часу переховувався в стодолі родини Наконечних. Його в той час у стодолі не було, тому москалі арештували Анну, малолітню доньку Ольги, та загнали її в тюрму до Сокаля. Вона там сиділа три тижні. По дипитах її звільнили.

У грудні 1945 року, в перший тиждень пилипівки, на село Миців несподівано напали поляки з Белза. Цього грудневого четверга поляки вбили жителя Мицева Степана Харко. Він стояв на свойому городі, як напасники зайшли його з–заду, та, без будь–якої причини, почали бити, а тоді закололи багнетами на смерть.

Цього самого дня поляки до тла пограбували родину Ольги Наконечної. Забрали все — корови, свині, всяке домашнє птацтво, одіж, господарський реманент; навіть простирадло зняли з плота. Осталося лише кількаденне теля, яке лежало в соломі під жолубом і грабіжники його не помітили. Саму Ольгу так сильно змасакрували, що кілька тижнів не мала сили з ліжка піднятися. Навіть стареньку бабуню Анну Морозюк побили. На щастя, дітей не було в хаті — Анна, Андрій і Ґеник повтікали до сусідів.

Причиною польської люті могла бути свіжо викопана в саді яма та знайдені в коморі два мішки сухарів. Яму викопало чотирьох партизанів, які на той час поховані були по господарчих будинках. Псевда упівців були: "Рудий", Дуб", "Борис" і "Ворона". Разом з ними ховався й Ольжин прибраний син Степан.

Від'їжджаючи до Белза, поляки забрали з собою за фурмана Андрія Гогуля, народженого приблизно 1900 р. Після місяця, в січні 1946 р. його тіло знайшли далеко від рідного села, біля лісу Винниця. Тіло було прикрите галузками, а коні з возом пропали без сліду.

Нове нещастя впало на Миців на свято Петра в 1946 році. Біля обіду жителі Мицева почули постріли. Кіндрат Кравчук, як і інші, вийшов за стодолу подивитися, чи напасники з Белза йдуть на Миців, чи до іншого села. З другого боку стодоли стояв партизан "Ярослав", родом з Холмщини. Поляки непомітно зайшли їх ззаду й вбили "Яро–

слава", а Кіндрата кололи ножами так довго, аж зарізали на смерть.

Я пересказала тут лише три випадки з історії одного села. Але таке творилося повсякденно по всьому Закерзонню і можна було б списати товсту книгу, якби хотіти описати всі трагедії, які випали на долю нашого українського люду цих земель.

"Акція Вісла"

Виселення українського населення з Закерзоння в УССР у 1946 році не мало повного успіху. Мимо терору та насильств, багато українців таки залишилося на рідних землях.

Польський уряд не передбачив, що аж така велика кількість українців скриється перед виселенням і не покине батьківської хати. Тепер треба було щось з тими українцями зробити. Польща не має Сибіру, щоб їх туди заслати на загибель, а залишилось їх забагато, щоб усіх знищити.

Так дозріла серед поляків думка, щоб українців переселити на північні та західні землі Польщі, щоб там, під польським натиском, без рідної мови, рідної церкви та школи, вони скоро спольщилися.

Так воно, частинно, сталося. Частина українського переселеного народу таки спольонізувалася — хто під примусом, хто через змішані подружжя, а дехто за своїм бажанням. Інакше кажучи — полова відійшла, а зерно залишилося, бо більшість таки не зреклася свого рідного. Диявольський замір наших ворогів не вдався.

Але в 1947 році наші вороги надіялися на успіх. Це був час, коли проти рештки українського населення на Закерзонні змовилися Польща, СССР та Чехословаччина, щоб виселити, вигнати українців з рідних земель, а при нагоді знищити ненависну їм Українську Повстанську Армію. Поляки мріяли присвоїти собі українські землі, заселити порожні терени польським елементом і затерти усі сліди по українському населенню, котре там проживало віками.

Весною 1947 року почалося примусове виселення українських людей з їхніх корінних земель на понімецькі терени, котрі приділено Польщі після ІІ-ої світової війни. Сталося це скоро після зліквідування 29 березня 1947 р. відділом командира "Хріна" генерала Кароля Сверчевського, котрий їхав на інспекцію свого війська.

Але, то не вбивство генерала стало причиною масових депортацій українців, як до несхочу повторює польська пропаганда. Це примусове виселення , або як його називають, акція "Вісла", було заплянoване й розпрацьоване набагато раніше, ще перед ліквідацією генерала Кароля Свєрчевського. Смерть генерала стала лише претекстом до антиукраїнської акції.

Тут мені хочеться згадати про цікавий момент, пов'язаний зі смертю генерала. Отже, куля досягала його біля села Яблінок, що на шляху Лісько – Тисна. Цього села вже нема, бо знищили його поляки. А на місці, де загинув генерал Свєрчевський, поляки поставили йому пам'ятник, до спорудження якого використали матеріяли, награбовані з українських церков: дзвони, ліхтарі, світильники й інші предмети. Про це згадує Кузьма Дасів з Борислав'я, пишучи, що на цей пам'ятник перетоплено, між іншим, великий, історичної вартости, дзвін з церкви під Радимно, котрий був вилитий на межі 15 і 16 століть.

По загибелі генерала Свєрчевського до нас стали доходити все тривожніші вістки про виселювання та про страшне знущання польського війська над українським знедоленим населенням. Ця страшна хвиля варварського нищення всього українського перекотилася протягом весни та літа 1947 року від Карпатських гір аж до Підляшшя, вирвавши з корінням майже все, що українці створили протягом усього свого там перебування.

Після вигнання людей з їхньої землі, польська держава сконфіскувала приватні господарства з їхнім устаткуванням, церковне майно — ікони, чаші для святого причастя, свічники й багато інших дорогоцінних речей, які знаходилися в церквах, понищили громадські бібліотеки, образи визначних наших людей та багато інших історичних цінностей.

На наших прадідівських землях поляки понищили хрести волі, порозкопували могили українських повстанців, повикидали березові хрести на упівських могилах по українських цвинтарях, порозкопували символічні могили, висипані Січовим Стрільцям, позмінювали назви сіл. Перелік цих загарбницьких і шовіністичних злочинів можна продовжувати без кінця.

А що сталося з Українською Повстанською Армією? Її провід розумів, що якщо не буде на Закерзонні українського народу, упівці не

будуть мати підтримки, розвідки та харчів і тому не будуть мати змоги перебувати далі на цій території. Але боротися кільком сотням проти трьох армій було не під силу. Українська Повстанська Армія була змушена переорганізуватися в менші групи і перейти на Львівщину чи в інші райони України. А менша частина — щось біля 1,500 вояків — з наказу Проводу ОУН малими групами вирушила через Чехословаччину до західньої Німеччини, щоб ширити у вільному світі правду про це, за що боролася й далі бореться Українська Повстанська Армія.

У тяжких несприятливих умовах, дуже часто в голоді й холоді, треба їм було переходити границі комуністичних держав. Прикордонні війська пильно стежили за українськими вояками. Якщо помітили — стріляли, а боронитися нашим повстанцям не завжди було як. Понад 700 українських вояків впало в бою з ворогами на чужій землі, коли долали шлях у західній вільний світ. Ніхто не знає, де їхні могили. А ці, що потрапили в полон польський або чеський, були страчені або довгі роки каралися в тюрмах.

Їхня жертва не пішла однак на марне. Українські повстанці вірили, що їхня боротьба і посвята за вільну Українську Державу не пропаде даром і якщо вони не дійдуть до мети, то на їхній крові зродиться нове покоління, котре напевно здобуде Українську Незалежну Соборну Державу.

Їхня мрія сповнилася, а їхня жертва не пішла на марне.

У 1947 році весна була дуже тепла, соняшна. Надворі стояла прекрасна погода, а сади біліли в цвіту, мов молоком облиті. Зеленіли левади, по яких повагом крокували бузьки, а в небі заливалися співом жайворонки.

І в цю найкращу пору року почалося виселення українців з їхніх прадідівських земель.

Хоч чутки про виселення ставалися все тривожніші, селяни спершу намагалися працювати на полях і городах, наче б лихо їх не тичилося. Їм хотілося вірити і вони вірили, що станеться чудо і може їх не виселять, може щось зміниться на краще. Та дарма надіялися на краще. Кращого не було.

Усе частіше навколо лунали постріли та йшли бої, бо упівці, окружені великими силами ворогів, вступали з ними в жорстоке змагання не на життя, а на смерть. Вони не здавалися ворогові, а часто

хитро і вміло проривали оточення й виривалися на волю з малими втратами. Але з кожним днем втрати ставали більшими, бо й сили були нерівні.

Облава в селі Осердові

Тут хочу розказати про одну з таких трагічних подій на нашій Белзщині, яка трапилася в ході виселенчої акції "Вісла" 20 червня 1947 р. Розповіла мені про неї пані Анна Чарківська, вдова по Теодозію Вербівському, який того трагічного дня загинув геройською смертю. А їй про ці трагічні події розказали наочні свідки — Петро Циба–"Грізний" і Марійка Довган–"Орися", а письмові свідчення дали Іван Кравчук та Євген Штендера.

У тих днях з'їхалися до Осердова на нараду члени пропаґандивної референтури та редактори "Інформативних Вістей" та іншої пропаґандивної літератури з надрайону "Лиман" і тактичного відтинку "Данилів". В наслідок доносу, на криївку напало польське військо. Повстанці рішили пробиватися. Заки покинули криївку, знищили всю літературу, яку мали з собою, скинули зі себе тяжчий одяг, щоб було легше втікати, і вступили в бій.[12]

Свідчення очевидця Івана Кравчука,
співробітника референтури пропаґанди надрайону "Лиман".

20 червня 1947 р. о год. 18–ій в селі Осердів польське військо відкрило недалеко церкви бункер підпільників–редакторів "Інформативних Вістей" та іншої пропаґандивної літератури надрайону "Лиман". В часі розкопу криївки напевно був присутній "Зенон", знаний аґент НКВД і польської "безпеки". Мій вуйко Григорій Музика був очевидцем цієї трагедії, бо його забрали поляки з іншими селянами розкопувати цей бункер. Григорій Музика на власні очі бачив, що серед польських військових була людина, яка показувала, де є вхід до цього бункра й де копати.

Польське військо наказало селянам позвозити постріляних повс–

[12] Список 11 з 12 повстанців, які знаходилися в бункрі в Осердові, читач знайде в III розділі цієї книжки.

танців з піль, розібрати з одежі й покласти на березі ставу. Загиблі упівці були дуже змасакровані поляками, які, немов дикі звірі, знущалися над мертвими тілами. А потім ще глумилися над мертвими, наказавши селянам піднести їх праві руки вгору, немов мали пригадувати привіт — Слава Україні. Голі тіла лежали там три дні, бо поляки не дали згоди, щоб їх похоронити.

На березі ставу між загиблими лежала також Марійка Довган–"Орися", яка була ранена й втратила притомність. По якомусь часі вона дала знак, що живе, й поляки забрали її з собою.

На другий день до села знову приїхало польське військо. Моя мама Катерина Кравчук випросила в їх командира, щоб дозволив похоронити постріляних, бо на ранах загиблих вже стада мух ходили. Військовик–майор з неохотою погодився, однак заборонив хоронити на цвинтарі, погрожуючи при тому, що коли б похоронили на кладовищі, то попам'ятають.

Над вечором третього дня, коли військо залишило село, селяни зійшлися хоронити рідних героїв на означеному місці. Як я й мій шваґер їх хоронили, то трудно було їх розпізнати. Усі були попробивані десятки раз штиками в різних місцях, а змасакровані на обличчях і тілі так, що страшно було на них дивитися. Священика вже в селі не було, а церкву поляки збезчестили. Люди позбирали подерті й порозкидані по церкві чисті накриття з престола й загорнули в них тіла покійних героїв.

Ми викопали широку могилу, наложили на дно соломи, замість домовин зробили такі полиці, щоб прикрити тіла дошками, але не притискати їх, і так засипали. Насипали тимчасовий гріб і поставили на ньому хрест. Однак скоро прийшлося нам ту могилу залишити, бо нас на початку липня 1947 р. поляки прогнали з рідних хат і рідної землі на понімецькі території.

Повернули ми на це місце по дуже довгому часі, бо аж 13 травня 1997 року. Приїхали до Осердова я, Іван Кравчук і Палагія Годиня (родом з Угринова). Ми були певні, що віднайдемо могилу наших героїв. На жаль, поляки все знищили, заорали, навіть дороги до сусідніх сіл важко було пізнати. Ми набрали землі з місця, де, мабуть, була могила, щоб пані Палазя завезла цю землю на спільну могилу до Білостоку коло села Ліски. Прах впалих героїв з Осердова сполучено з землею на могилі понад сорока повстанців, які впали в нерівному бою з москаля–

ми в Лісоцькому ліску 26 лютого 1946 р. Згідно з волею Анни Чарківської, там також на надмогильному пам'ятнику будуть прізвища і псевда загиблих 20 червня 1947 р. героїв з села Осередова.

Місце похоронення підпільників–жертв облави в селі Осердові. На тому місці були похоронені: Теодозій Вербівський–"Чмелик", Микола Лопушанський–"Слота", Юрій Трохимович–"Певний", Микола Царик–"Борис" та Володимир (прізвища не встановлено). Світлина з 1997 р.

В кількох рядках згадаю ще про дружину покійного Теодозія Вербівського Анну. Вона походила з села Угринів на Сокальщині. Хоч не боролася зі зброєю в руках, але була вірною помічницею своєму чоловікові та іншим повстанцям.

Перший раз була арештована в 1947 р., сиділа в Грубешеві та була там дуже катована. Кати навіть вживали до тортур електрострум, що, як звірялася мені Анна, було нестерпно болюче.

Анна мучилась в Грубешеві один місяць, а потім Українська Повстанська Армія викупила її з рук катів. Кілька днів по виході з тюрми, її знову арештував в рідному селі Угринів "ормовєц" Курцман. Він дуже

знущався над нею, хотів її вбити, бо він у той час мав велику владу в селі, але польський жовнір наказав йому відвести її на збірний пункт, де вже було багато катованих невинних людей.

Анну разом з іншими відставили до Грубешева, але скоро її звільнили, бо кати розпізнали Анну, що за її вихід на волю дістали гроші від українських самостійників.

Не переставала Анна допомагати повстанцям і після виселення на понімецькі землі. Переконався я в тому особисто. Було це в селі Шиманово у Східній Прусії в січні 1948 р. Перед вечором вбіг до хати її восьмирічний син Богдан і повідомив, що до села їдуть авта комуністичної "безпеки". А в хаті тоді перебував "Прірва" і "Чорноморець". Вони в останній момент вспіли скритися, бо, як виявилося, була всипа й авта заїхали просто під Аннину хату.

Ми врятувалися, але пані Анна, на жаль, попала в польську тюрму. Був донос, що до її хати заходять повстанці, а зрадником виявився партизан з Холмщини на псевдо "Кропива". Його схопило польське військо і на тортурах він виговорився, що до хати Анни вже на вигнанні заходили українські повстанці, які переходили з рідної землі в західній вільний світ.

Анна говорила мені, що в тюрмі зустріла "Кропиву". Вона не мала до нього жалю, що видав її полякам, лиш додала, що "Кропива" думав, що себе цим оборонить та дістане менший вирок, а її, тобто Анну, поляки за це не будуть дуже карати.

"Кропива" помилився, бо помимо зради, поляки засудили його на смерть. А Анну, яка заперечувала усім обвинуваченням й не призналася до нічого, польський суд засудив все таки на чотири роки тюрми.

По виході на волю, по довгих стараннях, Анна виїхала до Канади. В Канаді вдруге одружилась. Останні роки життя дуже хворіла — давали про себе знати знущання у польських катівнях.

Анна Вербівська–Чарківська відійшла у вічність 18 червня 1999 р.

Свідчення Євгена Штендери, провідника округи.

(...) паню Анну я знав ще з України, коли перебував в рядах УПА на Холмщині, в роках 1945–1948. Спочатку я познайомився з її першим чоловіком Вербівським, псевдо "Чмелик". Він вже мав закінчену теологічну освіту і працював у підпіллі в референтурі пропаганди Холмської округи. Довший час він був керівником пропаганди цієї округи.

Прийшлось мені перебувати разом зі с.п. "Чмеликом" в останній день його життя. Тоді ми разом перебували в підземному бункрі в с. Осердів Грубешівського повіту. Було це на весну 1947 р., початок т. зв. Акції "Вісла", коли польські комуністичні війська заблокували терени нашого діяння. На с. Осердів була облава і наш бункер викрили вояки комуністичної безпеки. Найстарший між нами "Чмелик" холоднокровно заспокоїв залогу нашого бункра. Після того він клякнув перед образом Богородиці, гарячо помолився і сказав: "Пробиваймося! Коли я молився, то відчув полегшу. Вірю, що Мати Божа нам допоможе!"

Коли вже до бункра добиралися вояки УБП, ми кинули наверх гранати і вдарили з автоматів. Ворожі вояки розбіглися і ми щасливо прорвалися з першого кільця смерти. Далі, пробиваючись крізь ворожі застави, наш незабутній друг "Чмелик" загинув геройською смертю від ворожої кулі. Проте, його мужня постава врятувала інших, бо спочатку дехто зі залоги бункра вважав ситуацію безвихідною і пропонував стрілятися, щоб не попасти живим у ворожі руки. (...)

Після таких подій, як оця описана вище, розлючені поляки навмисне підпалювали навколишні українські села, арештували невинних людей, а багатьох вбивали на місці, хвалячись потім, що "забілі бандерофцув". Села горіли, а дим було видно далеко–далеко над нашою рівнинною рідною землею.

Трагедія села Вербиці

Про трагічну долю одного з таких сіл я довідалась багато років пізніше, вже на вигнанні. Про жорстоку розправу, яку вчинили поляки над закерзонським селом Вербицею у червні 1947 року, мені розповіли очевидці цих трагічних подій — Текля Зінко, Филипина Маречко та Осип Сень. Текля і Филипина жили в Вербиці, а Осип був з села Тенятистка, де він був зв'язковим, псевдо "Сук". Він прибрав прізвище померлого управителя фільварку Дудзінського (з прибраним прізвищем він мусив остатися до кінця своїх днів на вигнанні, щоб не бути покараним польською владою) і польське військо рахувало його поляком, тому найняли вивозити підводою виселюваних селян Вербиці. Таким то способом він став свідком того, що сам називав пеклом на

землі.

Вербиця віддалена від Корчмина на якихось 15 кілометрів на південний захід і розположена недалеко містечка Угнова. Вона межувала з селами Піддубці, Корні, Махнів, Новосілки–Передні, Новосілки–Кардинальські. Село розкинулося в мальовничій околиці і нараховувало з присілками щось з 800 господарств.

З північно–західнього боку, за присілком "Черневом", була побудована прекрасна каплиця під покровом святого Архангела Михаїла. Переказ про каплицю говорить, що колись давно тому власник великого маєтку в Вербиці — родом українець — вертався з балю додому та впав до криниці, котра була викопана за селом на багнах. Він ніяк не міг з цієї криниці вийти, тому став гаряче молитися до Божої Матері, щоб допомогла йому видостатись наверх. Божа Матір появилася і підказала йому, як він має вийти з цієї криниці. З вдячности Пречистій Діві Марії за порятунок, він побудував прекрасну каплицю, а криницю, в якій була цілюща вода, залишив усередині церкви перед вівтарем. Кожного року на свято Архангела Михаїла 19 вересня відбувався в цій каплиці величавий відпуст, на який з'їжджалася велика кількість віруючих з близьких і дальших околиць.

Вербиця була національно свідомим і культурно розвинутим селом. Населення, мимо переслідувань, знущань і терору совєтів, німців і поляків, не покорилося, а ще з більшою активністю сприяло Українській Повстанській Армії та допомагало рідним воякам, чим тільки могло. Люди розуміли, що це їхні сини і брати, які боронять їх перед напасниками й борються за відновлення Української Самостійної Соборної Держави. За те й мстилися поляки на жителях Вербиці довго й жорстоко.

Був кінець весни 1947 року — погода віщувала прекрасне літо. Але вербичанам дні минали, мов перед чорною грозою — у страсі перед виселенням з рідних земель і непевності дальшої долі. Хоч селяни й поралися при хатах і на полях, проте думки про завтрашній день не йшли ніяк з голови.

У першій половині червня по всьому селу блискавкою рознеслася вістка, що польське військо їде в село. Дуже скоро поляки оточили його з усіх сторін і не дозволяли нікому з села вийти, ані не допускали нікого з сусідніх сіл до Вербиці. По навколишніх селах люди чули, як з Вербиці доносився крик, плач, часті постріли з крісів і автоматичної

зброї. Ми лише здогадувалися, що Вербиця переживає судні дні, але ніхто не знав, що там діється насправді. А діялося страшне.

Польське військо підпалило село запальними кулями. Людей, переважно жінок з маленькими дітьми і старців, зігнали на майдан, а опісля загнали до млина. Там їх тримали цілий тиждень, без харчів і води. Затриманих били–катували і весь час допитувалися, де є "банди"? Одне і те ж питання повторювали по кільканадцять разів, а не дочекавшись відповіді — знову били. Це були простаки, що вміли лише катувати, але не допитувати.

Мужчин віком від 15 років поарештували і тримали окремо. Над ними знущалися ще більше, ніж над тими з млина.

Польське військо поводилось у Вербиці, мов осатаніле. Без будь–яких причин вони вбивали кого тільки попало — від старців до дітей. Вони не щадили ні жінок, ні дітей, ані навіть мертвих. Недобиті і напівживі жертви кидали в вогонь. Мертвих партизанів в'язали докупи дротом і казали їхнім оцілілим побратимам тягнути їх до ями. Це саме казали робити з пораненими.

Ось що розказала мені Текля Зінко про вбивства нічого невинних юнаків. Хоч від цих страшних подій пройшло стільки часу, картини мордованих дітей ніяк не йдуть їй з очей.

Коли здичавілі польські жовніри наїхали Вербицю, Ярослав Мисько, якому було на той час ледве 15 років, працював з матір'ю в полі. Вертаючого з поля Ярослава перестріли поляки і, не питаючи про ніщо, стали колоти багнетами. Від кільканадцяти ран хлопець у страшних муках скоро помер.

Іншою жертвою поляків став також 15–літній вербицький юнак Левко Тимчина. Його розлючені польські військовики спершу страшенно скатували, а пізніше застрелили за те, що втікаючий з горіючої хати упівець вбив одного з них, коли прочищав собі дорогу.

Молодих хлопців використовували поляки також як посильних до оточених у бункрах партизанів. У той час у Вербиці було багато українських повстанців. Частина бійців заховалася в криївках, але військо на багато з них натрапило. До відкопаних бункрів поляки боялися входити, тому лише з віддалі кричали здаватися і виходити. Звичайно, партизани не відповідали на їхні накази, тоді поляки примушували дітей лізти в криївки, щоб сказали партизанам здаватися. Ця ганебна поведінка польських військовиків з дітьми добре свідчить

про їхню жорстокість і боягузтво.

Зовсім інакше поводилися наші партизани. Щоб не здатися ворогові, усі українські вояки у віднайдених криївках загинули. Інша частина упівців, щоб не наражувати селян на ще більшу небезпеку, з боєм відійшла в ліс.

Полякам мало було знущань над живими і мертвими вербичани. Їм ще заманилася наруга над священним кожному українцеві ім'ям Тараса Шевченка.

У селі біля церкви стояв кам'яний пам'ятник унікальної вартости в пам'ять скасування панщини в Галичині 15 травня 1848 року. Поруч цього монумента був споруджений пам'ятник Кобзареві. Поляки підірвали ці пам'ятники в повітря вибухівкою, а зігнаним з цілого села жінкам наказали цей розвал повиносити фартухами до віддаленої ями, а місце зрівняти, щоб сліду по пам'ятниках не залишилося. Отак ще один "культурний" окупант повівся з нашими цінностями. Але, хоч він знищив наші пам'ятники, вигнав нас з рідних хат і прадідівської землі, сил знищити дух українського народу — він ніколи не мав.

Після тижня знущань, усіх ув'язнених людей з млина — голодних і без жодного майна — вигнали назовні. Біля млина назбиралося вже багато польського війська та стояли готові до дороги підводи. Побачивши таке, люди почали у розпачі плакати й голосити: "Куди нас везете, де нас забираєте з рідного села?"

Тоді наперед виступив московський старшина і російською мовою сказав: "Ми спрашивалі вас, ґдє ваші бандити, но ви нам нє отвєчалі, а тєпєр ви спрашиваєте нас, но ми вам отвєчать нє будєм. Уєдєтє отсюда і нікогда нє возвратитесь в свою страну".[13]

Недобитків–селян вже мали гнати на залізничну станцію до Белзця, як Івась Трушик, 11–літній хлопчина, відбився в гурті людей від своєї матері. Боячись, щоб не їхати на чужину без неї, він почав її всюди шукати і так зайшов біля криниці, котра була посередині села. З цієї криниці люди набирали воду, коли захворіли й ця цілюща вода їм помагала.

Польські військовики затримали невинного хлопця, наказали йому роздягнутися і коли він був уже голий, відрізали йому статевий

[13] Ми вас питали, де ваші бандити, а ви не відповідали нам, а тепер ви питаєте нас, але ми не будемо вам відповідати. Поїдете звідси й ніколи не повернете в свої сторони.

орган, а після того наказали дитині втікати. Коли він тільки рушив з місця, вони стрелили йому в спину. Хлопчина встиг тільки крикнути "мамо" — і впав мертвий до криниці.

Цей злочин стався на очах усіх селян. Скоїли його не якісь лісові бандити, але в мирний уже час жовніри польської регулярної армії.

Мати Івася з розпуки збожеволіла і вже на новому поселенні все ходила полями й лісами, кличучи свого улюбленого синочка: "Івасю, Івасю!"

Ніхто точно не знає, скільки людей замордовано тоді у Вербиці. Говориться про 50 вбитих і подушених по криївках повстанців, а інші джерела кажуть, що загалом загинуло в цих страшних днях 85 осіб. Помордованих у Вербиці людей поскидано у викопані на одному городі ями. По якомусь часі вода вимулила тлінні останки вбитих, винесла наверх людські черепи. Тоді ці кості населені на місце вербичан поляки вивезли на греблю.

Багато вербичан в нелюдський спосіб скатовано і запроторено до польських катівень або до концентраційного "обозу" Явожно, де багато з них загинуло, а решта вийшла з надірваним здоров'ям.

Решту недобитків, голодних і майже голих, вигнали поляки на станцію до Белзця, а звідтам порозвозили поїздами по 2–3 родини на понімецькі землі. Там їх поселено у знищених господарствах, дуже часто без вікон і дверей, і залишено, щоб ополячилися.

Під сучасну пору про Вербицю залишилася сумна історія, болюча пам'ять і пекуча кривда, якої не гоїть час.

Концтабір Явожно

Я вже згадала раз чи два страшне слово "Явожно". Його не можна поминути, пишучи про акцію "Вісла", хоч страх здіймає на саму думку про цей жорстокий концентраційний табір, в якому поляки мучили понад чотири тисячі українців.

Цей страшний табір смерти був побудований гітлерівськими німцями. У цьому таборі гітлерівці держали і катували невинних людей, морили голодом і тяжкою працею. Коли німці покинули польські землі, Польща використала цей табір і заповнила його новими рабами — поневоленим українським і німецьким цивільними населенням.

Перед і під час примусового виселення українського безборонного населення в 1947 р., поляки масово гнали у табір мужчин, дівчат, вагітніх жінок і дітей та знущались над ними в нелюдський спосіб. Так як раніше німці, так тепер поляки морили невільників голодом та гнали їх до тяжкої праці.

Стіни тріщали від зойку невинно катованих і тортурованих людей, українська кров пересякала кожен метр таборової землі, а де шукати закатованих — ніхто не знав.

Молодь з села Гільче.
Від ліва: Ліда Неділя, Володимир Мельничук–"Ясень", Ірина Дейнека–"Пчілка", пізніша дружина Володимира.
Світлина з 1942 р.

Близько 50 років тому в цьому таборі смерти перебувала між іншими Ірина Біда — жінка командира боївки Служба Безпеки "Ясеня". Знала я Ірину вже давно, але лише з лиця, бо ми тут у діяспорі належимо до однієї парохії. При якійсь нагоді ми познайомилися ближче і ця скромна побожна жінка розказала мені дещо з пережитого нею. Ірина згадувала про той страшний час з великим болем і зі сльозами в очах.

Вона народилася 1925 року в селі Гільче, повіт Сокаль. З цього ж села походив Володимир Мельничук, за якого Ірина вийшла заміж у листопаді 1946 року. Молоду пару вінчав о. Мирослав Ріпецький в селі Ліски, бо священика з їхнього родинного села примусово виселили в Україну. Володимир Мельничук народився у 1923 році, з молодих літ гартувався в ОУН, а пізніше в Українській Повстанській Армії, де був командиром боївки Служби Безпеки під псевдом "Ясень".

Ірина також належала до ОУН і як інші дівчата того часу активно працювала для українського народу і Української Постанської Армії. Вона була господарчою куща, а на псевдо мала "Пчілка".

Недовго довелося тішитися молодому подружжю родинним щастям, бо 9 травня 1947 року Ірину арештували поляки. До арешту причинилася дівчина з її рідного села Евгенія Малко. Ірина на допитах боронилася, як тільки могла, та говорила польським катам, що вона самітня, а "Ясеня" не знає. Хоч дівчина з села сказала польським посіпакам, що вона була на їхньому весіллі, то все ж таки Ірина заперечувала цьому і до нічого і нікого не признавалася. При зустрічі з арештованими знайомими вона просила їх, щоб про неї нічого злого не говорили полякам. Ірина вже тоді сподівалась бути матір'ю, про що полякам не згадувала, бо боялася, що це упевнить їх в думці, що вона заміжня і можуть хотіти вбити в її лоні дитя.

В тюрмі Варяж Ірина перебувала два тижні, де її переслуховували і страшенно знущалися. Пізніше її завезли до Грубешева на допити до польського "Уряду" Безпеки. Там Ірина переходила страшні тортури. Польські кати роздягали її й двох било куди попало березовими грубими палицями з суками, а третій садист — ременем. Тіло Ірини було поранене, попротинане; сорочка на ній була уся в крові.

Та найгірше було, як садисти підключали до різних частин її тіла електрострум. Коли вертала після такого катування електрикою, сидячі в одній камері з нею 16 жінок плакали разом з нею та говорили,

що дитя цього не видержить і народиться передчасно мертвим.

Та Бог хотів, щоб так не сталося й Ірину з дитятком в лоні 9 липня 1947 року завезли до концентраційного "обозу" в Явожні. У таборі було вже видно, що вона стане матір'ю. На допитах кати питали Ірину, хто є батьком цієї ненародженої дитини. Тоді вона знову мусила обдурювати поляків, щоб оборонити себе й своє дитя та казала, що її знасилував один польський військовик, який був з групою на роботі в їхньому селі. Від цього моменту поляки вже більше не катували Ірину, але умов життя для неї та інших вагітних жінок — не покращали. А вони були жалюгідними.

Концентраційний табір в Явожні був огороджений колючим електричним дротом, а над входом був напис "Centralny obóz pracy" (Центральний табір праці). Увійшовши за браму цього "обозу" смерти, починалося знущання над невинними людьми, бо садисти кожного разу шукали причини, щоб атакувати безборонних: били палицями, підключали до електроструму, пхали пальці поміж двері, вбивали шпильки під нігті та в п'яти, жіночі коси кат–садист обкручував на свою руку й бив жертву головою в стіну, ламали кості, вибивали зуби. Польські шовіністи вживали найбільш видумані способи катування.

Через катівню Явожно пройшло кілька тисяч українського народу, в цьому числі біля тисячі жінок. Жінки страждали в "обозі" Явожно на рівні з чоловіками. В'язні жили практично водою, в котрій десь тут чи там виднів кусень зогнилої брукви, або час від часу давали в'язням солоні оселедці, а коли їх починала мучити спрага, води не давали. Після кількох місяців такого "харчування", в'язні почали вмирати.

За будь–яку провину, а часто і без причини ув'язнених відправляли до бункера–карцера. Там були ще суворіші умови. Покарані мусили весь час стояти на бетонній підлозі по коліна у холодній воді, змерзлі, виголоджені й без надії присісти хоч на хвилинку.

Біля таборових бараків були високі гори піску, який невільники мусили виносити з ям ношами, до котрих прикріплені були великі скрині. Дуже часто можна було бачити ці страшні випадки, як знесилені в'язні падали від непосильної праці в яму. Польські наглядачі не давали і їх підняти і цих людей присипали живими у ямі піском. Такі чи подібні випадки в цьому страшному "обозі" смерти були мало не

щодня.

Ще більша кількість в'язнів почала вмирати в "обозі" Явожно, коли кинувся тиф, якого ніхто не лікував, бо польська держава старалася знищити якнайбільше українського народу. Тут треба згадати, що вся лікарська обслуга у таборі, тобто лікарі, медсестри та інші були німцями, але поляки відносилися до них набагато краще, ніж до українців.

В Явожні в'язні не видержували нервово страшних мук, попадали в депресію, тому були випадки, що люди кидалися на дроти під електичним струмом і там гинули.

В'язням дуже докучав голод. Після кількох місяців у Явожні, люди пухли від голоду, на кожному апелі по кілька в'язнів виносили зомлілими. Голодні в'язні були змушені тяжко працювати. Під час праці над ними знущалися. Знущалися також морально, манячи свободою за співробітництво, доношення і очорнювання чесних українців.

Ірина перебувала в одному з бараків, в котрому було 160 жінок. Ліжка–причі в цих бараках були триповерхові, а на тих причах солома була вже стерта на січку. У січці був бруд, блощиці, воші, а блохи вже літали, не даючи знесиленим і змореним в'язням спати.

За весь час перебування Ірини в цьому страшному таборі смерти, цієї січки ніхто ніколи не міняв, так як ніхто не бачив жодної санітарної комісії або харчової допомоги.

Щоранку, незалежно від погоди чи пори року, бльокова садистка "Чорна" виганяла жінок перед бараки з криком: "Na pole, na pole" й там муштрували їх усіх, не зважаючи на сили чи вік в'язнів. Як котрась з жінок на цій муштрі не так робила, як бажала собі наглядачка, то нераз довелося такій бідачці скакати "жабки", тримаючи в піднесених вгору руках цеглини. Дуже часто скакати "жабки" мусили всі жінки. Скакали сто разів або й більше — так довго, як забажалося цього садистці.

Хоч від цього страшного часу минуло вже 50 років, то ще сьогодні ці, що осталися в живих, на саму згадку про ті страшні роки плачуть гіркими сльозами.

Ірина, за Божою допомогою, породила сина в концентраційному таборі Явожно 10 листопада 1947 р. Дитя народилося мале, слабке, недоживлене в лоні матері — шкіра й кості. А тут і по народженні не було його чим кормити, бо мати в грудях не мала молока. Ірина году–

вала сина чорною тюремною кавою, додаючи трошки цукру, бо молоко, котре діставала для дитини, було скисле й таким молоком вона боялася годувати дитину, щоб не отруїти її.

В Явожні народилося щось з 20 дітей. Як Іринин син дуже з голоду плакав, час від часу якась ув'язнена мати змилосердилась над Іриною і дитям і давала йому молоко зі своїх грудей. За це Ірина була тим матерям дуже вдячна. Вже трошки пізніше Ірина докормлювала сина також папкою (розпущеними сухарями).

Охрестив сина Ірини о. Степан Дзюбина, який також у той час був ув'язнений у Явожні.

Ірина прикривала тіло дитини спочатку своїм одягом, а пізніше допомагали їй також дівчата–в'язні. Для прикладу, з широких спідниць витягали одну полу й шили для Ірининого сина сорочинку чи інший одяг. Таким способом допомагали всім матерям, які народили в Явожні дітей. Це була неоцінена допомога, бо — щоб порівняти — за весь час в Явожні Ірина дістала для сина від польського командування табору дві пеленки.

Коли Іринина мати довідалась від звільнених з Явожна людей про народження онука, вона чим скоріше вислала посилку з харчами й одягом для дитини. Але Ірина тої посилки ніколи не одержала.

Ірину не судили, бо вона до нічого і нікого не призналася. Її з сином випустили на волю в лютому 1948 року.

Тут слід згадати про це, що коли польські кати закінчили своє ганебне діло, тоді концентраційний табір смерти в Явожні розвалили, затираючи перед світом сліди своєї ганьби, і що буцім то в Польщі ніяких концентраційних "обозів" не було. На місці, де був табір смерти в Явожні, побудували для польського люду апартаменти. Я вірю, що жителям цих апартаментів нераз сняться ті невинні, жорстоко замучені поляками люди.

Як вже пізніше стало відомо, тіла в'язнів, які загинули в Явожні, засипано без трун в лісі поблизу табору. Деякі кати, які помордували садистськими методами тисячі невинних українців, ще живуть і ходять вільно по святій землі, а польський теперішній уряд за це їх не карає та навіть не оприлюднює їхніх прізвищ.

Wojskowa Prokuratura
Rejonowa
w Krakowie.

dnia 31. I. 1948.

ZAŚWIADCZENIE Nr. 02339

Zaświadcza się, że Ob. Dejneka
Irena r. Jakóba
urodz. 1. IV. 1925 w Hrubieszowie
został w dniu dzisiejszym zwolniony z aresztu, z dyspozycji Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Krakowie. — Wymieniony(a) udaje się do miejsca swego stałego zamieszkania.

miejsce na fotografię

Wojsko Polskie m.p.

(—) Kapitan

Jaworzno, dnia 8 marca 1951 roku

Do
Urzędu Stanu Cywilnego
w Jaworznie

L. dz. L.01.1297/51

W załączeniu przesyłam prośbę skierowaną do tut. Więzienia Obw. Dejneka Irena w Brunki pocz. Barłinek pow. Myślibórz woj. Szczecin z dnia 24.2.51.- z prośbą o bezpośrednie załatwienie.

Zał. 1.
Wyk. w 2-ch egz.
1-2 wg właściwości
3.- a/a.
GS/MJ.

Naczelnik Więzienia

Посвідка про звільнення Ірини Дейнеки з концентраційного табору в Явожні.

Командир "Ясень"

Ще кілька слів хотілось би мені додати тут і про мужа Ірини, про якого вона сама мені розказала.

Володимир Мельничук, син Степана й Олени, народився 1923 року в селі Гільче на Сокальщині. Володимир початкову школу закінчив у рідному селі. Скоро став членом підпільного юнацтва ОУН.

Початок 1942 р. був страшний на Закерзонні. Поляки почали вбивати українське населення Холмщини і нищити, палити українські села цієї землі. Недовго потім почали нападати на прикордонні села Галичини. Перші були Ліски. Село спало, коли почався напад. Напасники село знищили. В Лісках поляки вбили більше 120–ти осіб. Цієї ночі спалили також село Костяшин, хоч, на щастя, людей забагато не вбили, бо селяни завчасу повтікали з села. Кілька днів пізніше поляки напали на село Василів–Великий. Село знищили, церкву спалили. Жертв було небагато, бо, знову, люди повтікали завчасу з села.

У той страшний час почалися організувати оборонні відділи, до яких вступив і Володимир Мельничук. Його псевдо було "Ясень" і з цим псевдом він остався до кінця свого короткого життя. Спочатку Володимир був рядовим стрільцем, а пізніше став командиром боївки СБ і мав під своїм командуванням 30 повстанців.

2 листопада 1946 р. "Ясень" одружився з Іриною Дейнекою, псевдо "Пчілка", також з села Гільче. Їхнє вінчання в селі Ліски було таємним, а вінчав їх о. Мирослав Ріпецький. Незабаром Ірину арештували поляки, про що я вже згадувала раніше.

Після виселення в 1947 р. решток українців з Закерзоння, партизанське життя стало дуже небезпечним. "Ясень" зі своєю боївкою рішив податися на Захід, у вільний світ.

Вони йшли в сторони, куди була примусово переселена сестра "Ясеня". Сам рейд був дуже важкий і небезпечний. Повстанці ішли переважно ночами, через ліси, поля, озера й ріки. Одяг на них був мокрий і замерзлий.

"Ясень" з його 8–ма стрільцями Української Повстанської Армії дійшов до ольштинського воєводства, близько понімецької колонії недалеко села Попова, що біля міста Мронґова. Над ранком вони перебували на краю лісу поблизу хат колонії та ждали, чи не зустрінуть когось знайомого.

Вже добре розвидніло, як українські повстанці побачили знайомого селянина Григорія Мостенця з села Довжнів, який віз молоко до молочарні. Один з повстанців підійшов до цього селянина розпитати, де вони знаходяться. Григорій, побачивши польського вояка (всі повстанці були в польських мундирах), побоявся з ним говорити. Тоді підійшов до Григорія сам "Ясень", який знав селянина особисто. По короткій розмові господар запросив упівців до своєї хати, щоб висушились, загрілись і поснідали. Українські повстанці мали замір, по короткому відпочинку, продовжувати рейд через Чехословаччину до Західньої Німеччини.

Коли упівці доходили до хати Григорія, їх зауважив інший мешканець колонії — німець — і зголосив до польської "міліції" про появу невідомого війська. У той час українські переселенці були під строгим наглядом, між іншим, місцевих поляків чи німців, які хотіли приподобатися новим "господарям".

Скоро після того велика кількість польського війська та міліції з Мронгова поспішала на колонію Монтово до хати, де проживав з родиною Григорій Мостенець. Стійковий повстанець запримітив військо і підняв тривогу. Повстанці миттєво повискакували вікнами надвір, залягли за горбочком і почали боронитися. Бій тривав досить довго. Запас амуніції кінчався і в цю хвилину дістав рану в коліно "Ясень". Щоб не дати себе схопити живим, він останньою кулею покінчив своє молоде життя. Це було 2 січня 1948 р. У цьому нерівному бою загинуло 7 повстанців. Були це: "Вірний", "Блакитний", "Зайчик", "Запорожець", "Кривоніс", "Шепель" і "Ясень". Двом іншим пощастило вирватися з оточення. Один походив з Холмщини, а другий з села Мушково. Коли пишу ці рядки, оба вони ще живуть. З польського боку також були вбиті та поранені.

Ірина говорила, що Влодко безмежно любив Україну та мріяв бачити її вільною, незалежною й жити в ній та виховувати своїх дітей в правдиво українському дусі. Та доля для нього не була ласкавою, як і для багатьох його друзів по зброї.

Тіла 7-ох вбитих повстанців поляки обдерли з одягу, загорнули в простирала й завезли до "Уженду Безпеченства" в Мронгові. Поклали їх рядком і припровадили сестру "Ясеня" з її мужем і 16-літнім сином, щоб розпізнала брата. Поляки вже знали, що серед убитих є "Ясень", бо сказала їм про нього на допиті жінка Григорія. Сестра

знаючи, що полякам відомо про "Ясеня" , призналась до нього, але сказала, обдурюючи поляків, що як їй відомо, брат виїхав до УССР і вона не знає, чому він опинився тут, на півночі Польщі.

Пам'ятник воїнам УПА в селі Гільчі.

Після цього поляки кинули упівців в одну яму і закопали. На слідуючу ніч незнані люди викопали тіла й перепоховали на євангелицькому цвинтарі у Мронгові, а в порожній ямі залишили записку "Za nagic obdarcie będzie odpłacone"[14]. По 44 роках, бо щойно в 1992 р., віднайшовся свідок тодішніх подій Слєдзік, який в той час проживав напроти згаданого цвинтаря в Мронгові. Слєдзік зізнав, що ніччю за-

[14] За обдертя до гола буде відплачено.

кликали його на цвинтар потримати лямпу двом людям у цивільному, які копали яму, а військові стояли з боку. Було темно і він не розпізнав мундирів, а може це були також цивільні люди, лиш вбрання було схоже на мундири. Слєдзік показав польським уповажненим у цих справах місце і яму, де земля запалася. Польська влада однак не дала родині дозволу відкопати яму і перевірити, чи справді там спочивають тлінні останки їхніх близьких.

Григорія Мостенця поляки тяжко покарали за допомогу "Ясеню". Він сидів у польській тюрмі чотири роки, а сестра "Ясеня" з мужем і 16-літнім сином — кілька місяців.

Ірина Біда ще сказала мені, що землю з приблизного місця похоронення надрайонового командира боївки "Ясеня" перевезено в 1998 р. до його рідного села Гільче на Сокальщині й там перепохоронено. А в місті Кентшині, що біля Мронгова, українці будують церкву, а коло цієї церкви запляновано збудувати символічний пам'ятник у пам'ять загиблим на цій території сімом воїнам УПА.

Напередодні виселення

Описане вище сталося вже в пізніших роках. А що діялося тої страшної весни 1947 року в моєму рідному Корчмині? Селяни Корчмина з усе більшою напругою прислухалися до того, що діялося навкруги. Уже майже ніхто не працював. То тут, то там можна було бачити гурт людей, які збиралися на розмови, а теми цих розмов були всюди такі самі: котре село виселюють, як поляки поводяться під час виселювання, де був бій Української Повстанської Армії з поляками, кого вбили чи арештували. Панувало напруження та сподівання найгіршого.

Не дай боже було захворіти. Про лікарську поміч не варто й згадувати, бо польські лікарі про українських громадян не дбали й нас не лікували. Люди радили собі, як могли — взаємно собі помагали, лікувалися різним зіллям. Навіть на болючі зуби знаходився завжди відважний селянин, який їх виривав. А в найгіршому випадку — люди вмирали.

Хоч навкруги шалів терор, проте молодість є молодість і має свої права. Хоч навколо страх і неволя, а серце рветься радіти. Тому однієї

травневої неділі ми, молоді дівчата й хлопці, захотіли хоч трохи разом розвеселитися і потанцювати. В Народньому Домі було небезпечно, бо знаходився посередині села й був уже дуже зруйнований ворогами. За порадою котроїсь з дівчат, ми зайшли до порожньої хати, в якій попередньо жило змішане українсько–польське подружжя Пасічник, але потім перебралося до Терношина, де вже в той час жила більшість польських родин. В цій хаті залишилась трохи довше донька Пасічника, вдова Анна Доминицька (її мужа–українця вбив стрибок з Махнівка Григорій Гайцер 21 лютого 1945 р.). В хаті Анни поляки з Белза зловили Івана Гадівського (був донос), якого спершу страшно скатували, а потім в жорстокий спосіб замучили поблизу села Тушків біля Белза восени 1946 р. Після цього Анна також залишила хату й вибралась до Терношина. Вийшла вдруге заміж за поляка й стала Ганкою.

У залишеній хаті дівчата сяк–так вичистили кімнату й почалася забава. Одні молодші хлопці грали на гребінцях як вміли, прикриваючи їх тоненьким папером, а інші — як вміли, так танцювали з дівчатами. Пам'ятаю, що ми, молоді, дуже хотіли бути тоді веселі й хоч на кілька годин забути смуток і горе, які омотували нас усіх і снулися за нами, як дим.

Наша забава закінчилася дуже скоро, бо про неї довідалося кількох хлопців–повстанців, які перебували в нашому селі. Вони стали нам докоряти, що, мовляв, навколо горять села, поляки людей вбивають, виселюють — от уже недалеке село Ульгівок виселюють, дивіться який чорний дим іде, чути постріли, мабуть, бій десь недалеко, а вам в такий сумний час хочеться танцювати!

Хоч ми це добре розуміли, але нам так хотілось побути разом і безжурно повеселитися в гурті — ми ж знали, що це наша остання прощальна забава, бо на вигнанні в чужині усі разом вже ніколи не зійдемося. Хоч упівці нас добре розуміли, бо самі були молоді й радо були б з нами потанцювали, але на дальшу забаву — не дозволили.

Родичі готовилися до виселення. Батько позбивав пачки й ми почали пакувати деякі речі, яких поляки не вспіли забрати, бо були заховані. Тато, оглянувши віз, зауважив, що треба дещо направити, щоб був готовий, коли прийде пора покидати рідне село. Цього він не міг зробити сам, тому одного дня поїхав до сусіднього села Махнівка, де був ремісник–коваль. Направивши віз, тато вертався додому, але в селі Махнівок його зловили військові поляки і забрали виселювати на–

ших людей з недалекого села.

Того дня в нашому селі поляки–військовики також виганяли селян переселювати інші села. Я поспішила батькові на зустріч, щоб попередити його, щоб не вертався до рідного села та не попав в руки полякам. Але я запізнилася, бо зустрінувши тата поблизу села, я побачила на його фірманці багато польських військовиків. Я завернула назад, бо не було вже пощо йти далі. Зрівнявшись зі мною, поляки запрошували сісти на підводу, але я не відзивалася й не дивилась на них, лише головою дала знак, що ні.

Вдома ми дуже зажурилися, бо думали, що батька забрали і що прийдеться нам покидати рідну землю одним. Але за два, чи три дні наш тато повернувся додому. Він був дуже пригноблений усім, що побачив. Щойно через якийсь час розказав нам і сусідам про жахливе переселювання українського народу.

Поляки виселювали села не за порядком, а на виривки — з два залишили, а третє виселили, а щойно через якийсь час верталися, щоб виселити решту. Були й такі випадки, що коли село було велике, то забрали лише частину селян, а другу залишили. Залишених переселювали пізніше в зовсім іншу околицю Польщі.

Робили це спеціяльно, щоб людей порозвозити, розпорошити між чужими, щоб вони скоріше між польським населенням засимілювалися.

Звичайні місцеві поляки раділи з нашого горя й з нетерпеливістю чекали, щоб нас скоріше вигнали з села, щоб вони могли іти по наших хатах та забирати залишені речі. Гострили також собі зуби на кращі та багатші господарства.

Прийшли червневі спекотні дні 1947 року. Серед селян Корчмина зростало напруження. Хвиля виселення докочувалася й до нашого села. Котроїсь ночі покинули село воїни Української Повстанської Армії. Хоч їх була вже всього горстка, проте давали надію. Але українські партизани також були вже вкрай знесилені постійними нападами на них великої ворожої сили. Крім того, не хотіли непотрібно наражувати на репресії місцевих селян.

Не треба було довго чекати, як страшне горе виселенчої акції грянуло на Корчмин.

"Акція Вісла" в моєму рідному селі

Початок літа, прекрасні червневі дні, гріє сонечко. Не хочеться й думати, що вже скоро прийдеться нам покидати ці чарівні сторони, рідне село, де кожний з нас провів дитинство, а багато, дуже багато поколінь — своє життя й тут, на місцевому цвинтарі, їхні могили. На саму думку про це лихо, жаль і смуток тамували подих.

22 червня 1947 р., в неділю раннім пообіддям, блискавкою облетіла село вістка, що польське військо оточує Корчмин. Наша мама поспіхом сповістила про це Михайлові й крикнула чимдуж втікти з хати. Коли Михайло покидав хату, мати попрощала його словами: "Хай тебе Бог і Пречиста Діва бережуть, бо я захистити тебе не можу". Не знаю, про що думала тоді мама, але вона ще довго стояла біля вікна, дивлячись в той бік, куди побіг її улюблений син.

Пам'ятаю, що нас огорнув жах, ми були самітні й перелякані невідомим, яке нас чекало. Але на роздуми не було часу. Ми скоренько почали перешукувати кімнату, чи брат в поспіху чого не залишив.

Скоро після цього війт Марцин Лісінскі — поляк, який довгі роки перебував у Франції та з жінкою Ольгою–українкою повернувся до рідного села вже за панування комуно–Польщі — почав ходити по селянських хатах та наказувати, щоб люди зносили до військової кухні, котра була посередині села, картоплю й всяку іншу городину. Селянам вже тоді було відомо, що якщо військо має свою кухню, то задержиться в селі на довше, як на один день.

Батька не було вдома, він ще перед обідом повів на пасовисько біля лісу пасти коней. Молоді люди, втікаючи в поля чи до гаю ще заки село було окружене поляками, повідомляли селян, котрі були поза селом, про непрошене військо. Брат також втікав до лісу й міг попрощатися з батьком тільки на віддаль, бо польські військовики вже наближалися в цю сторону.

Ніхто з селян не знав, чому вороже військо приїхало — чи виселяти, чи просто на облаву, як то часто раніше бувало. Щоб краще розвідатись, як поляки поводяться з людьми і чому приїхали, мама набрала трохи картоплі, а я разом з сусідками занесла її до військової кухні. Скоро я повернулася до хати, не передчуваючи жодного лиха, бо нічого конкретного від селян не довідалася. На всяк випадок, мама і я почали приготовляти однакові відповіді, щоб, коли б поляки

напали, ми однаково говорили. За попередніх облав це нам нераз помагало. Під час таких нападів ми з мамою залишалися в хаті, бо як нікого не було, то польські облавники хату розбивали, а скромний доробок, котрий тоді українські селяни мали, грабували, а решту хатнього устаткування нищили. Будучи самі, ми дуже боялися польських злочинців і їхніх тортур, бо родини підпільників завжди були виставлені на більшу небезпеку.

Ми також думали, що коли це дійсно виселення, то батька можуть арештувати, як він повернеться до хати. А тоді де подіється Михайло, де переживе цей жорстокий час?

Раптом двері відкрилися, в хату увійшов сусід Микола Сенюк і повідомив нас, що польські облавники зловили в селі Василеві–Великому Гриця Тадру — сільське прізвище "Мазур". Гриць коротко був воїном Української Повстанської Армії, його псевдо було "Циган". Поляки зловили його і тепер привезли Гриця до його рідного Корчмина, а він водить їх по всьому селі та показує хати підпільників і свідомих українців–патріотів. Селян арештують і заганяють до Народнього Дому, їх там б'ють–катують, що крик і зойк тортурованих чути по всьому селі.

Микола був дуже зажурений. Він мав нового чистого кріса, захованого під стріхою, і дав цього кріса Грицеві та намовив його вступити до Української Повстанської Армії. Він боявся, що цей зрадник за це приведе до нього поляків. Я старалася заспокоїти сусіда, а тим самим і себе, говорячи, що може це неправда, що Гриця зловили, а якщо так, то до вас не приведе поляків, а якщо б і привів, ви його зганьбіть і усьому заперечте. Микола трохи заспокоївся й сказав, що ніколи не признається полякам, що дав Грицеві кріса. Сусід скоренько вийшов з хати, мабуть боявся, щоб його польські напасники не зустріли в нашій хаті.

Після відходу Миколи Сенюка, я рішила вийти з хати та довідатися від найближчих сусідів дещо більше, що діється в селі. Заки я вийшла, наперед глянула у вікно, з котрого була видна дорога. В цьому часі дорогою йшла група польського війська. Їх було приблизно 10, а може й більше. Побачивши цих напасників, котрі прямували на нашу вулицю, я дуже налякалася та зі страху не могла слова промовити. Знаючи їхню жорстокість, моє серце почало приспішено битися. Хоч перелякана, я пробувала себе взяти в руки й втримати спок–

ій, але це не було так легко.

Про появу поляків я сказала мамі. У той час наша мама стояла перед іконою Божої Матері й щиро молилася, а з її очей котилися сльози. Мама вже була кілька разів катована та мала поламані ребра московськими стрибками й польськими бандитами.

В хату увійшли польські кати. Їх було багато, але по кількох хвилинах залишилося лише трьох, які були військовими старшинами. Решта кудись поділася.

В хаті поляки нас запитали, чому ми не виїхали до УССР. Я відповіла (так, як казали нам говорити українські пропагандисти), що ми поляки й нас залишили. При цьому показала полякам мамину і мою метрики, котрі ми заздалегідь придбали — за кусок масла — з Белза, з костьольною печаткою та підписом ксьондза Кані, де було написано, що ми римо–католики. Польський старшина зі злістю вирвав ці метрики мені з рук, поглядав їх, іронічно всміхнувся й сказав: "Ти навіть по–польськи говорити не вмієш". Я відповіла (а по більшості я відповідала за матір і за себе), що справді не вмію, але їм добре відомо, що ми жили поміж українським народом і тому по–польськи за добре не вміємо.

Польські напасники не залишили мене в спокою, але казали мені молитися по–польськи, а я цього не знала. Я знову стала викручуватися, як тільки могла, кажучи, що ми живемо в комуністичній Польщі, в котрій–то не моляться. Далі запитали, де є брат. Я відповіла, що поїхав на захід Польщі. Тоді ці знову, де є батько. Я на це, що поза селом коні пасе, а коли вернеться додому — не знаю. І так питання за питанням.

Один з них сказав: "Але добре вишколилась українська бандитка та вміє добре брехати, але ми її зломимо і вона буде співати, як "канарек".

Я вже знала, що не обійдеться без знущання наді мною, але все ж таки пробувала боронитися, як тільки вміла. Польські нападники поводилися з нами в хаті не найгірше, можна навіть сказати, що полюдськи. Навіть ці наші фікційні метрики залишили на підлозі, там де кинули. Однак бачачи, що нічого від нас не довідаються, бо ми не так говорили, як вони хотіли, забрали мене з хати, а матір залишили.

Польський посіпака сидів на пеньку, де попередньо батько рубав дрова, а біля нього стояла я. Він питав мене про це саме, про що рані–

ше питали в хаті, все про одне по кілька разів, щоб мене заламати психічно. Я на його питання постійно відповідала: брата нема вдома, він два тижні тому поїхав на захід Польщі, брат лише шив мундири для партизанів та направляв старі, якщо б ви тут жили, ви також би помагали українцям.

Не слухаючи моїх пояснень, він далі випитував про своє — яке становище займає під сучасну пору твій брат–бандита в українській банді? Він вже знав, що Михайло був в сотні "Лиса" та що його псевдо є "Ярема" — одне слово, цей кат знав про брата немало. На його запитання, чи я погоджуюся з цими фактами, я відповіла, що це неправда, вам хтось злосливо на мого брата неправду наговорив. Тоді цей кат крикнув на мене по–звірячому: "Ти кажеш, що польський офіцер "kłamie" (бреше)?! Я не відзивалася. Тоді злочинець прискочив до мене й вдарив мене в лице, а при цьому верещав: "Я тебе навчу правду говорити!" Хоч я старалася бути мужньою й на його слова не реагувати, та кат не давав мені мовчати. Врешті я йому сказала: "Ви знаєте більше, ніж я, то чому мене питаєте. Я не можу говорити неправду, а за правду ви мене б'єте". Це так розлютило цього антихриста, що він кинувся на мене, як дикий звір, вдарив мене вже втретє в лице і копнув чоботом в живіт.

Мені почорніло перед очими і я впала зомліла на землю. Як довго я так лежала — не знаю, лиш пам'ятаю, що коли прийшла до тями, наді мною стояло трьох інших польських військовиків. Я ледве піднялась з землі з сильним болем у животі. Тоді кат–офіцер наказав мені іти до стодоли, котра була близько хати. У стодолі їм було зручніше наді мною знущатися, бо ніхто з сусідів не бачив і не було чути їхніх диких голосів, а моїх зойків.

До стодоли я не хотіла іти добровільно, тоді офіцер став знову по–дикому кричати, що він не бере мене до стодоли на любов–кохання, але на допит, обзиваючи мене при тому поганими словами, які принижували мою людську гідність. Він аж запінився від крику й далі обкидав мене поганими словами, котрі вилітали з його сатанинських уст одні за одними. Видно було, що той польський офіцер дуже часто вживав ці брудні слова, бо викрикував їх дуже вправно.

Не знаю, звідки раптом взялася біля нас товпа польського війська, але, мабуть, вони шукали за криївкою по всьому господарстві і знайшли в стайні сховище, в котрому було простирадло та старий

коц. Це сховище було добре замасковане, але при прискіпливому перешукуванні польські людолови таки знайшли його.

Ми з матір'ю про криївку мали заздалегідь готову відповідь і однаково говорили полякам, що там спав наш батько, пильнуючи від крадежі коней. Але вони нам не вірили.

Військовики появилися біля мене як на замовлення і силою завели мене до стодоли. Матір катували в хаті, а мене в стодолі били–копали так довго, як тільки самі хотіли, а при цьому глузували і насміхалися наді мною. При тому казали: "Як тебе болить, то тікай". Поляки просто хотіли мене вбити і шукали тільки претексту, намовляючи мене кількакратно втікати і обіцяючи, що ніхто за мною не буде бігти.

Але я добре знала їхні інтриги і знала, що як тільки стану тікати, то далеко не відбіжу, бо будуть за мною стріляти та вб'ють мене. А я так дуже хотіла жити!

Тепер по роках, коли дуже часто роздумую над небезпечними хвилинами свого життя, то мені здається, що я не загинула тільки завдяки Пречистій Діві Марії, яка мене завжди боронила від всяких небезпек, бо Вона змінювала думки ворогів–напасників, котрі намагалися мене знищити.

Страшні події виселення можу без будь–яких труднощів переповісти в кожній хвилині з деталями, бо в мою пам'ять ці дні врилися сильно, якби вчорашні.

Одні польські варвари приходили до стодоли, а другі відходили й на переміну знущались наді мною. Може хтось з читачів цих спогадів скаже, що забагато є слів: яничари, недолюдки, кати, варвари. Та як інакше можна називати таких виродків, що в так жорстокий спосіб могли катувати малолітню, безборонню дівчину?

Знущання наді мною тривало далі. Польські вояки нарушили мої горішні зуби, котрі нібито вросли в ясна та загоїлися після того, як інші польські бандити нарушили їх у селі Переводові весною 1945 р. З моїх уст поллялася кров, я стала її витирати, чим тільки могла, але кров не вгавала течи. Я була в жалюгідному стані, усе на мені було закривавлене, навіть спідничка.

У той час один з садистів, котрий бив і копав мене ще на подвір'ї, сидів на скошеній траві, яка була на току в стодолі. Бачачи, як я витираюся, сказав із злосливою усмішкою, що жаліє, що нема в нього

фотоапарату, а то б зняв з мене фотографію.

Не видержала я його провокації й принижування мене, і повністю втративши нерви та не думаючи, які наслідки будуть від моїх слів, запитала його, кому ж би то він це фото покав? Хіба таким самим як він, бо чесні громадяни на це не дивились би.

За ці слова мене знову били–копали та говорили: "Як ти, українська бандитко, odpowiadasz polskiemu oficerowi (відказуєш польському офіцерові)?

По якомусь часі до стодоли увійшов інший польський (а може московський) старшина з горбатим носом і з новими методами знущань. Не питаючи мене про ніщо (бо може не вмів добре по–польськи говорити), він витягнув з–за пояса револьвер і притулив його до моєї голови з правого боку біля вуха та сказав ламаною польською мовою: Za chwilę ciebie już nie będzie[15]. Я стояла напівпритомна та нічого не відповідала, але в моїй голові блискавкою майнула думка, що цей злочинець таки мене вб'є. Я чекала на смерть, мабуть без страху, бо в моїй душі в цю мить стало якось холодно та порожньо. Він однак не вбив мене.

Вже добре посутеніло, як польські варвари вивели мене зі стодоли на подвір'я перед хату. Я була боса, в тоненькій спідничці й блюзці з короткими рукавами. Я була дуже змучена, побита, а кров не переставала течи з моїх ясен. Я хотіла води, щоб пополоскати вуста, та заспокоїти велику спрагу, яка мене дуже мучила. Я запитала поляків, чи не можу піти до хати напитися води. При тому мені дуже хотілося бачити маму і довідатися, що з нею діється. Військовий старшина наказав одному воякові, щоб той приніс мені води. Жовнір наказ виконав. Держачи горнятко в руці, він провокував мене, не даючи мені напитися води, а при цьому промовляючи: Widzisz jakie polskie wojsko dobre, jeszcze ci ukraińska bandytko wody daje[16]. Я тоді вже не дбала, що кати зі мною зроблять, бо не мала вже сили себе здержувати і тому вдарила рукою по горнятку, котре впало, а вода виллялася. За цю воду багато разів мене били й копали куди попало, аж я впала. Вояків польських біля мене було багато і кожен мене бив, а при тому викрикували, як дикуни: "Де брат, де батько, де кріси маєш заховані, де є

[15] За хвилину тебе вже не буде.

[16] Бачиш, яке військо добре, ще тобі води дає, українська бандитко.

бункер". А я увесь час мовчала.

Через якийсь час один з–поміж гурту військових сказав: "Колєдзи, шкода ваших рук — то так, як горохом об стіну. Вона нічого не скаже, то завзята українська бандитка, яку добре вишколили".

Так чи інакше, я вже тоді була приготована на найгірше та була певна, що мене не залишать, а арештують.

Вже було зовсім темно, а мене ще держали біля хати. Я так хотіла знати, що діється з матір'ю, де вона знаходиться, чи дуже скатована. Мені було холодно і я хотіла тепліше вбратися. Не звертаючи уваги на погані слова, котрими поляки без перерви мене обсипали, я знову їм сказала, що хочу іти до хати взяти жакет і чоботи, бо мені зимно. Вони не дозволили мені піти до хати, але самі принесли бажані мною речі. Я тоді вже знала, що мама є в хаті і що це вона їх мені передала.

Польські вояки, подаючи мені моє вбрання, приговорювали, що шкода таких гарних чобіт для мене (а це були майже нові офіцерки). Польські напасники мабуть і чоботи хотіли забрати, як інші речі цього дня у нас покрали, але чобіт моїх не знайшли, бо були заховані при кухні поміж старими відрами.

Надворі було трохи болота — мабуть пообіддям пішов дощ, та я за своїм клопотом цього не спостерегла. Я мала трохи побруджені болотом ноги, але, хоч біля хати стояла посудина з водою, обмити їх мені не дали. Тоді я, не питаючи їхньої згоди, скоренько взяла стирку, котра висіла на плоті й була ще мокра, витерла спершу сяк–так лице та руки з крови, а після цього ноги й чим скоріше взула чоботи, бо таки боялася, щоб грабіжники не забрали їх.

Не дозволивши мені бачитися цього вечора з мамою, польські посіпаки мене арештували. Ведучи мене до тюрми, на яку вороги вживали кооперативу й молочарню, товпа війська пішла вперед, а зі мною з кілька метрів позаду залишився інший, не бачений мною раніше, польський старшина. По дорозі до тюрми він вдавав іншого від своїх попередників та почав намовляти мене своїм лагідним голосом, щоб сказати правду, де мій брат схований, бо вони знають, що він є в селі та хочуть від нього почути, що він лише шив мундири для "банди" УПА й випустять його після цього; де бункер маємо й чи в ньому хтось є та про все інше, про що мене попередньо питали. Додав ще, що про це ніхто не буде знати, лиш він і я. Якщо я йому про все скажу

правду, то він мене зараз з місця звільнить додому й моєї родини ніхто не буде більше чіпати, а не скажу правди — замкнуть мене в тюрму на довгі роки. Накінець він сказав: "А тепер вибирай сама, що ти волиш — сидіти в тюрмі, чи бути вільною?"

Хоч я тоді подумала, що він наївний дурак, проте відповідала так, як попередньо, а не так, як ці антихристи хотіли і бажали.

Польський старшина йшов зі мною дуже помалу, мабуть чекаючи, щоб добре стемніло, коли дійдемо до мосту. Якраз наступала чорна дощова хмара, але дощ ще не йшов. Коли ми дійшли до мосту на Річиці, котрий відділяв одну половину села від другої, вже було дуже темно, бо дощова хмара була вже над нами. Поляк затримав мене на мості й сказав жорстоко-ненависним голосом: "Говори правду, бо в іншому разі кину тебе у річку. Дивися, як темно, ніхто й знати не буде, де ти поділася". Я непомітно глянула на річку. Вода видавалась мені дуже темною і я добре знала, що річка біля мосту глибока, а я не вміла плавати й це ще більше мене лякало.

Образ того, що діялося на цьому мості, залишився у моїй пам'яті на все життя, бо там рішалася моя доля — жити мені, чи вмерти. Якби поляк кинув мене в річку, то по сьогоднішній день ніхто не знав би, як я загинула, бо поляки казали б, що я поповнила самогубство, а більшість селян, мабуть, у це повірила б.

На цьому мості поляк знущався наді мною якихось 15 чи 20 хвилин. Він провокував мене, залякував, а в один момент навіть попхнув на сам край мосту, аж мені здалося, що втрачу рівновагу і впаду в річку. Не знаю чому, але в мене тоді була думка, що коли буду падати, то вхоплюся за поляка і або разом з ним впаду у воду, або він притримає мене на мості.

Я з кожною хвилиною ставала більш байдужа, знесилена, виснажена, спрагла води і на питання гнобителя відповідала все рідше і рідше. А він аж пінився від люті, викрикував погані слова, але мене вже не бив.

Побачивши, що нічого від мене вже не доб'ється, старшина завів мене до тюрми, яка була по той бік річки.

Усередині вже було кільканадцять людей, одні мужчини. Були вони не лише з нашого села, але й з сусіднього Будинина. Усі вони були побиті та посинячені.

Замінену на в'язницю кооперативу поляки замикали, а на сторожі

стояв жовнір, який ходив біля вікон і попри двері. У вікнах кооперативи були грати. Відхиленою залишили тільки малу квартирку.

Як я вже згадувала, я була дуже спрагла води. Уста, рот, горло — усе висохло. Мені здавалося, що ані краплі слини не лишилося в моїх устах. Я про ніщо не думала, лише щоб води напиться.

Не передбачаючи лиха, я попросила вартового води. У цей момент попри кооперативу проходив звичайний жовнір і вартовий сказав йому, щоб той приніс мені води. Не знаю чому, але військовик пішов по воду до хати Михайла Бродюка, в якій квартирували польські старшини. Вони води не дали, а наказали привести мене до них. Я дуже жаліла, що просила води й не хотіла іти до польських катюг, бо боялася їхніх тортур. Я відповіла, що вже не хочу води, хоч сильна спрага не давала мені спокою. Та було вже запізно. Мене примусили іти туди.

Двох польських вояків завели мене до хати родини Бродюків. За столом сиділо кількох польських старшин. У хаті було майже темно, а на столі стояло повне горня заздалегідь приготованої холодної води. Не питаючи нікого про дозвіл, я сягнула по горня. Однак ще не доторкнула його, як один з катів вдарив мене чимось по руці так сильно, що аж свічки засвітилися в моїх очах. Хтось з офіцерів крикнув, обсипаючи мене поганими словами, хто мені дозволив горня з водою брати?

Хоч я тоді не плакала, то сльози самі котилися по лиці мов горох, але я нічого не відказала, лиш стояла закам'яніла біля столу.

У хаті Бродюка знову почалися допити, але вже не били мене, але шантажували водою: "Як скажеш правду, дам води". Мені тоді здавалося, що я цю воду випила б разом з горнятком. Один зі слідчих приніс горня води та пив напроти мене, провокуючи. Він повторював кількакратно, що вода джерельна дуже холодна, але я на це не реагувала, бо знала, що води мені і так не дадуть. Поляки нічого нового від мене не довідалися і мене відвели назад до тюрми.

Води так і не дали напитися.

Настала ніч. До тюрми привели ще більше селян. Кооператива вже була переповнена арештованими. Не було місця, щоб хоч присісти на ніч. Деякі проворніші мужчини скоріше посідали на долівку, дрімаючи там. Мені, як привілей одинокій дівчині поміж затриманими чоловіками, хтось відступив місце в куточку на підлозі близько вікна.

Присівши на підлозі, я всю ніч ані на хвилинку не заплющила очей, хоч була дуже втомлена пообідніми і вечірніми допитами. Мене мучила нестерпна спрага та роздуми про мою долю.

Над ранком, коли ще було досить темно, я почула, як відчиняються двері до комірки при крамниці, де раніше тримали нафту, і голос в сіннях сказав: "Вставай, Циган". Я тихенько підвелась з долівки й приблизилася непомітно до вікна, щоб упевнитись, що то кликали не якогось собаку, але зрадника Гриця Тадру–"Цигана".

Я побачила сумну картину: поміж двома військовиками йшов мужчина без шапки, а вбрання на ньому не було схоже на військовий польський мундир. Лиця його я не бачила. Вони про щось дуже тихо говорили, віддаляючись від кооперативи, але їхньої розмови я не почула.

Отже, я вже була певна, що це Гриць водить поляків до свідомих українських родин та видає їм на тортури невинних людей.

У понеділок польські злочинці не тратили часу, бо вже раннім ранком привели до кооперативи й кинули на долівку збитого до непритомности молодого Петра Крука. Петро не мав сили навіть сидіти, тому арештовані люди положили його на крамничному столі. Він виглядав жалюгідно, лежав нерухомо, як труп. Петра, званого в селі "Бакун", арештували хіба за це, що був молодий. Він нічого за дуже не знав, бо був у Німеччині на примусовій роботі та коротко перед примусовим виселенням поляками рідного села, повернувся, собі на біду, у рідні сторони. Таки цього ж понеділка відставили Петра, разом з іншими арештованими, до польської тюрми, де він карався довгі роки.

Польське військо по нічному відпочинку мало багато енергії й з великою приємністю почало знову знущатися над безборонними селянами. Біля 10–ої години ранку знову почалося пекло. Почалися нові арешти і нові допити. Арештованих тримали в іншому місці, бо в кооперативі для них вже не було місця. Кати знущалися над нашими селянами з великою приємністю, бо в більшості це були простаки, що не вміли переслуховувати, лише катувати до непритомности. Вони не зважали, чи хтось старший чи молодший — з усіма поводилися однаково безпощадно. Арештованих били по лиці рукою, копали чобітьми, катували нагаями з дротяною пружиною усередині, яка протинала шкіру до крови. Катували вже в хатах, а потім в місцевих тимчасових тюрмах. Потім відвозили до тюрем Уряду Безпеки і там знову катува–

ли. Часто такі знущання і тортури тривали місяцями, якщо не довше.

У нашому селі людей катували в Народньому Домі. А тимчасова тюрма була в кооперативі, яка містилася в цьому самому будинку, тому крик людей, яких катували в Народньому Домі додавав ще більше страху замкненим у кооперативі невинним селянам, котрі чекали на свою чергу жорстоких тортур.

Не оминуло це лихо й мене, хоч я вже була на допитах три рази на протязі останніх кільканадцяти годин. Прийшла моя черга й завели мене польські посіпаки до Народнього Дому на нові допити. Коли я увійшла до кімнати, то побачила стіл, за котрим сидів військовий старшина, а біля нього по боках сиділи два помічники. На столі лежали якісь папери, на котрих частинно було щось написане і ґумова палка, окручена пружиною (як нею били, то вона відбивалась від тіла, як м'яч). У кутку стояла якась посудина з водою. Цей образ зробив на мене страшне враження, але я старалася взяти себе в руки і приховати страх.

Старшина запитав мене про прізвище і я відповіла. Він продовжував: "Ти добре виспалася й сьогодні повториш нам, де знаходиться той бункер, про котрий ти вчора говорила". Я відповіла, що про ніякий бункер не знаю. Польський офіцер на це: "Нічого, ми вже самі віднайшли". Далі він сказав: "Ти також вчора говорила, що близько хати, де ти проживаєш, є закопана зброя. Підемо з тобою й ти її нам покажеш". Мимоволі, я іронічно всміхнулась (що такі речі мені вмовляють), а вголос заперечила, що я таких неправдивих слів ніколи не говорила. Тоді поляк закричав на мене, пінячись від люті: "То ти говориш, що польські офіцер kłamie (бреше)?". Він зірвався на ноги і, вимахуючи нагайкою перед моїми очима, чекав на мою відповідь. Я старалася відповідати сміливо, хоч дуже боялася його тортур. Я сказала, оправдуючи себе, що я не говорила, що він обдурює, але я ніколи не казала про закопану зброю, бо про щось таке нічого не знаю.

Поляк постійно вмовляв мені неправдиві свідчення, які я заперечувала. Тоді він дуже злився, обкидав мене поганими словами й кричав: "Я тебе навчу правду говорити, будеш співати як ptaszek (пташка)".

Тут треба згадати, що на допитах я відповідала українською мовою, бо польської за добре не знала, хоч розуміла. Це дуже злило поляків, вони кричали та змушували мене говорити по-польськи. Боячись злочинців, я пробувала, але це мені за добре не виходило. Тоді

кати змушували мене ще раз і ще раз повторювати відповіді, щоб мене змилити.

Хоч як вони мене не залякували, я відповідала не так, як поляки бажали. Тоді один з помічників встав з крісла й почав мене бити по плечах та хребті, а пізніше куди вже попало нагайкою, окрученою пружиною. Від сильних ударів потріскала шкіра. Я почула сильний біль, а кров почала спливати по моєму тілі. Але я не закричала з болю, хоч мимоволі розплакалася, як мала дитина. Коли я заплакала, кат почав мене ще більше бити.

Не видержуючи болю, я голосно плакала і питала їх: За що мене, малолітню, б'єш? Я вам казала, що до ніякої організації не належу, про зброю закопану не знаю".

Мабуть, поляк змучився, бо вже інший кат почав мене питати про брата, а я відповідала так, як раніше, що брат поїхав на захід Польщі. А він сказав мені: "My tego Jaremę i tak znajdziemy" (ми цього Ярему і так знайдемо).

Коли я говорила про брата, один з них щось писав, нібито протокол моїх зізнань, але мені не казали нічого підписувати. З того я була рада, бо боялася, щоб поляки чогось не сфабрикували, а пізніше могли б говорити, що я це підписала, тобто була з тим згідна.

Несподівано до кімнати ввели Петра Рачинського, а поляк до мене сказав: "Piotr Raczynski widział twojego brata w wiosce, a ty kłamiesz, że pojechał na zachód Polski"[17]. Петро став при мені й справді повторив, що мій брат є в селі і він його бачив два дні тому.

Чуючи такі слова, у моїй голові блискавкою майнула думка — ой, біда мені, мої свідчення в очах поляків нічого тепер не варті, я мушу рятувати ситуацію. Хоч мені було заборонено відзиватися, то я, не зважаючи на всі наслідки, до яких мій непослух міг довести, голосно до Петра Рачинського сказала: "Неправду говорите, ви могли мого брата бачити в селі один місяць тому, а не два дні". Петро зніяковів, не знав, що казати, почав крутити, вияснювати, оправдувати себе і врешті-решт сказав, що, мабуть, зі страху забув, бо дійсно це було кілька тижнів тому.

Били тоді Петра при мені та й мене не щадили, а при цьому викрикували, що ми обоє їх обдурюємо. Але чим більше польські кати

[17] Петро Рачинські бачив твого брата в селі, а ти брешеш, що він поїхав на захід Польщі.

мене били, тим більшу ненависть я чула до них.

Назнущавшись доволі наді мною і побачивши, що нічого не довідаються, мене відвели назад до тюрми.

Коли мене привели до кооперативи, там було бурхливо — жінки, які відвідували своїх чоловіків, прощалися з ними крізь вікно, не маючи надії, що їх випустять додому. Плач жінок і прощання додавали мені страху та непевности, що станеться зі мною. Я тоді перший раз почула себе дуже самотньою. Стоячи в кутку кооперативи, я думала про незнану мою долю, тюрму Замостя–Люблин, страждання, які мене чекають — і огорнув мене дуже великий страх за мою майбутність. Ще й сьогодні я не в силі передати того почуття словами.

Знаючи, що матір наша скатована, я не сподівалася, що вона мене відвідає й про це не думала. Усе таки, моя мама зібрала всі свої сили і пополудні принесла мені щось їсти й чисту одежу перебратися. На жаль, не принесла нічого напитися, а я була така спрагла, що ледве язиком обертала (та мамі про це нічого не згадувала). Поміняти спідню одежу не було як, бо я далі була одинока дівчина поміж арештованими мужчинами і всі ми були в одній кооперативній малій кімнаті.

З матір'ю не було змоги поговорити, бо увесь призначений нам час біля нас стояв польський військовик. Однак мама потайки передала мені відомість про те, що поляки віднайшли криївку. Мама сказала, що сильний вітер поламав кукурудзу — а я догадалася, що поляки віднайшли недокінчене сховище. Вони, зрештою, про це мені вже говорили на допитах в Народньому Домі — вони дуже хотіли знати, хто цю криївку збудував.

Ми з матір'ю були певні, що поляки таки відставлять мене до в'язниці. При прощанні мама сказала: "Дитино, пильнуй себе, бо я не є взмозі тебе захистити від цього лиха". А я відповіла зі сльозами в очах, щоб мама не журилася і що Бог мене в біді не покине. Відходячи, мама ще додала: "Я буду за тебе молитись".

Цього самого дня, пізнім пообіддям, до кооперативи увійшли два військовики й почали вичитувати прізвища — кого вичитали, казали іти додому. Боже провидіння хотіло, що мене, разом з кількома селянами старшого віку, відпустили на волю. Хліб і кусень ковбаси, котрий принесла мені мама, я віддала виходячи молодому мужчині, який стояв посинячений біля мене. Це був селянин з Будинина, чийого прізвища я не знала.

Під вечір решту арештованих відвезли до Томашева, а після нових допитів і тортур — до інших в'язниць, або до концентраційного "обозу" в Явожні, де їх чекали неймовірні муки та довгі присуди. Багато ув'язнених ніколи не повернулося до своїх рідних, а їхні родини до сьогодні не знають, де комуністичні злочинці поховали тіла їхніх чоловіків, батьків чи синів — мучеників українського народу.

З Корчмина у польському концентраційному таборі смерти Явожно загинули Семен Лапчук та Іван Підгірський.

Семен Лапчук, народжений 1893 р., арештований поляками під час виселення рідного села в 1947 р., загинув у таборі 24 січня 1948 р. Іван Підгірський, народжений 1900 р., з українсько–польського роду, арештований також під час примусового виселювання рідного Корчмина, загинув у таборі 15 січня 1948 р. Його син Михайло, народжений 9 вересня 1926 р., а хрещений в українській католицькій церкві в Корчмині, був воїном Української Повстанської Армії, псевдо "Хмара". Він не видержав страшних польських тортур і признався катам, що служив в Українській Повстанській Армії. Поляки засудили його на смерть 31 грудня 1946 р., а вбили 17 квітня 1947 р. в Люблині. Мати Михайла — українка з роду Доминицьких, а вуйки були свідомі українці–самостійники. Вони були моєї матері двоюрідні брати. Найстарший Андрій згорів в Угнові 1918 р. під час війни польсько–української; Микола, народжений 1916 р., був членом ОУН, втікаючи від поляків і московських стрибків до корчминського гаю, був вбитий за селом Корчмин 21 лютого 1945 р. яничаром і московськом вислужником Григорієм Гайцером з села Махнівок. Наймолодший Іван був також членом ОУН і загинув у німецькому концентраційному таборі не відомо де.

Вертаючи додому, я була дуже рада, що я на волі, хоч була змучена і скатована. Мені було дивно, що вулиці Корчмина цілковито порожні і йдучи додому, я не зустріла нікого з селян. Ідучи далі, я аж підбігала, аби якнайскоріше дійти до хати. Віддихнувши свобідніше і приглянувшись усьому навколо, я догадалася, що більшість селян пакує своє скромне добро в скрині й жде неминучого виселення. А на вулиці не виходять, бо бояться, щоб випадково не попасти в руки польським катам.

Вже недалеко від нашої хати, на вулиці Гнилий Куток, зауважила мене крізь вікно Катерина Вітик та остерегала, щоб я не верталась до

хати, бо зустріну там ще поляків і знову можу мати клопіт.

Не запрошуючи мене до хати, а стоячи на подвір'ї, Катерина розказала мені, як вона була свідком того, як поляки віднайшли на нашому городі криївку.

Я була дуже спрагла і попросила Катерину напитися води. Вона принесла молока, котре я випила з дуже великим смаком і ще попросила води, а вона подала мені друге горня молока.

У той час дорогою проходив старший селянин (прізвища вже не пам'ятаю) і він сказав, що біля нашої хати вже нема поляків і я сміло можу йти додому.

Побачивши мене в хаті, мама дуже зраділа. Ми стали розказувати одна одній, що трапилося з нами протягом двох останніх днів. Мама, між іншим, розказала, як поляки віднайшли нашу криївку.

Вони перешукували хату і цілу господарку кілька разів на день, але не могли нічого знайти. Їх було ціле збіговисько, що аж страшно було дивитися, і вони без упину вешталися по хаті, клуні та огороді з довгими дротами, якими штурхали землю, сіно й солому. Не знайшовши нічого, вони нібито покинули нашу господарку, але вартові потайки весь час слідкували за нашою хатою.

Коли усе військо відійшло, на наш город вернувся ще раз невеликого росту молодий жовнір, який був великий ненависник українського народу і який напевно хотів дослужитися вищого військового звання, чи якоїсь нагороди. Він став ще раз дуже докладно штурхати землю залізним дротом там, де росла всяка ярина і таки натрапив на щось тверде на місці, де росла кукурудза.

Поляки побоялися самі копати, тому зігнали селян з лопатами і наказали їм відкопувати. Коли селяни відкопали криївку, багато польського війська окружило місце, де було сховище і стояли, зі зброєю напоготівлі. Вони добре знали, що коли в криївці є бандерівці, то вони не здадуться, а будуть завзято боронитися й старатимуться вирватися на волю.

Коли докопалися до товстих дощок і вирубали в них діру, усім стало зрозуміло, що це таки бункер. Селяни, які відкопували сховище, працювали у великому напруженні, бо не знали, чи не почнеться зараз стрілянина, але наша мама була спокійна, бо знала, що криївка порожня.

Польські напасники дуже втішилися й почали кричати дикими

голосами "Wychodzcie bandyci, bo jesteście okrążeni"[18]. Коли не було відповіді, поляки, довго не чекаючи, визначили з–поміж селян, які були на городі, малолітнього хлопця Славка та наказали йому лізти всередину бункра й сказати українським "бандитам", щоб піддалися, бо бункер оточений військом. Вони також наказали Славкові повиносити з бункра все, що там знайде.

Славко, зі сльозами на очах — він дуже боявся — зліз до криївки, не знаючи, хто там заховався від польських напасників. Хлопець повитягав із середини дошки та старі заволожені куртки і вийшовши сказав, що всередині нікого нема.

Поляки не повірили Славкові, що бункер порожній, тому шукали поміж собою добровольців, але таких не знайшли. Поляки знали завзятість упівців і тому боялися входити до криївки. Офіцер, який командував цією операцією, мусив сам назначити жовніра. Але нім той почав злазити до криївки, офіцер крикнув до згромаджених людей: "Ви всі тут є заложниками; якщо буде в бункрі хоч один постріл, ви всі є мертві, розумієте?"

Мов закляклі, стояли навколо криївки селяни–сусіди, а найчорніші передчуття стиснули їхні серця.

Через кілька хвилин з криївки виліз польський військовик і підтвердив, що дійсно, там нікого нема. Тоді всі заложники почали на радощах плакати, а найголосніше плакав малий Славко.

Я з матір'ю була змовлена, що якщо поляки знайдуть криївку, будемо впевнено говорити, що це не наша хата, а, мабуть, попередні власники це сховище збудували, а ми про це нічого не знаємо.

А правда про криївку була така. Її збудував в травні батько з братом протягом однієї ночі, щоб брат мав де заховатися на випадок загрози. Я стояла на сторожі та нікого близько города не підпускала, а з другого боку це саме робила мама. Якраз тудою проходив упівець "Зірка" зі Щеп'ятина, якого я завчасу помітила й скоренько сказала про це братові. Він вийшов до нього і чемно попросив піти іншою дорогою. Для повної безпеки про криївку ніхто не мав права знати, тільки наші батьки, брат і я.

Батько з братом працювали тяжко цілу ніч, але на ранок бункер був готовий. Вхід був з того боку, де ми тоді жили, а вихід, не зовсім

[18] Бандити, виходіть, бо ви є окружені.

ще докінчений, вів до сусідньої стодоли. Раненько, коли ще сусіди спали, тато заорав город, маскуючи криївку, а опісля на цьому місці ми посадили ярину, так що не осталося ніякого сліду.

Селян, котрі повтікали від поляків за село ще в неділю, 22 червня, й там переховувалися, щойно у вівторок хтось з села повідомив, що це не облава, а виселення. Господарям не лишилося нічого іншого, як вертати до своїх хат, щоб разом з родинами виїжджати в незнані сторони.

Разом з усіма вернувся також наш батько, але таки цього ж самого дня, у вівторок перед вечором, поляки його арештували.

Поляки зразу почали допит. Вони питали батька, де син має бункер, де він переховується, бо польські офіцери знають з певних джерел, що він є в селі; де є зброя, закопана на нашому городі і тому подібні питання. Тато відповідав не так, як поляки хотіли, тому вони стали по–садистські знущатися над ним, обзиваючи його при тому найгіршими словами.

Цього ж дня арештували також, серед інших, Марка Біса, за покійного вже сина Дмитра, псевдо "Чубчик".

Хоч мама була тяжко побита польськими катами, вона таки пішла до Ольги Біс з наміром рятувати їхніх чоловіків з рук сатрапів. Мама з Ольгою пішли до війта Марцина Лісінського та дуже просили його, щоб він допоміг звільнити їхніх чоловіків. "Солтис" був якась рідня по його жінці для Ольги, а наш недалекий сусід. Йому було незручно відмовити жінкам і він пообіцяв їм, що буде старатися допомогти, по своїй змозі, звільнити їхніх чоловіків з арешту. Він справді пішов до польських офіцерів та правдоподібно допоміг звільнити з тюрми нашого батька та Марка Біса.

Поляки весь час волочилися по нашому господарстві. Одні відходили, інші приходили і від нова перешукували усі куточки. Через усі ці останні три–чотири ночі, боячись польських напасників, я не ночувала вдома, але скривалася по чужих стодолах або над хлівцями, а власники навіть про це не знали. Мене не було в хаті й тоді, як арештували батька. Я не пробувала його відвідувати, щоб польські наїзники не роздумалися й мене назад не арештували.

У ці тривожні дні я не мала змоги навіть трохи обчиститись, бо до хати впадала лише, щоб дещо перекусити та довідатись про тата та що діється в селі. В той час мама стояла на сторожі й пильнувала, чи

не йдуть поляки.

По чотирьох тривожних днях поляки стали заходити до нас рідше, бо протягом минулих днів вже все поперекидали по кілька разів.

Пізнім вечором у середу, 25 червня, я рішила себе обмити, бо моє тіло було майже зовсім чорне від побиття. На животі з лівого боку були три ґулі, дуже тверді, величиною в куряче яйце, які мені зробив польський кат, копаючи мене. На плечах, спині, руках та ногах шкіра була порозтинана, а кров на цих місцях позасихала.

Я пробувала скрити побої від мами, бо не хотіла, щоб вона мене бачила таку посинячену, але мама усе зауважила і, розплакавшись, сказала: "За що ці катюги так сильно тебе скатували? Мама помогла мені обмитись, бо я тоді не могла навіть рук вгору підняти.

Потім я допомогла обмитися моїй мамі. Її тіло також було дуже посинячене від тортур польських катів. Ми тоді говорили, що вже, мабуть, більше вдома не буде нам змоги викупатися.

Деякі селяни–українці, хоч і чули крики катованих, то не здавали собі справи, як жорстокі муки проходять їхні односельчани. При зустрічі з такими сусідами, які були байдужі до всього, що діється навкруги, я рішила показати їм свої побої, аби вони подивилися на польські злочини та прокинулись зі сплячки.. Я тоді сказала: "Подивіться, як поляки вміють знущатися над нами, українцями". Але вони тільки похитали головами і нічого не відповіли.

Та не тільки моя рідня була скатована. У селі було багато більше тортурованих сімей , переважно родин підпільників. Але не тільки.

У цих тривожних днях, коли поляки наполегливо перешукували усі закутки за бандерівцями, навіть померлі не мали спокою. Два чи три дні перед самим примосовим виселенням, померла Марія Бродюк — вдова по Михайлові Бродюку, який загинув як воїн Української Галицької Армії в 1918 році. Поляки — не досить, що перерили цілу хату, в котрій лежало тіло Марії Бродюк, — то ще й перешукали труну, в якій вона спочивала. Мабуть, боялися навіть померлих українців, щоб вони не розказали Господеві про те, як вони знущаються над невинними українцями. Про це голосно говорили вже пізніше, в транспорті, селяни Корчмина.

Польське військо залишилося в селі від неділі, 22 червня, аж до дня виселення, яке почалося в п'ятницю, 27 червня 1947 року. Протягом цих шести днів поляки мали доволі часу, щоб назнущатися над

безборонними українськими селянами Корчмина. Польські вояки, котрі наїхали на наше село, це було ординарне і простацьке військо, призначене до вишукування криївок, а також до брутального катування і тероризування безборонного цивільного українського населення. Вони були дуже вороже і агресивно наставлені проти нас.

Уже в четвер, 26 червня надвечір, почали приїжджати, заказані військом вози для переселювання селян. Усім жителям Корчмина було ясно, що таки слідуючого дня поляки будуть нас виганяти з рідних хат, рідного села, рідної землі.

В п'ятницю раннім ранком я з матір'ю почала пакувати до скрині рештки речей, яких не вкрали поляки. Біля обідньої пори, виходячи з комори, я чомусь пішла до північних хатніх дверей, звідкіля було видно дорогу. На вулиці, котра вела до хати й була досить довга, я помітила батька. Він не ішов, а майже ліз. Побачивши цю сцену, я заніміла зі страху та кілька секунд стояла непорушно. У моїй голові вирували здогадки, що польські варвари могли зробити батькові. Я дивилась на нього перелякано, як увісні. По хвилі я опам'яталася, підбігла до тата та розридалася вголос. І з жалю над ним, і з радости, що кати його випустили на волю. На радощах я стала обціловувати батька. Мама зауважила цю сцену і поспішила до нас. Ми з матір'ю дуже тішились поворотом батька. Наш тато був страшно скатований, голос його змінився, напочатку нічого не міг взяти до рота. Ці тортури й знущання поляків над нашою родиною залишили сліди на все наше життя.

Уже на виселенні, коли завдані нам рани почали поволі гоїтися, наш батько розповів нам, що він пережив у польському арешті. У цьому ж арешті, але окремо від батька, поляки тримали також Василя Банаха, псевдо "Береза". Він був родом з села Василів–Великий. "Береза" був районовим провідником пропаганди ОУН–УПА в роках 1945–1947 в районах Варяж, Белзщина та Угнівщина. На суді в Ряшеві 5 вересня 1947 р "Березу" засудили до смертної кари, а страчено його 15 вересня 1947 р. Моя сім'я добре знала Василя Банаха, він сам нераз бував у нашій хаті. Він працював колись учителем на Холмщині, а потім мав працю в Маслосоюзі в Белзі, мав жінку з Холмщини й дві дочки, які разом з холмщаками повтікали від поляків на Львівщину.

Василь був страшно скатований — його лице було якби опухле, губи розбиті, на них засохла кров. "Береза" був ранений в карк, ко–

трий був обандажований, але кров просякла крізь бандаж. Польські кати питали Василя, чи знає нашого тата та його сина. "Береза" вже не мав сили, чи теж не міг від рани, слова промовити, тому тільки хитав головою, що тата не знає, а про його сина ніколи не чув, хоч він дуже добре знав усю нашу родину.

Тоді польський офіцер–садист почав знову допитувати батька. Він раз–по–раз допитувався, де є син і що він тепер робить. Батько відповідав незмінно, що син поїхав на захід Польщі і що син тільки шив і направляв мундири для Української Повстанської Армії.

Не вірячи батьковим словам, офіцер почав копати тата чобітьми куди попало. Ведучи батька назад до пивниці–арешту, поляк ще з більшою енергією почав знущатися над безборонним в'язнем.

Тоді наш батько обернувся до садиста й запитав його: "Чи ти маєш батька, чи він знає, що ти робиш, чи ти сам знаєш, чому ти наді мною знущаєшся й за що мене катуєш?" Поляк на хвилю схаменувся, а батько продовжував: "Якщо ти не знаєш, я тобі скажу. Ти представляєш і служиш Польщі Людовій. Прийшов ти на мою прадідівську землю, з неї мене викидаєш, б'єш, катуєш мене, а за що, хіба сам не знаєш. Шукаєте бандрівців, котрі, якщо тут були, то не йшли на польські землі, а тільки боронили своїх людей від напасти й грабунку вашого. Ідіть шукайте бандерівців і з ними бийтеся, а не чіпайте невинних цивільних людей". Тато говорив не задумуючись, в нервах, не зважаючи, які це може дати на наслідки і що кат з ним за це зробить.

Батько прийшов до тями, лежачи в пивниці лицем на порослих картоплях. Він не пам'ятав, що з ним сталося. Можна тільки додумуватися, що польський старшина сильно вдарив батька в потилицю і кинув його непритомного до пивниці. Як довго батько був непритомний, він не знав.

Наш тато вернувся додому, та на лікування й відпочинок не було часу. Цього самого дня поляки почали виселювати наше село.

В день виселення люди ходили по своїх загородах, як непритомні. Розлука з тяжко запрацьованим майном, з рідним селом, церквою, цвинтарем, де від віків спочивають прадіди, діди й батьки, тяжкі думи про свою долю на чужині — усе це важким каменем лягло на душі кожного селянина. Здавалося тоді, що кожна людина по–своєму готова боронитися проти примусового виселення. Домашнє сотворіння також відчувало цю тривогу — коти, пси страшно вили та ще більше

страху і непевности додавали селянам.

Мені, тоді ще підліткові, врився в пам'ять цей день також такими двома епізодами.

У сусідів, родини Маслянка, була собака, котра все була прив'язана, бо була, мабуть, дуже строга. Її власники вже покинули господарство, бо собака була звільнена з ланцюга й вона чомусь сиділа на нашому подвір'ї та жалісно вила, мов би просила забрати її з собою. Почувши її скавуління, я, хоч як боялася собак, підійшла до неї та почала гладити її, а цій собаці текли з очей сльози й вона жалісно скавулила. Цього горя не дасться описати, його може зрозуміти лише той, хто був переслідуваний і вигнаний з рідної хати.

Інша пригода трапилась мені з польським жовніром, з яким я вступила в суперечку, чия це земля, з якої нас виганяють.

Я пішла на город наламати корові листя буряків. Коли я тільки почала ламати, нараз виріс при мені жовнір (він мусив тайком підстерігати нашу хату за братом) і запитав, чому я нищу город? Я йому відповіла, що не нищу, а лише ламаю листя, щоб нагодувати голодну корову. А врешті-решт, то наш город, ми його садили, то й можу з ним робити, що мені заманеться. Тоді він наказав мені покинути город, бо він буде потрібний тим, хто скоро поселиться по нас на цих багатих польських землях. Я не могла такого стерпіти, тому відрубала йому, що він добре знає, чиї це землі й кого вони викидають з цих хат, щоб зробити місце польським приблудам.

Він ще щось теревенив, але я побігла додому сказати батькам, щоб були дуже обережні, бо наша хата далі під наглядом.

День виселення мого села, той нещасний 27-ий червня, я запам'ятала з найменшими подробицями.

У той день, посередині села на дорозі поляки поставили стіл, за котрим сиділи їхні старшини. Вони вже наперед заплянували наше село поділити при переселенні на частини, а тепер тільки розпоряджалися, хто їде сьогодні, а кого залишити на другий транспорт кілька днів пізніше. Село поділили тому, щоб селян порозвозити далеко одних від других, аби меншими скупченнями українське населення скоріше засимілювалося поміж поляками. Тим більше, що поляки були дуже вороже настроєні не тільки проти українських переселенців, але таки проти всього українського народу, де б він не проживав.

Мешканці, яких залишили ще на кілька днів в селі, не знали, як краще: залишатися чи виїжджати? Натомість ці, які вже мали досить цього знущання–катування, не чекали на пізніше, а питали за підводами і, якщо такі дістали, долучалися до першої групи селян, щоб вирватися з цього пекла, бо не знали, що може їх зустріти, якщо залишаться в рідному селі на кілька днів довше.

Хоч самим переселенням займалося військо, яке було призначене до цих завдань і якого обов'язком було довести селян до станції в Белзці, то всі мешканці ще добре пам'ятали бандитів з польських військових спеціяльних бриґад, котрі катували наших селян кілька попередніх днів, а тепер переїхали до іншого села і там продовжували свою ганебну жорстоку роботу.

Старшини при столі вимагали також від виселюваних господарів подати їм, скільки гектарів землі залишають і яке велике господарство. Та не всі господарі говорили правду про залишену землю, бо боялися, що якщо скажуть правду, то переселять їх в Сибір як "кулаків". Отож при записуванні, переважно багатші господарі зменшували кількість гектарів, бо не довіряли комунополякам.

Польські військовики поприділювали найняті по інших селах фірманки родинам, котрих примусово виселювали, щоб перевезти їх доробок на станцію. Моїй родині поляки приділили тільки одну підводу. Хоч нашого майна було й небагато, бо, як я вже згадувала попередньо, польські напасники при кожній нагоді, коли тільки зайшли до хати, все нас грабували, але на дві фірманки що ж візьмеш? Та військо ані не хотіло чути, щоб нам додати ще другу фірманку. А тут ще поляк з Холмщини, котрого приділили моїй родині, казав, щоб на його віз багато не класти, бо колеса слабкі й можуть поламатися. Він взяв два найменші пакунки й більше нічого не дозволив класти.

Поляки робили так навмисне, щоб ми їдучи якнайбільше нашого добра залишили їм. Бачачи це, мій шваґєр віддав нам свою фірманку, котру йому призначили польські військовики, а він міг без неї обійтися. Її власницею була наша жінка з сусіднього села Кривиці — добра українка. Вона сказала, щоб класти багато, скільки коні годні потягнути та ще сама допомагала класти, говорячи: "Не залишайте нічого для польських наїзників".

За кілька днів її село Кривицю зустріла ця сама доля, що наш Корчмин.

Заки ми покинули нашу хату назавжди, родичі і я помолилися зі сльозами в очах за нашу долю на чужині, а передусім за брата, бо ми добре знали, що він у великій небезпеці. Ми дуже просили Корчминську Матір Божу про поміч і опіку для нього. А мама ще заховала братові в сховищі хліб і чисту білизну.

Кілька днів по нашому виїзді, коли в Корчмині вже не було польського війська, брат з Дмитром Бісом–"Чубчиком" дуже осторожно підійшли до села. Вони увесь той час скривалися в криївці на полі, лиш вночі виходили, щоб трохи відсвіжитися, розім'яти ноги й підкріпитися городиною та з річки води напитись. Вони були дуже втомлені, а ще більше голодні, бо вже кілька днів нічого, крім ярини, не їли. Але в домовленому місці в нашій хаті нічого не було. Поляки віднайшли заховані мамою харчі й забрали їх.

Підводи з виселюваними селянами затрималися за селом, на пасовищі, чекаючи там на решту виселенців. Цієї п'ятниці надворі стояла прекрасна червнева погода. На цьому пасовищі люди якби розбудилися зі сну, наче б щойно тепер вповні усвідомили, що їх справді викинули з рідніх порогів, і з цього жалю–розлуки ридали за рідним селом, а тепле соняшне проміння ласкаво розсипалося по їхніх обличчях і сушило рясні сльози.

Діти плакали за теплим молоком і вигідним спанням, а разом з дітьми плакали їхні матері. Якийсь малий хлопчина казав до своєї мами: "Вертаймо, мамо, додому, я нікуди без тата не хочу їхати". А мати йому відовіла: "Ти думаєш, що я хочу", — і розплакалась та почала цілувати і тулити сина до себе. Ще інші плакали за арештованими чоловіками і синами, за розлученими родинами, які залишились ще в рідному селі. Цим сльозам розпачу не було кінця.

Моя родина покидала село скатована, посинячена, зажурена і загублена. Ми покидали не тільки рідні пороги, але покидали також на поталу лютому ворогові нашого Михайла. Цієї розлуки і туги за сином і братом та журби за його долю не дасться переповісти ані описати.

Це була жахлива картина, котра залишилася в пам'яті виселенців на все життя.

Дорога в чужі сторони

Пізнім пообіддям чорна валка виселенців помалу рушила окружною дорогою до села Стаї, віддаленого від Корчмина на три кілометри. Там до нас долучились, чекаючі вже за селом на роздоріжжі, тамтешні українці. Вони також зі сльозами в очах прощали своє рідне село і свою рідну землю.

Поміж людьми, виселеними з села Стаїв, був наш двоюрідний брат Степан Березовський зі своєю дружиною й дрібненькими діточками, але ми зустрілися з ними щойно у Белзці на станції.

Зі Стаїв, через село Корчів, наша колона дотяглася до містечка Угнова, де нас зустріла вже темна ніч і зливний дощ. Усі промокли до нитки, а тут ще треба було добре пильнувати свого скромного добра, бо польські фірмани разом з військовими почали красти, що тільки попало їм під руку.

По кількагодинному дощі — випогодилось. Над ранком, ледве почало благословитись на день, ми знову рушили в дорогу до станції Белзець. Дорога була далека, понад 30 кілометрів. Попереду йшло кількох військовиків, вказуючи напрям, за ними дехто з селян вів корови (між ними і я), а тоді йшла решта виселенців і конвоїрів. Раптом поляки підняли алярм і велику тривогу, бо на дорозі помітили чоловічий слід, який вів з села до лісу. Села були вже тоді безлюдні, виселені, а після дощу сліди було добре видно на піску лісової дороги. Після того вороже військо вже не йшло "відважно" попереду, але тулилося якнайближче наших возів.

Дорогою до нас долучалися колони українців з інших виселених сіл, щоб разом з нами далі йти цим тернистим страждальним шляхом.

Коли по важкій і довгій дорозі наша колона докотилася до станції Белзець, вже було надвечір'я 28 червня. Селяни були змучені, деякі трохи перемокли й простудилися. Усі хотіли спокою та думали, що на цьому вже буде кінець наших терпінь і знущань над нами.

Але так не сталося. У Белзці нас усіх тримали понад дві доби та перешукували вагони за людьми, яких мали у списках або взагалі за молодими мужчинами чи жінками і тут же їх арештували. Трапилося й таке, що молодий селянин мав таке саме прізвище як інший, за яким поляки шукали. Його арештували і не допомогли ніякі пояснення, що він не той, за ким вони шукають. Того селянина спершу страшно

катували, а тоді запроторили у концентраційний табір Явожно, де його кілька місяців держали в страшних муках, в голоді й холоді, а опісля звільнили. Хоч він вижив, але здоров'я у нього немає.

Отож, наші люди почали в Белзці наново ховатися від напасників — по вагонах, між тлумками, пачками або в вагонах, де тримали корів, коней, щоб таким способом уникнули арештування.

Поляки приділювали переважно один вантажний вагон на чотири родини, незважаючи на те, скільки в даній сім'ї було осіб. У такому вагоні не було місця добре присісти, не те, щоб спати. А нас чекала довга дорога, бо нас везли аж над Балтійське море до повіту Лемборк від 27 червня до 12 липня і це не був короткий час.

29 червня ми почали вантажитись у вагон. Уже було за північ, заки ми поукладали своє майно. Поклалися спати, де хто міг — на старих скринях, тлумках чи на не зайнятому клаптику долівки при вході до вагона й заснули важким тривожним сном.

Біля 4-ої ранку розбудили нас крики і лайка. Це поляки напали на сусідній вагон, шукаючи за людьми, яких мали у списку.

Я, не задумуючись довго, у поспіху вхопила сестрину хустину, зав'язала її на голову, частинно прикриваючи очі, вхопила відерко, буцім-то іду корову доїти, та скоренько другою стороною зайшла до вагона, де ми держали коня, корову й безрогу. Чи було там безпечніше — не знаю, але іншого місця, щоб заховатися — не було.

Нерога була відділена від худоби драбинкою, а біля драбинки лежало трохи сіна. Я там присіла та задрімала. Нерога здерла мені хустину з голови, погризла та ще змішала з брудом. Сестра за неувагу мене трохи сварила, але я сестрі приобіцяла, що винагороджу їй за це і мені пощастило це зробити.

На станції в Белзці мали ми відвідини. Попрощатися зі своєю єдиною дочкою приїхала Мокрина Заворотюк. Її дочка була жінкою згаданого вже мною нашого двоюрідного брата Степана Березовського. Тітки Мокрини чоловік походив з польського роду, тому їх не виселювали. Стрінувши несподівано Мокрину в Белзці, наша мама скористалася нагодою передати нею братові чисту одежу з думкою, що може він там до них зайде. Як ми довідалися пізніше, справді так і сталося.

Після довгого постою, страху і терору в Белзці, вагони з нами й нашим скромним доробком помалу рушили в незнану дорогу. Наші

селяни віддихнули трохи свобідніше і з надією, що вже поляки не будуть нас більше так тероризувати.

З нашим транспортом їхало польське військо, але вони вже нас не зачіпали. Їхнє завдання було довезти переселюваних людей на місце їхнього нового побуту.

У нестерпних, нелюдських умовах їхали ми два тижні. Без вмивання, переодягання. Ми спали переважно в тій самій одежі, що й ходили. За весь той час ми не мали теплої страви, живилися цілу нашу довгу подорож сухою поживою — сухарями, приготовленими ще вдома.

Старші люди старалися цю нестерпну, тернисту подорож зрозуміти, але і їм було важко, тому можна було дуже часто бачити, як старші жінки йшли попри вагони й шептали молитви. Це допомагало їм переносити тяжке горе, хоч нарікали, що це вже для нас кінець, що везуть нас на загибель.

Та найбільше намучилися матері з маленькими діточками. Ці матері захищали своїх дітей від холоду й голоду, дбали про них, щоб часом не захворіли в дорозі, бо що ж тоді робити. У тодішніх часах українські діти, які проживали в польській неволі, не були щеплені проти хворіб. Кір, дифтерія, віспа й інші хвороби збирали своє жниво. У таких негуманних умовах ці діти в кільканадцятиденній подорожі були виставлені на все найгірше.

Потрібно додати, що багато молодих матерів виїжджали самі з малими дітьми, бо їхніх чоловіків поарештували, якщо не в родинному селі, то на станції в Белзці.

Не менш намучилися родини з їх старшими чи хворими рідними, котрі не мали навіть сили вийти з вагона. Однак Бог Милосердний допоміг нам це горе перебути і що нікому нічого злого не сталося. За одним, на жаль, вийнятком. На станції в Люблині вже старша жінка — тітка Михайла Фарисея, яка їхала разом з Михайлом — впала й правдоподібно зломила собі ногу. Потерпілу забрали до лікарні. З родини ніхто не залишився з нею, бо конвоїри на це не дозволили. Старшої жінки вже більше ніхто не побачив, бо її родина мабуть не мала грошей оплатити дороги з заходу Польщі до Люблина та й не знала тоді, де тітку шукати. По довшому часі повідомили родину, що вона померла.

Не лише люди терпіли під час кільканадцятиденної подорожі. Ця далека, невигідна дорога надокучила також домашньому сотворінню.

Воно терпіло спрагу й голод. Запаси, котрі забрали господарі на один тиждень (як нам тоді було сказано), вже вичерпались, а більше, хоч би хотіли взяти, то не могли, бо військо не дало фірманок довезти пашу до станції.

Дуже часто селяни на постоях шукали за якоюсь пашою для тварин, котрої там однак не було.

Військо, відповідальне за наш траспорт, і машиністи паровозів бачили, що наше домашнє сотворіння терпить, тому вони час від часу задержували поїзд в полі. Тоді люди спішили брати нагромаджене сіно тамтешніх власників. Дуже часто доводилось вигнанцям далеко бігати, щоб хоч трохи здобути трави чи сіна й частинно накормити свою худобу.

На одному постої наша корова зірвалася і вискочила з вагона. На щастя, нічого злого собі не зробила. Кажу "на щастя", бо корова в тодішньому часі була нашою майже єдиною живителькою.

Протягом нашої двотижневої подорожі було багато постоїв. Нас задержувано в якомусь малому містечку або й в чистому полі, бо не було вільних рейок, і ми були змушені перебувати на бічних торах довгі години, а часом цілі ночі чи дні, залишені, якби забуті. Селяни збиралися докупи і можна було тоді багато наслухатись — доброго й злого. У моїх спогадах є правдиві спостереження з тодішньої нашої болючої подорожі, і не всі вони приємні для її учасників.

Хочеться деяким своїм людям нагадати, як вони своє скоро забували, а чуже вихвалювали й надалі вихвалюють. Хоч такі випадки в часі нашої подорожі траплялися рідко, але, на жаль, вони були. Траплялися несвідомі селяни, як Катерина Г., котра, як більше тодішніх селян, не бачила жодних міст, за вийнятком поблизьких Белза та Угнова, та, мабуть, про Україну також за дуже нічого не знала. Але це не завадило їй стати біля вагона, розпростерти руки й з великим подивом вигукувати: "Дивіться, які міста, а партизани з Кривиці до Корчмина хотіли Україну будувати! З чим і проти кого!"

Мене й інших селян, які були біля мене, це дуже заболіло — мені чомусь здавалося, що вона до мене це говорить і я хотіла їй відповісти, але Михайло Вітик, який переходив чи стояв поблизу з кількома селянами, випередив мене. Він відповів Катерині Г.: "Українських міст є багато більше, як польських, великих і малих, але ти їх не бачила та взагалі ти нічого не бачила, крім Корчмина й Кривиці. А партизани

воювали за увільнення від загарбників цих міст і всього нашого народу, розумієш тепер?" Катерина Г. нічого на це не відповіла.

Я не хочу в моїх спогадах когось осуджувати, бо в таких антигуманних, тяжких обставинах люди боялися нарікати на правдивих злочинців, котрі заподіяли їм велику кривду, викидаючи нас з рідних хат, але деякі немудрі шукали вини в тих, котрі їх захищали, боронили від грабунку, а в багатьох випадках — від смерти.

На таких постоях, біля вагонів, тоді стрічалось, тут і там, гурти людей, котрі вийшли, щоб розпростати по довгому невигідному сидженні в вагоні свої ноги та трохи понарікати на свою гірку долю. Однієї передвечірньої пори на бічних рейках (здається, це вже було в Ольштині і ми там ночували), я зустріла згромаджених переселенців з нашого села й інших сіл, котрі їхали в транспорті разом з нами, і задержалася біля них, а вони продовжували своє нарікання. Одні нарікали на поляків, котрі їх пограбували зі всього рідного та ще фірмани польські в часі подорожі до Белзця останній доробок вкрали. Інші продовжували своє нарікання, що "якби не партизани, їх не виселювали б". Хоч я тоді була дуже молода, проте цього нарікання на упівців не могла стерпіти, тому, не надумуючись довго, з гнівом запитала у селян: "Чи ви знаєте, що якби не було наших партизанів, чи було б кого виселювати? Нас би всіх поляки повбивали! Чи ви вже забули, як горіла Холмщина й везли через наше село Корчмин з холмських сіл повні драбинясті вози трупів, повбиваних поляками українців? Як поляки вночі на спляче село Ліски напали, а недовго потім на Василів–Великий, Ратків, Ріплин, Посадів і багато інших селищ? Ціла Холмщина спопеліла. Українські села горіли, поляки невинних українських людей вбивали, а ви питали, де ж ті наші хлопці, хто нас оборонить? І вони нас боронили! А ви нині за це нарікаєте на них. Ви, я й усі тут в цьому транспорті та інші примусово виселені, терпимо, бо ми є українці і за це нас поляки вигнали з рідних хат. Вони хочуть нас позбутися і спольонізувати".

Сказавши ці слова, я забралася майже з плачем геть, бо не хотіла чути їхньої реакції на сказане мною. Пізніше я старалася такі зустрічі оминати.

Під час нашої довгої подорожі траплялися також випадки, які комусь можуть здатися дрібні не варті уваги, але всі вони разом творили настрій принизливости і безправ'я з боку поляків, а боронити се–

бе наші люди боялися.

Ось один такий випадок. На одній зі станцій нас залишили, як уже було кілька разів до того, на бічних рейках та сказали, що тут буде довший постій. Старша жінка Палагна Ільчишин, маючи вже заздалегідь приготовану картопляну зупу, розставила "тернішки" недалеко вагона й почала варити її. В цьому часі переходили попри вагони два військовики. Один з них крикнув на все горло: Odjazd — і люди кинулися до вагонів. Палагна, не думуючи довго, вхопила через широку спідницю гарячий баняк і почала бігти до вагона, залишаючи "тернішки" на пероні. Гаряча зупа почала розливатись на її босі ноги, парячи її немилосердно. А злосливі польські жовніри–дураки засміювалися до сліз. Насправді, цей поїзд ще довго після цього епізоду стояв на постою, так що Палагна вернулась і доварила свою зупу. По кількох днях я бачила, як ця нещасна жінка ходила з обандажованою ногою. От така була доля бідного беззахистного народу.

Під час такої довготривалої подорожі бували й інші випадки. Пригадався мені один вечір у нашому спільному вагоні. Вже було досить пізно і ми з матір'ю, приготовляючись спати, розложили на долівці вагона біля дверей постіль, бо деінде не було місця. Наша співмешканка в вагоні звернулась до нашої мами такими словами: "Не лягайте Марино біля дверей, бо наших дівчат ще нема". Мама відповіла сердито: "А де ж ваші дочки, хіба не пішли до Народнього Дому, бо тут нема". Я заспокоювала маму, щоб вона не нервувала, бо це не її справа, але мама, не зважаючи на ніщо, висказала своє обурення.

Потрібно тут, на жаль, сказати, що були такі українці, що не доїхавши ще на нове місце поселення, вже у вагонах почали себе самі польщити, асимілювати. Такі люди вже на початку їхнього побуту поміж поляками спольщилися. У більшості це були молоді дівчата, які одружились з поляками й ці родини стали польськими.

Але більшість українців у Польщі, помимо їх переслідування, держались свого українського походження від початкових найтяжчих років. Ці люди хрестили дітей у рідному обряді, навчали своїх дітей рідної мови, виховували їх в українському дусі, навчали читати й писати по–українськи. І за таких людей треба бути гордим.

Мимоволі насувається порівняння виселення 1946 р. до окупованої Москвою України і примусового вигнання на понімецькі землі Польщі у 1947 р. Людей, виселюваних в Україну катували менше, бо

там їхали родини переважно старші й з малими дітьми та менш активні у визвольному русі. Родини підпільників і їхні прихильники залишилися, скриваючись від москалів і поляків. У 1947 р. цієї можливости не було, бо поляки залишили лише своїх довірених громадян польського походження. Тому виселення 1947 року було брутальне і безпощадне.

Поїзд котився дуже помалу, а нам, переселенцям, здавалося, що вже не буде кінця цій мерзенній їзді. Ми нетерпеливо очікували цього дня, коли будемо врешті-решт мати змогу вивантажити усе з вагона і нам приділять якусь хатину, щоб могти обчиститись, виспатись і хоч трохи жити нормальним життям. Нас возили по Ольштинському воєводстві, хотіли нас залишити біля Пасленка, але всюди терени, як нам тоді говорило військо, були зайняті. Нарешті нас завезли до Гданського воєводства, у повіт Лемборк.

Людей порозвозили по понімецьких колоніях, по три або чотири родини на одну хату, віддалені одна від одної на десятки кілометрів. Так ми почали нове життя. Примусове виселення тривало до 10-го серпня 1947 р. В часі цієї жорстокої акції на всіх просторах Закерзоння не вгасали бої відділів УПА.

На новому поселенні

Дня 12 липня, біля вечора, з маленької залізничної станції Машево, нас привезли місцеві фірмани до села Цевіце та залишили на колонії, званій "Пустки". Не знаю, хто таку назву їй дав — чи поляки, чи переселенці-українці, — але ця колонія дійсно виглядала як пустиня — п'ять хат, одна від одної далеко. На полях не було нічого, лиш темножовтий пісок виднів на пагорбастих просторах.

У двох будинках жили польські родини, котрі стали там господарити, як ще були німці в цих хатах. Три інші були порожні, але зруйновані. У них поселили вісім українських родин, бо поляки приміщували в хатах по одній родині на кімнату, не дивлячись, скільки осіб у родині. Вийшло так, що в одній хаті жило чотири родини, бо було там чотири кімнати. Крім того, на всі родини була одна спільна кухня.

Понімецькі господарства, котрі приділили українським пересе-

ленцям, були в жахливому стані. Не всі хати мали вікна, а двері, якщо були, не мали замків. У деяких хатах підлоги були позривані або пошкоджені, бо поляки, котрі приїхали зараз після війни, шукали за німецькими скарбами. Шафи, якщо такі залишилися, були поколені, стіни в стодолі дерев'яні — частинно розібрані, а дошки забрані. У деяких хатах стіни були задимлені — це вже навмисно зроблено знаючи, що скоро в цих хатах будуть жити українські переселенці.

Отож, в таких хатах, без ніякого хатнього устаткування, поляки залишили нас — переселенців. Польська держава обдерала нас із всього нашого рідного, вигнала, не давши забрати нашого доробку, аби наше майно осталося польським наїзникам, а на нових поселеннях нам приділили на родину одну кімнату, спільну кухню, та й це напівзруйноване.

Вимовити слово по–українськи поміж поляками — це був злочин. Місцеві поляки, котрі наїхали до понімецьких хат зараз після війни, насміхалися і глузували з нас. До нас відносилися так, якби ми приїхали бути їхніми наймитами.

Вже слідуючого ранку після того, як нас поляки залишили в зруйнованих хатах українці мандрували по піскових пагорбах, де навіть трава не хотіла рости, й відшукували себе. Коли віднайшли якусь українську родину — раділи, що живуть поблизу них рідні люди.

Після поселення нас на новому місці, тутешня влада мала заопікуватись нами та ніхто нами не інтересувався — як ми живемо, чи маємо що їсти, чи потрібно в хаті якогось ремонту. Ми були залишені одні зі своїм лихом, тому дуже часто нарікали на свою долю й обмивалися гіркими сльозами. У неділі сходились до одної хати й відправляли рідну Богослужбу, а після розмовляли та потішали одні одних.

Люди кормились запасами, котрі привезли з собою. Це був місяць липень, напередодні жнив, тому було запізно садити якусь городину чи картоплю. А привезене кінчалося. Часи були дуже тяжкі для нас.

Через якийсь час після нашого поселення, польські урядовці почали ходити по хатах. Не питали однак, чи ми маємо харчі на прожиток або чи потрібно направити хату, але увесь час питали про одне і те ж, а саме: скільки в родині є осіб, хоч при переселенні та розміщенні нас по хатах знали добре, скільки, де та які родини живуть. До помочі мали місцевих поляків–донощиків, які пильно слідкували, чи

хто новий до родини не прибув, щоб про це донести на УБ.

Десь біля двох місяців після нашого поселення, уповажнені поляки розділювали допомогу, котру прислала для переселенців УНРА.

Тоді нашим людям дали по одній алюмінійовій тарілці на особу і кілька кілограмів муки з кукурудзи. Наша мама давала з цих тарілок курям їсти, бо для людей вони не годилися. Опісля самі поляки говорили, що кращі речі вони забрали собі, а українським переселенцям дали що найгірше.

Час на чужині рухався вперед, минали дні за днями, але нам не було легше. Особливо тяжко було родинам, котрих рідні були заарештовані або залишились на рідних землях. У нашій хаті не було дня ані години, щоб мама не згадувала свого улюбленого сина — де він знаходиться, чи ще живе, а може десь круки в полі очі повидзьобували або в лісі звірі кості порозносили. І тоді починала вголос ридати, а за нею починала плакати я та сестра, яка тоді жила в цій самій хаті з чоловіком Йосифом і маленькою донечкою. А батько виходив з хати — він це переживав по-своєму — по-батьківському.

Я вже згадувала, що після виселення селян з Корчмина, брат залишився в рідних сторонах до початку серпня — блукаючи поміж опустошілими селами, змучений, голодний і невиспаний. Виснажений щохвилинною небезпекою, він рішив врешті-решт ніччю зайти до тітки Мокрини в село Стаї, в котрому тоді жило повно поляків з їх рабунковою "міліцією". Брат там перебував скрито, про що тітка навіть своєму чоловікові не згадувала, бо боялася, щоб він при горілці не виговорився полякам.

У той час тітка отримала листа з понімецьких теренів від своєї одинокої доньки, яка була замужем за нашого двоюрідного брата Степана Березовського. На листі була зворотна адреса, яку тітка тут же дала братові, а він, довго не думаючи, вирушив на цю адресу з підробленими на інше прізвище документами.

Однієї серпневої неділі перед обідом я сиділа одна на сходах перед хатою, з похнюпленою головою, засмучена-задумана, що вже такий довгий час від брата нема вістки. Раптом я глянула на довгу доріжку, котра вела до нашої хати. І вдалині я помітила брата, який разом із Степаном Березовським наближався до хати. Я ще хвилину приглядалася їм, бо своїм очам не вірила, а упевнившись, що це правда, я миттю повідомила батьків і родину про цю радісну вістку. При зу-

стрічі радощам не було кінця. (Про брата Михайла буде ширша згадка в пізніших розділах моїх спогадів).

Хоч життя йшло вперед, нам тяжко було призвичаїтися до нових обставин у незнаних чужих сторонах. Навколо була чужа країна і вороже наставлені до нас люди.

Перший рік на вигнанні наше життя було дуже бідне, ми працювали в місцевих поляків за марний заробіток, а поляки платили, скільки їм захотілося. Заробили ледве на прожиток і сяк–так перезимувати. Для прикладу скажу, що українські переселенці за мішок картоплі працювали в польських господарів від сходу до заходу сонця, а часом і до темної ночі. Були й такі поляки, що стояли над нами та пильнували, щоб ми якнайскоріше працювали. Ходили ми також по недалеких "фільварках" і працювали там при різних роботах. Працюючи раз цілу божу днину в поляка Домбровского, я його запитала польською ламаною мовою, хто тепер буде для них за дармо працювати, коли майже всіх німців виселили. Він не надумуючись відповів, що ми, українці, і що переселили нас сюди замінити німців. Ось таке поняття мали місцеві поляки про українських переселенців. Я прямо йому відповіла: "О, ні, ви нас на слідуючий рік не побачите, щоб ми за 50 кілограмів картоплі працювали по 12 чи більше годин на день, бо це майже задурно і ви про це добре знаєте". Він мені нічого на це не відповів та відійшов вдаючи, що не чув.

Останні німці забиралися з тих теренів до Німеччини скоро після нашого приїзду. Серед них не було ні одного мужчини, але вони й так мусили довго старатися про дозвіл на виїзд. Дуже часто на залізничну станцю вони йшли без кусня хліба.

Однієї передобідньої пори зайшли до нас з поблизької колонії дві німки і зі сльозами в очах просили хліба кажучи, що виїжджають на слідуючий день до Німеччини й не мають ніяких харчів на дорогу. Хоч ми самі не мали забагато, то таки мама дала їм повну миску муки. Вони були нашою щирістю здивовані й дуже нам дякували. Ясна річ, ми сказали німкам, що ми українці, а не поляки і що нас тут привезли примусово, тому ми добре розуміємо їхнє нещастя.

Восени 1947 року польська влада приділила зерно до засіву поля, котре то зерно розподілював серед українських переселенців місцевий агроном. Цей приділ був дуже скупий, так що не було з чого собі хоч трохи залишити на прожиток, а треба було засіяти поле, щоб мати

хліб на слідуючий рік. Польська держава й надалі не приділила нам жодних харчів, хоч би в замін за наші залишені позасівані нами поля, посаджені картоплі, буряки та всяку городину. Без будь-якого вкладу праці це все позабирали польські наїзники, котрі посіли нашу багату і родючу землю, а нас залишили на вигнанні в нужді, без клаптика хліба. Ми були здані тільки на себе.

Весною 1948 року українські переселенці були змушені ще важче працювати при найтяжчих роботах, а за зароблені гроші купувати харчі, бо запаси, котрі люди привезли з собою, вже повністю вичерпались. Найчастіше ми працювали весною в лісі, при готовленні квадратів для садження нових дерев. Там треба було дуже тяжко працювати, вирубуючи старе коріння. Після такої кількаденної тяжкої праці, мене дуже боліли руки. Вночі я часто не мала місця, де їх подіти та дуже часто з болю ночами не спала. А тут ще польські лісники нас ошукували, не записуючи усіх днів праці. Проте, ми скоро навчилися, як перед шахрайством себе боронити.

Українських переселенців польська влада дуже пильнувала. Ми були як невільники — де нас поселили, там ми мусили жити. Я вже згадувала раніше, що наше село при примусовім переселенню поділили на дві частини — першу групу селян завезли до повіту Лемборк, а другу, з тиждень пізніше — до повіту Мальборк (Східня Пруссія). Ці повіти віддалені один від одного на понад 200 кілометрів. Польська держава на початку примусового поселення українців забороняла їм свобідно переселюватися, хоч би щоб бути близько своїх рідних. Це можна пояснити тим, що Польща не хотіла бачити більшої групи українського населення в даній околиці, бо менше скупчення українців приспішувало процес асиміляції. За приклад нехай буде така історія: Мешканка Корчмина Маланка була з родиною виселена в першій групі до повіту Лемборк, а її батьків і брата поселили у Східній Пруссії. Маланка, довідавшись про свою рідню, конче хотіла переїхати й поселитися близько своїх батьків. Їй прийшлося дуже довго скитатися по різних польських установах, заки отримала дозвіл на переїзд до рідні.

Вороже ставлення польського уряду та й польського суспільства у цілому до українських переселенців спричинили, що частина українців жила законспіровано на своїх поселеннях, місцях праці, в школах та називала себе поляками.

Як би поляки не старалися нас ізолювати і польщити, корчминці поволі почали себе відшукувати. Найближчі родини знали одні за одних, куди їдуть ще при розділюванні родин на станції в Лемборку й взаємно про це себе повідомляли. По якомусь часі наші селяни стали стрічатися в найближчих містах в Лемборку чи Вейхерові та оповідали одні одним, де хто знаходиться і таким способом поволі відшукували себе.

Відшукали свою родину і ми. Влітку 1948 року я вибралася поїздом відвідати родину мого батька, яку переселели з Будинина у Щецінське воєводство. Погостювавши там кілька днів, я верталася додому поїздом Щецін – Варшава. Під час цієї подорожі трапилась мені ось яка пригода.

У місті Кошаліні досілося до нашого переділу (купе) двох "міліціянтів", які конвоювали арештанта. Це був молодий хлопець, років 25–30. Вигляд його був інтеліґентний, сам був високого росту, стрункий темний бльондин. Його руки були закуті в кайдани, а обличчя дуже сумне.

У нашому купе було кілька осіб. Як у той час було популярно, чоловіки запалили цигарети і, за дозволом "міліції", подали одну запалену цигарету арештованому. Усі дивилися на нього зі співчуттям, але заговорити до нього ніхто не відважився. Юнак сидів спокійний і задуманий, схиливши вниз голову.

Я дивилася на юнака і мені щось підказувало, що він мусить бути українець. У той час по всіх понімецьких землях, на які переселено українців з Закерзоння, ненависне "УБ" полювало за нашими хлопцями, а траплялося, що помагали їм у цьому ганебному ділі наші донощики–сексоти. І якими б не були обережними підпільники, то все таки часто–густо їм не помагала ані зміна прізвищ, ані підроблені документи і вони попадали в лапи польської "безпеки". Мені здавалося, що одним з таких підпільників міг бути і наш нещасний товариш подорожі.

Між тим, поїзд наповнився пасажирами. Він уже був переповнений, люди стояли навіть на коридорі, так що годі було перейти до туалету за потребою. В той час арештований юнак щось тихо сказав до одного з міліціонерів і вони оба вийшли. Другий міліціонер залишився в купе.

Я не розгледіла, яка то була місцевість, але припускаю, що арешт–

тований мусив цю околицю знати. Ми проїжджали через ліс чи гайок і мусив там бути крутий поворот, бо поїзд дуже зменшив скорість. Арештант добре обчислив час, потрібний щоб дійти до туалету, який був у кінці вагона біля дверей, і коли поїзд сповільнив рух — він вискочив з вагона і зник у темряві. Міліціонер тут же спинив поїзд, але було вже пізно. Спершу ніхто з нас не знав, чому поїзд раптом затримався, але скоро люди в коридорі передали одні другим вістку, що арештований з закутими руками втік. Чуючи цю вістку, ніхто з нашого купе не рушився, тільки другий міліціонер вибіг помагати своєму колезі.

По якомусь часі поїзд рушив у дальшу дорогу, а сердиті міліціонери вернулися до нашого купе, забрали свої речі й лаючи арештанта поганими словами сказали, що "українскі бульбаха уцєк, алє ми го злапєми" (український бульбаха втік, але ми його зловимо).

Через кільканадцять хвилин поїзд зупинився, оба міліціонери зійшли, а ми рушили в дальшу дорогу. У нашому купе зразу почалася палка дискусія на польсько–українські теми. По суті, це не була дискусія, але одностайне очорнювання не тільки Української Повстанської Армії, але всього українського народу. Цих ганебних нападів аж страх було слухати. Тому й не дивно, що частина примусово переселених українців воліла не говорити поміж поляками про своє походження, називаючи себе в школах чи на роботі поляками.

А на наших рідних землях польський уряд не гаяв часу і зараз після примусового виселення українського населення з Закерзоння, наші корінні землі заселили польським елементом.

Спершу переселені українці навіть не мали права поїхати в рідні сторони, до рідного села, хоч би подивитися на своє, за котрим вони дуже тужили. Після кількох років на новому поселенні, люди й надалі не могли призвичаїтись до нових обставин, до польського оточення (старші люди ніколи не навчилися правильно говорити польською мовою), вони тужили за своїми сторонами, за рідним селом. Деякі таки поїхали туди, щоб хоч глянути на рідні сторони. Таких "відвідувачів" дуже пильнували тайняки з Уряду Безпеки (УБ), які пильно слідкували за ними протягом всього їхнього побуту на рідній землі.

Років десять–п'ятнадцять пізніше "убовці" вже не стежили в рідних сторонах за приїжджими українцями так пильно, за це населені там поляки нерадо на нас дивилися й надалі вороже ставилися до

законних власників, коли такі відвідували рідні сторони.

Тут для прикладу згадаю один з багатьох злосливих епізодів, які трапилися таким відвідувачам. Уродженка Корчмина Катерина — українка, яка одружилась з поляком (подружжя проживало в Варшаві) — по якомусь часі поїхала з чоловіком до Корчмина на весілля дочки поляка Божановского, котрого поляки не виселили. У хаті не було місця, тому гості з Варшави спали в саді, бо пора була літня. Під час сну місцеві злосливі поляки порізали перину, навіть не приховуючи ненависти до приїжджих і того, що господар весілля запросив небажаних українців в село.

Варто ще згадати про цих українців, яких поляки не виселили у 1947 році. Прикладом нехай буде доля мешканця села Корчмина Максима Мислівчука, який ще перед 1939 роком був лісничим в місцевому лісі в графині Юлії Дзєдушицкої. Він жив поблизу моїх батьків на хуторі "Вишнівка" зі своєю дружиною. Вони не мали своїх дітей, тому прийняли "приймаків". У них було велике господарство й гарне–багате забудування. Мабуть тому, що Максим працював як лісничий у власниці лісу й фільварку, родину Мислівчуків поляки в 1947 році не вигнали з рідної хати разом з примусово виселеними українцями. Однак полякам хотілося перевірити, чи Максим є до них льояльний, чи ні. Кілька днів після виселення Корчмина, переодягнуті у цивільне польські військовики, котрі говорили по–українськи і вдавали українських партизанів, прийшли до родини Максима пізнім вечором повечеряти. Максим Мислівчук, вже тоді старша людина, не знав, що це підшиті під упівців поляки. Він з доброго серця сказав до своєї прибраної невістки: "Паранько, дай хлопцям їсти". Максим не сказав "упівцям" чи "бандерівцям", але "хлопцям". Та це не помогло. Поляки його жорстоко скатували й вигнали з родиною у воєводство Щецін, де Максим в недовгому часі від тяжкого побиття помер.

Ось такі були наші перші роки на нових місцях. Польський уряд порозвозив–порозсівав по кілька родин вимучений, скатований, знесилений всякими бідами український народ по всіх закутках колишніх німецьких земель, аби скоріше нас спольщити. Нема в Польщі на понімецьких землях одного повіту, аби там не проживали українські переселенці. Український нарід Закерзоння переніс важкий хрест, але всупереч усім лихоліттям і бідам, ми вижили і вистояли і ніякі вороги не знищать нас, бо ми славний народ і багато нас.

Знову на науку

На новому поселенні минали місяці, а тоді роки і треба було думати все частіше про поточні справи. Такою стала для мене справа продовження навчання.

У мене весь час було сильне бажання вчитися. Як тільки появилася нагода навчатися за німецької окупації, я зразу записалася до Української Торговельної Школи в Белзі й, не дивлячись на всі негаразди, закінчила її. Хоч як хотілося мені продовжити навчання, то не було як — час настав бурхливий, воєнний, український народ став до боротьби за волю, тому думку про шкільну лавку треба було відкласти на довгих п'ять років.

На новому поселенні про школу також годі було на початку й думати, бо треба було з усіх сил допомагати батькам заробити на прожиток. Але навіть тоді, знайшовши хвильку вільного часу, я засідала при нафтовій лямпі й наполегливо вивчала польську мову. Я, щоправда, говорила вже каліченою польською мовою (так як більшість переселених українців), дещо писала й читала, бо латинку знала ще зі школи в Белзі, коли вивчала німецьку мову, але польської граматики я взагалі не знала, бо ніколи не вивчала.

Влітку 1948 року я почала розглядатися за якоюсь школою, але після війни в малих "повітових" містах не було майже жодного вибору. Мені якось попало в руки оголошення про набір дівчат до професійної школи аж в Нижній Сілезії. Передумавши усе добре, я зголосилася туди і була прийнята.

Школа й гуртожиток були "безкоштовні", але після її закінчення випускники отримували "накази праці", тобто мусили відпрацювати два роки за мінімальну зарплату, а з неї ще відраховували щомісячно якусь суму за оці самі "безкоштовні" гуртожитки та школи. Така відплата державі після закінчення навчання тягнулася довгими роками. Однак іншого вибору не було й треба було з цим годитися.

Я записалася до цієї професійної школи насамперед тому, щоб добре вивчити польську мову й пригадати дещо з призабутого протягом минулих п'яти років того, чого навчилася в торговельній школі у Белзі.

Початки в новій школі були тяжкі. Обставини навчання і життя були незавидні — холодні залі, зле харчування, та ще в гуртожитку

понад 30 дівчат в одній кімнаті. Проте, навіть у такому великому гурті я була самотня, далеко від дому і мені дуже дошкуляла туга за рідними. Часто ночами я не спала, думаючи про рідний дім.

Напочатку я мало з ким говорила, бо боялася уста відкрити, щоб щось зле не сказати. Польські дівчата скоро помітили, що я ніколи з ніким не розмовляю, тому стали шептатися, що я, певно, німа, а якщо не німа, то напевно глуха. Почувши такі прикрі підозріння, я тут же їм сказала, що я ані німа, ані глуха, але не маю їм про що розказувати. Після цього вони перестали зачіпати мене і я тільки інколи говорила з ними про школу та навчання.

Моїм першим завданням було вивчити польську мову і граматику, бо без цього, певна річ, я б далеко не зайшла. Крім цього, слабких учнів відсилали додому.

Після кількох тижнів перепідготовки, настав час вступних іспитів. Я дуже їх переживала, хоч, правду сказати, вони не були трудні. Мене, однак, весь час тривожило моє погане знання польської мови. Польська граматика була для мене справжньою "макаброю".

Мої побоювання мали підставу. Письмовий іспит з польської мови я написала так, що вся задача була покреслена на червоно. Я просто писала так, як чула, а з польською мовою так не піде. За це іспит з математики вийшов на дуже добре.

Після іспиту з польської мови, вчителька–польоністка закликала мене до канцелярії та запитала чемно, де я закінчила торговельну школу. Саме така інформація, потверджена судом, була в моїх документах, які я подала школі. Скриваючи своє українське походження, я сказала, що в Сокалі. Сокаль окуповували в той час москалі й мені було зручніше так говорити, а Белз в 1948 році був ще під поляки.

Хоч наша розмова не була приємна (з таким "червоним" завданням я й не сподівалася похвальної розмови), проте вчителька дозволила мені продовжити навчання.

У школі ми вивчали 17 предметів. Це було багато, але при наполегливій праці всі курси ішли мені добре, крім польської мови, до граматики котрої я ніяк не могла підібрати ключа. І тут випадково у пригоді стала мені Янка, дівчина зі Львова.

Одного дня уся наша кляса готовилась до контрольної роботи. Треба було своїми словами пересказати якусь прочитану книжку. Контрольна мала тривати дві години. Історію прочитаних книжок я

знала, але моя польська граматика на краще не змінилася, тому я зажурена сиділа в світлиці, обмірковуючи, що мені далі робити. Мабуть, мою журбу можна було вичитати з мого обличчя, бо до мене підійшла дівчина Янка з моєї кляси та тихо запитала, чим я так зажурена? "У школі не маєш проблем, все тобі добре іде", — сказала вона. Я відповіла, що це так, за винятком польської мови — не знаю польської граматики, пишу з помилками. І тут Янка відкрила мені таємницю. Вона сказала, що безпомилково пише тому, що знає українську мову: там, де в українському слові виступає "р", то в польській мові буде "rz", на приклад: як по–українському "подвір'я", тоді по–польськи буде "podwórze". Подібно треба поступати, щоб знати, де писати польське "у" з рисочкою. Вона ще подала мені список кількох винятків, які я мала вивчити напам'ять, і запевнила, що після цього я буду писати по–польськи безпомилково.

Янка походила зі Львівщини, але говорила, що є полькою. Не знаю, чи це була правда, адже я також казала, що є полька.

По розмові з Янкою я вивчила напам'ять винятки і вже слідуючого дня мої помилки з польських контрольних майже зникли. Вчителька була приємно здивована моїм поступом, але я їй причини, звичайно, не виявила.

Тепер у мене були високі оцінки з усіх предментів і в нагороду за це мене приділили до найвищої кляси.

Крім навчання, нас ще мучили примусовим політичним життям. Спершу це мала бути добровільна участь. На початку шкільного року по клясах ходили активісти, скликали збори й питали усіх учнів, хто хоче стати членом ZMP (Związek Młodzieży Polskiej — Союз польської молоді). Охочі мали виступити вперед, а решта залишитися в місці.

Виступило небагатьох, а переважна більшість не виявляла ніякої охоти належати до цієї комуністичної молодіжної організації. Серед більшости була і я. Та це нічого не дало, бо по кількох тижнях роздали всім учням членські виказки та ознаки ZMP і ми всі мусили ходити на збори. Таким способом я стала членом цієї не бажаної організації.

Цілий рік я пильно вчилася, бо більшість предметів були для мене новими. Поволі наближався кінець шкільного року, а з ним останні іспити. У мене вже тоді з усіх предметів були найвищі оцінки. Після прикінцевих письмових іспитів, учительська комісія звільнила

мене й кількох інших учнів з усних іспитів. За добрі оцінки мене також нагороджено.

Після літніх вакацій, у вересні я переступила шкільні пороги професійної гімназії в Лодзі. Я була вдоволена, що я вже в гімназії, але її профіль мені не подобався. Тому зараз на початку шкільного року я почала шукати по Лодзі за торговельною гімназією і в короткому часі таки знайшла таку на вулиці Заменгофа. Це було осінню 1949 року.

Після розмови з директором гімназії "Спулдзєльча" і на підставі документів, що я закінчила торговельну школу, мене прийняли до школи під умовою, що здам іспити з минулого року. Я на це погодилася, хоч справа не була проста. Шість років тому в Українській Торговельній Школі я вивчала по-українськи про "гандель" вільний, а тут усе було не лише по-польськи, але й про торгівлю "спульдзєльчу", тобто кооперативну.

Звичайно, по такій довгій перерві багато дечого забулося. Час був бурхливий, нічого не практикувалося, одне слово — треба було тепер добре присісти й надолужити втрачене.

Тут треба згадати, що гімназія "Спулдзєльча" була для дорослих, багато студентів вчилося й працювало. Школа тривала два роки, а свідоцтво одержувалось про закінчення 12 кляс — повну середню освіту.

У цій школі я не мала вільних хвилин, була завжди зайнята, проте була дуже рада, що мене туди прийняли, тому вчилася з великою пильністю. Хоч я й не була найкращою ученицею, але була дуже працьовита, про що знали мої вчителі, тому ставилися до мене добре. Вони не робили мені труднощів, допомагали мені, а раз трапилося, що опікун кляси, пан Клєментин, дозволив мені пропустити іспит з "географії господарчої", яку він викладав. Він тоді казав: "Ти маєш багато праці — я вірю, що ти мій предмет знаєш".

Пан Клєментин був добрим опікуном нашої кляси. Він дбав про нас, старався, щоб ми жили згуртовано й у приязні.

Я жила в гуртожитку. Матеріяльно далі було скрутно, але десь по півроку мені дали грошову стипендію, після чого вже було легше щось купити.

У школі, як то у школі, траплялися також веселі моменти. Про один такий епізод хочу тут розказати.

У нашій клясі був досить добрий учень Станіслав. У нього були

високі оцінки з усіх предметів, крім одного — стенографії. Викладач, при кожній нагоді пригадував Станіславу, що він не дійде до матури, тобто не дістане атестату зрілости, бо не знає стенографії. Але викладач був уже старший віком і не пам'ятав учнів з лиця, а лише викликав їх до відповіді, читаючи прізвища з журналу. Цим фактом скористався Станіслав. Коли наприкінці шкільного року викладач викликав його до таблиці, щоб стенографувати завдані речення, на місце Станіслава пішов його приятель, який знав добре стенографію. Приятель склав за Станіслава іспит і разом з тим виправив йому прикінцеву оцінку. Учитель був дуже вдоволений, ще й похвалив "Станіслава", що нарешті взявся за роботу.

Під час іспиту всі студенти сиділи в страху боячись, що викладач розпізнає учня й буде усім неприємність, а найбільше, звичайно, боявся Станіслав.

Після щасливого закінчення цієї пригоди, на перерві було багато сміху та жартів і з того, хто складав іспит, і з того, хто млів зо страху в лавці. Жартами не оминули ми також викладача.

Матуру я склала успішно й була дуже з цього рада. Під час канікул відбула практику в транспортному управлінні в місті в Лемборку, де працювала на різних становищах, найчастіше в обліковому відділенні.

У жовтні я повернула до Лодзі з наміром продовжити навчання в університеті. Але університет не мав гуртожитку і студенти жили далеко за містом у невикінчених кімнатах. Самі також мусили харчуватися, але найгірше справа була з доїздом на навчання — трамваїв було мало і вони були завжди переповнені. Найчастіше треба було їхати назовні, причепленому до дверей. Котрогось дня я побачила нещасливий випадок — жінку, котра держалась назовні дверей, попхнули й вона впала під колеса. Після того я рішила повернутися до своїх батьків з думкою піти на роботу, хоч пізніше нераз жаліла того кроку.

На різних роботах

Уже в жовтні 1950 року я почала шукати за роботою в місті Лемборку. Я кожного дня виходила в місто, ходила від бюра до бюра, але всюди чула таку саму відповідь — для пані нічого у нас нема. Так

проминув жовтень, я встигла обійти майже всі установи міста, але далі оставалася безробітною.

Я була дуже цим знеохочена. Я знала, що по бюрах сидить багато працівників без жодних кваліфікацій та освіти, які на нічому не розуміються, але ці люди були партійні й такі роботу знаходили скоро.

Знеохочена і заведена я вернула до батьків на село.

Але на початку листопада я знову була в місті й знову оббивала пороги різних установ. Проте, далі безуспішно.

Одого дня я проходила повз будинок повітової молодіжної організації ZMP (Związek Młodzieży Polskiej — Союз Польської Молоді). Мені пригадалося, що в професійній школі мене примусово записли до цієї комуністичної організації і я ще мала її членську виказку. Я зайшла у будинок і рішуче звернулась до молодої секретарки такими словами:"Я є "зетемпувка", цього року закінчила Ґімназію "Спулдзєльча" в Лодзі й повернулася сюди до батьків. І от уже майже місяць ходжу по бюрах Лемборка, шукаючи роботи в рахівництві, але всюди кажуть, що для мене нема, хоч добре знаю, що в деяких підприємствах є вільні місця". Вислухавши мене, дівчина запитала, чому "колєжанка" до нас зразу не зайшла — до цього часу була б вже давно працювала. Я відповіла, що хотіла попробувати сама знайти роботу, на що вона тільки всміхнулася загадково. Вона тут же подзвонила до кількох бюр і всюди казали мені до них зайти.

Першою установою, куди я зайшла, був "Повітовий Осередок Ґмінних Спулдзєльні" (Повітовий центр волосних кооператив). Я вже колись до них заходила, але, як звичайно, почула "нє ма". Цим разом мені тут же запропонували працю в рахівництві. Однак працювати б я мала не в Лемборку, але в селі Цевіцах.

У цьому селі жила моя рідня та багато інших переселених українців. Мабуть, не було б погано, але в самій управі працювали деякі наші люди — польські підлабузники, котрі не мали жодної освіти, лише партійні квитки. У такому товаристві я не хотіла працювати і тому відмовилася прийняти цю пропозицію, хоч мене намовляли й обіцяли добру плату.

Після цього я зайшла до "Президіюм Повітової Ради Народової", де також була вже раніше. "Товаришка" Взєнтек, побачивши мене вдруге, аж руками сплеснула: "Чому "колєжанка" не сказала, що належить до ZMP?", — і я тут же отримала працю у відділі сільських

податків на становищі статистичного референта. Це було 7 листопада 1950 року.

Праця була цікава. Я разом з іншими працівниками цього відділу виїжджала час від часу до інших "ґмін" допомагати тамтешнім працівникам обчислювати податки сільським господарям. У цьому відділі тільки двоє працівників мали закінчену середню освіту, а всі інші були лише членами комуністичної партії.

Час минав скоро, я вже добре увійшла у нові обов'язки і мною були вдоволені. У квітні 1951 р. мене вислали до Ґданська на кількатижневий курс нової системи нараховування податків. Як сказав напередодні від'їзду наш керівник, треба запізнати молодих і перспективних працівників з новою системою.

Курс я закінчила з добрим вислідом і мені здавалося, що моє майбутнє на цій роботі забезпечене. Але несподівано над моєю головою почали збиратися хмари.

У той час селяни жили бідно й деякі з них заходили до нашого відділу та просили зменшити їм податок, бо не мали змоги заплатити. Крім польських господарів, заходили також українські переселенці, серед них мої односельчани. Вони були вдоволені бачити серед чиновників "свою".

Після кількох таких зустрічей з українськими переселенцями, в повітовій раді довідалися про моє національне походження, і мої зверхники почали шукати приводу мене звільнити.

Одного дня мене викликав до свого бюра керівник відділу. Це був комуністичний простак, вислужник і партійний активіст Тадеуш Лєхоньчак. Він мені підсунув заздалегідь підготовлений папір і сказав написати резиґнацію, бо не можу подолати в праці обов'язкам. Я заніміла на хвилину, а тоді рішуче відповіла, що резиґнації не підпишу. Я йому сказала: "Ви все мене хвалили, що я добра працівниця, послали на курс і раптом підсуваєте мені папір та кажете писати резиґнацію! Ніякої заяви про звільнення писати не буду. Вам добре відомо, що я цю працю знаю й не маю жодних труднощів".

Правдивої причини він мені не сказав тай взагалі нічого мені не відповів. Мабуть, не сподівався, що я так рішуче відмовлюся виконати його вимогу. Я вийшла з кімнати.

Через кілька днів він знову мене закликав до себе й запропонував працю в повітовім відділі культури та освіти, на що я також не пого-

дилася.

Наприкінці місяця я отримала офіційне відмовлення договору на працю без поданої причини. Через три місяці я мала покинути дотеперішню роботу. Усе було ніби законно, але було прикро і болісно, що через національність можна людину от так вигнати з роботи.

Атмосфера на роботі була важка і я ледве допрацювала визначений час. Я вже раніше підшукала собі іншу працю і перейшла на становище "контистки" у підприємстві будівельної кераміки. Це було 1 лютого 1952 року.

У цьому підприємстві я працювала довгі роки. Кілька разів мене направлено на курси підвищення кваліфікацій. Разом з тим мінялися мої становища — "рахівник", "старший рахівник", "економіст".

Авторка спогадів при праці в Лемборському керамічному підприємстві. Світлина з 1959 р.

Усе було більш–менш гаразд, поки я не поїхала на початку 1957 р. у відвідини до моєї рідні до Львова і Тернополя. На той час мені да–

ли місячну відпустку. Коли я повернула назад, моє місце було зайняте, а чиновник з персонального відділу повідомив мене, що роботи для мене вже нема і вручив мені тримісячне відмовлення договору на працю.

Після двох місяців від цього факту, одного дня закликав мене до свого бюра секретар комуністичної партії Людвік та запитав, чи я вже знайшла нову роботу. Я відповіла йому, що навіть не шукала, бо звільнили мене безпідставно і я буду жалуватися.

На два чи три тижні перед вигасненням мого договору, мені вручили письмо, що відмовлення анулюють і я повинна вернутися на моє попереднє місце праці.

Не має найменшого сумніву, що мені було б набагато легше, якби я записалася до комуністичної партії ППР ("Польска Партія Роботнича"). Але я завжди відмовлялася від цього лиха, а коли вже дуже наполягали, відкладала рішення на пізніше. Було навіть так, що мені дали статут цієї партії, щоб запізнатися з ним.

Не читаючи цієї брехні, я відложила брошуру до шухляди. Коли через якийсь час мене про цей статут запитали, я пояснила, що в праці не маю часу читати, а вдома живу зі старими батьками та маю багато хатньої роботи.

Так мені пощастило працювати довгі роки в бюрі і не бути партійною. В той час таке траплялося рідко.

На керівні становища в той час ставили не за кваліфікаціями, але довірених партійних осіб. Хоч мій зверхник був доброю людиною, то й він накладав на мене дуже багато праці. Крім своєї праці, котрої було дуже багато, треба було робити додатково усе, "що керівник скаже". А він казав дуже багато, бо сам не мав часу працювати, а лише на різні партійні "мітинги" та збори ходив. І, звичайно, ставив свої підписи на звітах.

Одного разу мені трапилася неприємна пригода саме через його звичай складати "заочні" підписи. На прохання робітників, котрі працювали наднормативні години, я приготувала листу зарплат. Усе було зроблено законно і з найбільшою точністю. Мій заверхник був тоді на партійному мітингу і листу підписала я. Це не було вперше, я нераз так робила за згодою мого зверхника, а він підписував пізніше.

Однак цим разом партієць Маркєвич підняв шум, що листа без підпису керівника і я, певно, взяла від робітників за це гроші. Він став

мені погрожувати і ніякі мої пояснення не помагали. Листи він не підписав і справа тягнулася кілька днів, поки її врешті-решт полагоджено на користь робітників.

Я переконана, що всю інтригу складено на це, щоб мене позбутися з праці. Загал вважав тоді мене полькою з Львівщини, але директор підприємства, а також УБ, мали повну інформацію про кожного, а спеціяльно про українців, і знали, хто я така. Вони час від часу влаштовували різні інтриги, щоб без перестанку тримати нас у тривозі.

А час був такий, що попасти в тюрму було дуже легко, тому працівники були дуже обережні, щоб не зробити якоїсь помилки, бо пізніше треба було за це тяжко відповідати. На моє щастя, інтрига проти мене цим разом їм не вдалася.

Але вони не вгавали і щораз пробували якось мені дошкулити. Я чесно працювала протягом 14 і півроку, але нераз мусила добре себе захищати, щоб вдержатись в цій роботі, бо заробіток був непоганий. В іншому місці я мусила б починати усе спочатку, а нових працівників легко було позбутися.

По кількох роках праці в згаданому підприємстві, 1 серпня 1957 р. мене підвищили в становищі до економіста. Звичайно, я дістала вищу зарплату й була з цього вдоволена. Але по якомусь часі мене повідомили, що мені зменшують заробіток або я повинна закінчити кількамісячний курс економії.

Ця новина мені не сподобалася, бо працювати й вчитися, живучи в малому місті з батьками, було дуже важко, але іншого виходу я не мала та почала розглядатися за курсами.

Восени 1961 р. я поступила на екстерні студії економії промислу в місті Сопоті, котрі вело Польське товариство економістів. Навчання розпочала 1 жовтня 1961 р., а закінчила 30 червня 1962 р. Програма курсу охоплювала 340 годин теорії та 96 годин лекцій-консультацій. На протязі цих зайнять студенти вивчали 8 предметів: 1) Політичну економію (комуністичну); 2) Економію та організацію промислу; 3) Плянування в промислі; 4) Статистику у промислових підприємствах; 5) Аналізу діяльности в промислових підприємствах; 6) Вибрані проблеми господарчого права; 7) Фінансування промислових підприємств; 8) Вибрані проблеми з рахівництва.

Студентами були працівники різних галузей промислу ґданського воєводства і ми всі багато з цієї науки скористали, бо студії були на

високому рівні.

На лекції–консультації з кожного предмету треба було їхати до Сопоту біля Ґданська. Дирекція курсу висилала студентам посібники з кожного предмету, з якими треба було працювати самостійно, а викладачам переслати письмову роботу на щонайменше 10 сторінок машинопису.

Були випадки (такий трапився й мені), що робота не була прийнята, і тоді треба було писати наново. Поправки були дозволені з двох предметів по одному разі, тому завдання треба було опрацьовувати дуже уважно.

Признаюсь, що мені не було легко працювати й вчитися, але я наполегливо вивчала усі предменти й вперто продовжувала просуватися вперед. Робила це всупереч деяким скептикам, до яких належав сам директор нашого підприємства, які казали, що я цьому не подолаю. Директор мені признався, що він також пробував, але мусив кинути, бо було важко.

Я йому відповіла, що я ніколи з нічого не резигнувала, хоч як було тяжко, тому навчання буду продовжувати. А на кінець додала: "Ви хочете зменшити мені зарплату, а пізніше, може, і зовсім звільните з цього становища".

Він на це нічого не відповів.

Після закінчення навчання були усні іспити, на котрі знову треба було їхати до Сопоту. Іспити я склала успішно, за винятком політичної економії. Викладач цього предмету був завзятий партієць–комуніст і на іспиті всіх непартійних провалював.

Студенти, які не склали одного іспиту, мали змогу ці студії закінчити, але треба було їхати на додатковий іспит до Варшави.

Додатковий іспит мені назначили на 6 січня 1963 р. Тодішній січень у Польщі був дуже гострий і сніжний. Мама бідкалася, що я вибираюся в таку погану погоду до Варшави. По радіо передавали, що сніг позавівав колію і були випадки, що поїзди стояли в полі по кілька годин.

Мій поїзд докотився до Варшави з великим запізненням — вже було близько півночі. Я розпитала на станції про найближчий готель близько Палацу культури і науки та подалася трамваєм до нього.

Готель називався "Полонія"; вільних місць у ньому вже не було. Зате навколо готелю метушилося повно проституток. Я була дівчина

з малого повітового міста й чогось такого ніколи не бачила, тому якнайшвидше відійшла в сторону.

Не знаючи добре Варшави, я затрималася на освітленій трамвайній зупинці та думала, що маю далі робити, куди піти. На моє щастя, якраз проходила повз мене якась жінка. Я чемно запитала її про найближчий готель. Так склалось, що ця жінка йшла в ту сторону й я з нею підійшла до самого готелю.

У готелі я знайшла вільну кімнату на дві особи. Хоч прийшлося заплатити подвійну ціну, проте була вдоволена, що зможу хоч трохи відпочати перед завтрашнім іспитом.

Іспит я склала успішно 6 січня 1963 р. (на наш Святий Вечір) і цим іспитом я закінчила свої студії економії промислу.

Вдовелена і горда я вернула до Лемборка і продовжувала працю на керамічному підприємстві.

У цьому підприємстві працювало кількох фізичних робітників українців. Для нас роки 1947–1957 — це найгірший час. Тоді ми всіх і всього боялися. УБ поширив сітку донощиків проти свідомих українців, тому треба було бути дуже обережним. Ніхто не знав, хто є хто.

Між іншими українцями, котрі не виявляли свого походження, працював Йосиф Ярмула, котрий заплутався між поляками ще в Німеччині, боячись вертати в Україну. Він залишив в Україні жінку і двоє дітей.

Після смерти жінки, дітей москалі забрали до сиротинця й там виховували їх по– свойому на комуністів. Ці діти просили батька в листах, щоб забрав їх до себе. Ярмула старався, а я йому в цьому допомагала, але вирвати дітей з большевицького пекла тоді було неможливо.

Коли я вже пишу про московський сиротинець, то згадаю про долю дітей мого двоюрідного брата Ярослава Леськова, котрий був власником крамниці цукерничих (кондитерських) виробів у Белзі.

Отож, після смерти батьків діти — старша донька Ірина та її брат Федір — опинились в "дєтдомі". Увесь доробок батьків забрала комуністична влада. Єдине, що Ірина взяла з дому, була торбинка матері, в котрій були адреси рідні. Ірина віднайшла в Польщі родину по батькові й написала листа з просьбою, щоб їй та братові допомогли виїхати до них.

Сестра батька Ольга відписла Ірині та заадресувала листа на прі–

звище "Леськів". Однак цей лист і наступні повернулися з дописскою, що такої нема в сиротинці. Щойно пізніше ми довідалися, що Іринине прізвище червона Москва зрусифікувала на Лесковая.

Доля хотіла, що одного дня Ірина була на чергуванні, коли принесли листи. Вона помітила прізвище "Леськів" і подумала, що це може бути до неї, тому непомітно забрала листа. Це справді був лист до Ірини.

Усі ми довго старалися, щоб москалі випустили дітей до рідні. На жаль, ніщо не помогло й Ірина та Федір залишились без рідних в "большевицькому раю".

Щоб доповнити образ життя у Польщі у 50–60 рр., хочу розказати ще про інший випадок.

У той час дуже часто траплялося, що під час робочого дня задержували продукцію, а всіх робітників і чиновників гнали на збори, або мітинги. Звичайно там уже чекав хтось з комуністичних агітаторів, щоб пропагувати комунізм.

Але одного разу зібрання було трохи інше, ніж попередні. По загибелі якогось комуністичного диктатора з африканської країни, агітатор став дуже бідкатися над долею африканських дітей–сиріт. У залі було дуже тихо. Як звичайно на таких зібраннях, кожен думав про своє. Цю тишину несподівано перервав Ян Бльок, чорноробочий на цегельні номер три, з походження кашуб, такими словами: "Чому ви не робили зібрання, як в Угорщині загинуло під час спротиву комунізмові багато людей і там ще більше залишилось сиріт".

По цих словах запала ще глибша тиша. Ошешенілі партійці завмерли, а тоді заметушилися. Зібрання закінчено, усім наказано розійтися. Усі мовчки пішли на свої місця, бо тоді усі боялися усіх.

А Ян Бльок, зустрівши мене по якихось двох тижнях, сказав, що вже більше ніколи не відважиться говорити правду, бо це його коштує багато здоров'я. Ось що з ним сталося.

Ще тої самої ночі після зборів його викликали до "безпеки" на допит. Після кількох годин йому дозволили йти додому. Він ще добре не роздягнувся, щоб покластися спати, як його знову викликали на УБ. Допитували годину–дві — і знову казали йти додому. Таке повторювалося протягом двох тижнів. Він ходив на УБ і вертав додому по два–три рази кожної ночі. Убовці конче хотіли знати, хто його намовив поставити на зборах угорське питання. Ян був не виспаний,

крайнє перемучений і виснажений нервово цими самими допитами. А вдень мусив тяжко працювати в цегельні, адже на його втриманні була жінка й п'ятеро дітей.

От у таких умовах проходили роки моєї праці в польських установах.

Переїжджаємо в місто

Аж до 1952 р. батьки жили на понімецькій колонії, куди нас поселили поляки після вигнання з рідної землі. Увесь той час брат скривався від міліції та УБ. Він інколи відвідував батьків, але тому, що хата стояла осторонь, туди було небезпечно заходити, бо кожного відвідувача зразу було видно. Це спонукало нас розважити думку про переїзд до міста. У місті завжди великий рух, до будинку заходять різні люди і тому ми рішили, що тут полякам буде важче вистежити брата, котрого вони, зрештою, ніколи не бачили на очі.

Ми з братом обговорили всі пляни, а батьки погодилися з нашою думкою, хоч знали, що їм у місті буде важче, ніж на селі. Але чого ж батьки не роблять для своїх дітей, щоб захистити їх від лиха?

Я зразу почала старатися про помешкання для себе та батьків, бо хоч я вже жила в Лемборку від якогось часу, проте помешкання в мене не було. Через якийсь час ми отримали його, але воно було у підвалі. Нам там жилося дуже невигідно, зокрема, що вже на початку нашого життя в Лемборку УБ зорганізував з сусідів–поляків донощиків, які дуже за нами стежили. Нам знову треба було бути дуже обережними.

Ми жили у постійній тривозі, лякаючись кожного стукоту у двері. Коли в хату заходив хтось незнайомий, ми зразу підозрівали, що це хтось насланий тайною поліцією. Випрані братові речі ми сушили в хаті, бо на подвір'ї донощики все наше переглядали. Вони також часто заглядали крізь вікна до хати, тому ми придбали густі фірани, щоб не було видко, що діється усередині.

Через деякий час мені пощастило вистаратися краще помешкання на другому поверсі, де нам усім жилося набагато вигідніше. Немале значення мало й це, що вже ніхто не міг під вікном підслуховувати наших розмов.

Від 1947 до 1956 року переселені українці жили дуже скрито, пам'ятаючи добре не загоєні ще рани терору польського війська на рідних землях та боячись принижування і шантажу з боку польського населення. Зокрема, дуже бракувало рідної церкви.

Дуже тужила за рідною церквою й наша мама. Кожного разу, коли вона вертала з польського костьола, вона бідкалася, що не може послухати Богослужби в рідній мові. Мама до кінця свого життя не навчилася добре вимовляти деякі польські слова і їй противно було молитися чужою мовою.

Брат заспокоював маму кажучи, що внедовзі тут, у Лемборку, будемо мати своє рідне Богослуження. Мама тільки рукою махала на таке говорення й не вірила його словам, бо в такий скрутний для українського народу в польській неволі час мало хто б повірив.

Але братові слова таки сповнилися. У липневу неділю 1957 року відбулося перше в Лемборку українське Богослуження. Відправив його отець Степан Дзюбина у цвинтарній каплиці за містом. Хоч місце не було врочисте, проте ніщо не могло затьмарити радощі соток вірних, які по довгому десятилітті глухої тиші врешті почули слово Боже рідною мовою.

Рідне слово поволі почало доходити й у друкованій формі. У 1956 році в Польщі засновано УСКТ (Українське Суспільно–Культурне Товариство), котре почало друкувати українською мовою газету "Наше Слово". До речі, ця газета існує в Польщі до сьогоднішнього дня й є під сучасну пору дуже цікавою й популярною, навіть поза границями Польщі. А в той час люди читали "Наше Слово" з захопленням, бо це було одиноке рідне слово, а ми були його спраглі, як ніколи.

Більшість українців, щоб уникнути ненависті з боку сусідів–поляків, боялася виписувати газету поштою, тому купувала її в газетних кіосках. Коли трапилося, що наприкінці тижня залишилися не розпродані примірники, свідомі українці викуповували їх, щоб тільки не дати приводу зменшити замовлення. Пізніше ці газети роздавали українцям–селянам біля церкви, які не мали змоги купувати українського слова.

Ці полегші в житті українців сталися щойно після 1956 року, а до того часу ми жили у безперестанному страху. Найбільше мучився з нас усіх Михайло. За ним безупинно полював польський апарат безпеки УБ, який намагався зловити Михайла–"Ярему" як якогось най–

більшого злочинця. Однак усі їхні спроби виявилися безуспішні. З підробленими документами, зі зміненим прізвищем, не приписаний до жодної адреси і часто міняючи місця проживання — Михайло майже десять років водив польську тайну поліцію за ніс.

В ході цих "людоловів" на Михайла УБ зорганізував навколо нашої родини густу мережу шпигунів–донощиків. На жаль, до співробітництва в цьому брудному ділі дався впрягти і дехто з українців–переселенців з Корчмина. Прикро мені сьогодні про це згадувати, але й оминути цього також не можу, пишучи правдиву історію тодішнього часу.

Одним з них став колишній житель Корчмина Йосиф. Прізвища не називаю, щоб не таврувати всієї його родини. На рідних землях Йосип був свідомим українцем, працював для визволення і відновлення Української Держави. Пізніше він, як і тисячі інших, деякий час скривався від поляків. А ще пізніше став зрадником і пішов на співробітництво з УБ.

Почалося усе влітку 1955 р., коли брат ще скривався. Йосип раз в тижні, кілька тижнів підряд, чекав на мене, коли я верталася з праці. Він усе стаяв в цьому самому місці на мості ріки Леба, при вулиці Бєрута в Лемборку.

Кожного разу Йосиф непомітно зводив розмову на брата. Він нібито співчував, що ми всі так мучимося, але при тому випитував, чи не приходить Михайло додому, де він перебуває на протязі довгих років, у кого він міг би скриватися, і тому подібні питання. Я незмінно йому відповідала, що родина не знає, де Михайло перебуває. Не було сумніву, що Йосифа посилає на зустрічі та розмови зі мною тайна поліція, тобто зненавиджені усіма "убовці", бо він ніколи не оминув питань про брата та все тими самими словами питав.

У той час брат мав довір'я до Йосифа та хотів з ним поговорити. Це зрозуміло, що не бачившись зі знайомими довгі роки, братові кортіло хоч трохи з кимось порозмовляти. Але наш тато не радив Михайлові ризикувати для того своїм життям. Та й решта родини не мала довір'я до Йосифа. Зрештою, тоді ми нікому не довіряли і жили одні, замкнуті зі своїми клопотами.

Таке життя почало мене мучити, тому я пішла на рішучий крок. Я запросила Йосифа додому, щоб він наочно переконався, що Михайла з нами нема. Звичайно, Михайло тоді був в хаті, але заховався

в другій кімнаті. Ми тоді жили в малому помешканні на дрогому поверсі й іншого сховища в нас просто не було.

Йосиф радо погодився на мою пропозицію та зайшов до хати. Він досить довго розмовляв з батьками, котрі також говорили, що не знають, де син перебуває. Мама навіть розплакалась з жалю, що її син мусить скриватися й від своїх людей, бо не всім можна довіряти.

Після цих відвідин, Йосиф вже більше зі мною на мості не зустрічався.

Згадаю ще інший епізод, який добре характеризує, в яких обставинах жила тоді наша сім'я. Восени 1955 р., передобідньою порою, перед наш будинок заїхало двох "екзекуторів", тобто податкових поліцаїв, які ходили в мундурах, подібних до військових, і які зайшли до нашої хати, бо батько не заплатив, як вони офіційним тоном казали, податку на п'ять злотих. Це, звичайно, був тільки претекст для непрошених відвідувачів, бо хоч батько тут же дав їм п'ять злотих, бо це була мінімальна сума, вони довго сиділи в нашій хаті.

У той час я була в праці, а брат був вдома, захований в ліжку під периною. Мама спершу поралась при печі, а тоді забралася геть з хати, бо її серце певно б трісло з розпуки, коли б убовці знайшли її улюбленого сина. "Екзекутори", чи радше "убовці", довго сиділи в кімнаті та розмовляли з батьком на різні теми. Вони уважно спостерігали за поведінкою батька, за тим, як він себе веде. А батько, хоч дуже боявся за сина, але поводився нормально, відважно, узброївшись в спокій і не даючи по собі знати, як він переживає. Убовці і цим разом пішли з нічим.

Були клопоти й іншого роду. Вже не пам'ятаю, котрого року це було, але напевне була це Велика П'ятниця. Брат несподівано пізнього вечора зайшов додому. Між перекускою, як додаток, були мариновані правдиві гриби. Михайло зі смаком повечеряв, але дуже скоро почалися болі. Мабуть, ці гриби йому пошкодили й він дуже терпів цілу ніч. Вночі, в малому місті, аптеки позакривані, а до лікаря чи шпиталя в його обставинах було неможливо піти. Ми вже думали, що без лікарської помочі Михайло помре. Але, на наше щастя, біля ранку йому покращало, а ранком хтось з нас приніс з аптеки ліки, які допомогли братові зовсім виздоровіти.

Протягом довгих років, коли брат скривався й мусив скитатися по світу, я зустрічалася з ним потаємно кілька разів у віддалених місцях.

Тут розкажу про одну таку зустріч. Пам'ятаю добре, ще жита були зелені. В неділю рано я вибралася поїздом до станції в Звартувку біля Лемборка. Під час подорожі я ходила по вагонах і шукала, чи нема знайомих людей. По виході з поїзду, я пішла в напрямку села, щоб змилити сліди. Побачивши, що ніхто за мною не йде і жодних людей нема поблизу, я змінила напрям і скоро зустріла брата на заздалегідь домовленому місці, на скраю лісу.

Погода була чудова — соняшна і тепла, трави й квіти в лісі пахли, звеселяючи своїм запахом пташину, яка співала безжурним щебетом чудові мельодії. Природа раділа весною й сонцем.

У цьому лісі ми перебули–переговорили цілий Божий день. Я хотіла хоч трохи урозмаїтити братові понурі, монотонні, підшиті страхом довгі роки мандрівного життя та непевного завтра.

Залишаючи Михайла самого в лісі, я думала: "Боже, за що ми так караємось в польській неволі?" І просила Корчминську Божу Матір про поміч — щоб дала братові, якого я так безмежно любила, безпеку і зберегла життя.

А покровительство Божої Матері було братові ой, як потрібне. Про деякі небезпеки ми довідувалися роками пізніше і лише тоді бачили, як близько було нещастя.

Про одну таку небезпеку з того часу, коли родина ще жила на понімецькій колонії в Цевіцах, розказали нашій мамі селяни вже тоді, як ми переїхали у місто. Вони розказали, що пізньої осени 1951 р. дорога, котра вела з Цевіц до Лемборка, була стежена польським військом через кілька ночей, яке чекало, коли Михайло–"Ярема" буде переходити туди. Мабуть, убовцям донесли сексоти–донощики, що Михайла можна зустріти на цій дорозі. І дійсно, як родина повернулась думками назад, цього жовтневого дня брат був у батьків, але звичайно він тоді не ходив дорогами, але вертався до міста, ідучи 12 кілометрів лісом. Щойно там він сідав на поїзд і їхав далеко від місця, де ми жили.

А скільки ще інших, не згаданих, небезпечних для нього випадків було протягом цих довгих років?

Хоч Михайла ніхто не катував, не знущався над ним — він жив невільничим життям. Постійно скривався, переходив з місця на місце, наймався в чужих людей як кравець, працюючи часто майже за дармо, в страху за свою долю, непевний завтрашнього дня.

Чи це не була тюрма протягом цих дев'яти років? Найкращі братові молоді роки були змарновані на скриванні від польських посіпак.

Тай ми, його рідня, в цих тяжких роках пережили багато горя. Якщо довго Михайло не з'являвся в хаті, родина думала про найгірше, яке могло тоді кожної хвилини трапитись йому. Тому у найважчі хвилини мама часто скрито плакала та благала Пречисту Діву Марію про поміч для сина, котрої він тоді так потребував.

Весною 1956 р. польський комуністичний уряд проголосив амнестію для політичних в'язнів. Цим разом вона охопила також українських політв'язнів, які були позасуджувані польською владою й каралися довгі роки по тюрмах.

Довідавшись про амнестію, брат Михайло поїхав до Ґданська на прокуратуру. По дорозі він подзвонив мені на роботу й сказав, що під подушкою залишив краватку. Я мала забрати її, щоб не помнялася. Він ще далі говорив кодом, а я мала додуматися, що він залишив щось дуже важливе.

Я чим скоріше поспішила додому. Виявилося, що брат через неувагу забув під подушкою підроблений паспорт. Я його забрала і кудись поділа (мабуть, спалила). Ми вже знали про намір брата зголоситися до польських властей, але ніхто не міг передбачити, як вони поступлять з Михайлом. Якщо заарештують, то напевне будуть робити в хаті обшук, а тоді краще, щоб ніякі документи їм в руки не попали. Ми були підготовані до всього найгіршого, тому далі були дуже обережні. Якщо б нас допитували про брата, ми вже від кількох років мали готові відповіді, щоб однаково свідчити.

30 квітня 1956 року брат зголосився до Воєводської Прокуратури в Ґданську. Після довгого переслухання йому сказали, що він є вільний і може йти додому. Михайло повернувся до рідні в Лемборку й пробував жити нормально.

У перші дні на волі ніхто з нас не вірив, що УБ залишить його в спокої й дуже часто з тривогою думали про це. Однак минали дні за днями, а Михайла ніхто не тривожив. Про минулі роки ми старалися менше говорити, а більше думати про майбутні. Вперше від кільканадцятьох років ми пробували жити трохи спокійніше, віддалюючи від себе минулі тривожні часи.

Але тайна міліція не спала. Вони наполегливо вишукували відомості про брата ще з рідних сторін. Вони хотіли за всяку ціну докопа-

тися до чогось, що суперечило б зізнанням брата у ґданській прокуратурі. Тому "убовці" таємно переслуховували та залякували деяких селян з Корчмина та наказували їм про це нікому не говорити. Про це ми довідалися щойно після ув'язнення брата.

По двох тижнях перебуваня вдома, Михайло розпочав працювати в кравецькій майстерні, а вечорами вчився на курсах на кравецького майстра, які закінчив успішно.

Тут ще хочу згадати про один випадок, який нас усіх затривожив і дав підстави додумуватися, що УБ не залишить Михайла в спокої. Улітку 1957 року, коли брат був якраз один в хаті, зголосився нібито фотограф з Любліна та сказав, що робить портрети і чи брат немає, бува, родинної фотографії. Не знаю чому, але Михайло дав йому родинне фото. Цей чоловік, взявши фотографію, нікуди вже більше не заходив, але попрямував просто до УБ. Брат знав про це достеменно, бо слідив за ним.

Стало ясно, що прокуратура в Любліні хотіла мати наше родинне фото й наслала на Михайла агента.

Волею брат тішився недовго. У суботу рано 7 вересня 1957 р., прямо у кравецькій майстерні, його арештували "убовці" з Ґданська. Тримали брата в Ґданську два тижні, допитували по кілька разів на день, питаючи весь час про це саме, а опісля запроторили у тюрму в Старогарді–Ґданськім, в одну келію з різними донощиками та злодіями.

А для нас, його рідні, знову вернули тривожні дні і ночі. Нас що раз то "навідувала" міліція та УБ, робили докладні обшуки, шукаючи за зброєю, по кільканадцять раз допитували, шиканували викликами на "пов'ятівку".

Туди ж, тобто до повітового відділення таємної поліції, "убовці" з Лемборка викликали майже всіх дорослих селян Корчмина, що були переселені в цю околицю, і переслуховували на тему Михайла–"Яреми". Одного разу, коли ми з сестрою чекали в коридорі УБ в Лемборку на свою чергу, ми там бачили біля десяти жителів Корчмина, котрих також покликали на допит.

Мені з сестрою строго заборонено наближатися до наших селян і нас увесь час пильнував "убовець". Він не залишав нас навіть на хвилинку самих, навіть коли ми попросили піти до крамниці купити щось їсти.

Після кількох годин чекання нарешті прийшов той, кого вони називали прокурором. Він був середнього віку, високий бльондин. Його прізвище невідоме мені, бо в той час вони себе не називали. Слід сказати, що на переслуханні він поводився зі мною по–людяному.

Він спершу заявив, що оскільки я сестра, то можу відмовитись складати зізнання, але я відповіла, що ні, що хочу сказати їм правду. Тоді він сказав, що вже дуже багато казок наслухався, тому хоче врешті почути правду. А тоді почав питати мене про такі недоречні справи, як наприклад, де я маю захованого кріса; яку функцію я сповняла в сотні "Лиса"; як довго я перебувала в сотні "Лиса" і тому подібне. Я йому рішуче відповіла, що до Української Повстанської Армії не належала, бо тоді була ще малолітньою, ніколи в сотні "Лиса" не була, кріса не носила.

Після цього він змінив тему і почав мене питати про брата й рідню.

Він говорив, що мій брат був в сотні "Лиса", мав псевдо "Ярема". Я відповіла, що ні, вам хтось неправду наговорив на брата. Він був кравцем й інколи направляв упівцям мундири. Зрештою, коли б ви там жили, ви також робили б щось для УПА, бо тоді і українці, і змішані родини, і навіть поляки — усі їм допомагали.

Прокурор попитав мене ще трохи про мене саму, про брата й батьків, а тоді залишив одну в кімнаті, а сам без слова кудись вийшов.

На столі, який розділяв мене і прокурора, я помітила розгорнуту папку з кількома листками паперу. Я оглянулася довкруги, чи у кімнаті нема когось або чи нема якоїсь шибки до іншої кімнати, крізь яку могли б за мною слідкувати, і не побачивши такого, я заглянула до цієї паки.

Зверху обох листків виднів напис "Протокол". Письмо було виправлене, але не дуже чітке, щоб читати його "догори ногами". Знаючи, що не вспію прочитати протоколів цілих, бо в кожній хвилині може хтось увійти в кімнату, я тільки в поспіху змогла глянути на підписи під ними й побачила з лівої сторони підпис Jan Raczyński, а з правої, дуже дрібненькими буквами, догледіла ім'я Józef і якесь прізвище мені відоме.

Мені кортіло прочитати весь протокол, але в коридорі почулися кроки і у кімнату увійшов прокурор. Не питаючи мене вже більше про ніщо, казав мені йти.

Тут потрібно згадати, що прокурор нічого не писав протягом усієї нашої розмови. Звідси можна зробити висновок, що зізнання, корисні для "убовців", вони записували у протокол, а ці, що були корисні для підсудних — пропадали без сліду.

Зрештою, подібні протоколи, підписані Józef і Helena, бачив наш двоюрідний брат Степан Березовський, коли його переслуховували в УБ у Вейхерові.

Як приклад Степана Березовського свідчить, клопоти не оминули також дальшої родини. Ще коли брат скривався, "убовці" викликали Степана на допити і намовляли його, щоб він доніс їм, де Михайло перебуває, запевнюючи при тому, що про це ніхто ніколи не довідається. Коли Степан відповідав, що не знає, тоді "убовці" казали, що колись буде знати і нехай тоді донесе. За видання мого брата тайна міліція обіцяла Степанові "срібняки" та спокій, але він на це не хотів пристати і не пристав докінця, хоч його ще неоднократно кликали на УБ на розмови. Тягнулося це, аж поки брат не зголосився до ґданської прокуратури.

У той час, коли брат був у тюрмі, наша мама захворіла і її треба було покласти у лікарню. А в шпиталі, довідавшись хто вона є, замість її лікувати, поляки стали мамі докучати та говорили, що вона не хвора, лиш переживає за сином, українським бандитом. Довідавшись про це, тато забрав маму додому й ми лікували її самі. Це був дуже трудний для нашої родини час.

"Убовці" під час слідства над братом перепитували не лише українців–односельчан, але також поляків–сусідів, а між іншими мою приятельку з праці Янку.

У місті, де я на той час працювала, арешт брата був величезною сенсацією. Люди про ніщо інше не говорили, як тільки про викриття грізного "уповца". І, як то звичайно в таких випадках буває, одні дещо додали, інші трошки перекрутили, влада втрутила свої "три гроші" — і разом вийшла одна велика брехня та наклеп на український народ.

Але, найбільше було говорення в Лемборському керамічному підприємстві, місці моєї праці. Де б не зібрався гурт людей — а вже розмова про мого брата і мене.

Одного дня я зайшла до відділу книговедення. Там працювали жінки, з якими я зжилася по довгих роках праці, а з декотрими я була

навіть на ти. Відчинивши двері я зачула, що скоро звільниться одно місце, бо Ганю (тобто мене) звільнять з роботи, бо її брата арештували за приналежність до "банди" УПА. Вони далі плели всякі нісенітниці, поки котрась не оглянулася і не помітила мене у дверях. Вони замовкли, а тоді почала я.

Я запитала їх різко, чому–то мають мене звільнити? За брата? Адже йому ще ніхто навіть не доказав, що він був в УПА, не кажучи про засудження. Тоді я звернулася до однієї з працівниць, яка найбільше говорила: "От тебе ніхто не звільняє, хоч твій чоловік засуджений на 5 років ув'язнення, бо як магазинер у нашому підприємстві накрав усього. І не дивлячись на це ти, його жінка, далі тут працюєш. То чому ж мене, сестру ще навіть не засудженого брата, взялася звільняти з роботи?"

У кімнаті всі затихли, ніхто нічого не відказав, а я, не дочекавшись відповіді, тріснула дверми й вийшла з кімнати зі сльозами на очах.

Після цієї неприємної розмови я довго не заходила до цього відділу, а коли й зайшла, то тільки, щоб полаготи службові справи.

Коли брата звільнили з арешту, ці жінки хотіли відновити нашу приязнь, але між ними і мною вже ніколи не було, як раніше.

Брата ми, звичайно, не залишили в біді самого. Батько поїхав до Люблина і найняв там адвоката. Він нас повідомляв про хід справи. Тиждень перед звільненням брата з тюрми адвокат повідомив нас, що Михайла випускають на волю на підставі амнестії та що скоро він буде вдома.

Так воно й сталося. Протримавши брата під слідством повних шість місяців і так не знайшовши доказів, щоб його судити, прокуратура з Люблина була змушена випустити Михайла на волю. Це було 6 березня 1958 року.

Брат майже біг додому. Ми всі вийшли його вітати. Для цілої родини Михайлове повернення було великою радістю і святом.

Перші місяці після звільненя Михайло зайнявся мамою, яка далі нездужала. Він, щоб дати матері відпочати, порався біля усіх хатніх робіт. Здавалося нам усім, що вже тепер стане нашій родині спокійніше жити. Однак ми знову помилилися. "Убовці" про брата не забували і щораз нагадували, що він є під їхнім контролем.

Вже у перших тижнях братової свободи, вони підіслали до нас в

хату донощика–шпигуна, який кілька днів перебував з братом в тюрмі, а тепер зайшов нібито його відвідати. Він встрявав з братом у довгі розмови, ставив підступні питання і все старався витягнути від брата якісь відомості про підпілля. Але брат не з такими собі порадив, тому цей непрошений гість вже більше до нашого дому не заходив.

Тоді відізвалося само УБ. Вони повідомили Михайла, щоб він знову зголосився до них. Нас усіх знову огорнув страх, бо цих антихристів було чого боятися.

Разом з Михайлом рішив піти батько. По дорозі Михайло зайшов до костьолу помолитися, а батько сам зайшов до будинку УБ.

Тайняки–"убовці", побачивши батька одного, запитали, де син. Тато відповів, що скоро сюди прийде, бо зайшов до костьолу помолитися. Тоді один з них сказав, нехай Михайло вже не приходить, бо видно, що він їх добре боїться, коли побіг до костьолу молитися.

Поляки дуже сердилися на Михайла та переслідували його ще й за те, що він після виходу з тюрми не побоявся вступити до УСКТ і активно включився в суспільну роботу. Минали дні, місяці, роки, а "убовці" ніяк не могли забути і простити Михайлові того, що вони так довго і наполегливо шукали за ним аж до 1956 року, а він таки не дав себе спіймати.

Минуло 30 років, а вони ще не забули Михайла. Ми пересвідчилися про це у 80–их роках, коли з Америки приїхала до Польщі наша племінниця Ярослава. Коли вона зайшла до Воєводського Управління Безпеки в Ґданську, щоб продовжити візу, "убовці" запитали Ярославу, чи вона відвідає мого брата в Лемборку та додали, що під сучасну пору він перебуває в санаторії, бо воював за Самостійну Україну й втратив здоров'я в лісах, а тепер "Польска Людова" мусить його лікувати...

Спокою не було не тільки від "убовців", які переслідували брата, але також від вспівробітників на фабриці, де він працював, виробляючи всяке хатнє приладдя. При кожній нагоді вони йому докучали, пригадуючи злобно, що він був в УПА. Наслухався того Михайло за довгі роки, що й годі.

Злосність і нахабність поляків тягнулася довгі роки й перейшла з часом на Михайлового сина. Дійшло до того, що брат був змушений забрати хлопця з Лемборської школи, бо учні докучали йому за українське походження та обзивали найгіршими словами.

У таких то незавидних умовах проживав брат у Польщі як примусовий громадянин цієї країни. Ніби жив вільно, але вільного життя не мав. За найменший прояв українства чекали шикани і від влади, і від співгромадян.

Такі ж біди терпіла більшість переселених українців. Усі ми були громадянами другої категорії.

У той важкий для нас час, нерідко одинокий промінь надії давало відроджуване поволі релігіне життя. По більших і менших скупченях українців, наші священики почали правити українські Богослуження і подавати інші релігійні послуги. Але усе це добувалося великим трудом і нерідко супроводилося принижуванням поляками і українських священиків, і вірних.

Пам'ятаю добре, як на цвинтарі біля каплиці в Лемборку, в котрій по-рідному молилися українці, польський парох Лемборського костьолу св. Якуба Ян Рудніцкі (цециліянин) сварився з українським католицьким священиком о. Степаном Дзюбиною, викрикуючи: "Пощо тут приїжджаєш по-українськи відправляти?" Отець Дзюбина відповідав йому, що має дозвіл від самого кардинала Вишинського, але польський "пробощ" не вгамовувався, хоч вірні українського обряду стояли поблизу й все чули.

Авторка спогадів на світлині з 1965 р.

Степан Кіт, чоловік авторки спогадів. Світлина з 1948 р.

Поза каплицею на цвинтарі в Лемборку є вузька річка, чи рів. Отець Дзюбина за моєї пам'яті тільки один раз в цій річці на свято Йордану святив воду, бо вже більше без будь–яких причин не дозволила на це місцева влада.

Не краще поводився також польський римо–католицький костьольний провід. Кардинал Вишинський не давав, наприклад, українським греко–католицьким священикам, котрі хрестили дітей в рідному обряді, дозволу видавати метрик, а сам писав по них до Риму, принижуючи наше священство, а тим самим зневажаючи увесь український народ, який примусово жив і карався в польській неволі.

Ще гірше було зі звичайними поляками. Якщо випадково знайомі поляки побачили українців, які йшли до церкви молитися, то з погордою дивилися на них, а наступного дня злосливо їм докучували на роботі. Я це відчула не один раз на собі.

Як з того видно, не лише комуно–польський уряд утруднював життя українському народові, але всі поляки з великою охотою прикладали рук до польонізування українського населення, яке поодиноко або малими групками розкинуто серед польського моря.

Покидаю Польщу

Щоб позбутися почуття кривди і страху, котрих я вдосталь зазнала від поляків від самого дитинства, я все частіше стала думати, щоб покинути Польщу і виїхати до Канади.

Думати саме про цю країну дав мені поштовх наш батько, котрий ще в заранні мого життя розказував рідні і знайомим про Канаду, в якій люди живуть вільно й хоч є багато різних національностей, усі мають рівні права й можуть плекати та розвивати свою рідну мову, культуру та по рідному молитися в своїх церквах. Одне слово, жити без будь–яких дискримінацій.

Дуже часто, будучи ще дитиною, я залюбки прислухувалася до розповідей батька про цю країну та бачила її в снах, але думала тоді дитячим розумом, що найкраще таки жити тут між своїми сусідами–дітьми, в рідному селі.

Однак ситуація змінилася, а разом з нею і мої погляди. Під час війни я стала старшою, розумнішою, дивилася на світ інакше. Трагіч–

ний досвід воєнного і страшне лихоліття післявоєнного часу примушували мене інколи дорікати батькам, чому не скористалися нагодою, яку мали, і не виїхали за океан?

Тепер, вже доросла, вигнана з рідної землі й не бачачи кінця цій неволі, я не хотіла далі жити в польському ярмі, тому почала шукати доріг, щоб залишити комуністичну Польщу й вирватися на волю.

Отож, у вересні 1965 р. я розпочала старання про виїзд до Канади. Дістала анкету, яку сама заповнила, щоб не було розголосу, що стараюся про виїзд. Натрапивши на хвилину, коли мій зверхник був сам у бюрі, попросила його підписати згоду на мій виїзд. Як на зло, на той час зайшов до бюра майстер Чеслав і мені прийшлося тепер вже двох їх попросити не розголошувати нікому про мій виїзд. Я їм сказала, що, мовляв, рідня оплачує мені подорож, то чому маю не їхати подивитися на цю славну Канаду, а тоді, звичайно, повернутись назад.

Оба чоловіки виявилися джентельменами і про мої старання нікому не сказали.

Про подробиці моїх старань не буду тут згадувати, але не можу замовчати одного, а саме, як арогантно поводилися зі мною у воєводському УБ в Ґданську чиновники, які видавали паспорти.

Протягом того часу, як я виходжувала в УБ мій паспорт, мене кликали туди щонайменше шість разів та намовляли — раз криком, раз лестощами — щоб я покинула думку про виїзд. Кожного разу, чекаючи біля дверей на убівському коридорі, я вмирала зо страху, про що сьогодні будуть мене питати й до чого намовляти.

Одного разу, ходячи по коридорі, я помітила на дверях напис "Кєровнік бюра пашпортовего" (керівник бюра паспортів) і жіноче ім'я внизу. Я рішила зайти всередину, бо мені здавалося, що жінка з жінкою може якось договоритися і скоріше одержу паспорт.

Отже, я зайшла досередини й чемно сказала, що маю оплачену подорож і також вже одержала візу, лиш чекаю на паспорт та додала, що в Канаді вже ждуть мене. Керівником бюра виявилася дуже арогантна жінка, яка своїм грубим голосом заатакувала мене й між іншим сказала, що ще не відомо, чи я взагалі куди-небудь поїду.

Побачивши її злобу і ненависть до мене, я вже більше нічого не просила, але позадкувала до виходу й вийшла з кімнати. Пізніше я дуже жаліла, що я там заходила.

На шостий раз покликали мене відібрати паспорт. Люди, які стояли в черзі на коридорі, заходили у кімнату і, полагодивши справу, виходили, а мене ніхто не викликував. Врешті–решт, я залишилася на коридорі одна. Я несміло постукала у двері, але відповіді не було. Я однак увійшла до кімнати і щойно тоді мною поцікавився якийсь чиновник. Він сказав, що начальника нема (з чого я була дуже рада), але все таки видав мені паспорт. В розмові він ще додав, що попри усі мої запевнення, він особисто не вірить, що я повернуся назад.

Маючи візу і паспорт, мені здавалося, що всі мої труднощі позаду, але так не було. Коли я зайшла в Ґдині до бюра Польських Океанічних Ліній відібрати квиток на корабель "Батори", мені там сказали, що не можу їхати в липні, бо моя подорож оплачена на зимовий сезон. Влітку квиток коштує більше, тому мені треба доплатити біля 30 канадських долярів. Але з тим був клопіт: польськими грішми доплати не приймали, а канадських долярів не продавали, але радили писати по доплату долярами до Канади. Я однак боялася залишати довше в Польщі.

У тих роках кожен, хто мав полагоджені всі документи, старався чим скоріше покинути Польщу, бо були випадки, що з таких чи інших причин, декому забирали вже виданий паспорт і не дозволяли виїхати з країни. Тому я не могла чекати зими, але мусила виїжджати негайно.

За порадою одного доброго чиновника, я зайшла до Міжнародного Банку в Ґдині і попросила про поміч. По короткому поясненні, вони нав'язали контакт з Варшавою, а тамті дозволили різницю доплатити польськими грішми. Про це мене повідомили телефонічно в праці слідуючого дня.

Отже, здавалося, нарешті усі клопоти поза мною і я можу готовитись в дорогу до вимріяної Канади. Я аж скакала з радості і від щастя.

У червні я отримала належну відпустку й стала приготовляти усе до подорожі. Але одного дня під нашу хату заїхало авто з мого підприємства. Шофер — обдурюючи мене — сказав, що є контроля з Варшави і я мушу вияснити деякі цифри.

Але коли я увійшла до бюра, то виявилося, що нема нікого з Варшави, зате мій зверхник сказав, що маю докінчити якусь роботу. Керівник додав, що за додаткову працю заплатять мені, бо робота мусить бути зроблена на час. Це все мало тривати десять днів.

Я стала підозрівати його, що він затіває щось проти мене, тому відповіла, що працювати не буду, бо вже маю відпустку, на яку, зрештою, він сам дав згоду.

Пам'ятаю, що я стояла біля вікна, не роздягаючись з плаща. За вікном йшов дощ, а в кімнаті ми сперечалися. Він казав, щоб я робила, а я, що не буду, бо вже скоро виїжджаю та потребую часу, щоб підготовитися до подорожі.

Мій зверхник бачив, що я вже не хочу більше працювати, бо мої думки були зайняті далекою дорогою. Тоді сказав, що якщо я буду така певна себе, то він так зробить, що я ніколи і нікуди не поїду!

Я зрозуміла, що він готовий наробити мені лиха, тому, хоч моє серце з жалю і образи аж плакало, погодилася розпочати працю. Але в думках я рішила, що як тільки буду мати можливість залишитися в Канаді, ніколи не повернуся на постійне до Польщі.

Щойно перед самим виїздом я довідалася, що мій зверхник мав неприємну розмову з директором підприємства за це, що підписав мені анкету на виїзд і ще держав це в таємниці. Сам директор ніколи не підписав би мені дозволу на виїзд, хоч би тому, що був твердим партійником і не дуже сприяв людям, які хотіли виїхати з Польщі.

1 серпня 1966 р. я попрощалася зі своєю ріднею й з тяжким серцем і печаллю на душі вирушила в далеку дорогу.

На слідуючий день корабель "Батори" приплив до Штокгольму. Під час постою, оголосили для охочих прогулку автобусом по місті, за яку, однак, треба було заплатити 3.5 доляра. А для мене це були неабиякі гроші, бо на виїзд з Польщі дозволялося взяти всього 5 канадських долярів! Вивозити більше строго заборонялося і дуже суворо карали за порушення цього закону.

Проте, я подумала тоді, що, мабуть, ніколи вже не буду мати нагоди, щоб подивитися на шведську столицю, тому рішила разом з групою оглянути це місто.

При заплаті за прогулку польський офіцер не видав мені 0.25 центів, так що залишилось мені лише 1.25 доляра.

7 серпня припадає мій день народження. День раніше зайшов до моєї кабіни офіцер, що займався справами пасажирів, і запитав, чи я хочу, щоб мені заграли святковий вальц або танго. Я відповіла, що не маю долярів заплатити оркестру. Він відказав, що за це не платиться й наполегливо намовляв мене та додав, що день народження на "Ба-

торому" буває переважно один раз в житті, так що врешті–решт я погодилася.

Авторка спогадів з чоловіком і сином Степаном на врочистому закінченні сином юридичного факультету Торонтонського університету.

Наступного дня при обіді мені й іншим, хто цього дня святкував день народження, грала оркестра, а після офіціянт приніс малу чарку польської горілки. Це коштувало мене один доляр, так що я приїхала до Монтреалю, маючи 25 центів.

Коли ми зійшли з корабля, канадський еміграційний чиновник запитав мене через перекладача, скільки маю долярів. Я йому сказала правду, але він, здається, не повірив, бо знову запитав про це саме. Тоді я йому сказала і про це, як нас пускають у світ з марними 5 долярами в кишені, і про це, що навіть з цих мізерних грошей польський офіцер вкрав мені 25 центів. Лише не знаю, чи перекладачка це все переклала канадським еміграційним чиновникам...

Я ступила на канадську землю. За мною осталися тяжкі і бурхливі роки війни, страшні роки післявоєнного лихоліття, трагедія ви–

гнання нас з рідної землі і десятиліття принижування та поневіряння на нових поселеннях. І от тепер відкривала мені свої простори Канада. Що принесе мені життя на цій землі?

ЧАСТИНА II
Спогади бувшого воїна Української Повстанської Армії Михайла Леськова–"Яреми"

Ці спогади я записала з розповідей мого брата Михайла Леськова–"Яреми" в червні й липні 1986 р., коли він перебував у Канаді у відвідинах. У пізніших роках Михайло зробив деякі доповнення та уточнення. Ось його розповідь:

Михайло Леськів–"Ярема", автор спогадів з другої частини цього тому. Світлина з 1959 р.

Я, Михайло Леськів, народився 17 липня 1921 р. в селі Корчмині Рава–Руського повіту як син Теодора й Марії Леськів. Виростав у свідомій українській родині. Наш батько Теодор, народжений 2 березня 1898 р. в селі Будинині, Белзщина, служив добровольцем в Українській Галицькій Армії в 1918 р. Батько повернувся з війни у 1919 р., а в 1920 одружився й заклав сім'ю.

1924 р. наші батьки почали будувати нову хату на присілку Вишнівка біля села Корчмина. Вони мусили заборгуватися в кредитівці "Дністер" в Угнові та ще й в людей, але й так забракло грошей, щоб завершити хату й викінчити стодолу та хліви. Наш батько дороблявся чесно своєю тяжкою працею, а це не було легко в поневоленій санаційною Польщею Україні, тим більше в перших роках після програної Україною війни.

Щоб заробити хоч трохи грошей, батько рішив поїхати до Канади. Тато пропрощався з нами на другий день Великодніх Свят і рушив у далеку дорогу.

Три місяці після від'їзду батька народилася моя друга сестра Анна й нас вже було троє дітей — Катерина, Анна і я. Після дворічної праці наш тато повернувся до рідні. За зароблені гроші викінчив хату

і господарські будинки, докупив три морги поля та один морг долини при річці Солокії, на котрій був торф, купив коні й став господарювати.

Ми — діти — росли–підростали й вже почали ходити до школи. Бабуня Юстина Березовська помагала нашій мамі при хатній роботі і пильнувала дітей. Наша улюблена бабуня померла 14 травня 1936 р., а похоронив її о. Дмитро Бахівський.

На початку 1938 р. батьки рішили післати мене на науку кравецтва до сусіднього села Махнівка, до кравця Дмитра Валашка. Після дворічної науки, я опанував загально цей фах та розпочав самостійно працювати як кравець у рідному селі.

Вже юнаком я часто бував у місцевому Народньому Домі. Тут була багата бібліотека і я багато з цих книжок прочитав. Сільська молодь і старші залюбки позичали книжки, а читаючи — розвивали свої уми.

Курс пропаганди в селі Щеп'ятині.
Михайло Леськів стоїть п'ятий в першому ряді. Світлина з 1941 р.

У Корчмині у той час була сильно розвинена сітка ОУН, якої чле–

нами були старші і молодші жителі села. На сходинах у Народньому Домі я з захопленням прислухався розмовам на політичні теми старших хлопців, які вже були членами ОУН. Я тоді також багато розмовляв про Україну з нашим батьком, який мені розказував про війну українсько–польську в 1918 р.

На початку 1940 р. я став членом ОУН в рідному Корчмині. У травні 1941 р. організація послала мене на одномісячний курс пропаганди до села Щеп'ятина.

Нас, учасників курсу, було понад 30 хлопців–членів ОУН з різних сіл Сокальщини і Равщини. Курс вели викладачі Максимович і Курдиба. Під кінець курсу приїхав з Проводу ОУН провідник і виголосив до курсантів дві промови. З цих промов запам'яталось мені декілька рядків. Промовець говорив: "Внезабарі почнеться війна поміж большевиками і німцями. Большевицький окупант буде змушений залишити Україну, а прийде новий, брунатний поневолювач. Напочатку може бути для українського народу легше, але скоро і цей окупант покаже своє справжнє обличчя. Тому найважливішим завданням ОУН є створити Українську Армію, бо без Армії годі буде створити Українську Соборну Самостійну Державу".

Після закінчення курсу я став заступником провідника культурно–освітньої діяльности в рідному селі.

З весною 1942 р. хлопці з Корчмина довідались в Українській Делеґатурі в Белзі та в Грубешеві, що в Холмі генерал Павленко організує із добровольців українське військо. На цю вістку 9 хлопців з Корчмина зголосилося до генерала Павленка в Холмі. Це були: Василь Вітик, Микола Возняк, Антін Ґадівський, Йосиф Лапчук, Іван Остапик, Йосиф Саміло, Іван Семків, Василь Чайка і я.

По кількаденному нашому перебуванні в казармах в Холмі, приїхало двох німецьких офіцерів і виголосили до нас, майбутніх вояків, промову за посередництвом перекладача. Між іншим, вони сказали, що ми є українські добровольці й будемо допомагати німецькій армії. Ці слова нас приголомшили, бо ми хотіли боротися за відновлення Української Держави, а не помагати німецькій армії. Після цієї промови 8 корчминських юнаків заплянувало перескочити мур, яким оточені були казарми та повернутись до рідних хат. Це було у Велику П'ятницю 1942 р. В казармах залишився Василь Вітик. Він пізніше проживав у Львові.

Від пізньої осени 1942 р. і протягом 1943 р. я працював і продовжував вивчати кравецьке ремесло в майстра Івана Осердовича в Белзі. Там також вже тоді працював мій друг Йосиф Палюшок. З Белза ми ходили щотижня додому, а деколи їздили поїздом до зупинки Стаї, а далі йшли пішки до рідного Корчмина.

Вернувши додому, я міг продовжувати організаційну роботу в селі, бо з осени 1942 р. ОУН призначила мене військовим референтом станиці Корчмин. Коли мене не було в селі, мене заступав хтось з друзів.

Біля Корчмина існувала польська колонія. У 1922 р. Польща поселила там одинадцять польських родин–колоністів, які приїхали з–під Кракова. Польська держава наділила їх землею, котра ніби–то належала попередньо до "фільварку", побудувала їм хати і господарські будинки, гарну школу, а опісля ще крамницю. За це все платили українські селяни з великих податків, які на них наклали поляки.

Більшість цих польських колоністів були ненависниками українського народу. На кожному кроці вони показували свою зверхність. Кращі праці, як гайового, наставника, польового у "фільварку", давали полякам, а для українців, хоч і розумніших, таких праць не було.

Не вгавали поляки і за німецької окупації Галичини 1941–1943 рр. Вони зорганізувалися на українських землях і стали нападати та нищити українські господарства, а невинних людей вбивати. Тодішнім гаслом поляків було: "Од Сану до Буга зостанє чарна смуга", тобто від Сяну до Бугу не мало остатися ні одного українця.

У цьому погромі найбільше потерпіла Холмщина. Щоб цьому лиху запобігти на решті українських земель, ОУН рішила вигнати поляків в їхню Польщу.

Восени 1943 р. члени ОУН в Корчмині отримали наказ, щоб розкинути летючки корчминським колоністам із заявою, щоб усі вони протягом двох тижнів покинули українські землі й виїхали до своєї Польщі. До двох тижнів майже всі поляки (за винятком однієї родини) покинули колонію й зі станції Корчів виїхали поїздом у Польщу.

Пізніше українські націоналісти колонію спалили. Будинків оставшої польської родини не палено і їх самих також ніхто не зачіпав, бо українці знали, що після спалення колонії вони самі заберуться з українських земель геть. Так і сталося.

На поклик ОУН — стаю воїном Української Повстанської Армії

Я одержав грипс, щоб в неділю, 23 січня 1944 р., з наплечником та зброєю прибути на збірний пункт до села Кривиці. Це ОУН кликала мене в ряди Української Повстанської Армії. На цей поклик я відгукнувся з радістю і скоро став в лави УПА. Відданим її воїном я остався до кінця.

У цю січневу неділю, коли я прощався з ріднею, мама поблагословила мене та дала мені хрестик на шию і кору з дуба, на якому з'явилася в Корчмині Божа Мати. Прощаючи мене зі сльозами на очах мама сказала: "Цей хрестик принесе мені тебе назад до рідної хати, а Божа Мати хай тебе пильнує, бо я не в силі тебе захистити".

У той час сестри стояли поблизу зі сльозами на очах, а батько сказав: "За скоро ідеш, сину. Ще з села ніхто не йде". А я відповів: "Холмщину вже поляки докінчують та внезабарі захочуть взятися за Галичину. Треба задержати їхній терор й нищення безборонного українського населення".

Помолилися ми разом і я вийшов з рідної хати. Поблизу Народнього Дому було багато друзів — сільських хлопців. Там вже був Йосиф Палюшок, також з наплечником і крісом в руках. Там ми попрощались з друзями та одним пострілом вгору попрощали рідне село. Йосиф і я були перші з Корчмина, кого покликано до Української Повстанської Армії.

Уже було надвечір, як ми обидва покинули рідне село й помандрували до села Кривиці. У Кривиці до нас долучило чотирьох тамтешніх юнаків: Григорій Вітик, Петро Вітик, Йосиф Куць, Петро Іщук. Уже нас шістьох відійшло на призначене місце до села Василів-Великий. Там нас привітали станичний Семен Вітик і військовий референт Юрій Гнідик. Під час короткої відправи нам подали на дорогу кличку "Зелений гай", а відповідь "3 х 15".

Там мене відділили від друзів, а насамперед від найближчого друга Йосифа Палюшка. Ми тоді оба прощалися як рідні брати, не передбачали лиха, а обіцяли собі, що стрінемось щасливо в рідному селі уже в кращих для українського народу днях.

Судилося нам інакше. Йосиф Палюшок–"Голуб" вже 9 лютого 1944 р. загинув з трьома друзями з села Кривиці в бою з большевиць-

кими партизанами в селі Радванці, Радехівщина. Залишився в живих тільки Йосиф Куць, який був ранений. У цьому ж бою загинуло ще інших вісім наших повстанців, які лежать там у спільній могилі.

З Василева–Великого мене послали на курс пропаґанди до села Річиці. Курс вели члени ОУН Василь Ваврук з села Себечева, Сокальщина та Семен Вітик з Василева–Великого, Угнівщина.

Після закінчення курсу мене відіслали до боївки "Тихого", яка перебувала біля Белза. У той час я перебував один тиждень в селі Ванів, поблизу річки Солокії, де збирали хлопців з околиць й до мене тоді ще долучив Іван Боднар з Корчмина, а також Володимир Льорик, псевдо "Орест" з сусіднього села Будинина.

Коли нас зібралося вже більше 20 — переважно юнаків з Сокальщини — до нас прибув зв'язковий з округи, псевдо "Гай". Ми всі поїхали з ним возами до села Волсвин і там заночували. Після сніданку вже інші візники завезли нас до села Соколі поблизу Кам'янки–Струмилової. У Соколі ми знову заночували, а після сніданку була збірка і там до нас долучив місцевий станичний "Крилач". По привітанні ми пішли зі станичним "Крилачем" та місцевим зв'язковим під ліс, де вже очікував нас сотенний "Орел" зі своїм зв'язковим, псевдо "Крим". Там під лісом сотенний "Орел" привітав нас по–партизанському та між іншим сказав, що українська партизанка воює за відновлення Української Держави. Проте, спершу треба вигнати з українських земель усіх ворогів — большевицьких партизанів, яких Москва поскидала з парашутів, та інших наїзників, які з москалями співпвраціюють, а їх є немало. Частина з них творить банди і нападає на українське населення, яке не має змоги себе захистити. Треба всіх їх прогнати, хоч вже багато з них самі покидають українські землі, бо почувають себе винними. Накінець додав, щоб про поворот з партизанки додому навіть не думати. Мабуть, сотенний думав цими словами нас залякати, але всі прибулі хлопці були першуни — кращі з–поміж кращих і примушувати їх служити Україні не треба було.

Після цієї промови зв'язковий "Крим" списав з нас кожного ім'я і прізвище, дату народження, імена батьків, місце проживання рідні. Після цього треба було підібрати собі псевдо і я подав "Свист". Список усіх прибулих забрав станичний "Крилач", який зі зв'язковим повернувся до Соколі.

По їхньому відході ми осталися під командуванням сотенного.

Пролунав наказ: "Струнко, за мною кроком в ліс!" — і так понад 20 підпільників стало партизанами.

Ми йшли біля 5 кілометрів і зайшли в глибокий сосновий ліс, де був наш постій. Навкруги росли біля 20–літні дерева. Там вже були дві криївки й помешкання, а в них дві чоти. Третю криївку докінчували будувати. Її призначено для нас, новоприбулих. Стіни криївки були з соснових кругляків і дощок, а стеля була з сильних дощок та ще й підперта грубими стовпами. На дерев'яній підлозі лежала свіжа солома й коци для прикривання.

На наших криївках росли "позорово" щойно посаджені сосни, рівні з усіма іншими навколишніми деревами. Вони маскували криївки перед ворожими літаками — німецькими й большевицькими.

Сотня "Орла" мала свою кухню, а їжу для сотні варив знаменитий кухар родом з Лемківщини (упівці називали його батьком). Хліб, молоко й бочку води щодня привозили для нас з села Соколі. Воду для вмивання повстанці вживали зі струмочка, котрий плив недалеко табору. Щоранку і щовечора два повстанці по черзі прорубували лід і набирали воду двома відрами.

В Українській Повстанській Армії в сотні "Орла" моїм ройовим був "Дубовий", а чотовим третьої чоти — "Осаул".

Школив своїх стрільців командир "Орел" кілька місяців. Головним завданням сотні "Орла" було прочистити рідні ліси від різних банд, а головно банд большевицької партизанки та польських напасників, які в той час групами волочилися по тамтешніх лісах та допомагали москалям нищити український народ.

Заки ще сотня "Орла" зформувалась в районі Кам'янки–Струмилової, місцеві українські націоналісти порозкидали по довколишніх чужих колоніях летючки, в котрих було сказано, щоб чужинці покинули українські землі і їхали до своїх корінних країн. Коли ці помалу почали залишати нашу землю, українські повстанські відділи, які там тоді перебували, давали їм змогу покинути цю територію без будь-яких перешкод.

У половині березня 1944 р. наша розвідка донесла, що на одній з колоній, де вже не було людей, заквартирувала большевицька банда. Це було біля 5 кілометрів від місця постою сотні "Орла".

Вже було по сніданку, як командир "Орел" наказав чотовому "Осаулу" негайно зібратись з чотою й виходити з табору. З нами та-

кож йшов командир "Орел". Ми всі прямували на постій москалів.

Московський вартовий помітив нас на віддалі понад 200 метрів і вчинив тривогу. Большевицькі партизани позалишали все як було й почали панічно втікати, мов руді миші. Вони залишили кільканадцять добре осідланих коней, зброю, амуніцію й все інше, що мали. Таким чином наша сотня несподівано трохи збагатілася.

Пізніше на здобутих на комуністах конях командир "Орел" із зв'язковим "Кримом" та з повстанцями "Тихим", "Хмарою", "Когутом", "Вітром" і іншими їздили кілька разів до Кам'янки–Струмилової. Вони привозили від німців зброю. Як стало нам відомо пізніше, в окрузі Кам'янка–Струмилова рядив німець Нерінг. Щоб утримати спокій між німцями і повстанцями, він наладнав зв'язок з "Орлом" та запропонував допомогу зброєю, якщо сотня не буде чіпати німців. "Орел" погодився на цю пропозицію, бо зброї сотня дуже потребувала.

Коли в штабі Української Повстанської Армії довідались про цю угоду, то негайним наказом заборонили вести будь–які переговори з німцями–загарбниками. "Орел" переговори припинив, а німці перестали давати зброю, якої "Орел" потребував.

Якийсь час пізніше "Орел", не зважаючи на заборону штабу Української Повстанської Армії, відновив переговори з Нерінгом. За це співробітництво з німцями військовий трибунал Української Повстанської Армії засудив "Орла" на кару смерти. "Орел" був на зустрічі з німцями ще у Великодню п'ятницю. Після його повернення розійшлася між стрільцями чутка, що до села Соколі, де ми мали святкувати Великдень, приїдуть також німці. Ця вістка нас занепокоїла. Чому ми маємо святкувати Великдень з німцями?

У Великодню суботу 1944 р. до сотні на інспекцію прибуло двох старшин зі штабу Української Повстанської Армії і зв'язковий. Після сніданку ціла сотня помаршувала в ліс. Сотенний "Орел" вирядив сотню до інспекції й почав звітувати старшинам зі штабу Української Повстанської Армії. В цю мить пролунав постріл і сотенний"Орел" повалився. Це заскочило всіх повстанців, які були свідками трагічної смерти свого командира.

До прибитих такою подією стрільців один зі старшин штабу Української Повстанської Армії виголосив промову. Він сказав, що "Орел" відступив від ідеалів Української Повстанської Армії. Помимо заборони і остороги, він далі вів переговори і складав угоди з німцями.

"Орел" сплямив честь і славу героїв Української Повстанської Армії, які загинули в бою з німецькими окупантами української землі, а найбільше яких загинуло на Волині й Поліссі.

Після промови сотня відмовила Декалог. Сталося це вперше за час мого перебування в сотні.

Про бувшого сотенного "Орла" можу сказати, що він був добрим військовим командиром, але без політичного знання про Україну. За його командування ми щоденно відмовляли "Отче наш", а Декалог — ніколи.

У сотні "Лиса"

Після цієї трагедії нашу сотню поділили на дві групи. Одну групу доручено заступникові сотенного "Зенкові" і вони відійшли на Львівщину, а другу очолив чотовий "Осаул" і ми подалися в напрямку Холмщини.

Нас було понад 40 повстанців. Ми пішли на північ і увечорі прибули до села Сілець. У цьому селі залишились на Великодні свята. Там упівці святкували в господарів як у себе вдома, по родинному. Це було, мабуть, 2 квітня 1944 р. Погода була весняна, прекрасна. Природа оживала.

Після Великодня ми помаршували в Белзщину та долучились до новоорганізованої сотні "Лиса". У сотні "Лиса" я був стрільцем під псевдом "Ярема" й з цим псевдом (з короткою перервою) залишився на весь час боротьби за відновлення незалежної держави аж до примусового виселення українців з Закерзоння. Як поляки пізніше полювали за мною, то не питали за Михайлом Леськівом, але за "Яремою".

У той час у сотні "Лиса" відбувався двотижневий військовий вишкіл, який зорганізовано поблизу Белза. Після вишколу ми вирушили фірманками на північний захід, прямуючи на Холмщину, щоб з тамтешніх теренів повиганяти поляків, які в жорстокий спосіб продовжували мордувати залишки українського безборонного цивільного населення. У той час у селах на пограниччі Холмщини і Галичини уже майже не було українського населення, бо українці, яких не повбивали поляки, боячись напасників, покинули прадідівські рідні зем-

лі та виїхали до окупованої Москвою України. Інші ж розсіялися по селах Галичини. Але поляки щораз то частіше починали атакували й безборонне українське населення Галичини.

Під цю пору сотня "Лиса" нараховувала 180 вояків Української Повстанської Армії. Ми їхали через села Хлівчани, Остобіж, Стаї та доїхали до мого родинного Корчмина і там зупинились на одноденний відпочинок (здається мені, що це було 12 травня 1944 р.). Можна сказати, що це було вдруге від 300 років, коли то через Корчмин переходило козацьке військо під проводом Богдана Хмельницького, йдучи під Замостя, як село побачило українське військо.

Надворі було ще темно, як сотенні зв'язкові повідомили батьків, що я їду додому. Батьки дуже зраділи, бо після мого відходу з рідної хати, вони про мене нічого не знали. Я запросив до батьків на гостину сотенного "Лиса", бунчужного "Чорноту" та хорунжого "Дорошенка". Під час розмови я сказав моїм зверхникам, що коли б я загинув, щоб вони знали, де мають мою родину повідомити. Сотенний засміявся і додав: "Ярема", ти будеш жити довгі роки". Після вечері сотня зібралась посередині села в два ряди на струнко і, відмовивши молитву "Отче наш" і Декалог, рушила в дальшу дорогу. У той час селяни вертались з травневого Богослужіння й нас весело прощали.

Ми маршували на захід через села Щеп'ятин, Терношин і Биківці, де на "фільварку" Биків сотня заквартирувала на кілька днів. З Бикова ми знову вернулись до Щеп'ятина. Тут в травні 1944 р. вступив до лав УПА Василь Сенюк–"Летун" — майбутній наш курінний. Тоді він був назначений чотовим у першій чоті.

Через якийсь час ми подалися до села Губинка, котре розташоване трохи на захід від села Річиці.

Опівночі 2 червня 1944 р., коли сотня "Лиса" квартирувала в Річиці, а селяни спали глибоким сном після важкої праці, наші вартові здалеку помітили поляків, які великою силою наближалися до Річиці.

Польські напасники йшли сюди з наміром знищити решту села, яке частинно уже спалили 22 березня 1944 р. Їхній клич був "Од Сану до Буга зостанє чарна смуга" (Від Сяну до Бугу останеться чорна смуга).

Серед ночі тривога в сотні. Стрільці негайно позаймали становища чотами на краю села. Упівці підпустили ворога на дуже малу віддаль, а тоді вдарили по ньому вогнем. Розпочався завзятий бій, який

тривав аж почало світати. Поляків було багато, вони пробували нас атакувати кілька разів, але безуспішно.

У той же час у селі Ульгівок, яке віддалене від Річиці кілометрів на п'ять, також билася з поляками наша самооборона силою в 70 вояків. До сотенного "Лиса" прибігли звідти з проханням дати допомогу. Командир послав на поміч ульгівчанам чотового "Осаула" з роєм стрільців і кулеметом. Побачивши більшу силу, поляки — як звичайно — повтікали. Польським напасникам не вдалося знищити наші галицькі села. Вони втікали, як вистрашені коти, полями, толочачи дозріваюче збіжжя та забираючи своїх вбитих і ранених.

Немало завдав тоді полякам лиха наш кулеметник Михайло з села Хлівчани. Він затягнув свого кулемета "максима" на пагорб, щоб мати добре поле обстрілу, і лента за лентою сіяв по нападаючих на мирне українське населення поляках. Поляки щодуху втекли збіжжями на північ.

У цьому завзятому бою був ранений тільки один наш стрілець, псевдо "Чортик" (правдоподібно походив з села Бизуїв, Сокальщина). На поміч поспішив йому інший стрілець, який був поруч раненого. Він своєю рукою здержував кров, котра дуже сильно била з рани, заки прийшов санітар "Смерека". По якомусь часі дійшла до сотні вістка, що рана"Чортику" гоїться добре і він швидко повертає до здоров'я. Коли пишу ці рядки, він живе в Німеччині.

По кількох днях наша сотня відійшла на Холмщину, вже майже цілковито спалену поляками, та заквартирувала в селі Посадів. Хоч село було уже спалене, там ще жили деякі холмщаки в землянках, а їжу варили на тернішках перед землянками. Дуже бідне було тоді життя цих селян.

У Посадові наші холмщаки повідомили упівців, що до села Жуличі, яке на північ від Посадова біля 5 кілометрів, заходять польські банди й рабують у залишених українських селян, що тільки їм сподобається.

Командир "Лис" ще цього самого вечора доручив хорунжому "Дорошенку" піти і прогнати поляків із Жулич.

Коли ми наблизилися до цього села, вже почало світати. Було мрячно. У селі ще залишилось кілька не спалених поляками хат та недобитки українських селян, які не хотіли покидати рідного села.

Ще сонце не зійшло, як стрільці побачили поблизу села на горо-

дах кількох холмщаків. Ці люди сказали нам, що на другому кінці села (західня частина) є польська банда. Маючи достовірну відомість від селян про напасників, наша чота під командою "Дорошенка" розстрільною підходила до поляків. В цю мить вороги почали по нас стріляти. На правому і лівому крилі розпочався завзятий бій.

На правому крилі був рій під командою "Грізного" і його бійці вже вспіли оточити ворога. У той час на цілій довгій правій лінії тривав кулеметний вогонь, бо поляки вже покинули ліве крило і зосередилися на правому.

Після більш як годинного бою, був ранений в ногу наш кулеметник "Славко", однак атака тривала далі. Раптом наша стежа повідомила хорунжого "Дорошенка", що з півночі, від села Дутрова, іде незнане військо. Нас було небагато, тому, щоб уникнути непередбачених клопотів, хорунжий "Дорошенко" дав наказ перервати бій і відходити на південь в напрямку села Посадова. Поляки за нами не пішли.

Як пізніше виявилося, незнаним військом була наша сотня "Ткача", яка прямувала на південь до села Ріплина.

Сотня "Лиса" кружляла по безлюдній Холмщині до половини липня. Ми були в Радкові, Ріплині, Лагівцях, Рокитні та інших і всюди з появою українського війська польські банди тікали.

У той час через Холмщину переїжджали возами донські козаки з родинами, тікаючи перед німецько–большевицьким фронтом на захід. Упівці їх не зачіпали, але хотіли від них зброю, однак її в них не було, а якщо й була, то вкрита, а повстанці їх не перешукували.

Коли наблизився фронт, командир "Лис" рішив перейти з сотнею поза фронтову лінію. Для того треба було позбутися возів, польової кухні, важкої зброї. 15 липня 1944 р. сотня покинула Холмщину й перейшла до Корчминського лісу. Це було поблизу мого села і командир "Лис" дозволив мені на кілька годин відвідати рідню. З батьківської хати я бачив, як гітлерівські вояки втікали в свою Німеччину.

Ще цього самого вечора сотня "Лиса" покинула Корчминський лісок і ми відійшли на південь за річку Солокію та подалися в Карівські ліси. 17 липня 1944 р. у вищезгаданому лісі сотенний "Лис" зарядив короткий постій–відпочинок. Не минуло й півгодини і ще сонце не сходило, як несподівано нашу сотню заатакували з кулеметів і артилерії нові окупанти — большевицькі війська. Бачачи сильну навалу москалів–фронтовиків, командир рішив оминути ворога й від–

ступити чотами — кожна в інший бік — до найближчих сіл.

Наша група з 40 повстанців з сотенним "Лисом" та бунчужним "Чорнотою" відійшла на захід і прибула до фільварку біля Карова. У Карові селяни дали нам свої криївки, де ми перебули кілька днів.

Для частини нашої групи доля склалася трагічно. Енкаведисти окружили і взяли в полон 10 повстанців і ще цього самого дня їх усіх розстріляли. Між вбитими був ройовий "Гриб" та високий стрункий стрілець, якому тяжко було вимовляти букву "р". Решти псевдонімів вбитих стрільців не пам'ятаю.

Про долю другої групи вояків сотні "Лиса" я довідався після якогось часу, коли зустрівся з другом Семеном Новосадом, псевдо "Рудий", який походив з сусідньої Кривиці. Він розказав, що рій "Гудими", в якому і він був, відбився від сотні "Лиса" і вийшов з лісу на поля в напрямку, де ще не було московських фронтовиків. Вони подалися полями поміж збіжжям в долину, де росла купицями висока трава і тростина. Там 13 повстанців з рою "Гудими" зайняли оборонні становища. Стрільці сподівалися найгіршого, бо якихось 600–700 кроків від них сунули дорогою большевицькі війська — йшла піхота, їхали танки, автомашини.

В цій траві ройовий "Гудима" з 13 повстанцями перебували через три дні і три ночі. Коли гуркіт танків затих, а на полях появилися селяни, щоб жати збіжжя, упівці вийшли зі схованки і подалися на назначене місце.

Наша неповна сотня зійшлася на домовленому місці і вояки зі смутком згадували розстріляних енкаведистами 10 повстанців. Ціла сотня вшанувала їх пам'ять. Опісля сотня відійшла в східньому напрямку в околицю села Прусинів поблизу Белза. Там до сотні долучились ці чоти, що відбилися в часі переходу фронту в Карівському лісі.

У той час сотенний "Лис" запропонував деяким стрільцям, між іншими й мені, відвідати свої села, щоб до сотні привести здібних і мудрих хлопців. Фронт посунувся вже далеко на захід і затримався на річці Віслі, а на наших теренах на короткий час не було жодної влади і було спокійно. Отож, прийшовши додому на чотири дні, я зорганізував кількох хлопців, які пішли зі мною до сотні "Лиса". Це були: Дмитро Біс–"Чубчик", брати Михайло та Володимир Саміли, Микола Боднар, Володимир Семків та інші, яких імен вже не пригадую.

Коли ми прибули до сотні "Лиса", я їх передав сотенному в присутності бунчужного "Чорноти". У сотні залишились Дмитро Біс і Микола Боднар, а решту сотенний передав до молодіжної сотні. Коли молодіжну сотню розв'язали, ці юнаки повернулись додому.

Інші стрільці також привели до сотні нових юнаків, які стали на місце розстріляних енкаведистами друзів. Наша сотня поповнилась новими стрільцями.

На початку серпня 1944 р. до сотні "Лиса" прибули вищі командири з округи, а з ними лікар–жид. Він перевірив здоров'я кожного повстанця. У мене лікар виявив, що праве око слабкіше і за його порадою хотіли мене з сотні звільнити додому. Як казали, для мене буде доволі роботи і в рідному селі.

Таке рішення я прийняв неохоче, бо мене першого з рідного Корчмина ОУН покликала в ряди Української Повстанської Армії. Я хотів воювати зі зброєю в руках за відновлення Української Держави. Довідавшись про мій клопіт, бунчужний "Чорнота" знайшов добрий вихід. Він сказав: ""Ярема", отримаєш автомат–фінку замість кріса і це буде тобі полегша. А потім вишлемо тебе на пропагандивний вишкіл, який недовго почнеться при сотні "Лиса". Я дуже радо прийняв таке рішення.

Після лікарського перегляду, до вояків сотні промовив командир зі штабу. Він сказав, що Українська Повстанська Армія бореться за вільну, від нікого незалежну Українську Державу та щоб кожний українець був вільний господар на своїй рідній землі. Накінець промовець заявив, що хто хоче воювати за вільну Українську Державу, може воювати, а хто не хоче, хай іде додому. Ніхто з ОУН не буде йому перешкоджувати й нічого злого такому юнакові не станеться.

У нашій сотні не знайшлося ані одного вояка, який хотів би іти додому. Всі як один грімко відповіли: "Ми будемо воювати, доки не здобудемо вільної Української Держави, Слава героям, які віддали своє життя за батьківщину".

Провідники на це відповіли, що ця жертва ніколи не пропаде даром. Зараз потім, у присутності командирів зі штабу, відбулася в сотні "Лиса" присяга на вірність українському народові. Після присяги сотня "Лиса" залишила Угнівщину й Белзщину та перейшла в околиці Кам'янки–Струмилової.

У серпні в сотні "Лиса" відбувався пропагандивний одномісячний

вишкіл. У курсі брало участь 8 стрільців. Одним з учасників був я. Курс вели вчителі з округи "Ярополк" і "Гуцул".

28 серпня 1944 р., у святковий соняшний день Успіння Богоматері, наша розвідка повідомила сотню, що до села Соколя з'їжджаються тягарові авта з большевиками.

Була полуднева пора, година 13–та. Командир "Лис" дав наказ, щоб сотня зайняла становища на краю лісу. Большевицька навала йшла прямо на нас.

На наказ командира стрільці підпустили москалів на віддаль 50–60 метрів. Раптом наказ сотенного: "Вогонь!" Загриміли повстанські скоростріли й почали валитись на землю московські напасники. Наш ґранатометчик, друг "Горинь", який був поза лінією бою, також завдав москалям багато втрат. Йому допомагав я та друг "Случ", який був родом з Волині. А друг "Стир" виліз на сосну з далековидом і подавав ґранатометчику інформацію, куди цілити, щоб попасти в скупчення ворогів. Він помітив, що багато большевиків зібралося в порожній лісничівці і навколо неї, і передав цю інформацію нашому ґранатометчику. Друг "Горинь" взяв добрий прицiл... і ґраната попала прямо в лісничівку, вбивши та поранивши немало ворогів.

Бій тривав понад 3 години, а поле було встелене вбитими та пораненими москалями.

Розлючені енкаведисти почали відступати до найближчого, віддаленого біля 3 кілометрів від місця бою, села Соколя та спалили його. У селі спалили біля 120 будинків, а селян арештували та позасилали в сибірські морозні пустелі.

Сотня "Лиса" вийшла з бою з одним тяжко раненим кулеметником. Його псевдо було "Старий" і походив він з села Незнанів. Раненого везли на возі, а по дорозі друзі по зброї підходили до нього. Кожний хотів хоч поглядом полегшити йому біль та з ним попрощатися. Друзі, які знали раненого особисто, говорили: "Прощай Іване, ми ніколи тебе не забудемо", а він лежав спокійно і мужньо, не даючи пізнати по собі страшного болю. По кількох днях друг "Старий" помер.

Скоро після цього бою сотня "Лиса" відійшла в Сокальщину. Більш–менш у той час сотенний "Лис" був назначений на інше становище і покинув сотню. На його місце командиром став дотеперішній чотовий першої чоти "Летун".

Село Корчмин і околиці на польській військовій мапі з 50-их років.

Wożuczyn
Michałów
Muratyn
Kmiczyn
Zafigóra
Franusin
Wasylów
Rachanka
Pukarzów
Małoniż
Kmiczynka
Czerkasy
Dutrów
Zaolzie
Grodysławice
Wólka Pukarzowska
Podhajce
Żulice
Nowosiółki
Kol. Grodysławice
Domanie
Steniatyn
Telatyn
Siklawa
Rachanie Nw.
Hopkie
Korea I
Telatyn-Kol.
Marysin
Tarnawacki
Pawłówka
Zimno
Steniatyn-Kol.
Wieprzów
Przecinka
Posadów
Radków
Liski
Podhorce
Typin
Kol. Hopkie
Ratyczów
Justynówka
Wola Gródecka
Pieniany
Ostrów
Łachowce
PGR Białystok
Górno
Gródek
Żerniki
Rokitno
Żniatyn
Kol. Podhorce
Kol. Wola
Podlodów
Nw. Wieś
Niedeżów
Kol. Gródek
Gródecka
Przewodów
Majdanek
Kol. Podlodów II
PGR Lipiny
Klekacze
Sowniec
Kol. Wandzin
Rzeplin
Majdan Grn.
Łubcze
Kol. Hubinek
Przewłoka
st. hod. rośl.
Wasylów Wlk.
PGR Setniki
Chorążanka
Werszczyca
Hubinek
Ulhówek
PGR Krzewica
Ruda Wołoska
Szlatyń
Rzeczyca
PGR Wasylów
Kol. Jarczów I
Debina
PGR Korczmin
Bujsce
Przeorsk
Jurów
Szczepiatyn
Budynin
Zawady
Tarnoszyn
Machnówek
Korhynie
Str. Dyńska
Korczmin
Ruda Żelazna
Kol. Jarczów II
Chodywańce
PGR Plebanka
Turyna
Nr723B
Korczówka
(Korczów)
Żołtniewoje
Żyłka
PGR Nowosiółki Kardynalskie
Stajewka
PGR Żurawce
PGR Dyniska Nw.
Myślatyn
Żurawce
Szalenik
Precki
Uehnów
Zastawnoje
Ruda Żurawiecka
Zatyle
UGNIEW
(UHNÓW)
Ostrowok
PGR Machnów
Nw.
Str.
Łazowa
Kniazie
Lubycza Królewska
PGR Wierzbica
Pod dubnoje
Karów
Domaszów
Woronów
Tiagłów
Sorokownia
Teniatyska
Nr701B
Michajłówka
Rudki
Dęby

У сотні "Черемоша"

У Сокальщині мене приділили до новоствореної сотні "Черемоша". Це було 5 вересня 1944 р. Я попрощався з друзями як з рідними і відійшов на політвиховника у вищезгадану сотню. У цій сотні я був під псевдом "Орлик".

У сотні "Черемоша" спершу я отримав від командира "Ярополка" тайний шифр з завданням списати та зашифрувати кожного вояка в сотні. Через місяць завдання було виконано.

Десь у другій половині вересня 1944 р. (думаю, що це було 25 числа) чотовий "Гордієнко" з двома повстанцями отримали від командира наказ перевірити терен в околиці села Перв'ятичі, що біля Сокаля. Повстанці виконали завдання і вже верталися назад до сотні, коли в чистому полі їх заатакували московські напасники. Вони несподівано появилися з іншого напрямку на двох тягарових автах. У нерівному бою з большевиками впало 2 повстанців — командир роя "Чумак", який одночасно був заступником командира першої чоти "Грізного", і друг "Цяпка" — господарчий сотні, який дуже старався про харчі, щоб сотня не голодувала. Коли чотовий "Гордієнко", якому пощастило вирватися живим, здав звіт сотенному про втрату "Чумака" і "Цянки", ми всі з болем в серці прийняли цей тяжкий і несподіваний удар. Відмовивши "Отче наш" за їхні душі та віддавши їм належну шану, увечорі ми їх похорнили і сотня "Черемоша" відійшла у північні ліси.

27 вересня 1944 р., на свято Чесного Хреста, сотня квартирувала в лісі, а недалеко нас квартирував місцевий господарчий кущ, який займався шиттям сорочок, штанів, виправою шкіри тощо. Господарча самооборона нараховувала біля 60 стрільців. Сотня "Черемоша" була віддалена від самооборони на 500 метрів. У той день в сотні відбувався політичний вишкіл, а також спис нових стрільців.

Після обіду на самооборону напали большевики. Вони під'їхали автами дуже тихо, спритно зліквідували стійку й несподівано наскочили на стрільців. Господарчий кущ був на відкритій прогалині і не був відповідно замаскований. Того дня енкаведисти кулеметним вогнем завдали йому великих втрат. Сотня не могла прийти кущеві на поміч, бо ворогів було дуже багато, тому сотня мусила відступити лісами у протилежному напрямку.

Через кілька днів ми знову перейшли в Сокальщину. Час був дуже небезпечний, бо в Надбужанщині аж роїлося від московських напасників. Зрештою, де ж їх тоді не було?

По дорозі трапилася така пригода. Вечором ми зайшли в село Нестаничі повечеряти. Селяни гостили нас щедро, ще й гостинці на дальшу дорогу дали. Коли сотня зібралася до відходу, до сотенного підійшов селянин і сказав, що з його хати забрано чоботи.

Чотові швидко виявили, котрий рій був в тих хатах. Ройовому з роєм наказано виступити. Опісля кожному стрільцеві в цьому рої справдили наплечник, котрий лежав на землі біля його ніг. З одного витягнули чоботи, які селянин зразу розпізнав як свої.

Цього вечора в селі Нестаничі перебував окружний провідник на псевдо "Ворон" (справжнє прізвище Козачок). Він закликав до себе на розмову мене як політвиховника сотні та запитав, чи стрільці були повчені, щоб у людей нічого не брати. Моя відповідь була, що всі у сотні були добре повчені, щоб від людей нічого не присвоювати, бо це ж наші батьки, матері. Вони нас годують і до них ми маємо ставитися не лише з пошаною, але й з любов'ю, бо без їхньої підтримки ми не могли б воювати.

Після цього окружний провідник "Ворон" виступив перед сотнею. Він сказав, що якщо ми, воїни Української Повстанської Армії, будемо зле поводитися, то тим зневіримо до себе людей, а без допомоги українського народу — довго не втримаємось.

Сотенний віддав партизана, який вкрав чоботи, окружному провідникові. Цей юнак вже більше до нашої сотні не повернувся. Він був покараний, але стрільці сотні його кари не знали.

Після цього неприємного випадку сотня "Черемоша" відійшла в ліси Сокальщини.

На початку жовтня 1944 р. до сотні "Черемоша" прибули члени Проводу ОУН, які переходили з-під Львова в Сокальщину. Це були Василь Ваврук з села Себечева, а другого я не знав. З ними було двох охоронців — Юрко Гнідик-"Ярема" з села Василева-Великого та Василь Краль-"Чаус". Нам було дуже приємно знову зустрітися по кількох місяцях.

Василь Ваврук, якого я знав з курсу в Річиці, побачивши мене політвиховником сотні, провів зі мною довшу повчаючу розмову. Між іншим він говорив, що в липні 1944 р. створено Українську Головну

Визвольну Раду і про героїзм наших визвольних змагань. Він також наказав, щоб підвищити політичний і бойовий дух у сотні та бути пильним до наших шкідників–перекинчиків, які є для нас дуже небезпечні, бо свій ворог гірше чужого.

По кількох годинах члени Проводу ОУН залишили сотню. На слідуючий день наша сотня перейшла дальше на північ у Сокальщину.

Початок жовтня 1944 р. був теплий і соняшний. Наша сотня цілими днями перебувала в лісі, а тільки вечорами упівці заходили в село повечеряти. У той час селяни дуже про стрільців дбали — щедро нас харчували, прали для нас одяг і загалом поводилися з нами як з рідними синами.

Сотня "Черемоша" найчастіше заходила тоді до сіл Яструбичі, Рожджалів, Тишиця, Корчин, Андріївка та інші.

У жовтні 1944 р. до сотні "Черемоша" прийшов командир куреня Василь Сенюк–"Летун" з сотнею "Дорошенка". Сотня "Дорошенка" нараховувала біля 150 повстанців і вони прийшли з–під Кам'янки–Струмилової. В курінь "Летуна" входили дві сотні — "Дорошенка" та "Черемоша", що разом нараховували близько 280 повстанців.

Коли почалися приморозки, курінь "Летуна" покинув ліс і перейшов до малого присілка Волисків недалеко села Андріївки. Курінь розташувався по стодолах.

Спокій не тривав довго. Третього дня після приходу (було це, мабуть, 27 жовтня), коли надворі ледь почало світати, наші стежі повідомили, що з напрямку села Рожджалова їде багато авт, а в них повно большевиків. У сотнях проголошено тривогу. Стрільці чимдуж одягнулися і в повній готовости стали в два ряди. Ройові скоро перевірили присутність.

Гуркіт большевицьких авт чути щораз чіткіше. Курінний "Летун" проводить коротку бойову нараду з політвиховником "Чорнотою", з сотенними та чотовими. Вони рішають, що сотня "Дорошенка" займе позиції на правому крилі лісу поблизу села Андріївка, а західнє крило буде боронити сотня "Черемоша".

Вже по кількох хвилинах повстанці сотні "Черемоша" йшли в ліс розстрільною один від одного на 4–5 кроків. Було тихо і тільки сухе листя шелестіло під нашими ногами.

Увійшовши в ліс на один кілометр, повстанці зупинились. Зайня–

ли бойові місця. Кожний упівець, притиснувши до плеча зброю, ждав наказу командира.

Бій розпочався заки зійшло сонце. Москалі від самого початку намагалися нас оточити, але на перешкоді став їм сильний вогонь стрільців сотні "Черемоша" з першої чоти "Грізного", що билася на лівому крилі. Також посередині й на правому крилі тривав завзятий бій. В бою відзначилися чоти "Гордієнка" та "Бджоли", які раз–по–раз відбивали большевицькі атаки.

Курінний "Летун", разом з курінним політвиховником "Чорнотою", керували боєм, стоячи з далековидами за деревом по середині фронту сотні "Черемоша".

Бій з хвилини на хвилину посилювався. Москалі сунули на нас як чорна хмара. Тоді курінний дав наказ — вперед! Стрільці з окликом: "Слава! Слава!" кинулися в атаку, але по кількадесяти кроках сильний вогонь большевиків задержав повстанців.

Деякі москалі повилазили на смерекові дерева й почали пускати по нас зрадливі черги з автоматів. Я остерігав стрільців перед небезпекою криком "Хлопці, обережно, по смереках большевики, дивіться вгору!" Одного такого, що прив'язався до гілляки і стріляв до нас з фінки, запримітив ройовий "Борис" і зі своєї десятизарядки пустив по ньому кілька куль. Большевик тільки перегнувися й повис мертвий на дереві.

Москалі кілька разів намагалися атакувати упівців і майже пхалися під повстанську зброю, але були стримані прицільним вогнем українського вояцтва.

Бій тривав вже понад три години. Багато втрат завдали напасникам стрільці сотні "Дорошенка", які підпустили ворога на малу відстань, а тоді сипнули вогнем по большевиках так, що ці в паніці побігли назад. За ними кинулися упівці і одного большевика поміж кущами зловив за ковнір стрілець Семен Навосад–"Рудий". Він руського розброїв і передав командирові.

Втрати енкаведистів були дуже великі, але на місце вбитих вони довозили все нових і нових.

У цьому нерівному бою загинуло також багато наших повстанців. Між іншими, загинув бунчужний "Зелений" та ройовий "Борис". Від вбитих повстанців стрільці забирали зброю, а ранених наших друзів передавали назад. Там наш санітар "Славко" обв'язував їм рани.

Бій тривав вже четверту годину, коли зв'язкові повідомили курінного "Летуна", що в сотні "Дорошенка" 10 повстанців вбитих, в сотні "Черемоша" — 11, а поранених ще більше. Щоб уникнути непотрібних жертв, курінний "Летун" дав наказ відступати. Сотня "Дорошенка" вирушила на схід, а сотня "Черемоша" — на південь.

Большевики були вже безсилі і за українськими повстанцями не пішли, але з помсти за великі втрати спалили присілок Волисків. Відступаючі стрільці сотні "Черемоша" з жалем спостерігали, як горів людський набуток.

По дорозі я зустрів раненого в ногу друга Володимира Гнідика-"Хороброго" з сотні "Дорошенка". Він був з сусіднього села Василів-Великий. Володимир, побачивши мене, дуже зрадів. Йому було тяжко йти, але я підтримав його і так ми дійшли до санітарного пункту в селі Витків на Радехівщині, де він залишився на лікування.

Весною 1945 р. "Хоробрий" загинув в бою з польським військом поблизу села Ріплина на Холмщині. Його похоронено в рідному селі.

Стрільці з роя "Бориса" і чоти "Гордієнка" похоронили своїх улюблених командирів та інших стрільців з сотні "Черемоша" і "Дорошенка" у спільних могилах на краю лісу біля вже спаленого присілка Волисків. Загиблі з кожної сотні були похоронені в окрему спільну могилу.

Після бою 27 жовтня наш курінь далі перебував в лісах, а вечорами упівці заходили до осель повечеряти. Погода тоді була ще гарна, снігу не було, тільки ночами приморозки.

Проте, мінялася погода і мінялися обставини нашої боротьби. Справу ліквідації Української Повстанської Армії перебрав в свої руки Микита Хрущов — кат і ненависник українського народу. Усі дотеперішні намагання знищити український визвольний рух не дали бажаних Москві результатів, а навіть навпаки — Українська Повстанська Армія відроджувалась і була популярна серед українського народу. Микита Хрущов зобов'язався перед Сталіним зліквідувати Українську Повстанську Армію до половини березня 1945 р.

Вже пізньою осінню 1944 р. до Західньої України Москва вислала кілька добре вишколених дивізій НКВД під командуванням досвідчених військових старшин і колишніх червоних партизанів. Вони були дуже добре озброєні. Проти Української Повстанської Армії енкаведисти вживали навіть літаки, з котрих стріляли в ліс запальними ку-

лями. Від таких підпалів ліси ґоріли і ніхто їх не гасив.

Енкаведисти не тратили часу й зразу почали підшукувати і вербувати зі слабкодухих наших людей донощиків, які за кусень ковбаси готові були зрадити свій народ. Були й такі несвідомі люди, які працювали на дві сторони, тобто для Української Повстанської Армії і для москалів. Тоді треба було бути дуже обережним та пильним і вичувати зрадників.

За таких обставин мусила міняти тактику боротьби і УПА.

У листопаді 1944 р. сотня "Черемоша" отримала наказ курінного "Летуна", щоб заквартирувати чотами в селах і там копати криївки. Криївки повинні бути копані на городах, а вхід — зі стодоли, стайні чи комори.

Відповідно наказу курінного, сотня "Черемоша" була поділена на чоти і повстанці квартирували в селах Рожджалів, Корчин, Спасів, Зубків, Переспа.

Першу большевицьку облаву я пережив разом з п'ятьма друзями у Рожджалові. Це було 21 листопада 1944 р. Наша криївка була в стодолі під кількома метрами соломи. Москалі ходили по нас, кололи солому гострими піками, але нас не знайшли. Другу більшу облаву я перебув у Переспі в коморі під підлогою.

13 грудня 1944 р.трапилося нещастя. Раннім ранком большевицькі облавники знову напали на село Рожджалів. На той час у селі перебував з чотою чотовий "Грізний", а з ними також був сотенний "Черемош". У нерівному бою з енкаведистами сотенний та його зв'язковий загинули. Як ми довідалися пізніше, сховище видав москалям зрадник на псевдо "Кармелюк".

Того трагічного дня я з друзями перебував в селі Корчині. Ми там підготовляли другу криївку.

У першій половині грудня 1944 р. курінний "Летун" дав наказ, щоб повстанці родом з Закерзоння переходили річку Буг та йшли в свої сторони продовжувати там нашу боротьбу проти наїзників.

Вертаю на Закерзоння

Згідно наказу курінного "Летуна", частина упівців, які походили з Закерзоння, стала готовитися в небезпечну дорогу.

Десь у половині грудня 1944 р. курінний політвиховник "Чорнота" повідомив мене, щоб іти в свої сторони й там організувати роботу.

Нас зібралося біля 40 повстанців. Більшість була з Любачівщини. Збірка була в селі Зубків. Скоро до нас долучило двох місцевих зв'язкових, які добре знали дорогу до річки Буг. Пройти треба було приблизно 7 кілометрів.

Був морозний вечір і трусив дрібний сніг. Охорони кордону з боку москалів ані поляків там не було. Зв'язкові довели нас левадою над річку Буг, а самі скоренько вернулися назад. Це було в околиці Сокаля, поблизу села Завишні. Буг ще не зовсім замерз і в цьому місці, де ми мали переходити, був досить широкий. Спершу стрільці йшли трохи льодом, а потім мусили скакати у досить глибоку воду. З наплечниками та зброєю, тримаючись за руки, ми йшли один за одним водою біля 50 метрів. Іти було дуже тяжко, але одні других тягнули. Хоч це тривало лише кільканадцять хвилин, то тіло від зимна почало дерев'яніти, а одяг на нас вже зовсім замерз.

Ми повискакували на лід та кинулися бігом до сільських хат.

З нами були два молоденькі повстанці малого росту. Вони рішили не скакати в воду, бо вона для них була заглибока й осталися на правому березі. За кілька хвилин появились з села Завишні люди з малим човном, забрали обох залишених повстанців та щасливо їх перевезли.

Коли ми добігли до найближчих хат, усі були обмерзлі льодом, а наша зброя замерзла. Усіх нас негайно розпровадили по хатах українських селян, а добрі люди заопікувалися нами і прийняли як своїх синів. Нас переодягнули в сухий одяг, а наш випрали та висушили. При тому, кожен упівець дістав від місцевого зв'язкового пляшку спирту, щоб ним розтирати тіло і довести його до нормального стану. Після вечері повстанці відпочивали. На наше щастя, в селі ані поблизу не було поляків.

Наступного вечора упівці попрощали по-синівські селян Завишні. З наказу наших провідників ми розділилися на дві групи — одна група відійшла до Любачівщини, а друга в Белзщину та Угнівщину. Я був в угнівській групі. Ми йшли через села Борятин, Вербіж та Будинин. У Василеві-Великому ми розійшлися і я пішов відвідати рідню.

Кінчався рік 1944 — рік мого побуту в сотнях "Орла", "Лиса" і "Черемоша". Останні місяці я служив під командуванням дуже талановитого партизанського командира, курінного "Летуна". Це була

дуже цікава постать, тому хочу йому присвятити окремо кілька рядків свого спогаду, щоб пам'ять про нього не пропала безслідно.

Справжнє ім'я курінного "Летуна" було Василь Сенюк. Він був сином Івана і Магдалини Сенюків, народженим у 1921 році в селі Щеп'ятині, що на Угнівщині.

У сорокових роках Василь опинився в Німеччині на примусових роботах. Там німці звернули увагу на здібного українського юнака та вислали його на військовий вишкіл. Після вишколу німці завезли Василя до Югославії боротися проти комуністичної партизанки Тіто. Йому дали підстаршинське звання й зробили старшим над тридцятьма вояками. Василь вив'язався зі своїх обов'язків зразково й за це отримав відпустку й право відвідати рідню в Україні.

До Югославії Василь Сенюк вже більше не повернувся. Коли він приїхав у відпустку до рідного Щеп'ятина в травні 1944 р., там якраз квартирувала сотня "Лиса". Василь познайомився з сотенним і скоро потім вступив у ряди Української Повстанської Армії, де зразу був призначений чотовим саме в сотні "Лиса". Його псевдо було "Летун" і під цим псевдом він воював до кінця свого молодого життя.

Василь скоро і добре опанував тактику партизанської війни. Він показав себе майстерним військовиком спершу в бою з поляками 2 червня 1944 р. в селі Річиці, а опісля на Холмщині та у великому бою проти большевиків 28 серпня 1944 р. поблизу Соколі.

Коли командир "Лис" перейшов до вищого командування, "Летун" став сотенним.

Як командир сотні, "Летун" відзначився скорим рейдом на Равщину, а опісля переможним боєм проти більшовиків під Жовквою. Швидкими рейдами, наглими атаками і блискавичним виводом партизанів з місця загрози він постійно непокоїв ворогів, а свою сотню захищав від непотрібних втрат.

Партизанські вміння "Летуна" доцінило вище командування і вже в жовтні 1944 р. він був призначений командиром куреня, в склад якого входили сотні "Дорошенка" й "Черемоша". Ще нім настала зима, курінь "Летуна" звів переможний бій з великими силами енкаведистів під Андріївкою, який я описав у попередньому розділі. Після цього курінний "Летун" дав наказ сотням поділитися на малі відділи й заквартирувати по селах Сокальщини, щоб перебути зиму. Натомість уродженці Закерзоння мали вертати в рідні сторони, щоб там

продовжити боротьбу. Серед поворотців був і курінний "Летун".

Курінний "Летун" вернувся з–за Бугу з чотирма повстанцями зі свого почоту. В суботу 10 лютого 1945 року, пізнім вечором він відвідав батьків у рідному селі Щеп'ятині. Що сталося далі, моїй сестрі Анні розказала далека племінниця родини Сенюк, яка однак не бажала, щоб тут назвати її прізвище. Вона була очевидцем трагедії.

У неділю 11 лютого 1945 р., коли селяни Щеп'ятина верталися з церкви з вечірні, вони побачили в селі групу п'яти стрибків — московських вислужників з недалекого села Махнівка, яких люди називали ґалянтами. Цієї неділі стрибки вбили в Щеп'ятині двох невинних селян: Миколу Петріва і Матирана — одного біля річки Річиця, а другого біля його хати.

Цього недільного вечора ґалянти потайки зайшли до крайньої хати в Щеп'ятині від села Кривиці й там заночували в їхнього коляборанта. "Летун" з його друзями знали про стрибків, але, як пізніше стало видко, ґалянти знали також про "Летуна" з чотирма повстанцями й де вони перебувають. Можна лише додуматися, що котрийсь з московських вислужників у селі доніс на партизанів.

Стрибки вночі дали знати про "Летуна" до Белза москалям і полякам, які тоді були там згуртовані. У понеділок раннім ранком енкаведисти, поляки й стрибки оточили хату батька "Летуна" — Івана Сенюка та інші навколишні хати. Батьки й дві сестри Василя заздалегідь залишили хату й повтікали до села. Навколо хат зразу розгорівся запеклий бій. Напасники за всяку ціну намагалися вдертися в хати, де залягли повстанці, але вони завзято обороняли себе, не допускаючи ворогів близько, щоб не датися енкаведистам взяти живими.

Коли розлючені енкаведисти побачили, що їм не взяти повстанців живими, вони запалили хату. Двох українських революціонерів згоріло усередині, а їхні недопалені тіла вороги залишили і селяни темною ніччю поховали їх на місцевому цвинтарі. Третій повстанець — з літературою — був захований в четвертій хаті й таким чином залишився живим. Натомість тіло Василя Сенюка–"Летуна" та одного з його сподвижників вороги витягнули з криївки й забрали з собою. Очевидці розказували потім, що їх прив'язали до воза й тягнули дорогою.

Що сталося з тлінними останками наших героїв — не відомо. Мабуть, московські бандити кинули їх по дорозі в якесь багно, щоб і сліду не осталося. Та даремне. По курінному "Летуну" осталася славна

пам'ять, яка ніколи не пропаде і не загине.

Настав 1945 рік. Він був для Української Повстанської Армії дуже тяжкий і несприятливий. Большевики з правої сторони Бугу, а поляки і енкаведисти на Закерзонні інтенсивно слідили і нападали на упівців та їхніх прихильників.

На початку січня 1945 р., пізнім вечором я обережно застукав до батьківської хати. Родина зраділа, побачивши мене, але й зажурилася, як і де мене переховати у той небезпечний час. Цього вечора батьки не освічували хати, але потемки розказували про жахливе їхнє життя, коли стрибки, енкаведисти й поляки мало не щодня нападали на батьківську оселю й тероризували рідню.

Уже слідуючого ранку большевицькі облавники напали на село Корчмин. Ці злочинці перебували в селі до ранку наступного дня. Московські напасники шукали за молодими людьми, але арештували також селян середнього віку. Між іншими забрали тоді нашого батька і найближчого сусіда, Якова Боднарчука. Оба вони були біля 50-ки, тому мама й жінка Якова за дуже не боялися за своїх чоловіків. Зате, коли москалі знову находили нашу хату, мама їм казала: "За ким шукаєте, ви вже забрали мого чоловіка" і завдяки тому я, хоч і не мав у стодолі доброго сховища, пересидів облаву безпечно.

У перших днях перебування в рідній хаті я добре заховав у бляшаній коробці зашифрований опис сотні "Черемоша".

По кількох днях я залишив батьківську хату й пішов на сусідні села, щоб допомогти організувати самооборону проти нападів поляків і стрибків-енкаведистів. У той час банда стрибків з Махнівка, разом з енкаведистами і поляками, нападала на навколишні села Корчмин, Кривицю, Будинин, Василів-Великий, Щеп'ятин та інші. Вони насамперед тероризували родини підпільників, а також арештували молодих членів рідні — братів, сестер, а то й батьків і відсилали до польських каторжень або в сибірські морозні безлюддя. Найбільше терпів Корчмин, бо село було патріотичне і найближче до цього бандитського гнізда в Махнівку.

Ця злочинна банда, крім терору й арештів невинних людей, ще грабувала родини підпільників. Вони забирали, що тільки їм сподобалося. Наприклад, з мого батька стрибок Славко Занько стягнув сукняну куртку й з місця надів на себе.

Стрибки з Махнівка приклали також рук до загибелі курінного

"Летуна" в селі Щеп'ятині, Угнівщина, про що я розказував раніше.

За таких обставин я до Корчмина майже не заходив, бо не було дня ані ночі, щоб стрибки напоспіл з енкаведистами і поляками не нападали на родинну хату.

У першій половині березня 1945 р. напасники скатували мою матір так, що два ребра їй поламали, а третє пошкодили. У цьому ж березні зловили і тортурували батька і на його ж очах спалили важкою працею збудоване господарство. Молодша сестра Ганя чудом спаслася від смерти. Стрибок Микола Миран і поляк зі Стаїв стріляли в неї, коли вона полями йшла в село. Вона була в чистому полі не далі як півкілометра від бандитів, тікати не могла, бо сніг ще був по коліна, а кулі сипались в її сторону, але не трапляли в неї, бо вона увесь час просила Матір Божу спасти її. І Матір Божа її вислухала.

Старша сестра Катерина була господарчою в рідному селі до 1945 р. Її псевдо було "Славка". Від весни 1945 року мусила скриватися від поляків, стрибків і енкаведистів. Катерина скривалася переважно в селі Переводові.

До речі тут буде згадати, що за гітлерівської окупації в родинній хаті була швальня. Дівчата сходились і шили потрібні повстанцям речі.

От така була доля родини підпільника.

Від половини 1945 р. я став працювати в тереновій пропаганді та знову повернувся до псевда "Ярема". Моїм зверхником був Василь Банах з села Василів–Великий, псевдо "Береза". Він доручив мені підготовитись до виступів та дав вказівки щодо тематики. Виступаючи перед людьми, я наголошував, що Українська Повстанська Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу, бо тільки у вільній державі кожний громадянин української землі буде міг вільно жити. Я також пояснював, що боротьбою УПА за відновлення вільної Самостійної Держави керує новостворена УГВР — Українська Головна Визвольна Рада, найвищий державницький орган усього українського народу.

Іншою злободенною темою моїх виступів було виселення. Саме тоді починалася нова хвиля примусового виселення українців Закерзоння в окуповану Москвою Україну, тому я говорив людям, щоб нікуди не їхали й не покидали споконвіку своєї, прадідівської землі.

Такі зібрання я робив в селах Сокальщини та Угнівщини. День

наперед я повідомляв станичного про мітинг в його селі, а хлопці-школярі повідомляли кожну хату, щоб усі прийшли на зібрання. Люди приходили на мої виступи охоче й у великій кількості.

Перший такий пропагандивний мітинг я мав в селі Жнятині в серпні 1945 р. (з нагоди річниці військового походу на Київ), а опісля в Лісках, Переводові, Гільчі. 1 листопада, в річницю УНР, я говорив про листопадовий зрив у Довжневі, а пізніше в Хохлові, Щеп'ятині, Кривиці, Василеві-Великому та в інших навколишніх селах.

Весною 1946 р., крім пропагандивних зібрань, доручено мені робити з молоддю сходини з історичною тематикою про княжу та козацьку доби й порівняти минулу боротьбу з теперішньою.

Отож, я говорив юнакам, що це є ця сама ідея боротьби за вільну Українську Державу. Тоді змагались гетьмани й козаки, а сьогодні бореться Українська Повстанська Армія. На закінчення таких сходин я говорив, що в нас усіх є дух Шевченка, який кличе нас:

Вставайте, кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Хоч виселено з рідних земель кількасот тисяч українців, то все таки частина українського населення залишилася і завдяки їм повстанці могли продовжувати боротьбу. Мітинги я організував тепер рідше, тому у вільних хвилинах я дуже часто шив однострої українським повстанцям. За наказом мого провідника "Берези" кількакратно брав участь в боях проти нападів польського війська на Холмщині.

З початком 1947 р. до нас стали доходити щораз то голосніші чутки про примусове виселення решти українців на понімецькі землі, котрі одержала Польща після Другої світової війни.

Отож, не було ради — треба було шукати особистого порятунку, щоб не дістатися ворогу в руки. На початку 1947 р. наш сусід Іван Фарисей полагодив мені в Угнові тимчасовий паспорт ("довуд особісти"), а отець Юрій Менцінський постарався про відповідний польський друк ("засвядченє") з урядовою печаткою "пелномоцніка до справ евакуації", тобто повноваженого у справах евакуації. У цій посвідці було написано, що дана особа "єст польскім льояльним обивателєм і евакуації не подлєга". На цьому документі о. Юрій написав моє

ім'я та прізвище — і ось я вже став польський "обиватель".

У першій половині червня 1947 р. о. Юрій з дружиною залишили Корчмин і рішили податися на захід Польщі. З ними забрався і я, вдаючи їхнього слугу. Я плянував з заходу Польщі дістатися до Чехословаччини, а далі у вільний світ. Але наперед ми заїхали до містечка Лащів, щоб продати отцеві коні з возом. Однак о. Юрій не мав кінських паспортів, тільки посвідку на коні з Угнова, тому убівці потелефонували до Угнова, щоб перевірити. Усе показувало на те, що убівці збираються о. Менцінського арештувати. Бачачи таке, купуючі втратили інтерес до коней.

Я спостерігав за всім з безпечної віддалі й додумався, куди воно йде. Я відійшов подалі, щоб загубитися поміж торгуючими людьми і так пощастило мені знову оминути небезпеку. Я дуже осторожно відійшов в поля й ніччю повернувся в рідне село, де ще жила невиселена родина.

А отця Юрія з дружиною поляки в Лащеві таки арештували. Все їхнє добро, котре вони мали з собою (а разом з тим і всі мої речі), їм забрали, а їх відвезли до Томашева, а опісля — до концентраційного табору в Явожні. У 1948 році о. Менцінський з дружиною вийшли на волю й проживали в місті Лігниці, а опісля переїхали до Оструди. Звідти написали навіть листа до моїх батьків, в якому натякали на "злі хвилі", які їм довелося пережити і що їм здавалося, що цьому "не буде кінця", але завдяки милостивому Богові найгірше минуло. По довгому старанні, в 1959 р. вони виїхали до Америки, де проживали їхні дві доньки. Отець Юрій Менцінський помер в Америці 14 червня 1974 р.

Після "Акції Вісла"

У неділю, 22 червня 1947 р., як тільки люди вернулися з церкви, рознеслась Корчмином вістка, що польське військо оточує село.

Мама крикнула мені забирати все своє й скоренько втікати та бути дуже обережним. Мама ще щось говорила, але в поспіху я нічого не чув. Я не встиг навіть попрощатися як слід з матір'ю і сестрою Анною, які залишилися самі.

Я втікав у ліс, поблизу якого наш батько з іншими селянами пас

коні. Коли я наближався до тата, щоб з ним попрощатися, батько крикнув і показав на поляків, які йшли полями. Я лише здаля помахав йому рукою на прощання і чим скоріше рушив лісом у напрямку Корчева.

У лісі, поміж густою терниною, я заховав підпільну літературу, якої мав досить багато. Між іншими, там була історія Крип'якевича, мапа наших околиць і Холмщини та багато інших цінних брошур.

Лісок був малий, а до того ще й рідкий, тож я перебіг його скоро і рушив на сільські поля, прямуючи до Стайського ліску. Я був певний, що до цього ліску військо не піде облавою, бо в селі Стаї жило тоді дуже багато поляків і зорганізовано там навіть польську міліцію.

Між Корчминським і Стайським лісом, на корчминських полях, була доріжка, а попри неї досить довгий рів, який тягнувся на кілька кілометрів. Води в ньому тоді було дуже мало. Вздовж цього рову польське військо розставило лінію застав, про що я тоді й не подумав. Вояки були розставлені один від другого що кілька метрів. І ось я добіг на 15–20 кроків від цього рову і нараз побачив польського військовика, що спав, спертий на кріса. Я повернув направо, щоб там спробувати перебігти рівець — та знову натрапив на сплячого поляка. Тоді я повернувся назад та поміж ними, дуже обережно перебіг рів, а опісля борозною хильцем подався в Стайський ліс. На моє щастя, польське військо було дуже змучене, бо в тих місяцях вони безперестанку полювали за бандерівцями та взагалі за українцями.

Я забіг в ліс на 600–800 кроків, вліз в густу лозину й там дожидав вечора. Я молився і дякував Пречистій Діві Марії, якій знову завдячував свою безпеку і яка мене хоронила в найнебезпечніших хвилинах.

Вже був пізній вечір, як я вийшов на край гаю та почув голоси поляків, які йшли з застави в напрямку Корчмина. Я був дуже голодний і мене мучила спрага. Я рішив зайти до української родина Воронків, які жили під лісом, недалеко Корчмина.

Вже було близько півночі, як я обережно підійшов до хати та застукав легенько у вікно. По кількох хвилинах господиня відчинила малу шибку, а я їй сказав хто я є й звідки. Я просив жінку про кусень хліба й молока напитися. Вона відповіла, що вдень польське військо все молоко та хліб пожерли, але таки дала мені трохи сухого хліба, за що я їй гарно подякував і відійшов.

Підкріпившись дещо, я подався на якихось 2 кілометри вглиб лісу. Там я мав криївку, щоб у наглому випадку заховатися від напасників. Блукав я там у темноті довго, шукаючи цього сховища, яке було поміж двома кущами, але не міг віднайти.

Надворі почало вже сіріти, а я далі не міг натрапити на криївку. Зажурений і змучений, я рішив іти до другої криївки, яка була на корчминських полях. Я її збудував разом з Дмитром Бісом, псевдо "Чубчик". Про обі криївки знало лише нас двох.

Я вийшов з лісу, перейшов річку Річицю та дійшов до батькового поля. Вхід до сховища був з межі. Ми залазили туди дуже обережно, щоб не пошкодити межі. Увійшовши всередину, дуже докладно все маскували.

Я почав залізати у сховище і тут почув, що там хтось є. Я не знав, людина це, чи звір якийсь, тому завовтузився на мить, але тут відізвався Дмитро. Ми оба дуже собі зраділи.

Перебували ми в цій криївці кілька днів та мали багато часу про все поговорити, навіть про найгірше. Між іншим, ми приобіцяли собі, що той, хто залишиться в живих, буде на похороні другого. Так склалося, що то мені прийшлося сповнити дану тоді обіцянку. У 1979 р. я з болем і жалем провів у вічність мого друга Дмитра Біса–"Чубчика". Причиною його передчасної смерти була польська тюрма–катівня. Я посипав його могилу землею з–під корчминської церкви і промовив такі слова: "Дорогий брате, друже мій! Не судилось Тобі бути похороненим на своїй рідній землі, тому нехай ця чужа земля буде Тобі легкою за Твої муки і страждання".

А двадцять років раніше, ми сиділи в криївці, напружені, втомлені та голодні. Вночі виходили напитися води з якогось рову й трохи обмитися та розпростувати ноги. Якщо пощастило, їли ярину, назбирану по городах.

Одного темного вечора ми зустріли на полі мешканця Корчмина (прізвище забув). Він нам сказав, що частину села вже вивезли та розказав про трагічну долю й катування наших рідних та інших селян.

Скривалися ми з Дмитром по криївках два тижні — в полі, в лісі, в селі. Ці сховища були добре замасковані. У полі на криївці росло збіжжя, а в лісі, на вході поміж двома кущами, росла трава.

Блукаючи ночами по рідних полях, одного разу ми помітили світла в сусідньому селі Щеп'ятині. Це було 4 або 5 липня. Ми були дуже

голодні, тому, не дивлячись на небезпеку, рішили зайти в село, щоб дістати хоч трохи харчів.

Тільки почало смеркати, як ми з Дмитром вже були на краю лісу. Ми знайшли невелику яму, посідали там і дожидали вечора.

Раптом з боку Щеп'ятина почувся гамір, гавкання собак і команди "Напшуд" (вперед). Прямо на нас сунула польська облава. Це польське військо вишукувало українських хлопців.

Часу, щоб скритися або втекти кудись, у нас вже не було. Смерть заглянула нам у вічі. Ми оба прикрилися трошки сухим гіллям та листям, притулилися до себе спинами і з ґранатами в руках і пістолем (а він у нас був тільки один) чекали на ворога. Ми були готові вмерти, але при тому забрати з собою на той світ хоч кількох поляків. Живими ворогам ми б не здалися.

Ми чули, як наближається польська навала. Одна їх група вже була на краю лісу, а друга надходила з іншого боку. Біля них бігли й погавкували собаки. Вони пройшли повз нас на відстані не більш як 8 метрів, але не помітили нас. Ми були врятовані. Ми знову були у великій небезпеці, але Бог та Божа Матір і на цей раз оточили нас своєю опікою.

Після цього страшного епізоду, ми з Дмитром вже не пробували йти в село. Дочекавшись ночі, ми залишили нашу схованку, перейшли річку Річицю та левадами дійшли до нашого поля. Дорогою наїлися трохи молодого гороху, моркви, цибулі й зайшли межею, щоб не залишити сліду, до своєї криївки. У криївці ми мали залишених кілька сухарів, які ми смачно поїли з молодою цибулею. Потім помолилися, подякували Богові, що не дав загинути з ворожих рук, та заснули.

На другий вечір ми знову одні в чистому полі. Навколо усе завмерло спустошіле, бо жителів навколишніх сіл поляки вигнали з рідної землі.

Коли вже добре стемніло, ми поволі і дуже осторожно зайшли в рідний Корчмин.

Всюди було темно і стояла глуха тиша, лише пси та коти перебігали дорогу й страшно вили, шукаючи якоїсь поживи. Ці домашні звірята виглядали цілком здичавілі.

Ми зайшли до моєї криївки, котра була в городі біля верб. Входилося до неї зі стодоли, яка була біля ста метрів від річки Річиці. Цей потайник був у недалекого нашого сусіда Івана Фарисея.

Пізнього вечора 7 або 8 липня ми вийшли з криївки. Постояли хвилю, наслухаючи, чи нема якогось підозрілого руху в селі. Але всюди було темно і тихо.

Ми рушили селом. Минули кілька порожніх хат. Вікна і двері до них були повідкривані, шибки побиті. На подвір'ях валялися рештки якогось майна, на плотах побиті горщики. Сум та горе визирало з кожного кутка.

Я увійшов до хати. Заглянув у сховок, де мама мала залишити харчі. На жаль, нічого не було. Поляки усе забрали, а ми з Дмитром так на ці харчі надіялися...

Ми пішли далі поміж хатами. В обійсті Миколи Сенюка помітили, що хтось стоїть на городі, віддалений від нас на кроків 50–60. Ми затрималися й стали наслуховувати. Зачувши рідну мову, обережно підійшли ближче й розпізнали голоси друзів з села Ворохти. Це були "Лис", "Хмара" і "Кравченко". Останній копав на городі картоплю.

Ми наварили молодої бульби зі шкварками і добре наїлися. Увесь той час двох з нас тримало варту. Після вечері ми попрощалися і на ніч розійшлись до своїх криївок.

На слідуючий вечір ми знову в п'ятьох зійшлися на вечерю до якоїсь порожньої хати та говорили, куди хто піде.

Як я довідався пізніше, "Лис" і Хмара" перейшли річку Солокію і пішли на Львівщину, куди переселено їхні родини. Вони там замаскувалися і якось пережили найгірший час.

"Кравченко" пішов на захід Польщі. Поляки його зловили і він сидів і карався довгі роки в польських тюрмах. По виході на волю його направили в ПҐР–у ("Паньствове Ґосподарство Рольне" — щось на зразок совєтських совхозів). Оженився з полькою і жив поблизу Торуня.

Цього вечора до нас прийшов Йосиф Лапчук разом зі своїм сусідом Йосифом Бедриком. На той час його батька поляки вже повезли до табору Явожно, натомість Бедрикової матері не виселили, бо була з польського роду.

Від них ми довідались, що в селі залишились поляки, між іншими Марія Бедрик, Петро Божановський, Марцин Лісіньский, Максим Мислівчук, Казік Муха.

Після вечері ми всі розійшлися своїми дорогами. Ще таки цього самого вечора Дмитро Біс пішов до Ліни Мухи — вона була його па–

реченою. Він йшов з думкою, що принесе трохи харчів та дещо довідається. Ми жили вже довший час на безлюдді і не знали, що діється навкруги.

Дмитро не повернувся до криївки ані цього, ані слідуючого вечора. Я нетерпеливо чекав у криївці та побоювався, що може його зловили поляки. Мої передчуття були тоді якнайгірші.

Щойно на новому поселенні я довідався від Дмитра, що по двох днях він повернув до криївки, але мене вже там не було. Він пішов до села Щеп'ятина і рішив з далекою родиною виїхати на захід Польщі. В Белзці на станції його зловили поляки й відвезли до Томашева. Після важких тортур його завезли до Кракова на суд, котрий тривав кілька хвилин. Це було 15 вересня 1947 р., а вийшов Дмитро на волю щойно у 1954 р.

По кількох днях поляки арештували за співробітництво з українськими підпільниками також Йосифа Бедрика та відвезли його до табору Явожно. Після страшних тортур, у 1948 р. Йосифа звільнили з пошкодженим здоров'ям і він недовго потім помер у рідному селі.

Отже, по 10 липня я перебував у криївках сам. Не дочекавшись Дмитра, рішив зайти до села Махнівок. Там жила двоюрідна сестра матері Катерина Осіцька, замужня за поляком.

Дорогу до них я знав добре. Зайшов вночі до стайні, виліз на вишки та заночував у сіні.

Рано тета прийшла доїти корови. Я тихенько дав про себе знати і сказав, що хочу перебути у них весь день. Тета принесла мені сніданок. Опісля дала обід і вечерю та ще хліба й сала на дорогу, і вечором я знову пішов до Корчмина до криївки.

Одного пізнього вечора я зайшов на присілок до родини Мисливчука. Вони довго не відчиняли, тільки розглядали мене крізь вікно. Коли врешті-решт розпізнали, відчинили двері і я сказав, що хочу їсти. Господиня подала мені хліба і молока та сказала, що вчора вечором було в них біля 20-ти партизанів. Вони просили їсти й господарі дали їм хліба і молока та ще щось на дорогу.

Я тоді сказав господині, що це були поляки, переодягнені в цивільний одяг, які знали нашу мову та додав, що тут уже нема українських партизанів — осталося всього найбільше з п'ятьох.

І дійсно — це були поляки. Як я пізніше довідався, українську родину Мисливчуків вигнали на північ Польщі, а старого лісничого ду-

же били і катували лиш за це, що того вечора сказав: "Паранька, дай хлопцям їсти". Він скоро потім помер на вигнанні.

Через два або три дні, пізнім вечором, я залишив Корчмин і самітній вирушив в південному напрямку в сторону остобіжських торфових ям. Ніч була темна й мрячна по цілоденному дощі.

Я вже був на корчминських сіножатях, коли раптом якихось 800 кроків вліво почув поляків. Польовою доріжкою один за одним йшло польське військо, лиш їхня зброя дзвеніла в нічній тиші. Їх могло бути з 40 військовиків. Вони йшли в напрямку Махнівського ліску.

Коли я почув поблизу військо, трохи збентежився. Я присів за кущем і став наслухати, куди вони підуть. Коли впевнився, що поляки таки відійшли в напрямку Махнівського ліску, мабуть на заставу, я зі ще більшою обережністю продовжив свою мандрівку до границі на річці Солокії. Недалеко наш батько мав яму, з якої копав торф.

Добрався я туди пізньою ніччю та відразу заліз в лозину й перебув там цілий божий день. По обіді появилися поблизу мене поляки з села Корчева. Вони там громадили сіно. Коли ці люди відійшли подалі від мене, я пересунувся до іншого куща, щоб бути від них якнайдалі.

Увечері я думав перейти річку Солокію й на Львівщині загубити поміж людьми по собі слід. Я довго спостерігав за кордоном і переконався, що перейти його не було як, бо большевики безперестанку його освітлювали.

Мені прийшлося поміняти пляни і вже біля півночі я підійшов дуже обережно до села Стаї, до хати тітки Мокрини Заворотюк–Ліґіжинської. У малій темній кімнаті тета шептала молитву, а її муж спав у другій кімнаті. Я дуже тихо окликнув її, кажучи, що це я, Михайло з Корчмина.

Вона пізнала мене та тихо забідкалася: "Ой, дитино, як ти сюди прийшов? Тут всюди озброєні поляки, цілу ніч ходять по селі". Я відповів, що пройшов, коли вони відійшли в другий кінець села. Щоб упевнитись, що близько нікого нема, тітка вийшла надвір наслухати, пізніше позамикала двері і, не світячи світла, дала мені попоїсти всього доволі.

Після вечері вона знову вийшла з хати. Упевнилася, що поблизу нікого нема, а тоді завела мене до стайні, де були два коні та інші тварини. Над хлівцем для свиней була сильна стеля з дощок, а на дошках досить багато соломи. На цій соломі довелось мені жити кілька

тижнів.

Знала про мене лише тета Мокрина. Коли несла свиням їсти, то в друге чисте відро ставила миску з їжею мені. За кожним разом замикала двері до хлівця, а чоловікові–поляку казала, що замикає, бо боїться, щоб часом злодії не покрали свиней.

Я не міг нікуди рушитися, бо не мав усіх потрібних документів. У мене не було посвідки про військову реєстрацію, але через якийсь час тітка Мокрина її мені роздобула. Посвідка була на чуже прізвище, але я собі порадив. Я попросив тітку принести сильного вивару з паперу. Я вложив у цю воду посвідку й по якомусь часі напис зник — вивар витягнув його, лишивши тільки на папері печатку. Після цього я написав на документі таке саме прізвище, на яке мав виставлений паспорт, і таким способом я вже мав при собі всі потрібні мені польські документи. Після того я почав серйозно думати про виїзд на захід Польщі, куди переселено мою рідню.

По кількох тижнях надійшов лист від тітчиної доньки, яка була переселена з дітьми і мужем (а моїм двоюрідним братом) Степаном Березовським на понімецькі землі, в село Перлінек недалеко міста Леби над Балтійським морем. На листі була зворотна адреса і тітка її мені дала. Тепер я вже був готовий рушити в дорогу на захід.

Я зі сльозами в очах, як рідну матір, попрощав добру тітку Мокрину, подякував щиро за її доброту і пізнім вечором вирушив левадами та крутими бічними доріжками на захід. Її чоловік поляк, який навіть за добре не вмів говорити по–польськи — в хаті розмовна мова була українська — про ніщо не знав. Мокрина йому не довіряла, щоб при горілці не сказав про мене полякам. Його брат, Ясько Лігіжиньскі, був у той час комендантом міліції в Стаях.

По дорозі я зайшов під каплицю в Корчмині, де появилася Матір Божа, помолитися і сильно, зі сльозами в очах, просив Божу Матір допомогти мені у той важкий і небезпечний час.

Було вже по півночі, як я рушив у дальшу дорогу. Я прямував до Махнівка. Перейшов річку Річицю і зайшов осторожно до стайні тітки Катерини Осіцької. Коли зранку вона зайшла до стайні, я розповів їй про свої небезпечні мандри. Зокрема, я розказав їй, що зараз на другий день після того, як я покинув торфові ями над Солокією, польське військо робило там облави. Вони йшли саме тими сіножатями, де я один день пересидів. Коли б я затримався там на день довше, мене на–

певне б зловили.

Тітка принесла мені сніданок, її невістка Марійка випрала мої дві сорочки, а син Федір постриг мені волосся на їжака. Мій вигляд дуже змінився.

Вечором я попрощався з ними трьома, щиро подякував за їхню поміч і добре серце.

Тітка Катерина дала мені на дорогу ковбаси та хліба і пізнім вечором я вирушив у далеку і небезпечну дорогу на захід.

Моя дорога на захід Польщі

Була перша половина серпня 1947 р. Пізнім вечором на корчминських полях я клякнув помолитися перед далекою дорогою. Після щирої молитви я поклонився рідній землі і з болем у серці рушив у невідоме. Я й не гадав, що залишаю рідну землю назавжди.

Я мандрував полями, стернями, левадами. Я йшов цілу ніч поміж селами Ульгівком, Річицею, Ратишевом, щоб над ранком дійти до холмського містечка Лащева. До міста оставалося ще приблизно кілометр дороги. Сонце ще не сходило, люди спали. Я затримався в кущах та дожидав рухливого ранку, коли люди стануть спішити на базар.

Коли почався на дорозі рух, я вийшов з кущів вдаючи, що запинаю штани. Сорочка моя була опущена в безладі, я йшов так ще з кілька кроків і вдавав не за дуже мудрого. Раптом напроти мене появився фургон, а на ньому з десяток польських вояків. Мені вже не було як їх оминути, тому я рушив прямо на них. Вони їхали в напрямку Угнова і дуже уважно мені приглядалися, але не зачіпали. Я пройшов повз них і попрямував до Лащева.

Коли я прийшов на залізничну станцію, поїзду ще не було. Я пішов до поблизького струмка трохи помитись і відсвіжити ноги по далекій ході. У той час приїхав поїзд, але став у східньому напрямку. Я не спішив, бо думав, що ще будуть переставляти паротяг у протилежному напрямку. Але паротяг раптом засвистів і поїзд рушив на Вербковичі. Я ще підняв руку з думкою, що може звільнить і я добіжу, але це було надаремно.

Мене взяла велика досада і на себе, і на цілий світ, що мені так не поталанило. Однак, як я довідався трохи пізніше, це було моє велике

щастя, що я не вспів на цей поїзд. Виявилося, що до Вербкович поляки звозили з Сокальського повіту українських примусових переселенців і я б попав у саме пекло, якби встиг сісти на той поїзд. Я думаю, що це знову Матір Божа покерувала мною так, щоб той поїзд мені втік. Вона вислухала мою молитву, в котрій я віддав себе цілковито під Її опіку, і спасла мене на й цей раз.

Бачачи мою досаду, якась незнайома польська жінка сказала, що вечором знову буде поїзд. Однак у моєму становищі я не міг ждати до вечора на залізниці, бо в той лихий час усяке могло трапитися.

Я вийшов на дорогу, сам не знаючи, куди іду. Але йшов і йшов, аж здалеку побачив табличку з написом "Тишівці". Минув я містечко і побачив по лівому боці річку. Це була Гучва. Я затримався на її березі, щоб трохи відсвіжитися і відпочати. По тому боці річки сиділи дві черниці і я чемно запитав їх про поїзд до Люблина. Вони відповіли, що завтра рано виїде поїзд з Вербкович до Замостя, а звідти до Люблина їздять поїзди частіше. Того тільки мені треба було й знати.

Вже сонце заходило, коли я дійшов до села Гонятичі. На краю села старша жінка на подвір'ї різала ручною січкарнею січку. Я поздоровив її й по хвилині почав помагати. Я сказав їй, що іду до шпиталя відвідати дуже хворого брата. Незабаром прийшов її син військовик, але він до мене не відзивався. На моє прохання, щоб дала мені молока напитися, бо я спраглий, жінка дала. Хотів їй заплатити, але вона грошей не взяла. Щоб не викликати підозри, я запитав, де живе "солтис", щоб вказав мені десь переночувати.

Я покрутився трохи вуличками села, нібито шукаючи "солтиса", а тоді запримітив посередині села малий вигін, на якому стояла отара овець без пастиря. Я рішив там, поміж вівцями, заночувати, бо іти мені вночі дорогами було трохи небезпечно, а полями я не знав дороги. Небезпека була тим більша, що я бачив військовика, який прийшов на ніч додому, отже десь недалеко мусило бути військо.

Було вже темно, село спало, і я обережно зайшов поміж вівці. Я сів, порозглядався на всі сторони, чи нема близько якого лиха, а тоді сидьма втомлений задрімав.

Коли я розбудився, вже почало сіріти. Я знову розглянувся довкруги і пішов поза селом у напрямку Замостя.

По дорозі я зустрів молоду жінку, яка долучилась до мене з бічної доріжки. Вона сказала, що є вчителькою і йде до сусіднього села

до школи. Ми почали розмову, але мені вона йшла туго. Адже раніше я ніколи польською мовою не говорив і тому, хоч я був дуже обережний, під час розмови замішалося українське слово. Почувши це, моя супутниця мов би здичіла й зразу почала вигадувати нечувані речі про українців. Хоч як мені кортіло промовити цій дурепі до розуму, проте у той час мені треба було бути дуже обережним, тому я говорив, що там, де живу, українців нема, а в нас всі так говорять. Однак це її не переконувало і вона далі не переставала теревенити наклепи на українців. Вона повернула у своє село, навіть не попрощавшись зі мною. Далі я йшов самотньо, але весь час побоювався, щоб злослива жінка не наслала на мене поліцію або військо.

Щоб не йти дорогою, я повернув на залізничну колію. Порозглядався навколо, переконався, що нікого нема, а тоді рушив далі.

Кожний раз, коли під час цієї подорожі я лишався на самоті, я молився. Я просив Корчминську Божу Матір про охорону і заступництво від ворогів та про допомогу моїй родині в їхніх стражданнях. У такі хвилини насувалися також думки, за що мій бідний народ так мучиться в неволі, за що караються й гинуть на каторзі мої друзі, за що тяжко терпить моя родина? Відповіді на ці питання я не міг знайти і я знову поринав у молитву.

Йшов я вздовж залізниці досить довго, аж дійшов до будки залізничника, біля якої стояли дві жінки. Від них я довідався, що поїзд з Вербкович до Замостя буде щойно за годину і що до наступної зупинки буде зо три кілометри. Я постояв з ними ще кілька хвилин, а тоді пішов до станції Конюхи. Я хотів якнайдалі відійти від Вербкович.

Вже було близько Замостя, як я сів на поїзд. У Замості я викупив квиток до Ґдині і скоро поїзд повіз мене на північ. Гроші на дорогу дав мені батько, який задля цього продав коня. Проїжджаючи через Люблин я весь час думав про наших хлопців, яких тут, у цьому місті, катують і страчують десятками. Багато з них були моїми друзями і знайомими.

Доїхав до Варшави. Мости були понищені і мені, щоб поміняти залізничні станції, прийшлося їхати через Віслу бричкою. На станції Варшава–Західня чекав кілька годин на поїзд до Ґдині й сів на скорий, хоч мав квиток на звичайний. У поїзді доплатив належну суму і навіть обійшлося без кари.

У поїзді я вкотре переконався, як прихильно і з якою повагою

ставилося польське цивільне населення до своїх вояків. У моєму вагоні їхало кількох військовиків у відпустку до своєї рідні. Вони хвалилися, що це в нагороду за ревну службу. Тому, що зовсім не було вільних місць, цивільні пасажири, часто старші за військовиків, вставали й віддавали їм свої місця. Жовніри віддячувались їм розповідями про це, як то вони у великій небезпеці воюють проти українських "банд" і як багато їх там загинуло. При тому, як звичайно, паплюжили на все горло наш український народ. Я слухав цього, затиснувши зуби, і з болем у серці думав, що ці "герої" — це ті самі, що так ганебно поводилися в час примусового виселення українського населення з його корінних земель, а ось тут така їм шана і повага...

У Ґдині купив квиток до Лемборка. Тут прийшлося чекати на поїзд до Хочева досить довго, тому пішов до міста. Я вже почувався трохи безпечніше. Бродячи містом я не знав, що поблизу є багато наших українців–переселенців. Не знав я тоді також нічого про батьків і сестер.

У місті я побачив напис "Заклад Кравєцкі". Зайшов і запитав про працю. Власник відповів, щоб прийти за два тижні, а при цьому випитував мене про схід. Я йому сказав, що там спокійно.

До родини в Перлінку я дійшов пішки. Двоюрідний брат з дружиною привітали мене сердечно, як рідного брата. Я в них затримався на кілька днів, щоб відпочати по цій довгій і небезпечній мандрівці. Я почував себе, як вільний птах — хотілося жити, радіти, і лише турбота і непевність завтрашнього дня затьмарювала мою радість.

Від Степана я довідався, куди поселили моїх батьків і через кілька днів ми разом пішли до батьків і сестер, які були переселені на колонію в Цевіцах, повіт Лемборк.

Була серпнева неділя перед обідом. Сестра Анна сиділа на сходах перед хатою. Я з далека побачив її і вона нас також. Вона радісним криком дала знати про мене батькам і ми всі кинулися собі назустріч. Радощам не було кінця.

Я переконаний, що цю небезпечну дорогу з рідного Закерзоння на захід Польщі мені вдалося пройти щасливо тільки завдяки Пречистій Діві, Її опіці і заступництві за мною.

Дев'ять років скитальства

Почався новий етап мого житя. Жити було дуже важко. Навколо мене не було ґрат, але вільний я теж не був. Треба було безперестанку бути пильним, мати велику силу волі і щодня вперто боротися, щоб не бути знищеним.

Від серпня 1947 р. до 30 квітня 1956 р. я мандрував від села до села, від міста до міста поблизу Балтійського моря, скриваючися поміж кашубами, німцями й поляками. Увесь той час я жив у напруженні і непевності, що принесе мені наступна хвилина, година чи день. Хоч не раз я був у великій небезпеці, однак Божа Мати завжди мене охороняла.

Від батьків я довідався, що всі примусово переселені "Акцією Вісла" українці є під наглядом УБ (Ужонд Безпєченства), тому я рішив покищо ніде не приписуватися. Щоправда, у мене були документи, але неправдиві, на придумане прізвище "Міхал Лісковскі".

Отже, від вересня 1947 р. я став мандрівним кравцем. Завдяки кравецькому фахові я обшивав по різних селах родини кашубські, німецькі і польські. Через деякий час, 14 жовтня 1947 р., я приписався в ґміні Ґнєвіно, село Перлінек.

Скоро потім я переїхав до міста Вейхерова, знайшов працю в кравецькому закладі Леона Бульчака. У нього я працював кравецьким челядником. Я жив у його хаті, а харчувався в ресторані. Бульчак волів мене не приписувати, щоб не платити за мене податку, а мені з цим було вигідно, бо ніхто не знав, де я живу.

Між тим мій двоюрідний брат Степан Березовський познайомив мене з різними людьми з навколишніх сіл Карлівці, Лентово, Савалiно, Славково, Салінко, Хірово та інших. Я обшивав їх родини, а де працював, там і жив. Отож, таким крацем я був протягом 9 літ — шив і скривався, шив — і міняв місце. Місця побуту я міняв що кілька тижнів, мандруючи з одного села в інше.

Я старався шити добре й дешево, щоб когось не образити, через що на мене могли б донести до уряду безпеки або міліції, що незаконно працюю. Через це, хоч я обшивав сотки польських родин і роботи мав багато, бо в той час по селах кравців майже не було, проте мій заробіток був мінімальний.

При кінці листопада 1947 р. я заїхав до села Сєнуже поблизу

Леби, до мого доброго знайомого, який щойно повернувся з концентраційного табору Явожно.

Від Михайла Стефанівського довідався, що в таборі Явожно також питали за "Ярему" з Корчміна".

Я з Михайлом тоді довго розмовляв про трудні часи, які ми пережили. Між іншими, Стефанівський сказав мені, щоб віддалитися якнайдалі від своїх людей, між якими є багато сексотів.

Коли я повертався від Михайла Стефанівського, мені в дорозі попсувався ровер. Отже, далі я мусив йти пішки, а до мого села було ще досить далеко, бо коло 10 кілометрів. Подорозі почало сутеніти — наступив вечір. Я був змучений і заночував в селі Бурково в знайомої польської родини.

Вночі спав–не–спав, бо сказане Стефанівським дуже мене розтривожило. Наступного ранку я сів на найближчій зупинці на поїзд та й поїхав до Ґдині, де пішов над море. Сидів я там довго — думав і думав, та кращого нічого не міг придумати, лиш щоб бути ще більш обережним.

Вже було досить темно, як я від'їхав до Славкова. Там я шив в одного поляка, який пізніше виїхав до села Звартувко. У того поляка я познайомився з його сусідом, білорусом Романчуком, який мав жінку німку.

В родини Романчуків я мав трохи безпечніше місце, ніж деінде, тому я там пізніше часто перебував. Він був солтисом та мав довір'я в селян, громади й міліції.

Одного ранку я ще спав в другій кімнаті, як зайшли до Романчука два міліціонери. Вони говорили, що їм було донесено, що в Звартувку зауважили селяни незнайомого мужчину, який заходить до солтиса. Романчук відповів, що нікого чужого не бачив і до нього незнайомі люди не заходять, але якщо побачить когось чужого, напевно дасть знати міліції.

Через якийсь час мені знову треба було міняти документи на інші. За згодою сестри Анни, я в її тимчасовому "доводі особистому", тобто паспорті, змінив ім'я на "Міхал" та поправив рік народження. Восени 1948 р. я зробив ґумову печатку ґміни Терношин повіт Томашів–Любельський, вистарався чисті друки у Вейхерові в Міській Раді та на чистому бланку прибив печатку й написав потрібні речі. Таким способом я вже мав документи на своє прізвище.

Через якийсь час мене покликали на військову комісію й видали

мені військову книжку.

Опісля, з новими документами, я рішив поїхати до Вейхерова. Там я працював у кравця на вулиці Кляшторній. Я там перепрацював до лютого 1949 р.

У той час я заплянував відкрити кравецьку майстерню в ґміні Рокіти, тодішнє воєводство Кошалін. Там не було кравця. Мені здавалося, що час своє робить та коли я переїду в інше воєводство, затру за собою сліди. Але так не було, про що я скоро мав переконатися.

Я винайняв в тамтешнього кашуба дві кімнати — одну на кравецьку майстерню, а другу на помешкання для себе. І ось так я почав кравецьку роботу. Хоч там були добрі перспективи заробітку, бо жили заможні кашуби, але не для мене. Доля моя була скута в комуністичній Польщі, бо УБ за мною шукало, як дикі собаки. Вони за всяку ціну хотіли мене спіймати, але Божа Мати все мене остерігала й хоронила.

Працюючи в Рокітах, весною я вибрався до міста Вейхерова по різний кравецький реманент, а повертаючись назад, відвідав потайки батьків.

Коли я вже був недалеко Рокіт, мене перестріли два міліціонери. Один став йти поруч, а другий позад мене з 10 метрів і спостерігав, чи я чогось не викину за себе.

Міліціонери завели мене на "постерунок" і зробили мені докладний обшук від голови до ніг. Вони детально перешукали мою течку, колупалися при зубній щітці, витиснули на стіл зубну пасту, а накінець казали скинути з ніг черевики та ретельно оглядали підошви та каблуки. Вони держали мене на цьому постерунку дуже довго.

При відході комендант міліції сказав, що вони телефонували у різні місця — до Битова, Кошаліна, Слупська, але про мене там ніхто нічого не знав.

Отже, я тоді мав щастя, що вони оминули Лемборк, атож був би попав катам в руки на муки й довгу каторгу.

Після цього нападу комендант сказав, щоб я йому виправив мундир. Хоч я роботу виконав солідно, то плату отримав мізерну. Накінець він сказав мені, щоб я скоро зареєстрував заклад до "Цеху Ремісничого", тобто ремісничої ґільдії та почав платити податки. Я його попросив дати мені хоч з місяць чи два попрацювати та придбати більше клієнтів.

По цьому епізоді з міліцією я викінчив розпочате шиття, а опісля натер цибулею очі та сказав господареві, що залишаю роботу, бо мушу лікувати очі.

З Рокіт я виїхав і вже туди ніколи не повертався. Я поїхав до Вейхерова й працював потайки (нелегально) протягом травня, червня та липня в кравця на вулиці 12–го Марца.

У той час я відвідав кравця, в якого працював попередньо. Бульчак попросив мене, щоб вшити в його хаті в Смєхові декілька чоловічих костюмів. Я погодився і восени 1949 р. переїхав до його хати. Було по сніданку, біля 9–ої години. Бульчака того дня не було вдома. Я ще добре не розложив свого знаряддя, як побачив, що до хати наближаються убовці. На моє щастя, вони затрималися на розмову з сусідом. Я скористався цим і вискочив вікном на другу сторону хати та заліз у високе зілля, яке росло навколо хати.

Тайняки зробили докладний обшук усіх кімнат, комірок, горища і відійшли, не знайшовши мене.

Перелякана господиня щойно по якомусь часі почала кликати мене досередини. Вона не знала причини, чому убовці робили обшук в її хаті, але я знав цю причину достеменно. Я швиденько позбирав свої речі, надів на себе жакет та чимдуж вийшов у ліс, котрий ріс недалеко хати. Увечері, з другої зупинки за Вейхеровом, я від'їхав далеко–далеко.

Цей випадок ще раз чітко усвідомив мені, у якій я є великій небезпеці, тому я вже більше не заїздив до Вейхерова й ніде не приписувався.

Я далі шив чужинцям майже задармо і був ще більш обережний, ніж раніше. Я часто міняв місце перебування, ніде не затримувався на довше. Загалом кажучи — я тоді шив і скривався, скривався і шив...

От так минали поволі роки мого мандрівно–конспіраційного життя між чужинцями, а тим самим проминали даром мої молоді літа.

Якийсь час я шив для директора ПҐР–у, якого звали Вітольд Бялишевський. Директор був незлий чоловік, мав жінку німку. Крім того, він нічого не знав про мене, але цим і не дуже цікавився. Так було вигідно нам обом. Коли на початку 50–их рр. директор переїхав в околиці Пуцка, де він став управителем цілого комплексу ПҐР–ів, він запросив туди і мене. Я радо туди поїхав. Я там мав відносно безпечне місце перебування, а він солідне й дешеве шиття. Пізніше я туди заїжджав майже щороку та обшивав директора, його заступника та ще

книговода.

Під час одних таких відвідин я довідався, що міліція в поїздах поміж Пуцком і Редою перевіряє документи, насамперед молодих мужчин. Це трохи стривожило мене, бо я саме закінчив шиття у директора та плянував їхати на берег Балтійського моря. Тут знову у пригоді став мені директор Бялишевський. Він запропонував мені їзду його автом, бо якраз їхав до Варшави і міг підвезти мене до Рунії або Реди.

На слідуючий день на шосе перед Редою нас затримала міліція. Напочаток стали перевіряти документи водія авта. У мене ж не було ніяких документів, крім військової книжки, а це не вистачало. Ситуація була настільки критична, що я рішив зіграти роль директора, тому звернувся до міліціонера такими словами: "Panie władzo, spieszę się do biura, w Runi czekają na mnie ludzie"[19]. Міліціонер глянув на мене, на директора, а тоді дав шоферові знак їхати. Я був врятований. А що тоді директор Бялишевський подумав про мене, не хочу навіть гадати. Біля залізничного двірця я висів і з Реди заїхав до Ґдині та цілий день перебув над морем. Вечором від'їхав до села, віддаленого від Ґдині біля 50 кілометрів.

Більш–менш у той час я довідався від рідних, що односельчанка виходить заміж за поляка. Я написав їй гострого листа та послав його в Пуцку, не подаючи на конверті ні прізвища, ні зворотної адреси. Однак односельчанка того листа не одержала. Убовці його перехопили і зробили на мене на дорозі засідку. Щойно по роках я довідався, що після того листа дорога з Цевіц (в цій околиці жила ця дівчина) до Лемборка поблизу Дрентова була обставлена військом, яке чекало моєї появи.

А я тоді нічого не підозрівав. Врятувало мене тільки це, що, як завжди, я вертав від батьків не дорогою, а увесь час лісом при залізниці. Зайшов до Лемборка, обминув станцію й попрямував на малу зупинку Нови Свят. Як звичайно для мене у той час, я не чекав на самій зупинці, але спостерігав за нею з віддалі, маючи повний контроль над ситуацією. Щойно з приїздом поїзду пішов на зупинку і сів у вагон.

Коли після цієї пригоди я знову заїхав до Перлінка, мій двоюрідний брат Степан сказав мені, що убовці шукають за мною і щоб, будучи в нього, нікому не показуватися на очі. Крім цього додав, що сол–

[19] Пане начальнику, я поспішаю. В Рунії ждуть мене люди.

тис говорив йому, щоб сказав мені бути обережним, бо міліція питає за мною селян.

Багато тодішніх поляків, в яких я перебував, були прихильниками аковців та думали, що я є одним з них і час від часу попереджали мене про небезпеку, яка мені грозила.

Тими вістками я був стривожений. Я думав собі тоді, що вже в кожному куточку біля Балтійського моря убовці ганяють за мною і де я вже маю подітися, де заховатися, щоб не попасти їм в руки і не віддати катам на муки і смерть свого молодого життя?

Я вже не став ночувати у рідних, а серед ночі пішов у напрямку Салінка. У той час почав іти дощ і я заховався до порожньої німецької хати, в якій вже не було ні вікон, ні дверей.

У цій порожній зруйнованій хаті мені довелось заночувати, але заснути я не міг. Довго думав про бідну мою долю скитальську і щойно по півночі почав дрімати. Вже було далеко за північ, як я почув, що суне якась приблуда й щось до себе муркоче. Я зразу розпізнав, що це якийсь п'яниця. Він став мені белькотати, що заблудився. Я також йому казав це саме. Цей п'яний виліз на горище й хропів до ранку. На другий день кожний з нас пішов у свою сторону.

В Салінку я зайшов до кашубської родини й там шив для них якийсь час. Вони платили мені, скільки хотіли, але вибору у мене не було.

Був уже 1953 рік. Мої батьки разом з сестрою Анною переселилися до Лемборка і жили при вулиці Сєнкєвіча 12. Це був великий будинок, в якому тільки в нашому під'їзді жило 12 родин. Помешкання батьків було весь час під наглядом убовців та сусідів–поляків, а деякі з них навіть сорочки, що сушилися надворі, переглядали. Мені однак пощастило зайти до батьків непоміченим. Я перебув у них два тижні, не виходячи з хати та нікому не показуючись.

У 50–их роках польська держава почала видавати нові "доводи особісте" (внутрішні паспорти). На той час я ніде не був приписаний, а мій тимчасовий довід вже не був дійсний. Через це я тоді міг їздити поїздом лише вечорами і не далі, як 50 кілометрів. Не міг також бути біля моря, бо там були часті контролі прикордонників. Шити я міг лише в довірених поляків і до таких я тільки заходив.

У цю так скрутну для мене пору сестра Катерина знайшла документи з книжкою військовою, котрі загубив якийсь незнайомий чоловік і дала мені. Ці документи мені дуже пригодилися. Я ще того са–

мого вечора зайшов до фотографа та замовив подвійні фотографії до "доводу особистого". Ці фотографії я допасував до знайдених документів і з тої пори вже міг свобідніше переміщатися по всій території. Цими документами я користувався до 30 квітня 1956 р.

З цими документами я був два рази контрольований — один раз біля Пуцка прикордонним військом, а другий раз в дорозі до Хочева через УБ. Ось як це було.

Одного соняшного пообіддя я йшов в околиці Хочева доріжкою попри ліс та побачив мурашки, які тяжко працювали — будували свій мурашник. Я сів біля них і вигрівав на сонці руки та ноги, які мене боліли від ревматизму, а при цьому приглядався праці мурашок. Раптом підійшов до мене якийсь чоловік, який був у лісі на полюванні. Він представився як працівник УБ й зажадав від мене документів. При цьому запитав мене, чому я тут зайшов.

Я відповів, що йду до вуйка, який живе в Саваліні. Він оглянув документи та віддав мені. Другий убовець стояв від нас на відстані біля 40 кроків і приглядався, однак усе минуло для мене щасливо. А що б сталось зі мною, коли б я такого "доводу особистого" не мав? У той час не дай Господи було попасти українському націоналістові в руки убовців.

Хочу згадати тут про ще інший епізод, котрий трапився мені в тих критичних для мене літах.

Було це в Лемборку, пізнього осіннього вечора. Я попрощався з рідними та, як звичайно, заки вийшов з хати, мама вийшла перша розглянутися на вулиці, чи там нема якогось лиха. Батько пішов на другу сторону, ніби-то хлівці замикати, а при тому заглянув за браму перевірити, чи усе гаразд. Нікого не було й він повернувся до хати.

Щойно після цього я вийшов на маленьку вуличку, котра була за хлівцями. Раптом з сусідньої брами вийшов тайняк, який за мною слідив. Це зразу можна було розпізнати по його поведінці. Він йшов за мною, а коли я перейшов через дорогу на понімецький цвинтар (під сучасну пору там є парк), він перейшов також. Він продовжував іти за мною прискореним кроком, вже був позад мене з два кроки, як раптом запитав: "Która godzina?"[20] Я відповів, що не маю годинника, хоч такий був у мене на руці.

[20] Котра година?

Убовець оминув мене приспішеним кроком, далі перебіг вулицю й подався до будинку повітової ради. Там завжди була варта при телефоні.

Я подумав, що він побіг телефонувати по міліцію, щоб мені заступити дорогу, тому швидко змінив напрямок і крутими вуличками вийшов поза місто та зайшов на третю станцію від Лемборка — Нова Вєсь і вже здалека приглядався, чи когось нема на зупинці.

По півгодині приїхав поїзд в напрямку Вейхерова через Хочево і ним я заїхав біля 20 кілометрів від Лемборка. На закруті поблизу Звартувка поїзд звільнив і я щасливо вискочив з нього та зайшов до стодоли знайомого білоруса Романчука.

Вже було по сніданку, як я зайшов до хати вдаючи, що щойно приїхав здому. Там вже чекало на мене шиття.

Ось така була моя доля волоцюги. Мандрував я з повіту до повіту, з села до села, з міста до міста. Від Пуцка до Вейхерова, від Леби до Лемборка шив кашубам, німцям і полякам — весною і літом, осінню й зимою. Дуже часто я був нервово вичерпаний, переповнений страхом, загрожений небезпекою. Кожна хвилина в напруженні, без жодного пляну на майбутнє, бо не знав, що принесе мені завтрашій день.

А найважливіше було, щоб себе захистити, не датись зловити і знищити польським напасникам.

Таке було моє життя від серпня 1947 р. до 30 квітня 1956 р., доки влада комуністичної Польщі не видала закону про амнестію.

Ця амнестія цим разом охопила й українських націоналістів, які вже довгі роки каралися в тюрмах або вкривалися в нелюдських обставинах.

У той час я був в селі Славково, біля 50 кілометрів від Лемборка. Я там почув по радіо, що Сейм (польський парлямент) обговорює справу амнестії. Я скоренько викінчив розпочату роботу й приїхав до батьків. Вже в Лемборку очікував на проголошення амнестії. І ось, коли почув по радіо, що Варшава проголосила закон про амнестію й кого вона охопила, я рішив зголоситися до прокуратури в Ґданську. Про це рішення знали лише батьки й сестра Анна.

Нім я від'їхав, щоб віддати себе в руки прокурора, я попросив батька знищити вже непотрібні мені більше документи. Уже в дорозі я пригадав про паспорт, який я залишив у спальні під подушкою і про який батько не знав. Я подзвонив сестрі Анні на роботу і вона поспіхом побігла додому і цей документ спалила.

Амнестія, арешт, тюрма, воля

Раннім ранком 30 квітня 1956 р. я вперше вийшов з хати батьків при денному світлі та поїхав поїздом до Ґданська. Там зайшов до "Воєвудскєй Прокуратури Цивільней", котра містилася тоді при Воєводській Народній Раді на вулиці Свєрчевського. При вході я мусив сказати уряднику, хто я є й звідкіля та чому хочу йти до прокурора.

Після цього я ждав на коридорі від ранку до години 15-ої, заки прийшла прокурор і закликала мене до малого кабінету. Я мав багато часу на роздуми над своїм життям.

Прокурор питала мене про все моє життя. Насамперед хотіла знати, чому так довго скривався? Я відповів, що в часі виселювання Корчмина в 1947 р. польське військо знайшло в хаті, де жили батьки, зелений матеріял та недокінчений мундир для українського повстанця й за це військовики дуже били батька, матір та молодшу сестру. Коли я прибув на нове поселення батьків, матір ще була чорна від побиття, а рани батька й сестри від обкрученої дротом нагайки не були ще зовсім загоєні. Рідні розказували мені, що їх страшно катували (вона виправила мене — мальтретували), тому я, щоб обминути таке страшне знущання, скривався.

Далі вона цікавилася, де я через так довгий час перебував. Я відповів, що увесь той час перебував в хаті з батьками, але про це ніхто не знав, бо я ніколи нікому не показувався.

На кінець розмови вона сказала, що я є вільний і можу йти до батьків і полагодити потрібні документи. Нім вийти, я попросив її видати мені посвідку, що я зголосився до прокурора, а вона відповіла, що в Лемборку знають, що я тут є та додала, що тепер я вже вільний.

Мушу ще додати, що всю нашу розмову вона записувала на магнітофонну стрічку.

Я вернув до Лемборка до батьків і почав полагоджувати потрібні документи. Паспорт видали мені без перешкод, а от з військовим документом було трохи гірше, бо спершу військовик погрожував послати мене служити в "людовим войску", але накінець таки видали посвідку з вписом "резерва" (запас).

Мені дуже хотілося, щоб усе лихо було поза мною й я вже став вільною людиною, проте так не було. Я увесь час був під наглядом тайняків-убовців, які також у великій таємниці випитували про мене

переселенців з Корчмина та суворо наказували їм про це мовчати. І люди мовчали, бо боялися цих страшних недолюдків, і мені про це не казали. Та й добре робили — заощадили мої нерви.

Від 1 липня 1956 р. я розпочав працю в кравецькій кооперативі на вулиці Роботнічій 8 в Лемборку як кравець–челядник. Але вже після місяця прийшов виклик до війська на тримісячний перевишкіл на артилерійському полігоні поблизу міста Нєдзіца біля Ольштина.

Після військового вишколу я повернувся до попередньої праці в кравецтві. Я працював і ходив на курси і весною 1957 р. успішно склав іспит на кравецького майстра.

Життя здавалося входити в тихе і спокійне русло. Я щораз менше думав про мої тривожні минулі роки, а все частіше задумувався над своїм майбутнім. Але минуле знову дало про себе знати.

В суботу 7 вересня 1957 р. погода надворі стояла тепла та сонячна. На роботу я вийшов як звичайно, не передчуваючи жодного лиха. Біля години 8:20, коли я працював над новою моделлю, мене покликав кравецький майстер і сказав, що прийшло двох панів і хочуть зі мною говорити.

Коли я зайшов до іншої кімнати, то побачив двох мужчин у цивільному. Я відразу розпізнав у них убовців. Вони не тратили часу, а зразу запитали: "Jak pan siê nazywa" (як вас звати). Я відповів, що Леськів, а тоді один з них крикнув: "Jarema, rêce do góry" (Ярема руки вгору).

Від несподіванки я остовпів, а тоді кажу до них: "Panowie, ja niczego w rêkach nie mam" (панове я нічого не маю в руках), — і показав свої долоні. Але вони далі дико кричали: "Rêce do góry" (руки вгору) й наставляли на мене свої пістолети.

По хвилині один з них вийняв з кишені й показав мені свою довідку, але з віддалі не меншої, ніж два–три метри. Я не міг нічого розчитати, а вони не переставали нервово викрикувати своє "руки вгору", але ближче підійти боялися. Щойно коли я підняв руки, вони кинулися на мене й закули в кайдани, а тоді повели до авта, яке вже стояло на вулиці.

Уся вулиця була обставлена військом і міліцією. Я це бачив, коли мене виводили з будинку.

Опісля мене завезли автом до будинку повітового УБ. Там держали мене в замкнутій на ключ кімнаті під постійним наглядом убовця.

Щойно по кількох годинах принесли мені два кусні хліба й горня чорної кави.

Було вже по другій годині, як мене знову закували в кайдани та чорним автом під охороною узброєних міліціонера, убовця з Ґданська (Казімєж Гелмін) і прокурора з Люблина (ім'я Ернест) привезли до Ґданська на вулицю Окопову, до будинку воєводського УБ. Там мене розкули, а слідчий Дудек списав мій життєпис. Запити були: Чому скривався? Чи був членом банди УПА? Чи мав зброю й яку? Я йому повторив ці самі свідчення, які дав прокурору в Ґданську 30 квітня 1956 р. Я дуже підкреслював, що військо під час виселення Корчмина катувало батьків і сестру та що я це все бачив, тому за всяку ціну хотів уникнути таких страждань і тому скривався.

У понеділок, 9 вересня 1957 р., розпочалося наді мною повне слідство, яке тривало, з малою перервою, до самого вечора. Слідство вели: прокурор з Люблина Ернест та слідчий УБ з Ґданська, поручник Казімієж Гелмін. Вони у деталях питали мене про ці самі справи, про які я вже раніше був допитуваний на прокуратурі в Ґданську 30 квітня 1956 р. і під час мого прибуття до тюрми.

Слідство було ведене дуже гостро — мене атакували швидкими питаннями, вимагали негайних відповідей та по кілька разів під ряд ставили ці самі питання. Вони за всяку ціну намагалися мене змилити і заламати психічно. При тому старалися вмовити мені зізнання, яких я ніколи не давав.

Коли я їм перечив, тоді убовці на мене сердито кричали, а Ернест прискакував до мене й вимахував мені перед очима своєю паличкою-нагайкою, кричачи, щоб я признавався, що "rżnął Polaków".

По кількох днях такого переслухання, убовці підсунули мені підписати складений ними протокол. У цьому протоколі, на самому початку було написано: "Nie przyznaje się do winy, że należał do bandy UPA i brał udział w napadach i mordował ludność polską"[21].

Звичайно, протоколу я нізащо не хотів підписати, що їх дуже розсердило.

Вони в люті накидалися на мене, мов дикуни, погрожуючи усіми можливими карами. Їх була вже повна кімната, а один з них не стри-

[21] Не признає за собою вини, що був у банді УПА і брав участь у нападах та мордуванні польського населення.

мався й зі злістю сильно попхнув мене на муровану стіну. Мені аж дух заперло і я мало не впав. Мені подали напитися води, а тоді повиходили з кімнати, залишивши мене самого, щоб я надумався.

Убовці лютилися й тому, що вони такі довгі роки так наполегливо шукали мене, а таки не спіймали. Я переконаний, що коли б я тоді попався їм в руки, вони б мене знищили.

Пізнішими днями убовці приходили ще кілька разів намовляти мене підписати цей протокол, але я весь час не погоджувався.

По якомусь часі прийшов ще інший убовець і своєю делікатною і підступною розмовою також став намовляти мене підписати протокол. Коли я далі відмовлявся виконати їхнє бажання, він сказав: "My was oskarżamy, ale wy nie przyznajecie się do winy, to napiszcie jak chcecie i podpiszcie"[22], та й забрався зі слідчої кімнати.

Після його виходу я почав думати, чи маю щось писати, чи просто їх зігнорувати. І ось я подумав, що сам напишу протокол. У протоколі я виклав, що до жодної організації ніколи не належав; що не був у жодній партизанці; не мав і не маю жодної зброї; жив з батьками та займався кравецтвом. І ще додав кілька інших позитивних слів про себе, а тоді підписався внизу.

Мене ще довго держали в слідчій кімнаті в Ґданську при вулиці Окоповій і щораз-то приносили форографії переважно знайомих упівців. але я вперто перечив, що коли-небудь їх бачив на очі.

Убовці зробили і мені форографію і, як я пізніше довідався, показували її багатьом людям, шукаючи відомостей про мене. Тайняки випитували про мене моїх односельчан в районі Лемборка і Мальборка (східня Прусія), але ці люди не говорили на мене нічого злого, крім сексота-донощика "Юзька" Барана. Вже коли мене ув'язнили, батько запитав його: "Що ти, Баране, наплів на мого сина Михайла?" А той юда, навіть не скриваючись, відпалив батькові: "А я це сказав, що всі знають, що він був в партизанці УПА", — а потім додав, дуже гордий з себе — "а коли хочеш знати, що я більше говорив, запитай про це міліцію — нехай вони вам скажуть".

Натомість моя родина (сестра Анна та двоюрідний брат Степан Березовський) бачили в УБ Вейхерово та в Лемборку протоколи з під-

[22] Ми вас обвинувачуємо, але ви не признаєте за собою вини, тоді напишість, що хочете і підпишіть.

писами "Боднар Гелєна, Юзеф і Ян Рачиньскі", але що в тих протоколах було написано — убовці не сказали.

Поляки питали про мене не лише в Польщі, але також на Львівщині, де були переселені люди з Корчмина та сусідніх сіл. Як пізніше стало відомо з листа Максима Заворотюка, до села Вовків, що поблизу Львова, куди він був переселений в 1946 р. з села Стаїв, приходили енкаведисти з моєю фотографією і допитувалися, чи він мене знає. Звичайно, він і його родина заявили, що мене ніколи не знали.

По довшому перебуванні в слідчій тюрмі, мене перевезли до в'язниці Старогард–Ґданський. Я там перебував зі злодіями, шахраями й донощиками — щораз то іншими що кілька днів.

Ці людці підступно та провокаційно старалися нав'язати зі мною контакт через розмови на політичні теми, дуже нарікаючи при тому на комуністичний уряд Польщі. Я знав, що з такими людьми мені треба бути дуже обережним, тому в розмови не встрявав. В тюрмі поміж поляками одному українцеві було дуже важко і небезпечно. Треба було дуже пильнуватися, щоб необачним словом або поведінкою не викликати їхньої агресії. Вони були готові українця вбити і такі випадки в польських тюрмах траплялися.

На початку 1958 р. мене знову перевели до слідчої тюрми в Ґданську, де я перебував аж до звільнення 6 березня 1958 р.

Після шестимісячного ув'язнення — я знову на волі. Убовці видали мені посвідку, що мене звільнено з тюрми на основі амнестії з 30 квітня 1956 р. Сталося це в четвер, 6 березня 1958 р. Надвечір я вже був в Лемборку і радісно забіг до хати батьків.

У той час мама тяжко хворіла, тому я рішив на якийсь час остатися в хаті, щоб заопікуватися нею й зайнятися хатнім господарством. Сестра Анна у той час працювала в бюрі на керамічному заводі й не могла покинути роботу.

Кілька днів пізніше нас "відвідав" убовець, що в старогардській тюрмі вдавав директора ПҐР–у й пробував вивідати від мене якісь відомости. Побачивши, що я займаюся в основному кухнею, він вже більше не приходив.

Але убовці далі про мене пам'ятали. Вони вимагали, щоб я зголошувався до них спершу один раз в тижні, а по якомусь часі — один раз що два тижні. Кожним разом посланець приносив пригадуюче повідомлення про таку зустріч. Під час цих розмов убовці мене питали,

чим займаюся, з ким зустрічаюся і тому подібні питання, а при цьому все наголошували, які вони добрі, що мене звільнили й що я повинен за це їм бути вдячний. Кожний раз також натякали, щоб я пішов на співпрацю з ними і став донощиком. А я кожен раз відповідав їм, що до такої ролі не годжуся і просив оставити мене в спокої.

Отримавши повідомлення про розмову в котрийсь вже раз, я мав уже щиро досить цього ходження до УБ та вислухування їхніх теревенів, тому попросив батька піти туди за мене.

Вони спершу насторожилися й запитали, де син? Тато відповів, що пішов молитися до костьола і скоро прийде. Тоді тайняки засміялися і сказали, щоб я вже цього дня до них не приходив, бо видно, що я їх боюся.

Після цього випадку минали дні й тижні, і хоч УБ надсилало нові повідомлення, щоб зголоситися до них на розмови, я перестав туди ходити. А вони начебто й не дуже на тому наполягали.

У мене поволі почала зростати надія, що ці опричники вже залишили мене в спокої, але скоро виявилося, що це не зовсім так.

Мене знову почали відвідувати донощики і знову почалося слідкування за мною. УБ поширив мережу своїх донощиків, які мені дуже надокучали. Кожного свята хтось з сексотів непрошено заходив до хати, щоб довідатися–розглянути, хто до мене приїжджає, що то за люди, про що ми говоримо.

Хоч я цих донощиків зразу розпізнавав, проте був змушений бути дуже обережним. З такими людьми я відмовлявся розмовляти на будь–які політичні теми й старався якнайскоріше позбутися їх з хати, хоч це мені не завжди вдавалося зробити.

Убовці не тільки переслідували та залякували мене, але також робили інші шкоди.

Отож, вони зробили так, що до кравецького закладу, де я попередньо працював, мене вже не хотіли прийняти. Я пішов працювати в кравецькому пункті для членів загальної кооперативи, але по 9 місяцях, за наказом убовців, мене звідти також звільнили. Це вже був 1959 рік. Опісля я вже не шукав жодної праці в кравецтві, а час від часу шив в хаті для рідних і знайомих.

У 1960 р. я одружився з Анною Наконечною, народженою в селі Миців, Белзщина.

Цього самого року я почав працювати в мебельній фабриці як

шпалерник. Я не зважав на різні докучання, зневаги, очорнювання мене деякими поляками–співробітниками, але працював добре і по якомусь часі досконало опанував свій фах. Опісля закінчив курс майстра–шпалерника.

У той час я жив по–сусідськи з Василем Гірним. Він тоді був головою Українського Суспільно–Культурного Товариства на район Лемборк і я часто з ним зустрічався.

Михайло Леськів з дружиною Анною. Світлина з 1960 р.

Гірний добре знав, що убовці за мною слідкують, мене переслідують. Якось за розмовою він запропонував, щоб я включився в діяльність УСКТ, бо це є явна організація і, можливо, УБ буде тоді мною менше цікавитися. Але при тому він сказав: "Це є нібито соціялістична організація, але насправді ми діємо, щоб зорганізувати українську громаду докупи й не дати українцям загубитися в чужому краю".

Від 1970 р. я включився в діяльність УСКТ, а недовго потім мене вибрали секретарем клюбу. В той час гурток нараховував до 120 членів. На початку 1977 р. мене вибрано головою гуртка, якого я очолював до 1990 р.

Основою членів нашого гуртка були українці, яких поляки вигнали в 1947 р. з рідних хат і рідної землі і яких кількадесять сімей привезли в район Лемборка та порозсівали по дві–три родини по цілому повіті, щоб скоріше їх засимілювати. Ці люди попередньо жили в селах: Корчмин, Стаї, Тенятистка (Угнівщина), Корчин, Тересполь (Підляшшя), Грушовичі, Сінява (Ярославщина), Тирава, Рижкова Воля (Лемківщина).

Минали роки і люди вже менше стали боятися убовців і щоразто менше конспіруватися перед польським населенням. Також усе

відважніше почали горнутися до свого рідного клюбу, насамперед молодше покоління.

У той час в Лемборку один раз в місяць відправляв у рідному обряді Богослужіння отець Степан Дзюбина.

УСКТ розвивалося, його члени організували святкування роковин народження або смерти Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. У місцевому клюбі виступали діти і дорослі — співали пісень, читали вірші. Наші гуртки брали участь в різних фестивалях у Слупську, Ґданську, Кошаліні й інших місцевостях, а також влаштовували забави, спільну кутю та інші зустрічі.

У 1982 році УСКТ зорганізувало навчання української мови в Лемборку для дітей шкільного віку. Ця школа існує до сьогоднішнього дня.

У 1979 р. я був змушений залишити державну працю й перейти на пенсію через хворобу серця. У той час мені дуже було потрібно спокою, проте убовці з Лемборка й не думали мені його дарувати. Я сидів в їхніх умах, як болячка в печінці. Вони не могли собі ніяк простити, що так довгий час за мною полювали й не змогли мене спіймати перед амнестією.

І ось на початку грудня 1983 р. мені знову прислали повідомлення, щоб зголоситися до УБ. Коли я зайшов до них у визначений час, мною зайнявся досить молодий офіцер, який назвав себе поручник Казімієж, додавши при тому, що народився в 1949 році, тобто вже після польсько-українського конфлікту. Отож цей пан поручник, не бавлячись довго в конвенанси, зразу став вимагати від мене співробіництва, тобто, інакше кажучи — щоб я став донощиком. Він обіцяв мені плату, рівну моїй пенсії, в хаті дармовий телефон (дуже рідкісна тоді річ), а для УСКТ — гарну домівку з телефоном. При тому запевняв, що про нашу домовленість ніхто і ніколи, крім нього й мене, не буде знати.

Тільки убовець закінчив розмову, він зразу підсунув мені до підпису якийсь папірець.

Я рішуче відмовився підписувати цей папір, категоричним тоном кажучи, що донощика з мене не вийде.

Але убовець легко не здавався. Він знову почав свої теревені про це, що клюб нам потрібний, і що ми будемо могли в ньому зустрічатися доволі та "będziecie sobie budować swoją Ukrainę"[23]. Його слова мене

[23] Будете собі будувати свою Україну.

дуже обурили і я піднесеним голосом сказав: "Co pan ma na myśli mówiąc, budować Ukrainę? Jaka mniejszość narodowa buduje swój kraj w innym kraju? Czy Polacy w Anglii, albo Francji budują Polskę? To, co my robimy w klubie jest zgodne ze statutem naszego towarzystwa — socjalistyczne, tylko po ukraińsku"[24].

На тому наша розмова тоді закінчилася. Але через якийсь час убовець знову повідомив мене, щоб зголоситися до нього. Він знову, як і попередньо, почав намовляти мене бути донощиком УБ.

Спершу він запитав, чи я, як голова гуртка, знаю всіх своїх людей. Моя відповідь була, що знаю. Тоді він продовжував, що вони хочуть знати, що наші люди між собою говорять, чи їм подобається тут жити, яке їх ставлення до політичного ладу в Польщі. На таку балаканину я йому відповів, що наші члени всі є українці, ми є працьовитий нарід, релігійний, який молиться — хто в церкві, хто в костьолі; раз або два рази в тижні сходимося до клюбу або до дому культури, щоб там вчитися співати по-українському, танцювати гопака і козака. От і все.

Це вже був 1984 р., 37-ий рік нашого примусового проживання на чужині. Більшість українців жила, хоч не задоволено, але чесно і спокійно, та й убовців вже так дуже, як раніше, не лякалася, бо час страхіть, нужди, горя й страждань віддалювався.

Під час тої розмови я йому ще сказав, що ми є поверхово поляками, але в серці осталися українцями. Поляки в чужих країнах, де проживають, також плекають свою культуру в своїх клюбах, домівках; в хатах між своїми розмовляють польською мовою й це є добре, так повинно бути, бо кожний народ повинен плекати свою мову, культуру, традиції незалежно від того, де він проживає.

Це, що я говорив, убовець докладно записував, але далі не переставав мене баламутити, що ніщо не стоїть на перешкоді, щоб ми зустрічалися один раз в тижні й поговорили собі, навіть в клюбі по закінченні зборів.

Однак усі його пропозиції я відкидав, кажучи, що нам нема про що говорити.

---

[24] Що ви мали на думці, кажучи "будувати Україну"? Яка меншина будує свою країну в чужій державі? Чи поляки в Англії або Франції будують Польщу? Це, що ми робимо в клюбі є статутною діяльністю — соціялістичною, тільки по-українському.

Тоді він вдався до притаєних погроз. Він сказав: "Ty powinieneś być nam wdzięczny za to, że na wszystko machnęliśmy ręką"[25]. А я, не думаючи довго, відпалив йому: "За що вдячний? За те, що вигнали нас з рідних хат?"

Убовець відчепився щойно тоді, коли я йому сказав, що про всі наші розмови знає не тільки він та я, але також моя дружина, бо може ж бути так, що я прийду до них і не повернуся більше додому.

Почувши про це, він майже крикнув: "Nie, nie, tak nie może być!"[26] — і казав мені йти.

Більше до УБ мене вже не кликали. Але, звичайно, убовці про мене не забували й час від часу знаходили, під різними претекстами, нагоду, щоб зі мною зустрітися або принаймні нагадати, що я в них далі на обліку. Не забували про мене й свої донощики, але я вже їх не боявся та легковажив їх.

Біля могили батьків в Лемборку. Від лівого: Михайло Леськів, Катерина Леськів–Томчук та Анна Леськів–Кіт. Світлина з 1988 р.

[25] Ти повинен бути нам вдячний, що ми на все махнули рукою.

[26] Ні, ні, так не може бути!

Коли убовці помітили, що залякування вже не діє, вони надумали мене позбутися, тому запропонували мені, щоб я поїхав у відвідини до сестри до Канади. Коли я був молодший, вони про це не хотіли ані чути, а от тепер, коли мені вже було понад 60 — зробилися "великодушні". Насправді вони мали надію, що я залишуся в Канаді.

У 1986 р. я прибув до Канади на тримісячні відвідини до сестри Анни. Я міг там остатися, але я залишив у Польщі дружину й двоє дітей, які навчалися в університеті, і забрати їх в Канаду й розпочинати наново життя в моєму віці та при слабкому здоров'ї — було нездійсненною справою.

І я повернувся до Польщі. У мене все сильнішою ставала мрія, щоб переселитися жити у вільну вже Україну й цю думку я плекаю по сьогоднішній день.

На закінчення моїх спогадів додам, що я все дякую Всевишньому, що не дав мені пропасти в час моєї партизанської долі–недолі, а потім дозволив пережити над Балтійським морем дев'ять років мого жалюгідного поневіряння.

І ось тепер, наприкінці свого бурхливого життя, щодня дякую Богові і Пречистій Діві Марії, що дали мені ласку пройти через моє бурхливе життя чесно й з піднятою головою і що діждався я того великого дня — відновлення Української Держави, до відродження якої спричинилася також Українська Повстанська Армія, воїном якої і я був.

ЧАСТИНА III
Згадки про жителів села Корчмина, які загинули або постраждали від ворогів українського народу

ВАСИЛЬ БЕДРИК (1904–1946)

Василь Бедрик, син Григорія і Катерини, народився у 1904 році. 7 лютого 1946 року арештований енкаведистами й поляками разом з сестрою Палагією. Підданий тортурам на місці арешту, а опісля в томашівській тюрмі. Десять днів тортурований на очах сестри. Коли жорстоко побитий в голову втратив притомність, сестра призналася, що була допоміжною станичної, але брат про це не знав.

Після признання сестри звільнений додому. Повернувшись у рідне село, помер по кількох днях від зазнаних у тюрмі побоїв.

Палагію, після дуже важкого слідства, коли була бита до втрати притомности, засудили в Люблині на 10 років тюрми.

З польської в'язниці була звільнена 25 грудня 1952 року. Живе у Польщі.

ЙОСИФ БЕДРИК (1928–1948)

Йосиф Бедрик, син Михайла і Марії, народився у 1928 році. Мати походила з польського роду, але в родині панував український дух. Діти говорили тільки українською мовою — польської не знали.

У 1947 році помер батько. Щоб не бути виселеною, Марія Бедрик показала полякам папір про її польське походження. З матір'ю залишилися невиселеними також Йосиф і його сестра.

Після виселення Корчмина Йосиф не перестав допомагати харчами та розвідкою залишеним в Корчмині кільком українським

партизанам. На початку липня 1947 року був розконспірований і арештований, а опісля засланий до концентраційного "обозу" Явожно.

У Явожні був жорстоко тортурований. Звільнений у важкому стані в 1948 році, повернувся у рідне село, де скоро потім помер.

ДМИТРО БІС–"ЧУБЧИК" (1924–1979)

Дмитро Біс–"Чубчик" (1924–1979) з Корчмина — воїн УПА, довгі роки карався в польських тюрмах.

Дмитро Біс, син Марка і Ольги, народився 7 листопада 1924р. Закінчив 7 клясів початкової школи в Белзі. У 1943 р. служив в Українській Поліції у Львові. В серпні 1944 р. покликаний до Української Повстанської Армії. Воював в сотнях "Лиса" й "Дорошенка" як кулеметник під псевдом "Чубчик". Відзначився відвагою у великих боях з НКВД під Соколею 28 серпня 1944 р. та Андріївкою 27 жовтня 1944 р.

Від грудня 1944 р. — на Закерзонні, в самооборонному відділі "Крука". В боях на Холмщині та біля Варяжу командував роєм. У 1946 р. призначений до Служби Безпеки.

Після виселення Корчмина, 3 тижні переховувався разом з Михайлом Леськівим в криївці на полях. Будучи у безвихідному становищі, гнаний голодом і браком грошей на дорогу на захід Польщі, рішив зайти до села Щеп'ятина, котре на той час ще не було виселене, щоб разом зі знайомими людьми перебратися до виселеної родини.

На залізничній станції в Белзці був заарештований і відправлений до тюрми в Томашеві. Там пройшов страшні знущання — був тортурований електрикою, підвішений за ноги головою вниз, битий у п'яти до втрати свідомости, прив'язаний за руки і ноги до дрючка, всунутого між ногами, був катований, куди попало. Коли втрачав свідомість, кати відливали його холодною водою і далі били. Не дивлячись на жорстокі знущання, не признася до приналежности до УПА, а лише

до допомоги харчами. За це був засуджений 15 вересня 1947 р. в Кракові на 12 років тюрми. Суд тривав кілька хвилин.

Карався по найтяжчих в'язницях Польщі. У 1954 р. був звільнений. Помер на серцевий приступ 30 жовтня 1979 р. біля м. Мальборка в Східній Прусії.

ІВАН БОДНАР (1925–1944)

Іван Боднар, син Александра і Пелагії, народився в 1925 році. Покликаний в лютому 1944 р. до Української Повстанської Армії, служив спершу в сотні "Орла", а від квітня 1944 р. з цілою чотою "Осаула" був відряджений до сотні "Лиса". З сотні був звільнений через брак вказівного пальця в правій руці.

Вбитий большевиками під час переходу фронту 17 липня 1944 р. між селами Корчів і Корчмин.

Похоронений в Корчмині на місцевому цвинтарі.

ІВАН БОДНАРЧУК (1904–1941)

Іван Боднарчук, син Якова і Юлії, народився в 1904 році. Від 1940 р. був головою читальні "Просвіта" в Корчмині. 8 листопада 1941 р. вночі поперебирані в німецькі військові мундири поляки напали на хату родини Боднарчуків і арештували Івана. Тої самої ночі був розстріляний в Корчмині на пасовищі "Ниви" разом з Петром Самілом.

Оба похоронені на місцевому цвинтарі в Корчмині.

ЙОСИФ БРОДЮК (1909–1945)

Йосиф Бродюк, син Михайла і Ольги, народився в 1909 році. Ще до війни був арештований і ув'язнений у львівській тюрмі Бригідки за приналежність до ОУН. З вибухом війни 1939 року вийшов на волю.

Замучений польською міліцією з села Стаї на корчминських полях весною 1945 р.

СЕМЕН ГНІДИК–"ВОВК" (1926–)

Семен Гнідик, син Максима і Марії, народився в 1926 році. Покликаний до Української Повстанської Армії, служив спершу в сотні "Давида", а пізніше в самооборонному відділі "Крука" під псевдом "Вовк". Учасник бою з енкаведистами в Лісоцькому лісі (поблизу села Ліски) дня 26 лютого 1946 р., де загинуло коло сорока повстанців. "Вовк" з малою групою повстанців вирвався з окруження й щасливо дійшов до села Костяшина.

У 1946 р. Семен разом з батьками був виселений в Україну, де зразу переїхав до східніх областей та поселився поміж незнайомих людей, що дало йому змогу уникнути репресій.

МАКСИМ ҐАДІВСЬКИЙ (1880–1945)

Максим Ґадівський народився в 1880 році; загинув мученицькою смертю 13 березня 1945 року в Корчмині під час нападу енкаведистів, стрибків з Махнівка та поляків.

За активну участь синів Івана та Василя у підпільному українському русі, господарство Максима Ґадівського було спалено, а його самого, ще живого, кинуто у палаючу стодолу.

Похоронений на цвинтарі в Корчмині.

ІВАН ҐАДІВСЬКИЙ–"КАТКА" (1905–1946)

Іван Ґадівський, син Максима і Дарії, народився в 1905 році.

До 1945 р. був станичним в Корчмині. Посля виселень 1946 року скривався в дочки Анни Пасічник. В наслідок зради зловлений поля–

ками осінню 1946 року. Підданий нелюдяним тортурам на місці арешту та по дорозі до Белза. Поколене багнетами і порізане ножами тіло знайдено біля села Тошків.

Похоронений на місцевому цвинтарі в Корчмині побіч батька, спаленого живим стрибками і поляками 13 березня 1945 р.

ВАСИЛЬ ҐАДІВСЬКИЙ–"ДУНЬКО" ("ЗЗЯБ") (1915–1947)

Василь Ґадівський–"Дунько" ("Ззяб") (1915–1947), працівник проводу в надрайоні "Лиман". Світлина з часу студентських років

Василь Ґадівський — син Максима й Дарії, народився 22 січня 1915 р. Брат Івана Ґадівського. За освітою адвокат — закінчив юридичний факультет у Львові. Був членом окружного звена пропаганди ОУН в надрайоні "Лиман" і на тактичному відтинку "Данилів". Редактор підпільних часописів "Інформаційні Вісті" та "Перемога".

Зловлений поляками під час спроби пробитися крізь облаву в селі Осередів 20 червня 1947 р. Пораненого в ногу, поляки арештували й відвезли до Томашева в слідчу тюрму. Підданий довгим тортурам з вимогою звернутися до УПА з закликом припинити боротьбу, не піддався і не погодився на співробітництво. За його власним свідченням, переказаним по дорозі на суд у Ряшеві Д. Бісові–"Чубчику", на допити спеціяльно приїздили два полковники-енкаведисти з СССР.

Засуджений 10 вересня 1947 р. військовим судом у Ряшеві до смертної кари, був страчений 1 жовтня 1947 року.

АНДРІЙ ДОМИНИЦЬКИЙ (1898–1918)

Андрій Доминицький, син Григорія і Параскевії, народився в 1898 році.

Під час визвольних змагань за Українську Державу в 1918 р. згорів в Угнові в військових казармах, підпалених поляками.

ВАСИЛЬ ДОМИНИЦЬКИЙ (1909–1973)

Василь Доминицький, син Григорія і Параскевії, народився в 1909 році. Закінчив кілька кляс ґімназії у Львові. У1930 р. покликаний служити у польській армії, де отримав звання "плютоновий". Весною 1937 р. арештований польською поліцією і ув'язнений на півроку в тюрмі в Раві–Руській. Вдруге арештований в половині 1939 р. та запроторений в концентраційний табір в Березі–Картузькій. В таборі був підданий жорстоким знущанням. Повернувся до рідного Корчмина після нападу Німеччини на Польщу.

Помер у 1973 р. на вигнанні в Лємборку на понімецьких землях на півночі Польщі.

ІВАН ДОМИНИЦЬКИЙ (1917–1943)

Іван Доминицький, син Григорія і Параскевії, народився в 1917 році. Член ОУН.

На початку сорокових років вивезений до Німеччини на примусові роботи. В Німеччині арештований ґестапом за приналежність до ОУН. При обшуках ґестапо знайшло літературу й летючки–відозви. Ув'язнений в концентраційному лягері, загинув, мабуть, у 1943 році.

МИКОЛА ДОМИНИЦЬКИЙ (1914–1945)

Микола Доминицький, син Григорія і Параскевії, народився в 1914 році. Член ОУН. В 1938 р. арештований польською поліцією. Сидів у тюрмі Бригідки у Львові, звідки вийшов з початком польсько-німецької війни. У 1944 р. працював в рідному Корчмині для УПА як господарчий.

Вбитий стрибком з Махнівка Григорієм Гайцером під час нападу на Корчмин стрибків і полякві 21 лютого 1945 р. Похоронений у Корчмині.

ВОЛОДИМИР КРУК (1915–2000)

Володимир Крук з Корчмина. В'язень сибірських таборів

Володимир Крук, син Луки і Катерини, народився 26 серпня 1915 року. Звільнений з гімназії за пересилання летючок своєму братові, що служив на той час у польській армії. У 1934 р. арештований на два місяці за нібито валення телефонних стовпів біля села Стаї. Під час пацифікації Корчмина знову арештований та ув'язнений на два місяці у Львові у в'язниці Бригідки. У 1935 р. арештований за підпалення двох польських колоністів. З 1937 р. член ОУН. За підпільну діяльність знову арештований 16 липня 1938 р. і ув'язнений в Бригідках у Львові, звідки був звільнений після початку війни.

Під час німецької окупації служив в українській поліції у Львові як булавний IX комісаріяту. На початку липня 1944 р. виїхав до Бранденбургу. Під кінець війни перейшов до американського табору над Ельбою, звідки був переданий большевикам.

В СССР працював як в'язень у підмосковських вугільних шахтах, звідки втік на Львівщину й під прибраним прізвищем проживав у

Золочеві.

2 квітня 1953 р. арештований енкаведистами й засуджений на смертну кару, яку пізніше замінили на 25 років заслання у Казахстан у місто Джесказган. Там працював як гірник до 12 липня 1956 року. Після звільнення проживав у Львівщині. Помер у 2000 році.

ЙОСИФ КУБИНСЬКИЙ (1914–1944)

Корчминські хлопці. Від ліва: Петро Вітик, Н.Н., Михайло Боднар, Василь Лапчуків (сільське прізвисько), Семен Заяць, Йосиф Кубинський, Іван Остапик (с. Максима), Антін Бедрик. Світлина з 1939 р.

Йосиф Кубинський, син Левка і Анни, народився 23 липня 1914 року. Член ОУН. Служив стрільцем у Самооборонному Кущовому Відділі. Загинув у бою з поляками біля села Терношина 17 березня 1944 року. Похоронений у Корчмині.

ІВАН КУЦЬ (1921–1945)

Іван Куць, народжений у 1922 році в Щеп'ятині, житель Корчмина. Служив в українській поліції в Щеп'ятині. Вбитий 13 березня 1945

року під час погрому родин підпільників у Корчмині, який вчинили стрибки з Махнівка, енкаведисти і поляки.

Похоронений у Корчмині.

МИХАЙЛО ЛАПЧУК

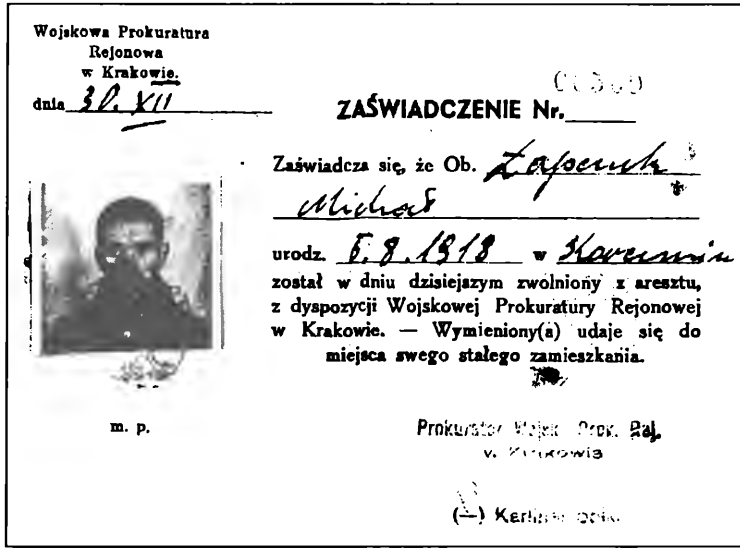

Wojskowa Prokuratura
Rejonowa
w Krakowie.

dnia 30. XII

ZAŚWIADCZENIE Nr.

Zaświadcza się, że Ob. Łapczuk
Michał

urodz. 5.8.1918 w Korczmin

został w dniu dzisiejszym zwolniony z aresztu, z dyspozycji Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Krakowie. — Wymieniony(a) udaje się do miejsca swego stałego zamieszkania.

m. p.

Prokurator Wojsk. Rejon. Pro. Raj.
w Krakowie

(—) Kerlis

Посвідка про звільнення Михайла Лапчука з табору в Явожні.

Народився в Корчмині, де закінчив сільську школу. До організацій не належав.

Перший раз арештований большевиками осінню 1944 р. в селі Кривиця. Вдруге арештований під час акції "Вісла" 27 червня 1947 р. на станції в Белзці. Після двох тижнів катувань в Томашеві, запроторений до концтабору в Явожні. Табірні знущання допоміг йому пережити о. Ю. Мінцинський, з яким він потайки молився.

Звільнений з табору 7 січня 1948 р.

СЕМЕН ЛАПЧУК (1893–1948)

Семен Лапчук, син Йосифа і Єфрозії, народився 13 лютого 1893 р. був головою читальні "Просвіти" у Корчмині. Арештований під час акції "Вісла" в червні 1947 р. і запроторений у концентраційний табір Явожно. Карався в нелюдських обставинах в голоді, бруді та тяжкій праці. Загинув у таборі смерти Явожно 24 січня 1948 року.

ВОЛОДИМИР ЛІСНЯНСЬКИЙ (1912–1945)

Володимир Ліснянський, син Франка і Олени, народився 1912 р. Від весни 1944 року воїн УПА. На початку 1945 р. з малим відділом переходив границю на ріці Солокії поблизу Угнова й там загинув у сутичці з большевиками. Залишив дружину Анастазію і сина.

Не відомо, де похоронений.

МИХАЙЛО МАЗУРИК (1901–1945)

Михайло Мазурик (1901–1945). Вбитий поляками у 1945 р.

Михайло Мазурик народився у 1901 році в селі Будинині. Проживав у Корчмині. У 1930–тих роках працював кілька років у Франції в копальнях вугілля.

У 1945 році, в провідну суботу, забраний підступно поляками з села Стаїв з кіньми й возом нібито перевозити поляка зі Стаїв до Томашева, звідки вже не вернувся.

Як по роках вдалося вияснити дочці, Михайло Мазурик був вбитий поляком Загурскім під лісом поблизу Томашева. Важко поранений, він мучився цілу ніч. Зранку знайшли його ще живого пастухи з поблизького села і повідомили про це

поляків. Вони приїхали й добили Михайла, а тіло закопали.

ЙОСИФ МАСЛЯНКА (1928–1946)

Йосиф Маслянка, син Федора і Пелагії, народився 1928 року. Навчався в Українській Торговельній Школі в Белзі.

Загинув з рук польських бандитів з Белза, котрі напали на село Махнівок 21 листопада 1946 р.

Похоронений в Корчмині біля свого батька.

Хлопці з Корчмина. Від ліва: Василь Вітик та Іван Остапик (с. Максима). Світлина з 1941 р.

ІВАН ОСТАПИК (1922–1945)

Іван Остапик, син Максима і Пелагії, народився в 1922 році. Член ОУН. Ще неповнолітнім хлопцем арештований польською поліцією з політичних причин, сидів у львівській тюрмі Бригідки до 1939 року. З початком польсько–німецької війни вийшов на волю. У 1941 році — учасник похідних груп на Східню Україну.

Вбитий поляками з Белза під час облави на Корчмин поблизу рідної хати 10 серпня 1945 р.

ІВАН ОСТАПИК–"БАЙДА" (1920–)

Іван Остапик, син Івана і Марії, народився 7 липня 1920 року. Від осени 1945 р. покликаний до Української Повстанської Армії. Воював у самооборонному відділі командира "Крука" до весни 1946 р.

Під сучасну пору проживає в Польщі.

МИХАЙЛО ОСТАПИК (1925–)

Михайло Остапик, син Максима і Пелагії, народився в 1925 році. Брат Івана Остапика. Врятувався від смерти, прикинувшись мертвим під час розстрілу поляками 8 листопада 1941 року, коли були розстріляні на "Нивах" Іван Боднарчук і Петро Саміло.

Під сучасну пору живе у Франції.

ЙОСИФ ПАЛЮШОК–"ГОЛУБ" (1920–1944)

Йосиф Палюшок–"Голуб" (1920–1944). Загинув в бою з большевиками на Радехівщині.

Йосиф Палюшок, син Мирона і Марії, народився 20 березня 1920 року. Навчався кравецького ремесла у Львові. Від початку 1940–вих років працював у кравецькій майстерні майстра Івана Осердовича в Белзі.

Член ОУН від 1940 р. Провідник культурно–освітньої діяльности молоді в Корчмині.

Наприкінці січня 1944 р. покликаний в ряди УПА. Зі збірного пункту в селі Василеві–Великому разом з чотирма іншими повстанцями відправлений в Радехівщину.

Загинув 9 лютого 1944 р. в селі Радваниці, поблизу Радехова на Львівщині в нерівному бою з большевицькою партизанкою.

Над спільною могилою, в котрій спочиває 12 українських повстанців, поставлений пам'ятник з тризубом і прізвищами впавших у тому бою партизанів.

ІВАН ПІДГІРСЬКИЙ (1896–1948)

Іван Підгірський, син Йосифа і Катерини, народився 20 січня 1896 року.

Арештований поляками в червні 1947 року під час виселення Корчмина. Після тяжких побоїв і знущань, запроторений в концентраційний табір Явожно.

Тортурований і морений голодом, помер 15 січня 1948 р.

Місця похоронення не встановлено.

МИХАЙЛО ПІДГІРСЬКИЙ–"ХМАРА" (1926–1947)

Хлопці з Корчмина. Від ліва: Іван Боднар, Теофіль Доминицький, Михайло Леськів, Михайло Підгірський. Світлина з 1940 р.

Михайло Підгірський, син Івана і Анни, народився 9 вересня 1926 року. Воїн УПА, псевдо "Хмара". Зловлений польською міліцією недалеко села Корчева, мабуть, на початку 1946 р. Після короткого арешту в Стаях, відвезений до УБ в Томашеві.

Жорстокими тортурами вимушено неправдиві зізнання. Засуджений в Люблині на смертну кару 31 грудня 1946 р., страчений 17 травня 1947 р.

СТЕФКО ПРИСТУПА (1939–1945)

Стефко Приступа, син Івана і Ольги, народився в 1939 році. Загинув 13 березня 1945 р. під час погрому над родинами підпільників, вчиненого стрибками з Махнвка, коли на нього завалився комин палаючої хати.

МИКОЛА РАЧИНСЬКИЙ (1919–1942)

Микола Рачинський, син Павла і Параскевії, народився в 1919 році. Навчався в ґімназії у Львові, але на останньому курсі був виключений за українське походження. За намовою батьків вступив до монастиря в Крехові, де продовжив навчання. Під час московської окупації Галичини в 1939 р. змушений перервати навчання і повернутися додому.

Середню освіту закінчив під час німецької окупації Галичини. З досконалим знанням німецької мови, отримав роботу в німецькому сільському господарстві в Горбкові на Волині як книговод. Скоро потім управителі послали його на курси книговедення до Кракова.

Навесні 1942 р. захворів і попав у лікарню, звідки вже не повернувся живим. На основі розпитів і свідчень, батьки дійшли висновку, що Миколу в лікарні Кракова отруєно.

Похоронений в Кракові.

ВОЛОДИМИР САМІЛО (1928–1949)

Брати Саміли — Володимир та Михайло. Світлина з 1946 р.

Володимир Саміло, син Григорія і Теклі, народився в 1928 році. У серпні 1944 р. вступав до УПА, до сотні "Лиса", звідки був направлений до юнацької сотні. Після розпущення сотні повернувся додому.

Весною 1946 р. разом з батьками й старшим братом примусово висилений до України, на Бережанщину. На новому поселенні знову вступив до УПА. Загинув у нерівному бою з енкаведистами недалеко селя Бокова, район Підгайці.

Енкаведисти привезли тіла трьох вбитих українських повстанців до села і заставили матір Володимира, щоб розпізнавала свого сина. Вона мужньо відмовилась, але Володимир був розпізнаний сексотом.

Матір Володимира большевики арештували і заслали на 25 років в Сибір. Після 10 років тяжких робіт вона повернулась на Україну самотньою — чоловік помер, а оба сини загинули за підпільну діяльність. Доживала віку при племінниці Пелагії Вітик з родини Саміло.

Текля Саміло померла в селі Боків 20 січня 1983 року.

МИХАЙЛО САМІЛО (1926–50–ті рр.)

Михайло Саміло — старший син Григорія і Теклі, народився в 1926 році. Разом з братом Володимиром в серпні 1944 р. вступив до УПА. Спершу був у сотні "Лиса", а потім в юнацькій сотні. Після її

розпущення — здемобілізований повернувся додому.

Примусово виселений до Радянської України, був арештований енкаведистами і засланий в Донбас на тяжкі примусові роботи. Там загинув в 1950–их роках.

ПЕТРО САМІЛО (1909–1941)

Петро Саміло, син Івана і Наталії, народився в 1909 році. За професією кравець Член ОУН. За підпільну діяльність арештований польською поліцією та засланий у польський концентраційний табір у Березі–Картузькій, з якого вийшов щойно з початком війни у 1939 р.

Вбитий 8 листопада 1941 р. поляками, які, переодягнені в німецькі мундири, напали на Корчмин.

ЙОСИФ САМІЛО (1918–1945)

Йосиф Саміло, син Петра і Параскевії, народився в 1918 роц. Вбитий в недільний ранок 10 серпня 1945 під час нападу поляків з Белза на село Корчмин.

Йосиф залишив у великому горю дружину з маленьким сином.

МИКОЛА СЕМКІВ (1909–1944)

Микола Семків, син Дмитра і Марії, народився в 1909 році. Арештований енкаведистами під час першої облави в Корчмині 21 листопада 1944 р., був засланий в Сибір. По дорозі на заслання — загинув у транспорті. Точна дата і місце смерти не відомі.

ПЕТРО СЕМКІВ (1922–1946)

Петро Семків, син Петра і Катерини, народився в 1922 році. Під час нападу поляків і енкаведистів на село Будинин весною 1946 р. був тяжко поранений під час втечі. Важкопораненого большевики зали–

шили в селі. Прийнятий за підплатою до лікарні в Томашеві, як українець не був лікований належним чином. У лікарні помер.

Похоронений у Корчмині.

ІВАН СЕНЮК (1925–1946)

Іван Сенюк, син Стефана і Катерини, народився в 1925 році. Закінчив середню школу в Белзі. Вбитий у квітні 1946 р. з наказу "Зенона" за фальшивим доносом Корчминського (пізнішого явного сексота).

ІВАН ФАРИСЕЙ (1895–1945)

Іван Фарисей, народжений у 1895 році в Корчмині. За участь сина в українському підпільному русі, спалений живцем стрибками і поляками 13 березня 1945 р. під час погрому родин підпільників у Корчмині.

Микола Фарисей–"Швейк" (1926–1946). Загинув в бою під Лісками.

МИКОЛА ФАРИСЕЙ–"ШВЕЙК" (1926–1946)

Микола Фарисей, син Івана і Марії, народився в 1926 році. Воїн УПА — спершу в сотні "Дуди", а пізніше в сотні "Вовки". Загинув в нерівному бою з енкаведистами біля села Ліски 26 лютого 1946 р.

Похоронений у спільній могилі в Лісках.

ОЛЬГА ФАРИСЕЙ (1900–1945)

Ольга Фарисей народилася 1900 року в Корчмині. Сестра Івана Фарисея і тітка Миколи. Жила при братові. Смертельно поранена під час нападу стрибків на Корчмин 13 березня 1945 р., померла по кількох годинах тяжких терпінь.

Згадки про деяких бувших воїнів УПА з поблизьких до Корчмина сіл

ВАСИЛЬ БАНАХ–"БЕРЕЗА" (1919–1947)

Василь Банах, син Григорія й Марії, народжений 1919 р. в селі Василів–Великий, Угнівщина. За професією — учитель.

Був одружений, мав жінку з Холмщини. Мали дві дочки. Дружина з дітьми втекла від поляків разом з іншими холмщаками на Львівщину.

Під час німецької окупації працював у Маслосоюзі в Белзі.

Вже з молодих літ Василь належав до ОУН, на її поклик вступив в лави Української Повстанської Армії. Брав участь у боях проти поляків на Холмщині.

У роках 1945–1947 "Береза" був районовим провідником, відповідальним за пропаганду на території Белзщини, Угнівщини і Варяжа. У червні 1947 р., під час примусового виселення Корчмина, поляки ранили "Березу" в карк у засідці поміж Махнівком і Корчмином.

Раненого Василя Банаха поляки доставили до Корчмина. Він був у дуже важкому стані, але був сильний духом і тримався мужньо, хоч рана в карку йому дуже докучала.

Раненого повстанця поляки завезли до Томашева в слідчу тюрму, а опісля на суд до Ряшева, де 5 вересня 1947 р. "Береза" отримав

смертний присуд, який там же був виконаний 15 вересня 1947 р.

Василь осиротив дружину й дві малолітні донечки.

ПАВЛО БАНАХ–"ЗАЙМАЙ" (1921–1946)

Павло Банах — середній син Григорія й Марії, народжений 1921 р. в селі Василів–Великий. Брат Василя Банаха.

Весною 1944 р. Павло вступив до Української Повстанської Армії і був призначений до сотні "Лиса" під псевдом "Займай". Опісля воював у сотні "Дорошенка", де був кулеметником.

"Займай" брав участь у багатьох боях з окупантами українських земель. Між іншими, 28 серпня 1944 р. взяв участь в бою з московськими напасниками поблизу села Соколі, а також з большевицькою навалою 27 жовтня 1944 р. поблизу села Андріївки. За хоробрість був назначений заступником ройового.

В грудні 1944 р. "Займай" отримав доручення іти на Закерзоння, де тривав польський розгул проти українського населення.

По переході кордону і короткому відпочинку в батьківській хаті, "Займай" вступає до самооборонного відділу під командою "Крука". У Самообороні назначений ройовим. Разом зі своїм відділом брав участь у боях на Холмщині, між іншим під Варяжем.

У 1946 р., під час великої облави в рідному селі, "Займай" був схоплений поляками з Белза та жорстоко тортурований. Поляки по–звірячому знущались над Павлом, поламали йому руки й ноги. Ще напів живого кинули під скирту соломи та підпалили.

Після відходу поляків, недогоріле тіло 25–літнього Павла Банаха–"Займая" селяни витягнули з попелища і похоронили на місцевому цвинтарі у Василеві–Валикому.

ЯРОСЛАВ БАНАХ–"КАВКА" (1927–1992)

Ярослав Банах був наймолодшим сином Григорія й Марії, народженим 1927 р. Брат Василя і Павла Банахів. Закінчив 7 кляс почат–

кової школи.

Навесні 1944 р. вступив добровольцем до Української Повстанської Армії. Мав псевдо "Кавка".

Ярослав разом з братом Павлом були в сотні "Лиса", а пізніше в сотні "Дорошенка". Ця сотня належала до куреня "Литуна". Стрілець "Кавка" у всіх боях був разом з братом "Займаєм". У грудні 1944 р., разом з малою групою інших упівців, перейшли кордон України і Польщі, щоб воювати на Закерзонні.

Після короткого відпочинку разом з братом вступив до самооборонного відділу "Крука". Брав участь в боях на Холмщині.

Був схоплений поляками з кількома іншими повстанцями й дівчиною–зв'язковою зі зброєю в руках. Усі були жорстоко тортуровані, а опісля відставлені до Томашева в слідчу тюрму.

На суді в Люблині, де їх усіх судили, змінив дату свого народження на 1931 рік, тобто був суджений як малолітній. 28 серпня 1947 р. був засуджений на смертну кару.

16 вересня 1947 р. смертна кара була замінена на 15 років тюрми через неповнолітність приреченого. Усі інші засуджені були страчені, тільки дівчина–зв'язкова була засуджена на довгі роки каторги.

Після звільнення з тюрми жив у Польщі, у воєводстві Кошалін. Одружився з дівчиною з рідного села, їм народилася дочка. Жінка Ярослава померла ще молодою.

Лишений судом громадянських прав, довгі роки був переслідуваний тайною поліцією. Після пройдених у слідстві і в тюрмі тортур, страждав численними хворобами.

Ярослав Банах–"Кавка" передчасно помер 17 січня 1992 р. в Польщі. Похоронений в М'ястку, воєводство Слупськ.

ОЛЕКСАНДЕР БОБКО–"ХОМА" (1921–1949)

Олександер Бобко, син Івана й Тетяни, народився 20 березня 1921 р. в селі Кривиці, Угнівщина. Належав до ОУН, а пізніше вступив до Української Повстанської Армії. Був командиром боївки СБ у III–му районі "Данилів". Його псевдо було "Хома".

Зверхником "Хоми" був Леон Лапинський–"Зенон", який в пі–

зніших роках виявився зрадником, який видав полякам багатьох членів підпілля, серед них і О. Бобка.

Олександер був у групі "Ореста" (Мирослава Онишкевича, командира УПА на Закерзонський Край), яка після акції "Вісла" скривалася осінню 1947 року в лісах над річкою Гучвою. У групі були ще "Борсук", "Гарлай", "Криса" та ще кількох інших повстанців.

Після якогось часу "Зенон" відіслав на північно–західні землі Польщі "Хому", "Крису" та "Гарлая" з відповідними документами, котрі, як виявилося пізніше, були добре відомі польському УБ.

Що далі сталося з Олександром Бобком–"Хомою" довідуємося з розповіді Катерини Коцур, сестри Олександра:

Родину Олександра поляки примусово виселили разом з кількома односельчанами в 1947 р до села Жебно, повіт М'ястко, воєводство Кошалін. Між селянами був переселений також Михайло Коваль, котрий переписувався з поляком Озімеком (бувший аковець), який залишився в селі Кривиця. Мабуть, від нього "Хома" дізнався про нове місце проживання своєї сім'ї.

Восени 1947 р. Олександер вирушив з підробленими документами на понімецькі землі. Не маючи грошей на подорож до батьків, він найнявся в незнайомого поляка на кількаденну працю рубати дрова.

На місце Олександер прибув, коли вже почалися морози та сніги. Він з'явився на порозі батьківської хати в жалюгідному стані, з позавиваними різним лахміттям ногами, які всі були в піхурях і живих ранах. У нього не було жодного взуття, бо старе подерлося під час ходи.

Родина дуже зайнялася Олександром, одягла та нагодувала. Але, відпочавши дещо, він знову почав кудись виїжджати. Можна тільки додумуватись, що, мабуть, "Хома" в той час зустрічався із зрадником "Зеноном" та виявив йому своє місце проживання.

Скоро потім Олександер влаштувався на працю в лісі як фізичний робітник. А вечірніми годинами дуже часто допомагав місцевому лісничому в бюровій праці.

Після арешту брата той лісничий нарікав до батьків, чому син не сказав йому, хто він є, бо він би його відіслав до певних людей і ця трагедія ніколи б не сталася.

Ранньою осінню 1948 р. Олександра Бобка–"Хому" поляки арештували й тут же відставили до УБ в повітовому місті М'ястко.

Спершу Олександер не признавався, що він є "Хома". Адвокат,

якого уряд призначив Олександру для оборони, говорив мені, що він до обвинувачень не признавався, тому його недовго повинні звільнити з тюрми.

Але для певности, чи Олександер не є однак "Хомою", поляки привезли до М'ястка бувшого мешканця Кривиці Михайла Барана, щоб той розпізнав, хто є ув'язнений. Михайло Баран сказав убовцям, що це є "Хома" й тим самим рішив долю ув'язненого.

Упевнившись, що мають в своїх руках "Хому", убовці тут же відіслали його до тюрми в Щеціні на довгі тортури й муки. Хоч родина увесь той час старалася його віднайти, однак безрезультатно, бо поляки все відповідали, що про такого нічого не знають.

У той же час вони вели дуже активне слідство проти Олександра. Між іншим, його возили на очну ставку до рідного села, про що пізніше розказав нам поляк Озімек з Кривиці. Від нього ми довідалися, що коли убовці привезли Олександра до рідного села, місцеві поляки поставилися до нього з великою ненавистю, обсипали брудною лайкою і кинулися його катувати. Вони б, мабуть, його вбили, але польська міліція мала наказ привезти "Хому" назад до тюрми в Щеціні живого, тому не допустила до невинного мученика озвірілої юрби.

Після довгого ув'язнення і жорстокого слідства, Олександра засуджено на смерть. Це було 11 березня 1949 року.

Щойно після присуду повідомили батьків, що Олександер знаходиться в тюрмі в Щеціні.

Після цієї страшної вістки я два рази була на зустрічі з братом та ми, по суті, не могли говорити, бо віддаль між ними була десять метрів, а посередині розділяла нас ще густа залізна сітка. Крім цього, біля Олександра і мене весь час стояло по два військовики. Що ж можна було казати в такій ситуації в час десятихвилинної зустрічі?

Дивлячись на брата, я весь час плакала, не можучи промовити слова. Олександер був по-садистськи скатований, крайнє виснажений постійними нічними допитами, недоживлений. У нього зовсім не було зубів, які кати йому повибивали. Його шкіра була зеленого кольору, а з-під неї видніли самі кості.

Вартовий щецінської в'язниці сказав мені, що за його довгої праці в тюрмі не було жодного в'язня, котрого б так сильно, нелюдяно катували й знущалися, як мучили мого брата.

Коли я готувалася їхати на третю зустріч, харчова посилка, яку

ми послали брату, повернулася з дискою, що такого в'язня в щецінській тюрмі нема. Ми догадалися, що Олександра поляки стратили.

Олександер Бобко–"Хома" був страчений поляками в щецінській тюрмі 2 червня 1949 р., маючи 28 років.

ЛЮБА ВІТИК–"МУРАВА" (1925–)

Люба Вітик, дочка Данила і Тетяни, сестра Теодора і Михайла, народилася 14 вересня 1925 р. в селі Василів–Великий.

Люба від 1942 р. була членом ОУН. Вона була районовою зв'язковою, а також пов'язана була з упівською розвідкою. Мала псевдо "Мурава".

У 1947 р. разом з братом Теодором перейшла кордон Польщі і України, щоб об'єднатися з виселеною у 1946 році ріднею.

У лютому 1948 р. разом з братом Теодором була арештована енкаведистами. У тюрмі просиділа під важким слідством рік і два місяці. Засуджена на 10 років заслання в Сибір до Воркути на тяжкі роботи.

Звільнена з Воркути 15 лютого 1957 р. Повернулася до рідні й поселилася поблизу Львова.

МИХАЙЛО ВІТИК (1927–1945)

Михайло Вітик, син Данила і Тетяни, брат Теодора, народився у 1927 р. в селі Василів–Великий.

25 лютого 1945 р., під час облави енкаведистів на рідне село був спійманий і розстріляний за селом.

ТЕОДОР ВІТИК–"КРУПА" (1910–1990)

Теодор Вітик, син Данила і Тетяни, народжений 8 березня 1910 р. в селі Василів–Великий, Угнівщина. У 30–их роках відбув військову

службу у польському війську. Повернувшись до рідного села, став головою читальні "Просвіта". В 1940 році Теодор став членом ОУН. До 1947 р. був районовим організатором під псевдом "Крупа".

Весною 1943 р. з наказу ОУН зібрав в лісі біля Корчмина понад 100 хлопців–членів ОУН з сіл Василів–Великий, Кривиця, Корчмин, Махнівок, Стаї й Корчів та запізнавав їх, як обходитися зі зброєю.

Теодор Вітик–"Крупа" (1910–1990), член ОУН з села Василів–Великий.

У червні 1947 р. разом з сестрою Любою перейшов кордон між Польщею і Україною і об'єднався з родиною, яка була виселена в Україну у 1946 році.

14 лютого 1948 р. "Крупа" був арештований енкаведистами та відвезений у слідчу тюрму у Львові на вулицю Лонцких. Пройшов дуже важке, понад річне слідство. У 1949 році засуджений на смерть совітським судом у Львові. Смертну кару замінено пізніше на 25 років заслання в Сибір.

Покарання відбував у Красноярському краї у місті Норильськ, при тяжких роботах в голоді й холоді.

У липні 1957 р. звільнений з заслання. Повернувся до сім'ї на Львівщину.

Теодор Вітик–"Крупа" помер 8–го січня 1990 р.

АНДРІЙ ГАЛАМУШКА–"КОЗАК" (1922–)

Андрій Галамушка народився 22 вересня 1922 р. в селі Василів–Великий, Угнівщина. Був воїном Української Повстанської Армії, псевдо "Козак", а пізніше був приділений до боївки Служби Безпеки.

Влітку 1947 р. "Козака" арештувало НКВД і по довгих звірячих знущаннях він був засуджений у Львові на 25 років ув'язнення.

Андрій Галамушка–"Козак", член ОУН з села Василева–Великого.

Покарання відбував у Воркуті на каторжних роботах в шахтах.

Наприкінці 1955 р. Андрія перевезли до в'язниці у Варшаві й по корокому слідстві випустили на волю.

Після звільнення з тюрми одружився з дівчиною з села Терношин. Подружнім життям тішився недовго, бо вже 12 червня 1958 р. його вдруге арештували. Очорнювали його поляки з села Василів–Великий, які обвинувачували його у вигаданих злочинах.

На судовій розправі в Замості покликані Андрієм свідки, між іншими з села Корчмина, захищали його проти неправдивих обвинувачень.

У лютому 1959 р. Андрія Галамушку районовий суд у Замості засудив на смерть, а 15 травня 1959 р. цю кару замінили на довічне ув'язнення.

Андрій Галамушка–"Козак" відбував покарання у в'язницях в Сєрадзі, Вронках і Барчеві.

Вийшов на волю з надірваним здоров'ям 6 липня 1980 р., перебувши в тюрмах, сибірських таборах і польських каторжнях майже 30 років.

ВОЛОДИМИР ГНІДИК–"ХОРОБРИЙ" (1926–1945)

Володимир Гнідик, син Мирона й Катерини, народився в 1926 р. в селі Василів–Великий, Угнівщина.

Весною 1944 р. вступив до Української Повстанської Армії і був приділений до сотні "Лиса". Його псевдо було "Хоробрий".

По–геройськи воював з поляками на Холмщині, а пізніше 28 серпня 1944 р. з московськими напасниками біля села Соколі, недалеко Кам'янки–Струмилової.

27 жовтня 1944 р. в бою з большевицькою навалою під Андріївкою був ранений в ногу. Раненому допоміг вийти з поля бою М. Лесь–

ків–"Ярема". Він доставив його до санітарного відділу.

Після видужання повернувся до рідні на короткий відпочинок. Скоро потім знову був у рядах Української Повстанської Армії.

У бою з поляками недалеко села Ріплина на Холмщині в квітні 1945 р. був вдруге ранений. Рана виявилася смертельною. Помер на полі бою.

Друзі по зброї забрали тіло "Хороброго" до рідного села Василева–Великого.

Над його могилою політвиховник Михайло Леськів–"Ярема" виголосив такі прощальні слова: "Друже Володку! Друже герою! Стрільче молодий! Лягаєш в домовину за волю свого народу, за любу неньку Україну. Друже герою молоденький, не останеш ти без пімсти, так як не остане без неї жоден воїн Української Повстанської Армії, який зложив свою голову на жертівнику, за волю України! Слава героєві "Хороброму"! На віки слава!"

ГНАТ ГНІДИК (1922–1946)

Під час польського нападу на село Василів–Великий 6 червня 1946 р. загинуло біля 30 молодих українських людей. Між іншими, польські напасники натрапили також на криївку, де був захований Гнат Гнідик, син Миколи і Анни, народжений 1922 р. в селі Василів–Великий, Угнівщина. Гнат був братом Юрія Гнідика–"Яреми".

Член ОУН та активний учасник підпільної боротьби.

В криївці разом з Гнатом сховані були також інші українські підпільники: Іван Вітик (народжений 1923 р., член ОУН), Василь Дмитерко (народжений 1923 р.), Параскевія Федорович (народжена 1925 р.), Василь Доньків та Роман Коваль. Усі покінчили життя самогубством, щоб не попасти ворогам у руки живими.

ЮРІЙ ГНІДИК–"ЯРЕМА" (1915–1947)

Брати Гнідики з Василева–Великого, активні діячі підпілля. Від ліва: Юрій (1915–1947), Гнат (1922–1946). Світлина з 1941 р.

Юрій Гнідик, син Миколи і Анни, народився в 1915 р. в селі Василів–Великий, Угнівщина.

З молодих літ був членом ОУН та з посвятою працював для цієї організації. У 1937 році, 22–літнім юнаком попадає в тюрму Бригідки у Львові як політичний в'язень. З вибухом німецько–польської війни виходить на волю та продовжує працю в ОУН як військовий референт у рідному селі.

Після створення Української Повстанської Армії вступає в її ряди, де воює під псевдом "Ярема" з приділом до Служби Безпеки. У 1944 р. разом з Василем Кралем–"Чаусом" був охоронцем членів Проводу ОУН. У 1946 р. дальше служить в СБ на терені надрайону "Лиман".

Після виселення у 1946 р. найближчої родини в Україну, далі

залишається на Закерзонні. У 1947 р., після виселенчої акції "Вісла", ще перебував якийсь час в рідних сторонах.

Загинув правдоподібно з руки терношинського поляка Франціш-ка Хробака. Як свідчить односельчанка Юрка Люба Вітик — член ОУН, а пізніше зв'язкова УПА — згаданий поляк з села Терношин приїздив з Польщі в Україну в 1953 р. та хвалився в селі Зимні Води, що він "залатвіл" (вбив) Юрка Гнідика між селами Ульгівком і Ріп-лином.

СТАШКО ДМИТЕРКО–"НАЛИВАЙКО" (1924–1946)

Сташко Дмитерко, син Луки і Марії, народився в 1924 р. в селі Ва-силів–Великий, Угнівщина.

Сташко був воїном Української Повстанської Армії, псевдо "На-ливайко". Служив у самооборонному відділі "Крука". Восени 1946 р. попав у польську засідку на краю Корчминського лісу, поміж селами Корчмин і Щеп'ятин. У нерівному бою загинув.

Похоронений у Василеві–Великому.

СТЕПАН ЗАВОРОТЮК (1919 –)

Степан Заворотюк, син Максима і Варвари, народився в 1919 р. в селі Стаї, Угнівщина.

Степан був членом ОУН і на поклик організації перший зі свого села восени 1943 р. вступив у ряди Української Повстанської Армії. Був посланий воювати на східній бік Бугу. Його дальша доля — неві-дома. Віднайшовся по довгих роках на Україні.

Похоронений в Стаях вже в старшому віці.

СЕМЕН НОВОСАД–"РУДИЙ" (1924–)

Семен Новосад– "Рудий" з села Кривиці — воїн УПА та в'язень Явожна.

Семен Новосад, син Григорія і Марії, народився 10 жовтня 1924 р. в селі Кривиці, Угнівщина.

На весні 1944 року був покликаний до Української Повстанської Армії до сотні "Лиса", де служив під псевдом "Рудий". У сотні "Лиса" його ройовим був "Годима", а чотовим — пізніший курінний "Летун" (Василь Сенюк).

"Рудий" відзначився бойовою відвагою в боях на Холмщині з поляками, а також в бою під селом Річицею 2 червня 1944 р. Пізніше "Рудий" воював з московськими напасниками під Соколею та біля Андрійвки, що на Сокальщині. У тому бою власноручно зловив одного з ворогів, розброїв його та передав командирові.

У грудні 1944 року, на наказ вищого командування, щоб вояки родом із Закерзоння переходили в свої сторони, повернувся на Угнівщину, де продовжив боротьбу проти ворогів українського народу.

Був арештований поляками під час виселенчої акції у 1947 році на станції в Белзці та відвезений до Томашева до слідчої торми. Там пройшов дуже важке слідство, але навіть під нелюдськими тортурами не видав нікого та не признався до жодних "злочинів".

Запроторений без суду до концентраційного табору в Явожні, де карався довгі місяці.

З Явожна повернувся з надірваним здоров'ям. Живе в Польщі.

ВАСИЛЬ СЕНЮК–"ЛЕТУН" (1921–1945)

Василь Сенюк був сином Івана і Магдалини Сенюків, народженим у 1921 році в селі Щеп'ятині, що на Угнівщині.

Василь Сенюк (1921–1945) — курінний "Летун".

У сорокових роках на примусових роботах в Німеччині. Там пройшов військовий вишкіл, після якого направлений як підстаршина до Югославії боротися проти комуністичної партизанки Тіто.

Приїхавши у відпустку додому, вступив у ряди Української Повстанської Армії, де зразу був призначений чотовим в сотні "Лиса". Його псевдо було "Летун" і під цим псевдом він воював до кінця свого молодого життя.

Василь скоро і добре опанував тактику партизанської війни. Він показав себе майстерним військовиком спершу в бою з поляками 2 червня 1944 р. в селі Річиці, а опісля на Холмщині та у великому бою проти большевиків 28 серпня 1944 р. поблизу Соколі.

Коли командир "Лис" перейшов до вищого командування, "Летун" став сотенним.

Як командир сотні, "Летун" відзначився скорим рейдом на Равщину, а опісля переможним боєм проти большевиків під Жовквою. Швидкими рейдами, наглими атаками і блискавичним виводом партизанів з місця загрози він постійно непокоїв ворогів, а свою сотню захищав від непотрібних втрат.

Партизанські вміння "Летуна" доцінило вище командування і вже в жовтні 1944 р. він був призначений командиром куреня, в склад якого входили сотні "Дорошенка" і "Черемоша". Курінь "Летуна" звів переможний бій з великими силами енкаведистів під Андріївкою.

Курінний "Летун" вернувся з–за Бугу на Закерзоння взимку 1945 р. 11 лютого 1945 р. був оточений ворогами під час відвідин батьків у Щеп'ятині і загинув у нерівному бою разом з трьома іншими повстанцями зі свого почоту. Тіло забрали поляки з Белза.

Не відомо, де похований.

СОТЕННИЙ "ЧЕРЕМОШ" (1919–1944)

Ім'я та прізвище сотенного "Черемоша" з куреня "Летуна", 1919 року народження — не відоме.

"Черемош" був здібний енергійний молодий командир. В усіх боях сотенний "Черемош" славився знанням партизанської боротьби й виходив з боїв з невеликою втратою своїх стрільців.

13 грудня 1944 р. зрадник видав москалям місце криївки в селі Рожджалів, в якій перебував на той час "Черемош" з групою стрільців. Вони боронилися завзято до останнього набою. Ніхто не остався в живих.

Після смерти енкаведисти знущалися навіть над мертвими партизанами. Тіло сотенного "Черемоша" прив'язали за ноги до підводи й волокли по замерзлій дорозі в напрямку лісу. Коли шнур обірвався, большевики залишити тіло "Черемоша" на дорозі. Тіла інших повстанців покидали в вогонь палаючих хат села Рожджалова, яке за співробітництво з УПА спалили дотла, а 60 його мешканців вбили.

Коли енкаведисти відїхали, українські селяни підібрали тіло сотенного й похоронили його на цвинтарі в селі Рожджалові.

СТЕПАН СЛЮСАР (1925–1978)

Степан Слюсар, син Пилата і Катерини, народився 1925 року в селі Будинині, що на Сокальщині.

Закінчив Українську Торговельну Школу в Белзі. З молодих літ належав до ОУН. На наказ організації вступив до Української Повстанської Армії, до сотні "Беркута".

Весною 1947 року перейшов границю між Польщею і Україною й поселився в околиці Львова.

Восени 1948 року був арештований НКВД. Жорстоке слідство та суд пройшов у Львові, де був засуджений на 25 років таборів у Воркуті.

Як громадянин Польщі, був звільнений у 1955 році і перевезений до тюрми в Варшаві. Після короткого слідства — звільнений на волю.

З пошкодженим здоров'ям поселився у матері, яку поляки виселили на понімецькі землі. Скоро потім одружився з українкою й замешкав у рідному селі Будинині. Лишений громадянських прав, часто

був находжений і переслідуваний польською тайною поліцією.

Помер на серцевий приступ 30 вересня 1978 р., проживши 53 роки. Похоронений у Будинині.

МАРІЯ ШАСТАЛО–"ГАЛЯ" (1922–)

Марія Шастало, дочка Романа і Катерини, народилася 21 вересня 1922 р. в селі Василів–Великий, Угнівщина.

У рідному селі закінчила початкову школу, яка на той час була польською. Знань про Україну вчила її матір.

Брала активну участь в українському житті. Вже в 1939 р. 17–літньою дівчиною вступила до ОУН як симпатик. З 1941 р. стала районовою господарчою. Її псевдо було "Галя". У підпіллі працювала аж до самого арешту 9 лютого 1945 р. Арештована стрибками і поляками, спершу перебувала 4 місяці під слідством у Раві–Руській, а потім у Львові. У львівській тюрмі сиділа в камері разом з 250 іншими в'язнями. Серед них була також її окружна провідниця, яка тоді вже була засуджена на 10 років каторги. Обі жінки дотримувалися строгої конспірації й не признавалися одна до одної.

Через якийсь час була заслана без суду до Воркути. Після двох років тяжкої праці її привезли назад до Рави–Руської на суд. На основі фальшивих обвинувачень стрибків з Махнівка була засуджена за статтею 54.1а (ізмєна родіни) на 10 років сибірської каторги.

Напочатку працювала при будуванні залізничних мостів в Сибірі, а від 1949 р. — в Красноярському Краю. Протягом 5 років примушена була виконувати важку працю на лісорубних і лісоплавних промислах — рубати ліс, різати дерево, вантажити вагони. Від непосильної жінці праці важко захворіла і не могла мати дітей.

Після звільнення повернулася з чоловіком, за якого вийшла заміж в Сибіру, до матері в Івано–Франківську область, куди батьки були переселені в 1946 р. Батька вже не застала в живих, а мати дуже бідувала. Не прийнявши совєтського громадянства, не мала права виїжджати поза територію области.

З радістю прийняла проголошення Вільної Незалежної України, за яку віддала здоров'я і кращі роки свого життя.

Список повстанців з криївки в Осердові, які були оточені польським військом 20 червня 1947 року

ТЕОДОЗІЙ ВЕРБІВСЬКИЙ–"ЧМЕЛИК" (1913–1947)

Теодозій Вербівський–"Чмелик" (1913–1947), член проводу в надрайоні "Лиман".

Теодозій Вербівський — син Йосифа і Марії, народився 26 травня 1913 року в селі Угринові, що на Сокальщині. Закінчив 3 роки теологічних студій у Перемишлі. До війни вивчав також сільськогосподарську інженерію в місті Цєшині. Під час німецької окупації закінчив учительські курси у Львові і вчителював в селі Гонятині на Грубешівщині. У той час навчався також на екстерних курсах в Академії в Подєбрадах (Чехословаччина) на політологічному факультеті.

Член ОУН. У 1945 році референт пропаґанди в Грубешівському районі, а пізніше — у референтурі пропаґанди округи. В рр. 1946–47 був політвиховником боївок СБ.

Загинув у бою з польським військом 20 червня 1947 році, пробиваючись з оточеної криївки. Своєю мужньою поставою врятував життя багатьом оточеним.

ВАСИЛЬ ҐАДІВСЬКИЙ–"ДУНЬКО" ("ЗЗЯБ") (1915–1947)

Про Василя Ґадівського ширше сказано в першій частині цього розділу, в якій говориться про підпільників з села Корчмина.

МАРІЙКА ДОВГАН–"ОРИСЯ" (1923–)

Марійка Довган народилася в селі Гдашині на Холмщині. У підпіллі була надрайоновою Українського Червоного Хреста.

Під час облави на криївку в Осердові не погодилася пробиватися разом з іншими повстанцями і осталася в криївці.

Тяжко поранену в голову від гранати, яку поляки кинули до криївки, Орисю напасники відвезли до Белза, а потім до Грубешева і Замостя. Підлікувану піддано жорстоким допитам і тортурам, а опісля засуджено в Люблині на довгі роки тюрми. Каралася в тюрмі в місті Ґрудзьондзу.

Під сучасну пору доживає віку як інвалід в Ґданську.

МИКОЛА ЛОПУШАНСЬКИЙ–"СЛОТА" (–1947)

Працював учителем в Городиловичах, що на Сокальщині. Редактор "Інформативних Вістей" в III Окрузі ОУН.

Брак дальших даних.

Загинув в Осердові 20 червня 1947 р.

ЮРІЙ ТРОХИМОВИЧ–"ПЕВНИЙ" (1919–1947)

Юрій Трохимович народився в 1919 році на Волині в родині старшини УНР.

На Закерзоння прийшов з Острізького куреня УПА на лікування.

Від поч. 1946 р. очолив видавництво "Інформативних Вістей" в надрайоні "Лиман" і став заступником окружного референта пропаганди Теодозія Гарасим'яка. Брав участь у переговорах з польським підпіллям. Загинув в Осердові 20 червня 1947 р.

МИКОЛА ЦАРИК–"БОРИС" (–1947)

Микола Царик народився в селі Завишні. Машиніст–друкар у видавництві "Інформативних Вістей".

Загинув в Осердові 20 червня 1947 р.

ЮРІЙ ЦВІЛЬ–"АНТІН"

Член Крайового Проводу.

З облави на криївку в Осердові пробився живим.

Живе в США.

ПЕТРО ЦИБА–"ГРІЗНИЙ"

Походив з Угринова, що на Сокальщині. Інтендант і друкар видавництва "Інформативні Вісті" в надрайоні "Лиман".

З облави на криївку в Осердові пробився живим.

Живе у Польщі.

ЄВГЕН ШТЕНДЕРА–"ПРІРВА"

Організатор підпільного життя в Галичині і на Холмщині. Командир Тактичного Відтинку "Данилів". Провідник III Округи ОУН (Холмщина). Після війни довголітній редактор "Літопису УПА".

Живе в Канаді.

ВОЛОДИМИР (прізвище невідоме)–"ЕВГЕН" (–1947)

Походив з Волині. Працював в надрайоновій розвідці.
Інших даних брак.
Загинув в Осердові 20 червня 1947 р.

Н.Н.–"ЗАЛІЗНЯК"

Є. Штендера у своїх записках згадує, що в криївці в Осердові міг бути також повстанець на псевдо "Залізняк", але певности він немає.

Н.Н.

Не встановлено ніяких даних про дванадцятого підпільника, який перебував 20 червня 1947 року в криївці в Осердові і який врятувався з облави живим.

ВІРШІ

МОЯ ЗЕМЛЯ[27]

Вже згасло сонце за вікном,
У зимову сніжну днину,
А я пишу про землю родючу мою,
Для мене близьку — рідну Україну.
Пишу й думаю, що,
Ще й сьогодні рвуться —
Не можуть забути,
Попередні загарбники нашої багатої землі.
Які довгими роками,
Нищили народ наш,
Його окрадали,
З рідних хат, прадідівської землі,
На силу прогнали,
А на наші рідні землі,
Своїх людей наслали.
Моя земля засіяна кістками —
Скроплена кров'ю воїнів УПА,
Яка є невмируща в хоробрих змаганнях,
А героїв–борців за волю батьківщини,
Подарував Україні нарід наш.
Тебе народе мій,
Знищити не змогла жодна сила,

[27] Вірші друкуються в оригінальній постаті, запропонованій автором.

Ти з дня на день ростеш–міцнієш,
Бо ти живеш вільний вже,
В своїй Державі — вільній Україні.
Хоч і тепер ворожі сили,
Намагаються знищити відновлений,
Вільний наш рідний край,
А нас знову загнати,
В рабство, в найми на загибель.
Народе мій!
Ти зріс в гніті на руїнах,
Розкувся з неволі,
Скинув зі себе кайдани–ярмо.
А сини твої гордо,
Стоять на кордонах,
Та дух довго жданої волі в кожному живе.
І пильнує–стереже границь України,
Від напасників–ворогів,
Які б відважились іти,
На нашу невмирущу неньку Україну.

Лютий 1997 р.

УПІВСЬКИЙ ЗАПОВІТ З СОРОКОВИХ ЛІТ

Україно, наша рідна Мати,
Ми Твої сини,
Ми за Тебе йдемо воювати,
Щоб наш нарід,
На все вже був вільний.
Ви займанці–окупанти–чужинці,
Ви віками топтали–нищили,
Наш край рідний,
Ми України нікому не віддамо,
І будемо Її захищати — аж до загину.
Це є повстанський заповіт — з сорокових літ,
Для всього українського народу,

Теперішнього й майбутніх поколінь.
Вже досить довго вороги,
Нашу рідну землю окупували,
Яка є від віків,
Засіяна костями стрільців, козаків,
Та кров'ю полита пізніших вояків,
У 1918 році — наших батьків.
І ось тепер кров ллється — до останньої кулі,
Новітніх упівців–стрільців,
За цю саму ідею,
Якої не змогли здобути —
Волю для свого народу — наші предки.
На наших рідних землях — наїздники–чужинці,
Своїм комуністичним божкам,
Дорогоцінні пам'ятники побудували,
А за наш найдорожчий Тризуб,
Український народ катували — тортурували–вбивали.
Наші святині зруйнували,
Історичні пам'ятники розвалили,
Нас обдерли зі всього рідного,
І ми жебраками–невільниками стали,
На своїй багатій–рідній землі.
Український народе!
Встань — підіймись з колін —
Будь собою, а не наймитом–вислужником чужим,
Таки на своїй рідній землі.
Це є упівський заповіт з сорокових літ,
Для всього українського народу,
Теперішнього й нових поколінь.

Квітень 1998 р.

ПРО БОРОТЬБУ ВОЇНІВ УПА

Чи ви знаєте, хто були повстанці?
Це ті, що воювали,
Щоб був вільний наш рідний край,
І вас захищали від ворожих напасників — тортур і знущань:
Це ті, кому не було дороги до рідних хат,
Їх місце було — в полі, в лісі чи в криївці,
Або в нерівному бою на прю ставати,
Напасників–ворогів з України проганяти.
А тож чи в день чи в ночі,
Не було місця для повстанців в родинних хатах,
Бо в батьківських оселях —
Замість свобідно жити,
Була руїна — катування, тортури,
І розстріли всіх рідних:
За сина, мужа, брата — воїна УПА.
Надхнення — помсти за рідню,
За свій сплюндрований — в неволі край,
Гартує нових юних стрільців,
І кличе в оборону — поневолений наш рідний край.
До бою упівці йшли сміло ще й бадьоро,
Та завзято обороняли свій обрабований вже край,
А смерти не лякались вони,
Тому не страшно їм було нерівної боротьби.

травень 1996 р.

ЖОРСТОКІ РОКИ

Після довгих в неволі жорстоких років,
Вже свобідно перо гостре почало писати,
Про жахливе життя мого народу,
В сорокових роках —
На Закерзонській землі,

Бажаю молодшому поколінню,
Хоч малу частину розказати.
У цих жахливих, тривожних роках,
Багато горя, недолі,
Український народ зазнав,
Бо на його очах —
Ворог найкращих рідних синів, дочок невинно катував,
До тюрем гнав, вбивав,
Помимо терпіння, тортур і жертв,
Народ не здався, не покорився,
А навпаки був ще чуйніший,
І надалі боронився.
Перед наїзниками ворогів —
Гнобителів українського народу,
На його прадідівській землі.
Бо не можна спинити бурхливої криги,
Вже весняне сонце пригріло,
І почало ламати лід,
Та не можна було зупинити повстанського руху,
Найкращих героїв рідних синів і дочок,
Які взяли зброю в руки,
І завзято воювали —
За волю й свободу,
Свого рідного народу,
Та багато з них проляли свою кров.
А на крові й руїнах,
Відновилась Україна,
Скинула зі себе неволю, кайдани,
Вже ніколи наш народ,
В чуже ярмо не впаде.

Жовтень 1997 р.

КОБЗАРІ

Щей досі кобзарі співають,
В своїх піснях величають хоробрість, мужність,
Бувших гетьманів — князів рідної землі.
Та пізніших отаманів — січових стрільців,
Які тоді по більшості,
Проживали в степах, половинах,
І своєю завзятою відвагою,
Проганяли не хрещених напасників з України.
Та — проклята козаками цариця Катерина,
Жорстока ця жінка була,
Вона все московське військо зібрала,
І велику силу на Січ післала та зруйнувала її.
Хоч козацькі стрільці завзято
Воювали проти московської орди,
Та встоятись не змогли —
Багато з них полягли,
А ще більше в полон попали,
Та пізніше знесилені, катовані невільники — козаки,
Російське місто Санкт–Петербург будували,
Там багато з них в цьому ярмі життя своє віддали.
Від цього часу Україна,
На довгі роки опинилась в московському ярмі.
Аж в двадцятому столітті,
Борці за волю України пішли воювати,
Рідну батьківщину з російської й польської неволі визволяти,
Та проголосили вільну незалежну Державу.
Хоч не мали сили встоятись тоді,
Бо дика орда зрадників наш провід обдурила,
І Україну поділила, загарбали чужинці.
Двадцять літ нелегко життя проминало,
В московському — варшавському ярмі,
Та багато тодішніх юнаків страждало, загинуло,
В большевицькій і польській тюрмі.
Аж знову в тисяча дев'ятсот сорокові роки,
Вся Україна піднялась з колін до боротьби,

Син і дочка, батько й мати,
Всі помагали з ярма
Свою поневолену батьківщину визволяти.
В цій двадцятій жорстокій добі,
Багато рідного народу загинуло в боротьбі за вільність України.
Їх жертви не були даремні —
Бо на крові борців,
Відновилась на все вільна, Соборна Україна.

Серпень 1996 р.

НЕЗАБУТНЯ ПАМ'ЯТЬ З МИНУЛИХ ЮНИХ ЛІТ

В думках своїх я бачу,
Відважних воїнів УПА,
Я їх зустрічала в лісах,
І селах соломою критих — білих хатах.
Вони були мужні,
Відважні стрільці,
І завзято боронили свій народ,
Від кривд і рабунку наїзників чужинців,
Які тоді нападали великими силами,
На нашу рідну батьківщину.
Отож у тих минулих вже роках кров лилась,
Не лише повстанців стрільців,
А то й цивільних —
Та ще недорослих рідних юнаків.
В тих незабутніх страждальних роках,
Вороги мов би злі собаки,
До українських хат —
На силу вдирались,
Та тисячі з Закерзоння —
Молодих людей до тюрем і таборів гнали,
А вожді ворожі затверджували,
Смертні вироки на них.
Лиш за це, що спіймані,

Були борцями за волю,
І свободу свого рідного народу.
В тому часі правди,
Не було для українців,
На своїй рідній землі,
Воля й правда були закуті ворожим ярмом,
А народ був понижений, гноблений, катований,
Та нарешті прогнаний,
З рідних хат — прадідівської землі в чужину.
Отож вже Україна —
Наш рідний край,
Є вільний, незалежний,
То ж з'єднаймося українці,
Для спільного добра,
Бо в єдності сила,
Не розірвана, могутня на все,
Вільна, незалежна Україна!!!

Січень 1998 р.

НЕ ЗАБУДЬ, МІЙ НАРОДЕ

З далекого краю, з далеких сторін,
Хай лине незабутня пам'ять,
З минулих юних літ,
До хат українських рідних осель,
Про геройську славу
Наших батьків і братів.
Та не забудь, мій народе,
Про закерзонську рідну сторону,
Бо на тім чудовім клаптику землі,
Багато горя, нужди зазнав,
Крови проляв за своє буття,
Мій працьовитий народ.
Вороги зі всіх сторін,
Червоні комуністи зі сходу,

А латинники–католики зі заходу,
Як чорні круки, злі гадюки,
На українські закерзонські села нападали.
Ще жорстокіші часи були,
Як наші предки —
Від турків, татарів зазнали.
Бо в сорокових роках,
Селяни ще за життя,
Під землю в криївки ховались,
Бо іншого порятунку не мали,
Та багато з них в тих сховищах,
На все позістали.
А якщо їх живих віднайшли вороги,
Покривджені в муках, тортурах,
Довгі роки карались,
Та тисячам борцям за волю України,
Кати молоде життя забрали.
Наш голокост–голодомор,
Сумно, горезвісно акція "Вісла"
Позістала історія —
Для майбутнього покоління жорстока, як вовчиця.

Серпень 1998 р.

УПІВЦІ БУЛИ МУЖНІ СТРІЛЬЦІ

Були колись завзяті бої на українській землі,
Повстанська зброя бриніла,
Упівська рука не стомилась,
В обороні рідного народу —
І проганяла з рідної землі москалів.
Отож не забудь, мій народе,
Про завзяту повстанську боротьбу,
Бо в дідів–батьків твоїх міцніла сила,
Щоб прогнати ворога,
На все з рідної землі в їх Москву.

В часі нерівного бою —
Сотню упівців відважних стрільців,
Намагались окружити напасники вороги,
А повстанці мов би леви боронились,
Та не допустили окружити ліску.
Хоч напасників було багато,
І зброя модерна в них була,
Та вороги були певні, що переможуть,
Малу сотню партизанського війська.
І ось чудо вчинилось:
В часі завзятого бою,
Москалі почали панічно втікати,
Мов би перелякані дикі звірі.
Бо рідний лісок дуже шумів,
Він Матір Божу просив,
Ой захищай рідних стрільців–вояків,
Від злих комуністів–катів,
Так як захистила Ти від турків Почаїв.
Та Матір Божа,
Громові хмари послала,
А сильний вітер на поляні,
Із старих дубів галуззя ламав,
Та громи падали — ворогів вбивали,
Бо біля дубів скупчилися москалі.
В часі бою большевики,
Кілька разів з войовничим криком,
На сотню повстанську,
Великою навалою наступали,
А упівці з бою не відступали.
Вони ворогом ліску
Не дали окружити,
Бо Мати Божа —
Упівцям бойового завзяття сили додавала.
Повстанці постановили —
До останньої кулі боронитись,
Та ворогів–комуністів бити.
Хоч українських вояків,

Лиш була не повна сотня,
Вони наклали багато большевицького війська,
А самі з малими жертвами захистились.
Вже після бою —
Українські вояки говорили:
Що Матір Божа —
Покровителька воїнів УПА чудо вчинила,
Вона упівцям бойового духа сили додавала,
Та москалям — злим червоним катам,
Рідного ліску, де були постанці, окружити не дала.

Липень 1998 р.

СЛАВА ВОЇНАМ УПА

Вже сонце заходило,
У цей травневий час,
Як повстанці з бою,
Йшли на відпочинок,
До українських селянських хат.
Вони були змучені, сумні,
Хоч в духу завзяті, міцні,
Несли поранених друзів,
Яких біль можна було,
Спостерігати на обличчях стрільців.
Ідучі повстанці тихо співали,
В своїх піснях Пречисту Діву прославляли,
Пораненим друзям біль полегшали,
Котрі на їхніх руках,
Останній подих життя віддавали.
Була тоді середа — пора весняна,
Та не для всіх щаслива була,
Бо кількох повстанців в нерівному бою,
Закінчили своє юне життя.
А мати вдома ждала, виглядала,
На кожний стукіт —

Радісно до дверей підбігала,
По півночі ще не спала,
На улюбленого Василька чекала.
А син Василько ворожою кулею,
В грудь смертельно поранений зістав,
Та в останніх словах друзів благав,
Скажіть матері моїй,
Хай не чекає сина з партизанської війни,
Я вже відходжу в незнані світи.
За вільність мого народу —
Не важко вмирати мені.
Слава воїнам УПА,
Які в нерівній боротьбі з ворогами,
За вільну Україну воювали —
Напасників з батьківщини проганяли,
В тюрмах, ляграх, в Сибіру,
Довгі роки страждали.
І тим, що по десять —
Чи більше років,
Від катів–людоловів укривались,
Аби на муки й смерть не дістались.
І вам богатирям дочкам, синам українцям,
Ви за вільність батьківщини —
Юне життя на жертовник віддали,
Щоб будучі покоління —
Вже на все вільно проживали.

Травень 1997 р.

ЗАКЕРЗОННЯ 1945 р.

На закерзонській землі,
В травневі прекрасні дні,
Природа вже листям зеленим,
Рідні гаї окрасила —
І ось знову несподівано на ліс,

Червона дика орда наїздила.
У цьому лісі на пахучій поляні,
Група повстанців відпочивала,
Яка в минулому дні,
Нерівний завзятий бій,
З ворогами напасниками приймала.
В тому бою повстанці,
Заздалегідь безпечні місця зайняли,
Вони великих втрат,
Большевикам завдали —
А самі з малими жертвами
Непомітно з окруження вирвались — з боротьби.
Після вчорашнього бою в цьому лісі,
Котрий кілька годин тривав,
Повстанців не було багато —
Бо одна боївка залишилась в селі,
А друга вдаль відійшла,
Аби затерти сліди —
Що в лісі біля поляни,
Вже повстанців нема.
Отож ще сонце не сходило,
Як вартові стрільці,
Здалека запримітили напасників–большевиків,
Які сунули великою силою
В сторону, де були вчора бої,
Повстанські стежі,
Вмить повідомили вояків,
Які негайно лісами,
В дальші околиці відійшли.
Вороги не передбачували,
Що ліс буде вільний —
Та злі, як дикі собаки без жиру,
На свої станиці вертались,
І з помсти невинних українців,
Кого зустріли на дорозі вбивали.

Січень 1997 р.

ЗАКЕРЗОНСЬКА ЗЕМЛЯ 1945–1947

Сиджу й думаю в цю весняну днину,
Щоб дещо більше пригадати,
Про страхіття моїх юних літ,
Для майбутнього покоління записати.
У той бурхливий весняний час,
Вже природа оживала,
Листям дерева вкривала,
Людям жалю додавала.
Бо в тих роках —
На Закерзонській землі,
Страх і знущання панували.
І ось в квітневий ранок,
Ще сонце не сходило,
Як вороги — дика орда комуністів,
До українського села наїздили.
Вартові повстанці почули,
Як здалека сунув глухий гуркіт,
То тягарові автра наближались,
А в них повно напасників ворогів.
За густим туманом мрячним,
Нічого видно не було,
Лиш гуркіт наближався,
Людям тривоги і страху додавав.
В тому часі невелика кількість,
Упівців в селі кватирували,
Вони в густому тумані,
Чим скоріше село залишали,
Та в найближчий лісок відступали,
Щоб селян на ще більшу небезпеку не наражували.
Коли повстанці полями,
До ліску наближались,
Їх ворожі застави кулями привітали,
А що була густа мряка,
Повстанці по короткій —
Сліпій перестрілці відступили,

Та з трьома пораненими в бік відійшли,
І в сусідній ліс зайшли,
А після партизанською тактикою, вдаль відійшли —
Затираючи по собі сліди.
Вже сонце високо піднялось вгору,
І мрячний туман уступив,
Як ворожі війська з лісу,
До найближчого села зайшли.
Вони везли кількох вбитих жовнірів своїх,
А між ними й ватажка,
Погромника українських невинних людей.
В селі ворожі війська зупинились,
Хоч не на довгий час,
Та з помсти хати запалили,
І убили невинного дідуся–старика.
От така то доля,
Українського народу в неволі була.

Квітень 1997 р.

ЧОТОВИЙ "ВІДВАЖНИЙ" — ВОЇН УПА

По діброві зеленій,
Вітер віяв, гуляв,
А сонце весняне пестило,
Теплими проміннями людей веселило,
Мов рідна мати дитя.
У цю чарівну пору року,
Чотовий "Відважний",
На краю лісу стояв,
Він в умовленому місці,
На свою любу дружину чекав.
Хоч був недалеко,
Від рідної сторони,
Та не міг сміло зайти до рідні.
Бо дика орда комунізму,

Потайки рідну оселю стежила,
Аби спіймати героя — воїна УПА.
Вже на обрії почало темніти,
Як дружина крутими доріжками ішла,
Тим разом не сама,
А дитя — сина первенця,
Батькові на руках принесла.
В радостях час скоро минав,
Вже було дуже темно довкруги,
Як чотовий "Відважний",
На все прощав дружину й сина первенця,
Якому ім'я дав Ярослав.
Чотовий в своїх думках радів,
І про долю сина Ярослава,
Вже у вільній Україні снив.
Та не довго його радість тривала,
Бо по трьох днях на ліс,
Великою силою большевицька облава напала.
Хоч як наполегливо,
Ворог намагався окружити чоту,
Та не вспів,
Бо чотовий "Відважний",
Вміло, без втрат,
Вивів з лісу повстанців–стрільців.
Хоч сам смертельно ранений зістав,
А як умирав, сина знимку Ярослава,
В руці держав.

Листопад 1996 р.

ТРАВЕНЬ 1946 р.

Був травень — весняний місяць,
А для повстанців, прекрасний час,
Бо природа вже ожила,
Зеленим листям гаї покрила,
А сонце теплим промінням,
В лісі повстанців огрівало,
Та зелене листя в лісах,
Від напасників, ворогів,
В завзятих боях партизанів охороняло.
У цей минулий травневий час,
Ще дуже рано було,
Бо сонце ще не зійшло,
Як упівці по вчорашньому бою,
На краю горбового лісу сиділи,
Вони на сніданок чекали,
Бо дівчата з поблизьких селищ,
Їм харчі доставляли.
І ось знову у цей прекрасний весняний ранок,
Несподівано битим шляхом,
Москалі до лісу прямували,
А повстанці поблизу себе,
Цих енкаведистів допускали.
І раптом наказ!
Всі як один —
Повстанці гримнули на ворогів,
Задзвеніла упівська зброя,
А московська навала
Як снопи падала.
Хоч енкаведистів була велика сила,
Та до лісу не дійшли,
Бо повстанські кулемети,
Ворогів завчасу косили,
І до гаю не допустили.
В тому не передбаченому бою,
Загинуло багато москалів,

А також їх провідників.
А повстанців лиш один,
Був поранений ворожим вогнем,
Бо листя зелене в травневий час,
Захищало рідних стрільців — повстанських вояків.

Травень 1998 р.

ПАМ'ЯТЬ З МИНУЛИХ ДНІВ

Діялось це навесні в закерзонськім краю,
Та ще сонце не сходило,
Як напасники наїхали в село.
А пізніше не світило,
Бо хмари закрили його,
Щоб сонце не дивилось,
На погром, який чинять вороги.
Напасники в наших селах,
Що хотіли то робили:
Вбивали, грабували, палили,
Бо вони в часі їх нападу,
На українські села господарями були.
І ось був день, як інші дні,
Боївка повстанців нічого не знала,
Що діється в крайному селі.
Та упівці поблизу вечора,
По лугах зелених при ліску,
До села на вечерю прямували.
А в селі хоч вже вечоріло —
Непередбачено комуністи — дика орда ще гуляли.
Стривожені птахи над повстанцями,
Безупинку літали–кружляли,
Та командирові, який ішов зпереду,
Майже на голову сідали.
Мовби упівців остерігали,

Віщуючи для них небезпеку грізну,
Як будуть наближатися в напрямку села.
І ось в тому часі,
Упівці почули постріли в селі,
А дим піднімався в гору,
То вороги запалили селянські хати.
І вбили невинних кількох людей,
В тому числі двох малолітніх українських синів.
Хоч невелика під лісом —
Повстанська боївка була,
Та бійці рвались до села прогнати ворога.
Але розсудний командир "Лісовий",
Партизанам заборонив до села іти.
Бо хоч би стрільці прогнали ворога,
То на слідуючий день —
Прибула б ще більша сила ворожа,
Яка вбивала б невинних людей,
А село спалила б до тла.
Бо таке пекло на Закерзонській землі,
Вчинили напасники–вороги,
Вже в неодному українському селі.
В тому часі з іншого села,
Наспіла до боївки "Лісового" розвідка,
Яка донесла про жахливе пекло в селі.
Вже сонце ховалось в обрії,
Як напасники з награбованим
Селянським майном
Залишали як богатирі українське село.

Серпень 1998 р.

НЕЗНАНІ МОГИЛИ ВОЇНІВ УПА

Український повстанче,
Ти був стрільцем молодим,
Хоробрим, відважним вояком,
Та гордо ішов воювати,
Велику силу напасників —
З рідних земель проганяти.
Хоч тяжко ранений ти в бою зістав,
Та в мріях і болях своїх,
Ти бачив вільну Україну,
Хоч вже не для себе, бо ти вмирав,
Та впевнено вірив в нащадків своїх, вільну батьківщину.
Багато повстанців загинуло в боях,
Лежать їхні кості в безіменних могилах,
Та в більшості й могил немає,
Бо дика орда комунізму й це знівечила,
Сліди злочину затерла,
Де тільки стала злобна стопа.
Лежить вас багато безіменно в сибірській землі,
Лиш з номерами на стовпках,
Та замучені в польських катівнях,
І рідні не знають, де шукати тіла,
Борців за волю України, рідної землі.
А мати довго виглядала сина,
Коли повернеться син до рідні,
Чекала, дожидала,
На зустріч до воріт ходила,
Та в уяві бачила свого щасливого постанця сина.
Плакала, ридала аж серце зболіле ослабло за сином,
Не дочекалась та вже посивіла,
І відійшла в незнані світи,
Та ніколи не зустріла сина,
На батьківських порогах в рідному селі.
Хоч багато вже упівців,
Не залишилось на цій святій землі,
А ті, що ще живуть, вже є похилого віку,

Це правда, що вже п'ять років,
Є відроджена, вільна Україна,
А УПА ще й досі Верховна Рада,
Не визнала борців,
За вільність рідного народу, рідної землі.

Червень 1996 р.

ЗАКЕРЗОНСЬКІ МОГИЛИ

Моя Закерзонська земля,
Засіяна тисячами могил,
Борців за волю України,
Рідних дочок і синів.
Та є ще досі незнані могили,
Десь в лісах, в полонинах,
Вже бур'яном заросли,
Або тіла в багнах в зарослях спочили,
Замучені й вкинені ненависниками,
Нашого народу —
За його змагання,
Стати господарем,
На власній землі.
А рідні чекали,
Може живий син, брат,
І повернеться він до рідні —
Та в книжках шукають — може знайдуть,
Де кості рідних спочивають.
Не плач, не ридай стара мати,
Твій син сказав ще в юності Тобі,
Досить вже страждати,
Не буду рабом чужим.
Час настав волю здобувати,
Ворогів з України прогнати,
І пішов в ряди УПА воювати.
Він боровся відважно–завзято,

Проти великої сили ворогів,
Напасників на український народ,
На його рідній землі.
І впав в бою, в лісі під сосною,
Тяжко поранений ворожим вогнем,
А ворог на тяжко пораненім мстився,
Ще довго катував і знущався він.
Аж цей знесилений, завзятий повстанець,
Богу поклонився,
І свого духа до небес заніс.
Забрали тіло чотового,
Злії вороги —
І прив'язали до воза,
Та тягнули тіло,
По твердій дорозі, землі.
А після вкинули в очерет–багно, рідної землі.
Та про могилу повстанця,
Де є, де спочивають кості,
Ще й досі не знають рідні.

Квітень 1997 р.

МОГИЛА ВОЇНІВ УПА

Осінній вітер віяв полями,
Він ніс з собою листя зів'яле,
На краю лісу він зупинився,
Побачив свіжу могилу та зажурився.
Хто тут лежить —
Хто спочиває?
Бо на могилі,
Ані хреста немає,
А чорний ворон поблизу могили
На старому дубі сидів,
Він голосно закричав, крилами залопотів,
Та вітру про нерівний бій,

Борців за волю України,
З великим жалем розповів.
Вчора в цьому ліску,
Завзятий бій кілька годин тривав,
А звук нерівної боротьби,
Ген–ген далеко по лісі,
І поблизьких селах лунав.
Селяни знали,
Що чорна хмара ворогів,
Великою силою малий ліс окружила,
Та зі сльозами в очах,
Пречисту Діву Марію,
Для воїнів УПА,
Які були в цьому ліску ласки просили.
О Мати Божа, захищай їх
Наших синів, братів,
Від злих напасників–ворогів,
Таки на нашій рідній землі.
Повстанці на чужу землю не ішли,
А свою рідну батьківщину,
Від дикої комуністичної орди берегли.
Вже сонце сховалось за ліс,
Як бій затих —
Бо повстанці вміло,
Вирвались з нерівної боротьби.
А ворог своїх трупів позбирав,
Та зі злостю ліс залишав,
А на слідуючий ранок,
Ще сонце не зійшло,
Як знову на мирне село напав,
Та багато горя там залишив.
Втомлені повстанці,
Ще цієї ночі вернулись,
Своїх побратимів тут похоронили —
А самі вдаль відійшли.
Їх більше як десять,
Тут тихо, безжурно лежить,

А чорний ворон могилу пильнує,
І тужно кряче,
По загиблих оборонях за волю,
Рідного народу, рідної землі.

Грудень 1996 р.

НЕ ЗАБУДЬТЕ ПРО НАС, ВОЇНІВ УПА

Вони хотіли жити,
Так як ти й я!
Але жити вільно —
Творити, працювати,
Для своєї Держави,
А не бути наймитом в чужому ярмі.
Настав час жорстокий і суворий,
Молоде покоління сорокових літ не вагалось,
А на гасло–поклик!
Здобудеш Українську Державу,
Або згинеш в боротьбі за неї.
Рідні юнаки охочо ішли воювати,
Та волю й свободу,
Для рідного народу здобувати,
І багато з них в тій боротьбі полягли.
Вже було по обіді,
Коли повстанці залишали закерзонське село,
Бо туди несподівано наїжджали —
Вороги — червоні яничари–кати.
Які несли кайдани, тюрми, "обози",
Смерть всьому українському народу.
І раптом селяни почули постріли,
То був бій в недалекому ліску,
Бо упівці, які недавно,
Опустили українське село,
Ворожу атаку відбивали,
Та не допускали поблизу,
Себе ворогів до ліску.

Повстанці бились, бились, не здавались,
Хоч було вже поблизу вечора,
А напасники безперестанку їх атакували,
Та упівці набоїв вже багато не мали.
Тоді знаєш, що зробили?
Перехитрили ворогів —
Вони залишили в лісі двох охочих стрільців,
А самі вдаль відійшли.
В тому часі збіжжя,
Ще не скошені були,
І упівці за собою в збіжжю сліди затерли.
А залишені два повстанці,
Без перестанку з кулеметів,
На всі сторони стріляли,
Відходячу з ліску сотню захищали,
Вдавали завзяту боротьбу.
І ось вже сонце заходило,
Та куль до кулеметів забракло,
Один повстанець виліз на сосну,
А другий в поля втікав,
І там ворожою кулею,
В ногу поранений зістав.
А що був притомний,
Він в збіжжу з себе сорочку зняв,
І ранену ногу перев'язав —
Щоб кров не стікала.
Його друг щасливо,
На сосні перебув,
Хоч ворожі вояки.
При сосні переходили,
Вони в гору не дивились,
Бо так хотіло провидіння Боже.
В тому бою загинуло —
Більше як десять рідних вояків,
А ворогів як снопів,
Наклали добровольці — українські стрільці.

Вересень 1998 р.

КРИЇВКА ВОЇНІВ УПА

Далеко на чужині,
Від рідної землі,
Мені приснився сон,
Вже в старшому віці.
Це не був сон —
А правдиві жахливі дні,
Про цю пам'ятну сумну вістку,
Селяни почули від рідних стрільців.
П'ятдесять літ тому,
В часі завзятого бою в густому ліску,
Чотири повстанці,
Від сотні відбились,
Вони в сосновому лісі,
Про криївку знали,
І там заховались,
Бо іншої ради не мали.
Повстанці дуже змучені були —
І скоро в криївці заснули,
Їм снились чарівні сни.
Вони не знали,
Що скоро загинуть — були відважні.
Та смерти не лякались!
В тому часі на Закерзонській землі в лісах і селах,
Вороги–облавники гуляли,
І український народ,
Арештували, катували, вбивали,
Вже наближалася зима,
Сипав сніг, посипав,
А як рано стрільці розбудились,
Вже сніг перестав.
Упівці дуже засумували,
Що вечором з криївки не вийдуть,
Бо на свіжому снігу,
Свої сліди залишуть.
Українські воїни не хотіли,

Зрадити слідами криївки,
Щоб вороги–напасники,
Засідки не зробили,
Як інші упівці там будуть входили.
Повстанці в криївці —
Кілька днів перебували,
Харчові запаси вже всі поз'їдали,
Та після голодні були.
Вже було темно в лісовій гілляві,
І тихо довкола було,
А ворог не спав та криївку пильнував,
Коли будуть виходити повстанці.
А тож напасники замінували довкруги криївку,
І з далека замасковано приглядались,
Їх злобного вчинку.
Вийшов стрілець — високий, стрункий "Гайдамака"
Нічого не бачив зрадливого там,
В цю мить міна його розірвала,
І молоде життя юнака забрала.
Три інші упівці,
Не здались в криївці,
Вони боронились завзято,
Хоч чули велику ворожу навалу на землі,
І там загинули всі три.
Ворогів, яких прибуло —
На поміч багато,
Проти трьох відважних стрільців,
Великою силою й штурмом задобували криївку.
Вони вбігли на власні міни,
Та багато ворогів загинуло —
І покалічило їх там.

Жовтень 1996 р.

РІЗДВО

Різдво святе — в минулий час,
А я вже в чужині в думках своїх,
Іду засніженими дорогами,
До батьківської оселі,
Котру давно спалили вороги.
Отож ці юні дні мов би вчорашні,
Щей досі снуються,
В думках моїх, —
Дідух пшеничний в куті,
Дванадцять страв на столі,
А запах свят–вечері,
Щей сьогодні чую,
З минулих різдвяних днів.
Рідня вже сіла до вечері,
І батько свічку засвітив —
Лиш мати не сідала,
А все ще сина партизана ждала,
Вона до воріт ходила,
На кожний стукіт у вікно дивилась,
І з великим смутком та надією,
Виглядала, дожидала сина,
Чи не йде він у цей свят–вечір до рідні
І ось незабаром за вікном,
У цей тривожний час,
Було чути —
Тихі голоси колядників,
То переходячі, знайомі хлопці повстанці
Зайшли колядувати, розвеселити рідню.
В хаті святково співучо,
Хоч не на довгий час,
Та веселости в батьків не було,
Бо ніхто з рідні,
Тоді не знав,
Чи син–брат повстанець,
Ще між живими перебував.

Січень 1998 р.

ПАМ'ЯТЬ ПРО ПОЛЯГЛИХ ВОЇНІВ КУРЕНЯ "ЛЕТУНА"
(27 жовтня 1944 р.)

Чи ви чули, українці,
Про завзятий бій в Сокальщині, в лісі Андріївці?
Отож курінь "Летуна" відважно воював,
Та чорну хмару большевиків з України проганяв.
Ще було темно на світанку,
А вже здалека було чути,
Наїзд ворожих тягарових авт,
Їх понад тисяча добре узброєних
москалів сунули в лютий бій,
А нас понад 200 повстанських стрільців.
І ось в лісі ще дуже раненько,
Українські Повстанці допустили,
Поблизу себе ворогів близенько,
Заграли наші кулемети,
загриміла повстанська зброя,
Та укрили упівці ворожими трупами рідні поля.
Атож вороги панічно втікали,
Та своїх поранених збирали,
А після ворожої поразки,
до бою нові москалі доїздили,
Та на нас, Українських Повстанців,
Знову, як чорні круки, нападали,
І знову наказ "Летуна" — вперед стрільці!
Слава! Слава! — до бою молоді друзі,
Вже час настав прогнати ворогів з рідної землі.
Впав в бою відважний бунчужний "Зелений",
І славний герой ройовий "Борис",
Та інших понад десять стрільців,
Завзятих молодих бойовиків.
Вони всі по–геройськи,
В нерівному бою воювали,
Та большевицьку навалу з України проганяли,
І за вільність Української Держави,
Молоде своє життя віддавали.

Грудень 1995 р.

СПОГАДИ МИХАЙЛА ЛЕСЬКОВА–"ЯРЕМИ" ПРО ПОЛЯГЛИХ ДРУЗІВ УПА (27 жовтня 1944 р.)

Ми йшли на поклик ОУН,
В ряди воїнів УПА,
Ні матерей, ні сестер плач,
Ані батьків просьби не зупинили нас.
Ми йшли воювати без вагань,
За рідний край,
Щоб нарід наш,
Вже вільний був,
Свобідно жив без чужих гнобителів і тортур.
Ми йшли в завзятий бій —
Та без тривоги приймали,
Напад ворогів — втричі більше,
Як нас повстанців–стрільців.
Ми на чужу земло —
По чуже добро не йшли,
А свою рідну батьківщину,
Від напасників–ворогів берегли.
Уже у вільній Україні,
Я поїхав вдруге в ліс біля Андріївки,
Там де був завзятий бій,
І могилам поклонився,
Де лежать 21 побратимів — моїх друзів.
Я зі смутком–жалем,
На ті могили дивився,
А на них хрести в вінках,
Мов прикрашені душі повстанські,
Та на могилах повівав вже,
Синьо–жовтий перемоги стяг.
Стояв я одинокий біля могил друзів,
І думками линув в минулі дні,
Чув я скоростріли, завзятий бій,
Де від куль ворожих,
Падали мої друзі,

А осінній вітер віяв–завівав,
Пожовкле листя з дерев стрясав.
Вже 50 літ проминуло,
Від цих бурхливих днів,
А я біля могил друзів,
Ще довго одинокий стояв,
І про минулу завзяту повстанську боротьбу думав.

Лютий 1997 р.

В НЕЗАБУТНЮ ПАМ'ЯТЬ ГЕРОЯМ, ЯКІ ЗАГИНУЛИ В ОСЕРДОВІ НА БЕЛЗЩИНІ 20 червня 1947 р.

Як ми умирали, нам дзвони не грали,
І рідні не було біля наших тіл,
А ворог не вспів над живими знущатись,
За це наші тіла з одежі обдер.
Кати постріляні тіла штиками змасакрували,
З помсти наші праві руки вгору піднесли,
Мовби тіла говорили —
Слава нашій Україні,
От так–то вороги з нас насміхались.
Займанці не дозволили нас —
На цвинтарі похоронити,
Бо як селяни це зроблять,
То запам'ятають цей злочин на все.
"Bo banderowców nie należy,
Chować na cmentarzu",
Так розказав комуніст військовий майор чужий.
Які ж ми бандити були?
Ми свій нарід безмежно любили,
Та прагнули жити вільно,
На своїй рідній землі.
А друзі, котрі ранені були,
В польську тюрму попали,

Вони страшні тортури там переживали.
Та по нелюдських знущаннях,
Вожді ворожі,
Суворі вироки їм прочитали — смертний присуд.
За що нас судили кати?
Ми на чужу землю —
По чуже не йшли,
А свій народ і рідну землю,
Від чужих напасників берегли.
Щоб зрозуміти повстанську боротьбу,
За що вмирали найкращі з кращих,
Треба безмежно Україну любити,
Так як упівці любили Її,
І прагнули бачити Україну вільну.
Отож українці!
Душі повстанців до вас промовляють,
Будьте собою, а не наймитами,
На своїй рідній землі.
І не цурайтесь —
Вже у вільній Україні,
Рідну мову величати,
Та не "штокайте", як колись в ярмі.
За це вас чужинці будуть шанувати,
Та Україну — наш рідний край прославляти.

Серпень 1998 р.

ЗРУЙНОВАНІ МОГИЛИ ВОЇНІВ УПА

Віршовано ніхто не вчив мене писати,
Складні слова в думках,
Самі летять на папір,
Про долю мого народу,
Про минулих повстанців–стрільців.
А були вони мужні герої,
Безмежно любили свій рідний край,
За який воювали, ворогів–напасників проганяли,

З наших прадідівських земель.
Щоб молодше покоління,
Вже свобідно жило,
Рабами в чужинців не було,
На своїй рідній землі.
Пам'ятаю добре цей ліс і село,
Де повстанці завзято воювали,
Та багато з них проляли,
В нерівному бою свою кров.
А в лісі чи діброві,
Закерзонська рідна земля,
Прийняла тіла молодих воїнів УПА.
А побратими відважних героїв,
Поставили на могилі хрест березовий,
Дівчата повстанську могилу,
Смерековим вінком заквітчали,
Та гіркими сльозами плакали, ридали,
По загиблих воїнах УПА.
А після молились —
Та Бога просили —
Хай дух борців за волю батьківщини,
Допоможе рідному народові,
Рідну землю зберегти,
Та волю, кращу долю,
Господи українському народові пошли.
По вигнанні нас,
З прадідівської землі,
Наїзники–поляки,
Наші церкви, забитки руйнували —
Повстанські могили розкопували,
А хрести березові ломали,
Навіть на могилах —
Котрі на цвинтарі були.
От такі–то погромники,
Все, що наше, святе, дороге, руйнували,
Але себе "католікамі" звали.

Листопад 1997 р.

ОСТАННІ ПОВСТАНСЬКІ ДНІ НА ЗЕКЕРЗОНСЬКІЙ ЗЕМЛІ

На Закерзонській землі,
Вже рання осінь блукала,
Українського народу не було — вже там,
Бо вороги насилу нас прогнали —
І все наше найдорожче зруйнували.
Лиш спізнені журавлі,
У вирій відлітали,
Бо листя з дерев вже спадало,
Зиму скору віщувало,
Але залишені повстанці,
Не опускали гаю.
І ось знову наспіла вістка сумна,
Під час бою трьох упівців,
Від своїх друзів відлучились,
Хоч були голодні–холодні,
Вони в гаю залишились,
Бо знали, що є лихоліття довкруги,
На рідній прадідівській землі.
Повстанці по більшості,
Під землею в небезпечній криївці перебували
Вони від ворогів себе захищали,
Аби не попасти в руки катів.
Бо в останніх днях,
На Закерзонській землі,
Наїзники військовики гуляли,
Вони щодня за упівцями,
Українські ліси перешукували.
І знов по ночі настала днина,
Як інші попередні небезпечні дні,
А чорний ворон кількакратно,
Над криївкою повстанською перелітав,
Мов би на сполох крякав,
Трьох повстанців остерігав.
В тому часі вороги,
Багато криївок віднайшли,

Але українські стрільці не здавались,
Вони завзято боронились,
Та живими катам не піддались,
Щоб не попасти в жорстоку тюрму.
Бездушні вороги не довіряли,
Що в криївці всі повстанці загиблі є,
Самі до сховища боялись входити,
Тоді кидали гранати,
І розривали тіла мертві —
Упівців, які боролись,
За волю й свободу,
Свого рідного народу.
Отож такі сумні–жорстокі рядки,
Записала новітня історія —
Яку заподіяли нам вороги,
Напасники на український народ,
На його прадідівські землі.

Жовтень 1998 р.

ПОГРОМ В КОРЧМИНІ

Моє життя з юних літ,
Прилетіло вдаль за мною,
І відкрились уста мої,
Які довгі роки мовчали в неволі.
А серце з жалю прискорено б'ється,
На згадку минулих
Тортур, кривди, тривоги.
В тодішню березневу днину,
Вже сніги топились,
Як енкаведисти, стрибки,
Разом з поляками з довколишніх околиць,
На поблизькій Корчмин наїздили.
В цьому селі 13 березня 1945 р.
Велика кількість селян Корчмина постраждали,

Бо вороги, дика орда комуністів,
Скорим ранком
На родини українських підпільників напала.
Кати рабували, палили, руйнували,
А кого в родинній хаті застали,
Цього по звірячому били, тортурували, кості ламали.
А пізніше з катованих селян,
Живцем в горіючому забудуванні позамикали.
Останки недопалених тіл,
Не було рідні похорнити,
Бо сини, дочки вкривались,
Від злочинців–вбивців, комуністичної орди.
Тодішні кати залишили,
Багато горя в Корчмині,
Та малих дітей сиріт,
Які виростали в неволі,
Без рідної мови, рідних батьків.
Та на жаль, ці діти чужинцями стали,
Бо їхні матері прізвища позміняли —
Яничарами стали.
Та про походження синів,
І смерть їхніх батьків,
Дітям правди не розказали.

Березень 1997 р.

НЕЗАБУТНІЙ ДЕНЬ В ПЕРЕВОДОВІ
27 березня 1945 р.

Вже була рання весна,
Хоч трава ще не росла,
Як напасники — польське військо з Белза,
З великим поспіхом наїжджали,
До Переводова — українського села,
Було ще темно на світанку,

І тихо довкруги було,
З наближенням поляків,
Народ розбудився
І в цю мить почали втікати і ховатись,
Молоді селяни —
А між ними й повстанці.
Які тоді в Переводові були.
Поляки — військо хмарою вбігли в село
Мов дика орда —
Почали бігати, шукати,
Та грабувати в селян,
Запрацьоване тяжко їхнє майно.
Молодих людей —
А між ними малолітніх,
Кого спіймали, арештували,
Їх жорстоко катували,
Над ними знущались,
А після багато з них
В тюрму загнали.
І спалили цього дня,
В Переводові поляки,
Дев'ять невинних молодих людей,
А між ними вбили
Двох стрільців УПА —
В господарстві Захарчука.
А господаря замкнули поляки,
Він живим згорів —
Таки в забудуванні своїм.
От така то доля,
Українського народу була,
Нас вбивали —
Все наше грабували, руйнували,
Але себе культурним народом називали.

Серпень 1998 р.

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР В ЯВОЖНІ

Вже п'ятдесят літ добігає,
Від цих страшних подій,
А я сиджу й думаю, щоб дописати,
Про страшні муки й смерть,
В концентраційному таборі Явожні людям пригадати.
Я щаслива — там не була,
Хоч поляки дорогу примощували мені,
Та Боже провидіння хотіло,
І я вирвалась з їхніх катівень.
І ось півстоліття добігає,
Від цього страшного часу,
Та вже невелика горстка,
Українських мучеників,
Залишилась при житті.
Вони на згадку мук плачуть і ридають,
Про свою страшну долю,
В тому концентраційному "обозі" Явожно,
З великим жалем оповідають.
До цієї каторжні,
Поляки невинних українських людей заганяли,
Їх там в жорстокий спосіб мучили, катували,
Про жах тортури й бруд,
Зі сльозами страждаючі говорили,
Вони в концентраційному "обозі" Явожно
Здоров'я своє залишили.
Багато з них виснажені голодом і холодом,
Там, де тяжко працювали,
Життя своє віддали,
І ось там їх загребали.
У цій трагедії людства,
Молода дівчина на ім'я Катруся, не видержала,
Після страшного слідства,
З розпуки й муки,
На електричних дротах —
Життя своє залишила.

В цьому страшному ярмі,
Понад три тисячі вісімсот,
Українських жінок, дітей і старців страждало,
А таки найбільше мужчин молодців,
До цього концентраційного табору
в Явожні поляки загнали,
Ці люди залишили вдома дітей,
Які вже ніколи не побачили своїх батьків.
Про катівню в Явожні —
Ще й досі не знає правди світ,
Бо поляки завчасу,
Цей страшний табір смерти розвалили,
Та на місці каторжні,
І кістках українських героїв ліс посадаили,
Затираючи сліди свого злочину.
От така то доля,
Українського народу —
Проживаючого на Закерзонні була.

Жовтень 1996 р.

РОЗДУМИ ПРО ЖАХЛИВЕ ВИСЕЛЕННЯ КОРЧМИНА 27 червня 1947 р.

Мій Корчмин історичний — село моє рідне,
Прости мені, що тебе залишила, хоч не з моєї вини.
В цій чудотворній Корчминській церкві, мене хрестили,
І на Богослужби ще від дитинства
Батьки до церкви мене водили.
Тепер Корчминська церква в руїні,
Бо злобна сила її пограбила та частинно розвалила.
В селі Корчмин я виростала,
Там я раділа й юність провела,
В цій корінній землі діди мої спочили,
А поляки мене з рідного села на силу викинули,
Викинули ще й обрабували,

Били, копали й українською бандиткою звали,
Заки прогнали, хотіли вбити,
Щось їм шептало це не робити.
Вже темного вечора пробували,
В ріці Річиця мене втопити,
І моє самогубство між селянами проголосити.
Та знову Божа Сила напасникам думку змінила,
Бо Мати Божа все мене хоронила.
О, Мати Божа — Корчминська Мати,
Ти всіх корчминців, де б вони не жили, будеш захищати,
Бо цей нещасний люд Тебе все прославляє,
І через Твою появу в Корчмині,
Тебе своєю Покровителькою називає.
О, Мати Божа, Ти зоре ясна,
Не дай корчминцям марно пропасти,
Щоб не забули рідного слова,
Рідної церкви, рідного грона,
Щоб не розгубились в чужині.
І ще прошу Тебе, Божа Мати,
Допоможи охочим корчминцям,
Повернутись до рідної хати,
Наверни цей нещасний люд на правильний шлях,
І просвіти всіх збаламучених,
Та допоможи їм стати в рідних рядах.

Вересень 1995 р.

ПРО ДВОХ БОЙОВИКІВ З КОРЧМИНА

І ось блискавично сумна вістка,
Облетіла родинне село,
Що комуно–польська навала окружує його.
Атож місцеві підпільники —
В ліс, в поле втікали,
Від дикої орди себе захищали.
Вони тоді не думали,

Що в полі, в лісі, в криївках —
В голоді тижнями будуть перебувати,
Або ворожу небезпечну–заставну лінію перелізати,
Та велику силу напасників обминати,
Щоб в їхні руки на муки й смерть не дістатись.
Отож два бувші повстанці — корчминці були,
Вони вже кілька днів нічого не їли,
Та дуже голодні були.
Блукаючи–мандруючи ночами по рідних полях,
Вони зауважили світла в сусідніх селах,
Отже, бувші бойовики тоді думали,
Щоб хоч трохи харчів звідкіля дістати,
Та свій голод заспокоїти й вже на будуче їсти не хотіти.
І ось вже поблизу вечора було,
Хоч ще сонце зовсім не зайшло,
Як двох бувших українських партизанів,
На краю лісу в долику сиділи,
Вони темного вечора дожидали,
Щоб щасливо до села Щеп'ятина дістатись.
І ось несподівано від Щеп'ятина лісами,
Сунула навала, комуно–польська облава,
Українських юнаків вишукувала.
Атож двом бувшим повстанцям,
Запізно було втікати,
Чи двох проти сотні ворогів на прю ставати.
Та це ж нереальне було, про це й думати.
І ось, ось вже вороги поблизу них,
Вже було чути голоси їхні,
Вони як діти притулились оба з ґранатами в руках,
А пістолет в них обох проти сотні,
Ворогів лиш був один.
Та в своїх думках вони —
До Бога про поміч звернулись,
Хоч дуже молоді були —
Та смерти не лякались вони.
Вже чули близько ворогів,
І скавучання диких псів, здобичі шукали.

Від цієї дикої орди —
Не більш, як вісім метрів,
Двох бувших українських вояків були.
Вони затиснули зуби,
І чекали кривавої війни.
Та Боже Провидіння хотіло,
Щоб вороги–напасники,
Двох українських бувших повстанців не запримітили.

квітень 1997 р.

МАМИНІ СЛОВА

До цих спогадів потрібно додати,
Про мамині слова завжди пам'ятати,
Бо мама все говорила мені
Про Матір Божу ніколи не забувати,
А в небезпечних випадках
Хоч кількома словами
Її про поміч благати.
Отож, я мамині слова все зберігав,
І Матір Божу про свій захист благав.
Дякую дуже за поміч, Пречиста Діво,
Бо без Твоєї помочі,
Я б нічого не вдіяв — марно пропав.
Хоч я є вільний вже,
Від злих напасників вже не укриваюсь,
Але Твоєї помочі, Мати Божа,
Я все потребую–благаю!

Березень 1996 р.

СІВАЧ

В моїх віршах слова є правдиві,
Мої вірші є болючі й тужливі,
Бо в них є записана минула історія,
Мого страждального народу,
Який довгі роки карався в неволі, в чужому ярмі.
А тортури, рани й біль,
Залишились в пам'яті на все,
Тодішніх покривджених людей.
І ось наспіла весна,
Як щороку прекрасна, чарівна,
В 1947 році на Закерзонні була.
Сівач сіяв зерно в полі,
Аби в будучності мала що їсти його сім'я.
Отож він сіяв і думав —
Скільки ж урожаю,
З цього куска поля,
Він восени буде збирати?
А збіжжя росло,
Як на диво, прекрасне було,
Бо рідна чорна земля,
За тяжку працю,
Багатими плодами нагороджувала селян.
Після господар ходив по ланах,
З гарного засіву радів,
Він злі думки відганяв,
Та своїм очам не довіряв,
Як з довколишніх селищ,
Поляки–займанці українських селян,
З рідних хат на силу виганяли.
А при цьому над ними знущались,
Та всіх українців тоді,
Поляки бандитами звали.
Лиш за це, що ми господарями,
Прагнули бути на своїй, рідній землі.
Ви займанці–чужинці,

Ви були жорстокі кати,
Для українського народу —
Який проживав на Закерзонні від віків,
На своїй прадідівській землі.
Одних ви катували, тортурували,
За це, що їх рідні в УПА перебували,
Та від ваших нападів, грабунків,
Український народ обороняли.
Других ви били, що синьо–жовтий,
Прапор свій любили,
А інших лиш за це, що українцями народились.
Ви москалі, поляки,
Були жорстокі окупанти,
Нашої рідної землі —
Ви свій серп і молот та орла шанували,
А за наш нам дорогий Тризуб,
Над нами знущались, зуби нам вибивали.
Обози, тюрми українським народом ви заповняли,
Лиш за це, що ми в неволі жити не хотіли.
Господар–сівач скатований, пригноблений,
Засіяне поле залишав,
Та з гіркими сльозами і болем в серці,
Він своє родинне гніздо прощав.
І завезли поляки сівача в чужину,
Де поле не засіяне було,
Лиш вітер піском завівав,
Бо збіжжя пісок не вирощував.
А хату приділили поляки,
Без вікон і дверей,
І там залишили жити українських вигнанців.
Поміж чужими —
Неприхильними людьми,
Бо українцям ніколи займанці–поляки,
Не дозволили повернутись,
До рідної хати, в рідні сторони.
Та родини сівачів довгі роки,
На вигнанні страждали, проживали,

Вони свої прадідівські родючі землі,
Зі сльозами в очах згадували,
І ось там жили, доживали,
Аж сиві голови схилились,
І там їх тіла закопали в чужині.
Сівачів мрії не сповнились,
Бо не повернулись українці–вигнанці,
На свою прадідівську землю, в рідні сторони.

Червень 1998 р.

АКЦІЯ "ВІСЛА"

Український народе Закерзоння,
За що тебе п'ятдесять літ тому,
Поляки били, катували, вбивали,
Та на силу з рідних хат,
Прадідівської землі прогнали,
Та завезли в далеку чужу сторону.
За ті землі українські —
Потом окроплені, кров'ю политі,
Рідних батьків і синів,
В обороні рідного народу, рідної землі,
Ще наші прадіди воювали,
І дику орду турків, татарів з неї прогнали.
Нема в закерзонській землі
Ані лісу, ані села,
Щоб там не були,
Похорені тіла воїнів УПА.
На їхніх могилах вже хрестів березових немає,
Бо поляки могили
З помсти розвалили,
Щоб затерти сліди
Повстанців, оборонців рідного народу, рідної землі.
Які за цю саму ідею воювали,
Як їхні діди

Проти напасників–ворогів, комуністичної орди.
Багато людей залишали рідні оселі
В розпуці й нужді,
Бо вороги їх скромний доробок пограбували,
Молодих людей заарештували,
Та багато з них вже ніколи,
Не повернулись до рідні.
Далека дорога покривджених людей,
Більше як два тижні тривала,
Вони тоді не знали
Де завезе їх недоля.
А пізніше невільничий рай в знищених хатах, в чижині.
Слова рідного не можна
Було сказати поблизу поляків,
Хоч вони знали, хто ми такі,
Чуючи українську мову
Нас брудом обкидали,
Та український народ
У той жорстокий період бандитами називали.
Вже був переднівок,
Коли нас привезли в чужину,
Ніхто українцям нічого не дав на прожиток,
Лиш щодва тижні
Поляки ходили та питали,
Хто новий прибув до рідні,
Щоб прибулого спіймати, заарештувати.
І ось пів століття добігає,
Від того страшного часу,
Та на силу переселені українці,
На понімецькій землі в Польщі живуть,
І не всі розгубились в чужині,
А ще більше скріпились,
Відважнішими стали,
Щоб світу про свою жахливу долю
Яка їх зустріла п'ятдесять літ тому розказати.

Листопад 1996 р.

ДЗВОНИ

Замовкли дзвони в Закерзонні,
Села завмерли в рідних сторонах,
Нема церков, нема вже Народніх Домів,
Бо все, що наше рідне було,
Від нас на силу забрали вороги.
Поляки наїхали там жити,
І панувати на нашій рідній,
Прадідівській, родючій землі,
А все, що для нас було найдорожче,
Поляки знищили, щоб затерти по нас сліди.
Хоч 50 літ вже минуло,
Від горезвісної акції "В",
А народ український все ясніше,
Цей злочин пам'ятає —
Так якби вчора він був.
І поляки це добре пам'ятають,
Які в цій горезвісній акції "Вісла",
Жорстоко катували, вбивали,
Невинних старців, жінок і дітей —
Вони тоді для нас милосердя не мали,
Бо всі українці в їхніх очах бандитами були.
Тоді в поневолювачів думках —
Лиш було одне —
Нас знищити і вигнати,
А рештки засимулювати,
Поміж поляками українських людей.
Під сучасну пору ці кати,
Вже старцями є —
А совість кривда,
Яку вони заподіяли українському народові,
Їм вмерти не дає.
А знайте — були й такі поляки,
Що по телебаченню сповідались,
І український народ —
Про пробачення для них благали.

А українці не мстиві — є мирний народ,
Та після такої заяви прощали,
Хоч не всі українці однаково думали,
Бо масові погроми в селах і містах,
Утрата найближчих з рідні,
На все — в їх серцях глибокі рани —
Жорстокі кати залишили.
Пізніше вже на вигнанні, в чужині,
Українці потайки гіркими сльозами обмивались,
І свою сумну, горезвісну історію писали —
Та Пречисту Діву Марію,
Про неповторне лихоліття,
Для майбутнього українського покоління благали.

Березень 1998 р.

СУМНА РІЧНИЦЯ НАСИЛЬНОГО ВИСЕЛЕННЯ ЗАКЕРЗОННЯ 1947–1997

Спогад

В ці дні минає вже,
П'ятдесять літ примусового,
Вигнання українців з Закерзоння в чужу Польщу.
Тут народились діти наші,
Які не бачили ніколи,
Квітучих садів, дідівських осель —
На рідній землі.
Нас вигнали на силу поляки,
З рідних хат, прадідівських земель,
Ой як страшно, сумно було,
Залишати рідні оселі, рідні сторони.
І їхати де, куди, до кого?
Цей жаль, туга, розлука з всім рідним,
Видніли на наших обличчях тоді.

Ми всі вигнанці страждали,
Хоч не однакові терпіння у всіх були,
Людолови польські забрали:
Матерям дочок, синів,
Дружинам мужів, дітям батьків,
І кинули їх в нелюдську, безодню тюрем.
Де покривджені страшні муки терпіли, тортуровані були,
Та багато з них передчасно,
Життя своє віддали.
Нас везли скатованих,
Покалічених, посинячених,
Безсильних на жорстокість катів.
Більше як два тижні,
Страждальна дорога тривала,
Голодних не вмиваних людей.
Ми їхали по чотири–п'ять родин,
З нашим ще недокраденим майном,
В одному звірячому брудному вагоні,
В незнану для нас тоді сторону.
Нарешті довезли вигнаців,
В хати зруйновані —
Без вікон і дверей,
Та залишили людей —
По дві, три родини, в хаті одній,
Нас порозвозили поляки,
Одні від других далеко в чужині,
Поміж поляками, не прихильниками,
До всіх українських людей.
О, Всемогучий Боже!
Ти допоміг українському народові,
Ці всі страждання, наруги перетерпіти,
І дав нам вільну Батьківщину.
Хоч українці примусово вигнанці,
Живуть ще й досі в небажаній Польщі,
Бо їм не дозволено було повернутись,
На їхні прадідівські, рідні землі.
Та під сучасну пору,

Їхнє життя трошки легше,
Вільніше стає.
Бо ми вже не самі,
А маємо вільну Державу,
Невмирущу нашу Україну.

Серпень 1997 р.

САЛІНА

Поблизу гір Карпат,
Є розташоване родинне село мого мужа Соляноватка,
Котре для мене близьке стало —
Немов би рідне було.
Про початкове життя в цьому селі,
Я забагато не знаю,
Лиш згадка про нього була,
Що село датується — в 1,300 роках.
І там проживала,
Невелика горстка селян,
Які займалися промислово–рільництвом.
А назву Ляцко — село прибрало,
Від наїздника–чужинця.
Аж щойно по довгих роках
Село отримало правильне ім'я —
Його переіменували на Соляноватка.
Бо поблизу села,
Вже від давен–давна,
Була шахта соленого промислу.
Люди тяжко працювали,
І в рільництві й в Саліні,
Та все під чужим окупантом проживали,
Хоч так прагнули вирватися — з чужого ярма.
А ворог все український народ перехитрив,
Та в свої пазурі народ зловив,
І сильно нас держав —

Нам вирватись не дав.
Життя поступало — рік за роком,
Та залишалася грізна турбота,
В минулому тодішньому — обози, тюрми, Сибір,
І мордування невинних людей.
Був червень 1941 рік,
Тюрми большевицькі були,
Переповнені українським народом.
Вже наближався гітлерівський фронт,
Як енкаведисти невинних людей з довколишніх тюрем,
До Саліни гнали —
Ці люди тоді про смерть не думали,
Та дерева шуміли з вітром говорили,
Що енкаведисти невинних людей,
В шахти соляні скидають,
А люди Соляноватки з тривогою,
Через вікна дивились —
На муки й страждання,
Їхніх батьків, синів, рідного народу,
Та помогти їм нічого не змогли,
Бо з хат боялись вийти,
Щоб їх енкаведисти не зловили,
І до Саліни не загнали,
Бо в тому часі москалі всіх українців,
Кого зустріли, то вбивали,
Та зі свого злочинного вчинку безмежно раділи.
У ці страшні тодішні ночі,
Навіть місяць не світив,
А зорі плакали–ридали,
Бо в шахтах копальні Саліни,
Декотрі люди ще дихали–стогнали,
Яких живими московські кати,
До соляної ропи вкидали.
Їх більше як 3,500 різного віку,
В страшних муках —
Невинно загинули там.
А залишені довколишні селяни,

Свідки цього варварського злочину,
Про це довгі роки мовчали,
Бо говорити боялись —
Щоб злі собаки–енкаведисти не дізнались,
І їх в Сибір не загнали.
І ось вже шостий рік,
Ми маємо вільну Державу,
Народ росте —
Без большевицьких шубениць і гніту —
Росте й мужніє — сильніший стає,
Ніхто вже не здолає,
І не зможе окупувати нашої землі.

Листопад 1996 р.

ПІСЛЯМОВА

Належу до того покоління еміграції, якому смерть не раз заглядала у вічі, але яке — всупереч усім лихоліттям і небезпекам — вижило. І яке не тільки вижило, але відстояло та далі гордо відстоює честь свого народу.

Моїм бажанням було показати, в яких трудних обставинах проживало в сорокових роках українське населення на Закерзонні, і яка гірка доля судилася йому на вигнанні, коли наші вороги розпорошили нас по кілька родин по всіх закутках західніх та північних земель теперішньої Польщі, щоб стерти нас з лиця землі як народ.

Мені хотілося показати, як кожний тодішній день писав нові сторінки трагічної історії мого народу; які жертви мусили складати не тільки найсвідоміші представники нації, що стали зі зброєю в руках на захист свого народу, але також яку ціну платило цивільне населення за право до вільного життя.

В основу цієї книжки лягли мої особисті спогади та спогади моєї родини. Але, щоб пережиту трагедію показати на ширшому тлі, я також записала декілька спогадів, котрі переказали мені інші наочні свідки тих страшних подій.

Описане тут — це спогад пережитого і побаченого кільканадцятилітньою звичайною дівчиною з одного з тисяч звичайних сіл Закерзоння. Взялась я за перо, щоб дати свідоцтво правді про трагедію мого народу, яку наші вороги вперто стараються забрехати і спаплюжити. Мені хотілося, щоб запис про пережиті кривди, трагедії, тортури та знущання не дозволив їм канути безслідно у безвість, і щоб він став моїм скромним пам'ятником поколінню, яке склало велику жертву свободі свого народу.

Натомість будучому поколінню цей спогад має передати пам'ять і нагадати про обов'язок стояти на сторожі українства.

Накінець ще раз хочу подякувати Всевишньому Господеві і Пречистій Діві Марії за ласку, що дожила я цього часу й мала силу списати ці спогади.

Авторка спогадів під час праці над рукописом. Світлина з 1997 р.

SUMMARY

The memoirs of Anna Leskiw-Kit, "The Fate of Zakerzonnia", constitute the third volume in the series "Memoirs" in the "Zakerzonnia Library". The volume comprises both the memoirs of the author and the transcribed memoirs of her brother, Mykhailo Leskiw. The author has also incorporated brief histories related to her by other persons, notably Iryna Bida, Ivan Kravchuk, Evhen Shtendera and Ivan Vityk. The volume is further enriched by biographical information about the residents of the author's native village and surrounding villages, all of whom suffered for the Ukrainian cause, and by numerous photographs and poems written by the author over many years.

Anna Leskiw-Kit was born in the village of Korchmyn, which is located between the cities of Uhniv and Belz in the former administrative region of Rava Ruska. Surrounding villages included: Budynyn, Makhnivok, Shchepiatyn, Stayi, Ulhivok, Vasyliv-Velykyi, Richytsia, Perevodiv, Verbytsia and Oserdiv. This entire area is located immediately west of Halychyna (Galicia) and south of Kholmshchyna and constitutes a small portion of the Ukrainian ethnic territory known as Zakerzonnia (the Trans-Curzon Territories).[1] The village of Korchmyn shared the fate of hundreds of other towns and villages in Zakerzonnia, and the memoirs of Anna Leskiw-Kit set out this fate in detail on the basis of her own family's experiences.

In the first part of her book, Anna Leskiw-Kit describes her own village and family, beginning with the period of struggle for Ukrainian nationhood in 1918. The author's father, Teodor, participated in that struggle as a member of the Ukrainian Halytska (Galician) Army. Relying on her family's recollections and her own personal observations, the author portrays the

[1] The term "Zakerzonnia" (the Trans-Curzon Territories) first appeared in the literature of the 1940s with reference to the Ukrainian ethnic territory to the west of the so-called Curzon line, and later gained wider acceptance. In its current understanding it refers to Ukrainian ethnic territory and its inhabitants, which in the aftermath of the Yalta agreements were ceded to Poland. The territory encompassed close to 19 000 square kilometres with a population of over 700 000 in the ethnically Ukrainian regions of Lemkivshchyna, Boykivshchyna, Posiannia, Kholmshchyna and Pidlashia. Zakerzonnia ceased to exist as an ethnic factor in the aftermath of the two great postwar deportations of the Ukrainian population - in 1944-46 to the U.S.S.R. and in 1947 (as part of the "Operation Wisla") to the formerly German held territories ceded to Poland after the war.

hardships faced by Ukrainian villagers during Polish occupation in the inter-war years, with moving images of political disenfranchisement, ethnic discrimination and material hardship - all of which Ukrainians suffered. The author devotes particular attention to the religious life of her family and of other residents of Korchmyn.

Further chapters follow in chronological order. The most significant events in the life of the Leskiw family and of the village of Korchmyn are World War II and the German occupation, then Soviet reoccupation in 1944, and finally Polish rule and the greatest postwar tragedy to strike Zakerzonnia - ethnic cleansing of Ukrainians during the infamous "Operation Wisla". The memoirs of Anna Leskiw-Kit close with a description of the misfortunes visited on the Ukrainian population upon deportation to the formerly German held territories of Poland.

Each of the great historical events, which touched the lives of the author and her family, are described from several perspectives. Starting with an overall historical consideration of events, the author moves on to portray the fate of the entire Zakerzonnia, her native village, and surrounding areas, ultimately placing everything in the context of her own very personal experiences. About all of these events she speaks emotionally, and sometimes very passionately. She is convinced that the tragedy, which she experienced, grants her this entitlement.

Most stirring among the memoirs are the author's dramatic accounts of the events, which directly touched her. One of these events was the burning of the family home by Russian collaborators, and their attempt to kill her. At that time Anna was a teenager. Another event, which the author recounts in detail and with deep emotion, is the series of interrogations and tortures that she was subjected to at the hands of the Polish army during the "Operation Wisla" ethnic cleansing. No less dramatic and detailed is her account of the deportation itself and of the journey to a new settlement.

The description of these personally experienced tragic events is supplemented by eyewitness accounts of other, no less tragic events of that time. These include raids of the fearful NKVD troops, the tragedy of such villages as Perevodiv, Mytsiv, Oserdiv and Verbytsia, and the Polish concentration camp for Ukrainians in Jaworzno.

The memoirs of Anna Leskiw-Kit conclude with her arrival in Canada in the mid-1960s.

The second part of the book is devoted to the memoirs of Mykhailo

Leskiw, a one-time soldier in the Ukrainian Insurgent Army (UPA). These memoirs were recorded by Anna Leskiw-Kit when her brother visited Canada in the late 1980s.

The memoirs of Mykhailo Leskiw (alias "Yarema") are distinguished by their precise narrative and their own "military" style. This is initially apparent in the first part of his memoirs, where he tells of time spent and battles fought in the "Orel", "Lys", and "Cheremosh" companies (battalion of the commander "Letun"). In the memoirs we find many important details about such dramatic events as the execution of the commander "Orel" for collaboration with the Germans, major battles of the UPA with the Soviet troops of the NKVD by the villages of Sokolia and Andriivka, and the death of the commander "Letun".

Upon his return to Zakerzonnia, Mykhailo Leskiw actively involved himself in underground life. After the "Operation Wisla" mass deportation, he hid for several months in a bunker. The memoirs of this time are full of accounts of pursuit, hiding, flight, feelings of hopelessness, but also of a desire to survive at any price.

After resettling in northern Poland by the banks of the Baltic Sea, Mykhailo Leskiw began nine dramatic years of hiding from the Polish secret police. This was a time of changed surnames and residences, constant relocation from one place to another, and flight from the communist authorities who relentlessly chased at his heels. Although this seems unbelievable, Mykhailo succeeded in outwitting the all-powerful secret police all those years and in avoiding capture, which would have meant certain death. Only after the pronouncement of a general amnesty in 1956 did he voluntarily surrender himself to the prosecutor. After hearing his explanations he was quickly released, and then later arrested. After lengthy interrogation, intimidation and provocation, Mykhailo was thrown in prison, but after six months was released due to lack of evidence. Upon regaining his freedom, Mykhailo became an active participant in the social life of the Ukrainian community.

The third part of the book contains short biographical sketches of the residents of Korchmyn and surrounding villages, who suffered in the struggle for the Ukrainian cause. The fourth part contains poems written by Anna Leskiw-Kit (in their original unedited version), which she wrote over many years as the opportunity presented itself.

The book is illustrated with a few dozen photographs and a map of Korchmyn and area.

РЕЗЮМЕ

3-й том видавничої серії "Спогади" в "Бібліотеці Закерзоння" становить книжка споминів Анни Леськів-Кіт *"Закерзонські долі"*. На книжку складаються спогади самої авторки та підготовлені нею спогади її брата, Михайла Леськова. Авторка використала також достовірні короткі спогади інших осіб, зокрема Ірини Біди, Івана Кравчука, Євгена Штендери та Івана Вітика. Том доповнюють біографічні відомості про мешканців рідного села авторки та околичних сіл, які постраждали за українську справу, багато фотографій та вірші, писані авторкою протягом багатьох років.

Анна Леськів-Кіт народилася в селі Корчмині, яке розположене між містечками Угновом і Белзом у бувшому Рава-Руському повіті. Найближчу околицю становили такі села, як: Будинин, Махнівок, Щеп'ятин, Стаї, Ульгівок, Василів-Великий, Річиця, Переводів, Вербиця та Осердів. Ціла околиця розположена на пограниччі Галичини і Холмщини і становить маленьку частину української етнічної території, званої Закерзонням[1]. Село Корчмин розділило долю соток інших сіл і містечок Закерзоння і спогад Анни Леськів-Кіт в деталях цю долю описує на прикладі її родини.

У першій частині книжки Анна Леськів-Кіт розповідає про своє село та свою родину, починаючи від періоду змагань за українську державу в 1918 році, в боях за яку в лавах Української Галицької Армії воював батько авторки, Теодор. На основі переказів рідні і своїх власних спостережень, авторка дає образ важкого життя українських селян під час панування міжвоєнної Польщі з вражаючими сценами політичного безправ'я, національної дискримінації і матеріяльної нужди, яку терпіли українці. Велику увагу приділяє авторка також релігійному життю своєї родини та інших жителів Корчмина.

Дальші спогади є подані в хронологічному порядку. Найважливішими етапами в житті родини Леськових і села Корчмина є війна і німецька окупація, друга московська окупація 1944 року, поворот польського панування та найбільш трагічна в житті всього Закерзоння подія післявоєнного часу - депортаційна акція "Вісла". Замикають спогади Анни Леськов-Кіт розповіді про недолю, яка судилася українському населенню на поселенні на понімецьких землях.

Кожен етап великих історичних подій, які зачіпали долю авторки

та її родини, є показаний з кількох перспектив - починаючи з загальноісторичних міркувань про події, авторка переходить до змалювання долі всього Закерзоння, рідного села та околиць, щоб накінець поставити все в контекст дуже особистих переживань. Про всі події вона говорить емоційно, а часто дуже пристрасно. Вона переконана, що дає їй на це право трагізм пережитого нею.

Найбільш потрясаючі в спогадах є описи драматичних подій, які безпосередньо заторкнули авторку. Однією з таких подій було спалення російськими коляборантами родинної хати та їхні намагання її вбити. На той час Анні було всього кільканадцять років. Іншою подією, яку авторка пересказує з деталями і глибокоемоційно, є серія допитів і катувань, яким піддали її польські військові під час переселенчої акції "Вісла". Не менш драматично і докладно описано також сам хід виселення і подорож на нові поселення.

Описи трагічних подій, пережитих особисто, доповнені є розповідями очевидців про інші, не менш трагічні, події того часу. Такими є опис облав енкаведистів, трагедії таких сіл, як Переводів, Миців, Осердів і Вербиця, концентраційний табір для українців в Явожні.

Спогад Анни Леськів-Кіт кінчається з моментом її приїзду до Канади в половині 1960-х років. Другу частну книжки становлять спогади бувшого воїна Української Повстанської Армії Михайла Леськова. Ці спогади Анна Леськів-Кіт списала, коли її брат перебував з візитою в Канаді у другій пол. 1980-х рр.

Спогад Михайла Леськова (псевдо "Ярема") вирізняється чіткістю розповіді і свого роду "військовим" стилем. Тичиться це насамперед першої частини його спогаду, де він розповідає про своє перебування і бої в сотнях "Орла", "Лиса" і "Черемоша" (курінь "Летуна"). У спогадах знаходимо багато важливих деталів про такі драматичні події, як роз-

[1] Термін "Закерзоння" появився спершу в публіцистиці 40-х рр. на означення української етнічної території на захід від т. зв. лінії Керзона, а пізніше набув ширшої популярности. У поточному розумінні означає українську етнічну територію та її населення, які внаслідок Ялтинських угод були признані Польщі. Охоплював територію біля 19 тис. квадратних км з населенням понад 700 тис. чоловік на землях Лемківщини, Бойківщини, Посяння, Холмщини та Підляшшя. Закерзоння перестало існувати як етнофактор внаслідок двох великих післявоєнних депртацій українського населення — в рр. 1944-46 до СССР і в 1947 році в ході операції "Вісла" на понімецькі землі, признані Польщі у післявоєнний час.

стріл сотенного "Орла" за співробітництво з німцями, великі бої УПА з військами НКВД під Соколею та Андріївкою, загибель курінного "Летуна".

Після повернення на Закерзоння, Михайло Леськів активно включився в підпільне життя. Після депортаційної акції "Вісла" кілька місяців скривався в бункрі. Спогад з того часу є повний описів погонь, окривань, втеч, почуття безнадії, але і намагання вижити за всяку ціну.

Після переїзду в північну Польщу на берег Балтійського моря, Михайло Леськів почав дев'ять драматичих років окривання від польської тайної поліції. Це час зміни прізвищ і місць перебування, постійних переїздів з одного місця в інше і втеч від комуністичних сил безпеки, яка безупинно наступала Михайлові на п'яти. Хоч це звучить неймовірно, Михайлові вдалося усі ці роки зводити всемогутню таємну поліцію і не попасти їм в руки, що грозило йому певною смертю. Щойно після проголошення загальної амнестії в 1956 році, він добровільно зголошується до прокурора. Після складення пояснень його відпускають коротко на волю, а потім арештують. Після довгих допитів, шикан і провокацій, Михайла запроторили в тюрму, але після півроку арешту звільнили через брак доказів. На волі Михайло активно включився в суспільне і громадське українське життя.

У третій частині книжки поміщено короткі біограми жителів Корчмина та навколишніх сіл, які постраждали в боротьбі за українську справу. У четвертій частині надруковано в оригінальній постаті вірші авторства Анни Леськів-Кіт, які вона писала протягом багатьох років до різних нагод.

Книжка ілюстрована кількадесятьма фотографіями, схемою Корчмина і малою околиць.

Іменний показник

А

Абраам Іван – 90, 91

Абраам (родина) – 90

Б

Базюк Степан – 64

Бакун Войцех – 65

Бандера Степан – 33, 130

Банах Василь, "Береза" – 173, 174, 250, 251, 300, 301

Банах Павло, "Займай" – 301, 302

Банах Ярослав, "Кавка" – 301

Баран Михайло – 304

Баран Юсько – 275

Бараниха – 115, 116

Бардеґа Осип, "Дубенко" – 125, 126

"Басай" – 34, 35

Бахівський, о. Дмитро – 26, 121, 224

Бая Василь – 65, 67, 75, 78, 79

"Бджола", чотовий – 243

Бедрик Антін – 290

Бедрик Василь – 283

Бедрик Йосиф – 256, 257, 283

Бедрик Марія – 256, 283

Бедрик Марія (з дому Рачинська) – 89

Бедрик Михайло – 86

Бедрик Михайло (син Александра) – 290

Бедрик (родина) – 85

Березовська Анна, Ганя – 118

Березовська Марія, Леськів – 16

Березовська Юстина (дівоче Приступа) – 20, 21, 224

Березовські (родина) – 77

Березовський Степан – 59, 118, 178, 179, 186, 213, 259, 263, 264, 268, 275

Березовський Тимко – 11

"Беркут", сотник – 313

Біда Ірина – 55, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152

Білецький – 38

Біс Дмитро, "Чубчик" – 69, 70, 171, 177, 235, 236, 254, 255, 256, 257, 284, 287

Біс Марко – 171

Біс Ольга – 171

"Блакитний" – 150

Блендовський Федір (боярин) – 19

Бльок Ян – 204

Бобко Олександер, "Хома" – 302, 303, 304, 305

Богдан (син Вербівського) – 137

Богун (вчителька) – 37

Боднар Гелена, "Гапа" – 213, 276

Боднар Іван – 50, 228, 285, 295

Боднар Микола – 235, 236

Боднар Павлусь – 20

Боднар Параска – 91

Боднарчук Іван – 285, 294

Боднарчук Йосиф – 70

Боднарчук Катерина – 78

Боднарчук Яків – 72, 73, 78, 79, 80, 120, 249

Боднарчук Юлія – 81

Боднарчуки (родина) – 72, 74, 78, 79, 285

"Борис" – 130

"Борис" з куреня "Летуна" – 243, 244

"Борсук" – 303
Божановські Петро – 191, 256
Бродюк Йосиф – 285
Бродюк Марія – 172
Бродюк Михайло – 163
Бродюй Михайло, воїн УГА – 172
Була, о. Михайло – 26
Бульчак Леон – 264, 267
Б'ялишевські Вітольд – 267, 268

В

Ваврук Василь – 228, 241
Валашок Дмитро – 224
Вербівська–Чарківська Анна – 134, 136, 137
Вербівський Теодозій, "Чмелик" – 134, 136, 137, 138, 315
"Весна" – 126, 127
Взєнтек – 197
"Вірний" – 150
"Вісла", акція – 132, 134, 138, 142, 252, 264, 291, 292, 303, 310
"Вітер" – 230
Вітик Василь (сіл. приз. Блашки) – 66, 225, 293
Вітик Григорій – 227
Вітики (родина сіл. приз. Блашки) – 82, 83
Вітик Іван (з села Василів–Вел.) – 308
Вітик Іван (з села Кривиця) – 61, 91
Вітик Катерина (з села Кривиця) – 91
Вітик Катерина (сіл. прізвище Мирани) – 168, 169
Вітик Люба, "Мурава" – 305, 306, 310
Вітик Михайло (приз. Блашки) – 82, 181
Вітик Михайло (с. Данила) – 305
Вітик Палагна (з род. Саміло) – 297
Вітик Петро – 290
Вітик Петро (з села Кривиця) – 227
Вітик Семен – 62, 227
Вітик Теодор, "Крупа" – 305, 306
Вишинскі, кардинал – 216, 217
"Вовки", сотня – 103, 299
Возняк Микола – 225
"Ворона" – 130
Воронки (родина) – 253
"Ворон" (приз. Казачок) – 241
Володимир–Великий – 24
Володимир, "Евген" – 136, 318

Г

Газенбрук (голяндець) – 47
"Гай" – 228
Гайцер Григорій 65, 70, 82, 153, 168, 289
Гайцер Демко – 65
Галамушка Андрій, "Козак" – 306, 307
Гарасим'як Теодозій – 317
"Гарлай" – 303
Гелмін Казімєж – 274
Гірний Василь – 278
Гітлєр – 26, 33
Гнідик Володимир, "Хоробрий" – 244, 307
Гнідик Гнат – 308, 309
Гнідик Семен, "Вовк" – 286
Гнідик Юрко, "Ярема" – 227, 241, 308, 309, 310
Гогуль Андрій – 130
Годиня Палагія – 135

"Голуб", сотенний – 68
"Гордієнко", чотовий – 240, 243, 244
"Горинь" – 237
Горолюк Павліна – 102
"Гриб", ройовий – 235
"Грізний" (ройовий) – 234, 240, 243, 245
"Гудима", ройовий – 235
Гусак Микита – 100, 101, 102
"Гуцул" – 237

Ґ

Ґадівський Антін – 225
Ґадівський Василь, "Дунько" "Ззяб" – 56, 286, 287, 315
Ґадівський Іван, "Катка" – 13, 153, 286, 287
Ґадівський Максим – 33, 85, 286
Ґадівські (родина) – 13, 50
Ґалян Василь – 65, 101, 102
Ґалянт Григорій – 65, 68, 69, 73, 77
Ґалянти – 65, 66, 67, 69, 70, 71, 74, 82, 248
Ґалянт Матей – 65
Ґалянт Михайло – 65
Ґеник (Наконечний) – 130
Ґеня (з села Борятин) – 27

Д

"Давид", сотня – 286
Даньків Василь – 308
Дасів Кузьма – 132
Дацьків – 84
Дзєдушицка Юлія – 191
Дзюбина, о. Степан – 147, 206, 216, 217, 279
Дитюки, сільське призв. – 83
Дмитерко Василь – 308
Дмитерко Сташко, "Наливайко" – 310
Дмитро – 63
Довган Марійка, "Орися" – 134, 135, 316
Довган Текля – 91
Домбровскі – 187
Доминицька Анна (з дому Пасічник) – 153
Доминицький Андрій – 168, 288
Доминицький Василь – 36, 288
Доминицький Іван – 168, 288
Доминицький Микола – 13, 54, 168, 288
Доминицький Теофіль – 295
Доминицькі (родина) – 168
Донські козаки – 234
Дороха – 104
Дорошенко, сотенний – 242, 243, 244, 247, 284, 301, 302, 312
Дорошенко, хорунжий – 232, 233, 234
"Дуб" – 130
Дубик Іван – 66
"Дубовий", ройовий – 229
"Дуда", сотенний – 112, 299
Дудек, слідчий – 274

Е

Ева (співпрацівник) – 41
Ернест – 274

З

Заворотюк Максим – 276
Заворотюк–Лігіжинска–Мокрина – 179, 186, 258, 259
Заворотюк Степан – 310

Загірний Йосиф – 123
Загурскі – 292
"Зайчик" – 150
Залівський Микола – 102
"Залізняк" – 318
Занько Славко – 65, 71, 75, 78, 249
"Запорожець" – 150
Зарубяк Степан – 130
Захарчук Михайло (сільське приз. Біда) – 94, 98, 99, 102, 105
Захарчук (родина) – 105
Заяць Василь – 84
Заяць Гриць – 65, 71, 75
Заяць Іван – 109
Заяць Семен – 290
"Зелений", бунчужний – 243
"Зенко", заступник сотенного – 231
Зеновій (Боднарчук) – 79
"Зенон", Лапінський Леонід – 134, 299, 302, 303
Зінько Текля – 138, 140
"Зірка" – 170

І
Іванонько, генерал – 16
Ільчишин Палагна – 183
Іщук Петро – 227

Й
Йосиф – 63
Йосиф (Józef) – 207, 208, 212, 213, 276
Йосиф (Мазурик) – 74
Йосиф (Томчук) – 125, 186

К
Казімєж – 279
Калишин, сотник – 16
Каня, ксьондз – 123, 157
"Кармелюк" – 245
Катерина Г. – 181, 182
Катерина (з дому Кондрай) – 191
Катерина (з дому Костик) – 64
Катерина Приступа (з дому Барбеґа) – 57
Кашавалов Микола, "Сірко" – 98, 103
Кашуб – 204
Кіт Степан – 216, 221
Клєментин – 195
Коваль Михайло – 303
Коваль Роман – 308
"Когут" – 230
Козак Іван – 119
Козак Михайло – 66
Козак Палагна – 119
Константин – 24
Коцур Катерина – 303
"Кравченко" – 256
Кравчук Іван – 134, 135
Кравчук Катерина – 135
Кравчук Кіндрат – 130, 131
Краль Василь, "Чаус" – 241, 309
"Кривоніс" – 150
"Крилач" – 228
"Крим" – 228, 230
"Криса" – 303
"Кропива" – 137
Крук Володимир – 90, 289
Крук Михайло – 21
Крук Петро, "Бакун" – 164

"Крук", самооборона відділ – 68, 125, 126, 284, 286, 294, 301, 302, 310
Ксеня (Дзюба) – 116, 117
Кубинський Йосиф – 290
Курдиба – 225
Курцман – 136
Куць Іван – 73, 85, 290
Куць Йосиф – 227, 228

Л

Лапчук Василь (сільське призвище) – 290
Лапчук Йосиф – 66, 225, 256
Лапчук Михайло – 291
Лапчук Семен – 168, 292
"Лебедь" – 56, 57, 58
Левицький, о. Михайло – 26
Леськів–Кіт Анна, "Лелія" (Анна, Ганя – авторка спогадів) – 15, 44, 71, 80, 214, 216, 221, 223, 248, 250, 252, 263, 265, 269, 271, 275, 276, 281, 282
Левчук Іван – 74, 86
Леськів Данило – 72
Леськів–Лесковая Ірина – 203, 204
Леськів Марія (Марія, Марина) – 15, 22, 183
Леськів Максим – 93, 94, 96, 97, 98, 100, 103, 106, 108
Леськів Михайло, "Ярема", "Свист", "Орлик", Михайло – 5, 6, 15, 21, 22, 44, 54, 69, 155, 156, 158, 177, 187, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 223, 224, 231, 232, 236, 240, 250, 258, 265, 275, 278, 281, 284, 295, 308
Леськів (родина) – 123, 204
Леськів Теодор (Федько) – 15, 28, 223
Леськів–Томчук Катерина, "Славка" (Катерина) – 15, 70, 74, 87, 93, 97, 125, 223, 250, 269, 281
Леськів Ярослав (син Івана) – 203
Лещук Андрій – 74
Лещук Катерина – 74
Лещук Текля, "Чорнобривка" – 54, 74, 114, 116, 117
Лєґєжинскі Броніслав – 118
Лєхоньчак Тадеуш – 198
"Лис" (з села Ворохта) – 125, 126, 256
"Лис", сотенний – 45, 100, 158, 212, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 246, 247, 284, 285, 297, 301, 302, 307, 311, 312
Литвин Петро – 65
Ліґіжинські Ясько – 259
Лісінскі Марцин – 155, 171, 256
Лісковскі Міхал (Леськів) – 264
Ліснянський Володимир – 292
Лопушанський Микола, "Слота" – 136, 316
Луцьків Катруся – 106
Людвік – 200
Льорик Володимир, "Орест" – 228

М

Мазурик Михайло – 73, 74, 86, 292, 293
Мазурик (родина) – 74
Максимович – 225
Маланка – 109
Маланка (з дому Бродюк) – 188
Малко Евгенія – 144
Марійка (Осіцька) – 260
Марія – 56
Марія (з дому Дриґан) – 59
Матей (зять Мазурика) – 74

Маречко Филипина – 138
Маркевич – 200
Маслянка Осип – 127, 128, 293
Маслянка (родина) – 175
Матиран – 248
Матюк, о. – 26
Махейко Марія – 64
Мацькевич Ганя – 121
Мелех Томко – 102
Миран Микола–Миколуха – 65, 70, 71, 72, 75, 78, 79, 80, 91, 250
Мислівчук Максим – 191, 256, 257
Мислівчук (родина) – 191
Мисько Ярослав – 140
Михайло (з села Хлівчани) – 233
Мінцінський, о. Юрій – 126, 251, 252, 291
Міхал (див. Леськів Михайло) – 265
Морозюк Анна – 130
Морозюк Михайло – 129
Мостенець Григорій – 150, 152
Музика Григорій – 134
Муха Казік – 256
Муха Ліна – 256

Н

Навосад Семен, "Рудий" – 235, 243, 311
Наконечна–Леськів Анна – 129, 130, 277, 278
Наконечна Ольга – 129, 130
Наконечний Андрій – 130
Наконечні (родина) – 130
Неділя Ліда – 143
Нерінг – 230

О

Озімек – 303, 304
Олесь – 41
Ольга – 203
Ольга Лісінска – 155
Опольчик Владислав, "Князь" – 17, 18
"Орел", сотенний – 228, 229, 230, 231, 246
"Орест", Мирослав Онишкевич – 303
"Осаул", чотовий – 229, 231, 233, 285
Осердович Іван – 31, 226, 294
Осіцкі Міхал – 65, 87
Осіцька Катерина – 257, 259
Остапик Іван – 66, 109, 225, 290, 293
Остапик Іван, "Байда" – 66, 109, 294
Остапик Микола – 66
Остапик Михайло – 294
Остапик Янка, Хємчиха (сільське призвіще) – 81, 82
Острізький курень – 316

П

Павленко, генерал – 225
Палагія – 283
Палагна, Саміла – 109
Палюшок Йосиф, "Голуб" – 45, 66, 226, 227, 294
Палюшок Мирон – 45
Паранька, Мислівчук – 191, 258
Пасічник Анна (Доминіцька) – 286
Пасічник (родина) – 153
"Певний", Юрій Трохимович – 45, 46, 136, 316
Петрів Микола – 248
Петро – 63

"Петро" – 51
Підгірський Іван – 168, 295
Підгірський Михайло, "Хмара" – 168, 295
Пощаловський Йосиф (сільське призвище) – 86
Приступа Матей – 86
Приступа Петро – 57
Приступа Петро (званий Костик в селі) – 64
Приступа Степан – 11
Приступа Стефко – 85, 86, 296
Процик Іван – 98, 99, 105

Р

Рабиший Андрій, "Андрійко" – 98, 103
Рачинська Параскевія – 69, 79, 82, 83, 88, 93, 108, 121
Рачинський Микола – 296
Рачинський Михайло – 69, 118, 121
Рачинський Павло – 79, 83, 88
Рачинський Петро – 166
Рачинські (родина) – 69, 118, 122
Рачинські Ян – 212, 276
Ріпецький, о. Мирослав – 144, 149
Романчук – 265, 271
"Рудий" – 130
Рудніцкі Ян, ксіондз – 216

С

Саміло Володимир – 235, 297
Саміло Йосиф, "Гук" – 66, 67, 68, 109, 225
Саміло Йосиф (син Петра) – 298
Саміло Марія – 83
Саміло Михайло – 235, 297
Саміло Петро – 285, 294, 298
Саміло Текля – 297
Саноцький Михайло – 127
Свєрчевскі Кароль, генерал – 131, 132
Семен – 56
Семків Володимир – 235
Семків Володимир (приз. Ворони) – 83
Семків Володимир (сіл. приз. Боднарі) – 54
Семків Іван – 225
Семків Катерина, боднарка – 68, 69
Семків Микола – 298
Семків Петро – 73, 117, 118, 298
Семків Петро (Пощаловскі) – 86
Сенетра Владислав – 118
Сенюк Василь, "Летун", курінний – 232, 237, 238, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 302, 311, 312, 313
Сенюк Іван (батько "Летуна") – 248
Сенюк Іван (приз. Ковалі) – 299
Сенюк Марія (з дому Миран) – 91
Сенюк Микола – 156, 256
Сенюк (родина) – 248
Сенюк Степан – 89
Сень Осип, "Сук" (Дудзінські) – 138
Синюк Осип – 94
Січові Стрільці – 132
Скопик Осип, "Орел" – 115, 116
Скочиляс Михайло – 102
Славко – 170
"Славко", кулеметник – 234
"Славко", санітар – 243
Слєдзік – 151, 152
"Случ" – 237
Слюсар Степан – 313

"Смерка", санітар – 233
"Смілий" – 109
Сорока Параска – 94
Сталін – 21, 62, 73, 244
Станіслав – 195, 196
"Старий" – 237
Степан – 221
Степан Наконечний – 129, 130
Стефановська Ксеня – 72
Стефановський Михайло – 93, 103, 125, 126, 265
Стецько Ярослав – 33
"Стир" – 237

Т
Тадра Гриць, "Циган" – 156, 164
Таня, Танька – 71, 72
Тарасюк Михайло – 101, 102
Тивоньчук – 127
Тимчина Левко – 140
"Тихий" – 228
"Тихий" (з сотні "Орла") – 230
Тіто – 247, 312
"Ткач", сотенний – 234
Томчук Марія – 125
Трушик Івась – 141, 142

У
Українка Леся – 279

Ф
Фарисей Іван – 251, 255
Фарисей Іван (сільське назв. Крук) – 85, 299, 300
Фарисей Марія – 125
Фарисей Микола, "Швейк" – 85, 112, 299, 300
Фарисей Михайло – 180
Фарисей Ольга – 85, 300
Федір (Осіцькі) – 260
Федір (син Ярослава) – 203, 204
Федорович Параскевія – 308
Фіга Микола – 59
Фіга Палагна – 82
Франек – 86
Франко Іван – 279

Х
Харко Ганя, Катерина – 108
Харко Степан – 130
Хємчиха – 81
"Хмара" (з села Ворохта) – 256
"Хмара" (з сотні "Орла") – 230
Хмельницький Богдан – 9, 232
"Хрін", командир – 131
Хробак Францішек – 310
Хрущов Микита – 244

Ц
Царик Микола, "Борис" – 136, 317
Цвіль Юрій, "Антін" – 317
Циба Петро, "Грізний" – 134, 317
"Цяпка" – 240
Цьвях – 123

Ч
Чайка Василь – 225
"Чаус", сотенний – 116
Черевко, о. Іван – 11, 26
"Черемош", сотенний – 240, 241, 242,

243, 244, 245, 246, 247, 249, 312, 313
Чеслав – 218
Чорна, бльокова – 146
"Чорноморець" – 137
"Чорнота" – 232, 235, 236, 242, 243, 246
"Чортик" – 233
"Чумак" – 240

Ш
Шастало Марія, "Галя" – 314
Шевченко Тарас – 141, 251, 279
Шелегєй (сільське призв.) – 90
"Шепель" – 150
Штендера Евген, "Прірва" – 134, 137, 317, 318
Шульган (батько) – 65
Шульган Степан – 65

Я
Яворський Гриць – 63, 64
"Ягода", сотенний – 93, 102, 103, 104
Яків – 91
Янка – 213
Янка з Львівщини – 193, 194
Янтох Микола – 28, 65, 75, 86
Ярмула Йосиф – 203
"Ярополк", вчитель – 237
"Ярополк" (з сотні "Черемоша") – 240
Ярослав – 130
Ярослава – 215
"Ясень", Володимир Мельничук – 143, 144, 149, 150, 152
Яцишин (родина) – 105, 106
Яцишин Семен – 93, 94, 96

Географічний показник

А

Америка – 215, 252

Амур, річка – 121

Англія – 280

Андріївка – 242, 247, 284, 301, 307, 311, 312

Б

Балтийське море – 179, 259, 264, 268, 269, 282

Барчево – 307

Белз – 9, 16, 21, 24, 27, 31, 32, 33, 34, 37, 44, 65, 78, 93, 94, 95, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 114, 115, 116, 117, 123, 125, 127, 129, 130, 153, 157, 173, 181, 192, 193, 203, 225, 226, 228, 231, 235, 248, 284, 286, 293, 294, 298, 299, 300, 301, 312, 313, 316

Белзець – 141, 142, 176, 178, 179, 180, 182, 257, 284, 291, 311

Белзський ліс – 46

Белзщина – 24, 25, 93, 134, 173, 223, 231, 236, 246, 277, 300

Бережанщина – 297

Береза-Картузька – 14, 288, 298

Бизуїв – 233

Биків – 45, 232

Биківці – 232

Битів – 266

Білосток – 135

Бойківщина – 16

Боків – 297

Борислав – 132

Борятин – 27, 246

Бранденбург – 289

Бриґідки, тюрма – 14, 285, 289, 293, 309

Буг – 26, 27, 34, 51, 75, 124, 226, 232, 245, 246, 248, 249, 310, 312

Будинин – 6, 14, 15, 16, 59, 71, 72, 114, 115, 117, 121, 162, 167, 187, 223, 228, 246, 249, 292, 298, 313

Бурково – 265

В

Ванів – 117, 228

Варшава – 113, 125, 189, 191, 202, 203, 219, 262, 268, 271, 307, 313

Варяж – 55, 95, 103, 125, 144, 173, 284, 300, 301

Василів-Великий – 6, 35, 36, 44, 106, 107, 108, 115, 129, 149, 156, 173, 182, 227, 228, 241, 244, 246, 249, 250, 251, 294, 300, 301, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 314

Вейхерово – 189, 213, 264, 265, 266, 267, 271, 275

Вербиця – 6, 58, 138, 139, 140, 142

Вербіж – 246

Вербковичі – 260, 261, 262

Вишниця, ліс – 130

Витків – 244

Вісла, річка – 235, 262

Вовків – 276

Волинь – 16, 42, 103, 231, 237, 296, 316, 318

Волисків – 242, 244

Волсвин – 228

Воркута – 67, 305, 307, 313, 314

Ворохта – 65, 78, 125, 127, 156
Вронки – 307

Г
Галичина – 12, 16, 18, 21, 22, 29, 34, 35, 38, 45, 141, 149, 226, 227, 231, 232, 296, 317
Гдашин – 316
Гільче – 55, 143, 144, 149, 151, 152, 251
Гонятин – 315
Гонятичі – 261
Горбків – 296
Городиловичі – 316
Грубешів – 6, 136, 137, 144, 225, 316
Грубешівський повіт – 138, 315
Грубешівщина – 315
Грушовичі – 278
Губинка – 232
Гучва, річка – 261, 303

Ґ
Ґданьск – 198, 202, 210, 211, 215, 218, 271, 272, 274, 275, 276, 279
Ґданске воєвудство – 184, 201
Ґдиня – 219, 262, 263, 265, 268, 316
Ґнєвіно – 264
Ґрудзьондз – 316

Д
Джесказган – 290
Довжнів – 150, 251
Донбас – 59, 298
Дрентово – 268
Дрогобич – 47
Дронґовіна – 65
Дутрів – 234

Е
Ельба – 289

Ж
Жебно – 303
Жмиринка – 16
Жнятин – 55, 251
Жовква – 16, 247, 312
Жулич – 233

З
Завишні – 246, 317
Закерзоння – 5, 14, 27, 34, 36, 41, 54, 55, 59, 61, 63, 74, 76, 77, 93, 106, 109, 110, 113, 114, 121, 122, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 138, 149, 184, 189, 190, 191, 231, 245, 247, 249, 250, 263, 284, 301, 302, 310, 311, 312, 316, 371
Закерзонський край – 303
Замость – 6, 167, 232, 261, 262, 307, 316
Звартувко – 209, 265, 271
Зелена Гора – 65
Зимні–Води – 310
Золочів – 16, 290
Зубків – 245, 246

І
Італія – 15
Івано–Франківська область – 314

К
Казахстан – 290
Камянка–Струмилова – 228, 229, 230, 236, 242, 307

Канада – 17, 21, 28, 93, 137, 217, 218, 219, 222, 223, 282, 317
Карів – 235
Карівські ліси – 47, 234, 235
Карлівці – 264
Карпатські гори – 132
Кентшин – 152
Київ – 24, 251
Колима – 121
Константинополь – 24
Конюхи – 262
Корні – 139
Корчин – 242, 245
Корчин (Підляшшя) – 278
Корчів – 9, 21, 39, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 65, 78, 125, 178, 226, 253, 258, 285, 295, 306
Корчмин – 5, 6, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 36, 39, 41, 45, 48, 53, 56, 58, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 100, 106, 108, 109, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 139, 152, 154, 155, 156, 168, 172, 173, 176, 177, 178, 181, 182, 186, 188, 190, 191, 207, 211, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 236, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 265, 272, 273, 274, 276, 278, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 300, 306, 307, 310, 315
Корчминський ліс – 109, 234, 253, 306, 310
Корчминські поля – 53, 253, 254, 260
Костяшин – 35, 149, 286
Кошаліп – 189, 266, 279
Кошаліп, воєвудство – 266, 303
Краків – 9, 19, 226, 257, 285, 296
Краснистав – 64
Красноярський край – 306, 314
Крехів – 296
Кривиця – 27, 61, 69, 87, 88, 91, 126, 176, 181, 227, 235, 248, 249, 251, 291, 302, 303, 304, 306, 311

Л

Лагівці – 33, 234
Лащів – 252, 260
Леба, місто – 259, 265, 271
Леба, річка (в Лемборку) – 207
Лемборк – 189, 196, 197, 203, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 216, 217, 263, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 279, 281, 288
Лемборк, повіт – 179, 184, 188, 263, 275, 278
Лемківщина – 16, 114, 121, 229, 278
Лентово – 264
Литва – 38
Литовська земля – 38
Лігниця – 252
Ліски – 35, 111, 112, 113, 135, 149, 182, 251, 286, 299
Лісоцький ліс – 94, 102, 104, 111, 112, 136, 286
Лісько – 132
Лудзь – 195, 196, 197
Любачівщина – 246
Люблин – 6, 167, 168, 180, 211, 214, 261, 262, 274, 283, 296, 302, 316
Львів – 11, 14, 30, 33, 36, 38, 50, 67, 96, 199, 225, 241, 276, 284, 287, 288, 289, 294, 296, 305, 306, 309, 314, 315
Львівщина – 9, 15, 133, 144, 173, 194,

201, 231, 256, 258, 276, 289, 290, 294, 300, 306, 313

М

Мальборк, повіт – 188, 275, 285

Махнів – 139

Махнівок – 6, 28, 51, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 106, 115, 116, 117, 118, 121, 123, 126, 127, 153, 168, 224, 248, 249, 257, 259, 286, 289, 291, 293, 296, 300, 306, 314

Махнівське гніздо – 77

Махнівський ліс – 75, 258

Машево – 184

Метц – 64

Миколаїв – 103

Миців – 129, 130, 277

Монтово – 150

Монтреаль – 221

Москва – 26, 27, 32, 34, 65, 68, 85, 113, 122, 125, 204, 228, 232, 244, 250

Мронгово – 149, 150, 151, 152

Мушково – 150

Мястко – 303, 304

Мястко, повіт – 303

Н

Надбужанщина – 241

Наддніпрянщина – 103

Натуринина – 50

Незнанів – 237

Нестаничі – 241

Нєдзіца – 273

Ниви, пасовисько – 53, 285

Ниви, присілок, (хутір Вишнівка) – 9, 13, 16, 45, 49, 57, 58, 60, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 84, 86, 191, 223, 257

Нижна Сілезія – 192

Німеччина – 29, 31, 32, 60, 133, 150, 164, 187, 203, 233, 234, 247, 288, 312

Нова Вєсь – 271

Нови–Свят – 268

Новосілки–Кардинальські – 139

Новосілки–Передні – 139

Новосілок – 56

Норильськ – 306

О

Океан – 17, 28, 218

Ольштин – 182, 273

Ольштинське воєвудство – 149, 184

Осердів – 6, 46, 134, 135, 136, 138, 286, 315, 316, 317, 318

Остобіж – 53, 57, 59, 232

Оструда – 252

П

Пасленк – 184

Перв'ятичі – 240

Переводів – 6, 93, 94, 95, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 115, 116, 125, 159, 250, 251

Перемислів – 44

Перемишль – 315

Пересп а– 245

Перлінек – 259, 263, 264, 268

Підгайці, район – 297

Піддубці – 139

Підляшшя – 132

Піява, річка – 15

Подєброди – 315

Полісся – 231
Польська кольонія – 226
Польща – 9, 12, 13, 14, 17, 21, 26, 27, 30, 34, 110, 112, 113, 121, 124, 131, 142, 147, 151, 154, 155, 157, 158, 166, 174, 180, 183, 185, 188, 191, 202, 203, 204, 206, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 223, 226, 251, 252, 256, 257, 259, 260, 263, 266, 271, 276, 280, 282, 283, 284, 285, 288, 294, 297, 302, 303, 305, 306, 310, 311, 313, 317, 371
Понімецькі землі – 137, 142, 149, 189, 191, 259, 303, 313
Понімецькі кольонії – 184, 205, 209
Попово – 149
Посадів – 33, 182, 233, 234
Прага – 63
Прусинів – 235
Пуцко – 267, 268, 270, 271

Р

Рава–Руська – 38, 39, 114, 121, 288, 314
Рава Руський повіт – 9, 223
Равщина – 225, 247, 312
Радванці – 228, 294
Радехів – 294
Радехівщина – 45, 228, 244, 294
Радимно – 132
Радків – 33, 182, 234
Ратишево – 260
Рацібуж – 64
Реда – 268
Рижкова–Воля – 278
Рим – 217
Ріплин – 33, 182, 234, 244, 308, 310
Річиця – 6, 228, 232, 233, 241, 247, 260, 311, 312
Річиця, річка – 10, 82, 89, 162, 248, 254, 255, 259
Розджалів – 242, 245, 313
Рокитно – 33, 234
Рокіти, ґміна – 266, 267
Рунія – 268
Русь (Руська земля) – 24
Ряшів – 6, 173, 287, 300

С

Саваліно – 264, 270
Салінко – 264, 269
Себечів – 228, 241
Сєнуже – 264
Сєрадзі – 307
Сибір – 6, 54, 58, 62, 67, 68, 69, 87, 121, 122, 131, 176, 249, 297, 298, 305, 306, 307, 314
Сілець – 231
Сінява – 278
Славково – 264, 265, 271
Слупськ – 266, 279
Слупське воєвудство – 302
Смєхово – 267
Сокаль – 130, 193, 240, 246
Сокальські ліси – 241
Сокальський повіт – 15, 144, 261
Сокальщина – 16, 93, 98, 114, 136, 149, 152, 225, 228, 233, 237, 240, 241, 242, 247, 250, 311, 313, 315, 316, 317
Соколя – 228, 229, 230, 237, 247, 284, 301, 307, 311, 312
Солокія, ріка – 10, 21, 29, 36, 56, 59, 75, 106, 224, 228, 234, 256, 258, 259, 292

Сопот – 201, 202
Спасів – 245
Стайський лісок – 253
Староґард–Ґданські – 211, 276
Стаї – 9, 21, 36, 38, 39, 59, 70, 71, 77, 78, 79, 86, 91, 93, 115, 117, 118, 125, 178, 186, 226, 232, 250, 253, 258, 259, 276, 278, 286, 289, 292, 296, 310
Стшельце–Опольське – 64
Східня–Пруссія – 137, 188, 275, 285
США – 317
Сян – 34, 36, 38, 107, 226, 232

Т
Телятин – 33
Тенятистка – 138, 278
Тересполь – 278
Тернопіль – 199
Тернопільщина – 121
Терношин – 39, 153, 232, 265, 290, 307, 310
Тирава – 278
Тисна – 132
Тишиця – 242
Тишівці – 19, 261
Томашів – 118, 168, 252, 257, 265, 284, 287, 291, 292, 296, 299, 300, 302, 311
Торунь – 256
Тулиголова – 9
Тушків – 153, 287
Тяглів – 126

У
Угнів – 9, 38, 39, 40, 41, 50, 90, 91, 120, 121, 139, 168, 178, 181, 223, 251, 252, 260, 292
Угнівщина – 26, 93, 173, 228, 236, 247, 250, 260, 278, 300, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 314
Угорщина – 204
Угринів – 135, 136, 315, 317
Україна – 13, 16, 17, 21, 26, 29, 32, 33, 34, 38, 41, 42, 47, 64, 68, 86, 93, 98, 110, 112, 113, 114, 118, 120, 121, 122, 125, 133, 135, 137, 139, 144, 150, 181, 183, 203, 223, 225, 228, 231, 232, 236, 246, 247, 250, 279, 280, 282, 286, 293, 297, 298, 302, 305, 306, 308, 309, 310, 313
Ульгівок – 6, 153, 233, 260, 310

Ф
Франція – 64, 155, 280, 292, 294

Х
Хірово – 264
Хлівчани – 232
Хлоп'ятинський лісок – 117
Холм – 225
Холмщина – 16, 19, 26, 33, 34, 35, 36, 45, 130, 137, 149, 150, 173, 176, 182, 226, 227, 231, 233, 234, 244, 247, 251, 253, 284, 300, 301, 302, 307, 308, 311, 312, 316, 317
Хохлів – 251
Хочево – 263, 270, 271

Ц
Цевіце – 184, 197, 209, 263, 268
Цешино – 315

Ч
Ченстохова – 17, 18, 20
Червенська земля – 24

Чернево – 139
Чехословаччина – 131, 133, 150, 252, 315

Ш
Швеція – 220
Шиманово – 137
Штокгольм – 220

Щ
Щеп'ятин – 6, 59, 73, 85, 89, 90, 91, 109, 170, 224, 225, 232, 247, 248, 249, 251, 254, 255, 257, 284, 290, 310, 311, 312
Щецін – 189, 304
Щецінське воєвудство – 189, 191

Ю
Югославія – 247, 312

Я
Яблінок – 132
Явожно, obóz – 6, 142, 145, 146, 147, 148, 168, 179, 252, 256, 257, 265, 284, 291, 292, 295, 311
Ярославщина – 51, 114, 278
Яструбичі – 242

У Бібліотеці Закерзоння – серія Спогади
готуються до друку:

Т. 1 і 2 Спогади мешканців Закерзоння, депортованих до Совєтського Союзу в рр. 1944–1945

У книжці "Закерзонські Долі", яка становить 3-й том серії "*Спогади*" у видавничій колекції "*Бібліотека Закерзоння*", розповідається про історію села Корчмин, яке розположене в Рава-Руському повіті між містечками Угневом і Белзом. Розповідь ведеться від двох осіб: самої авторки спогадів та її брата Михайла, чиї спогади вона списала під час його перебування в Канаді у 1980-х роках. Таким чином Читач має змогу глянути на події на Закерзонні (насамперед під час буремних 40-х рр.) і з погляду цивільного населення, і з погляду підпільника і партизана.

У книжці Читач знайде ремінісценції з історичного та леґендарного минулого Белзької землі, цікаві факти про релігійне та суспільне життя Закерзоння часів змагань за державу у 1918 році й в час панування польської держави. Однак найбільш драматичні є розповіді про особисто пережите авторкою під час совєтської і німецької окупацій, а зокрема в ході депортаційної акції "Вісла".

У спогаді Михайла Леськова виділяються фраґменти про його участь у партизанському русі в сотнях "Орла", "Лиса" і "Черемоша" та надзвичайні перипетії під час довгих 9-ти років після операції "Вісла", коли він скривався від польської таємної поліції на узбережжі Балтійського моря.

Том доповнюють біографічні згадки про жителів Корчмина та околиць, які постраждали за українську справу, численні фотографії та вірші.